

**การจัดระเบียบและปัญหาของสถาบันครอบครัวในชุมชนเมือง :
ศึกษาเฉพาะกรณีครอบครัวชุมชนเมืองในเขตจังหวัดปทุมธานี**

**Social Organization and Problems of the Suburban Family :
A case study of the Suburban Family in Pathumthani**

โดย

นายบัณฑิต เพียรคำ

นายประสพ เรียงเงิน

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงศึกษาธิการ ปีงบประมาณ ๒๕๔๓ และ ๒๕๔๔

ศึกษาวิจัยปี ๒๕๔๔ - ๒๕๔๕

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้เป็นประสบการณ์อันทรงคุณค่ายิ่งของผู้วิจัย เพราะเป็นโอกาสสำคัญสำหรับการเรียนรู้และทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการด้านต่างๆ ของครอบครัวอย่างจริงจัง ทั้งนี้เนื่องจากการดำรงอยู่ของครอบครัวมีความสลับซับซ้อนมากเกินกว่าที่แนวคิดหรือทฤษฎีใด จะสามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนและลึกซึ้ง เพราะการอยู่ร่วมกันของครอบครัวไม่มีสูตรสำเร็จใดๆ ที่จะนำมาใช้ได้อย่างสมบูรณ์ในแต่ละช่วงเวลาหรือสถานการณ์ การอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวจึงต้องมีการปรับตัวหรือมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกครอบครัวอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับครอบครัวจึงจำเป็นต้องใช้แนวคิดที่หลากหลาย และมีระยะเวลาที่นานพอสมควร เพื่อให้ได้ข้อมูลที่คาดว่าจะเป็นใกล้เคียงกับข้อเท็จจริงมากที่สุด

ภายใต้มิติอันหลากหลายของครอบครัวและข้อจำกัดบางประการ รวมทั้งประสบการณ์ที่ค่อนข้างจะบอบบางเกี่ยวกับการศึกษาครอบครัว ทำให้ผู้วิจัยค่อนข้างที่จะได้รับความกดดันและเคร่งเครียดกับช่วงเวลาสำหรับการศึกษาและความสมบูรณ์ของผลงานชิ้นนี้ แต่นับว่าผู้วิจัยโชคดีที่ได้รับความเมตตาจาก ผศ.ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ ที่ได้สละเวลาอันมีค่าให้คำปรึกษาและชี้แนะการดำเนินงานภายใต้ข้อจำกัดต่างๆ รวมทั้ง ศ.ดร. อมรา พงศาพิชญ์ และ รศ. ดร. กาญจนา แก้วเทพ คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคกลาง ได้ให้ข้อเสนอแนะและกำลังใจในการศึกษา จนทำให้งานวิจัยก้าวเดินมาถึงจุดหมายปลายทาง ณ วันนี้

คุณบุปผา และคุณสมชาย เข็มเอิบ คุณอุทัย นิลพงษ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกท่าน ครอบครัวที่เป็นกรณีศึกษา ผู้นำและชาวชุมชนคลองสี่ วัดกลางคลองสี่ สถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติตำบลลาดสวาย โรงเรียนวัดกลางคลองสี่ องค์การบริหารส่วนตำบลลาดสวาย รวมทั้งบุคคลและหน่วยงานอื่นที่อาจจะไม่ได้กล่าวนามไว้ ณ ที่นี้ ซึ่งผู้วิจัยถือว่าเป็น "ครู" ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูล และมีความเอื้ออาทรต่อผู้วิจัยล้วนเป็นบุคคลและหน่วยงานที่ผู้วิจัยต้องขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง ที่เห็นคุณค่าและให้ความสำคัญต่อการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ท้ายที่สุดนี้ ผลงานชิ้นนี้คงจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากไม่ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ หน่วยงานต้นสังกัดของผู้วิจัยเอง ที่เปิดโอกาสให้มีการพัฒนาศักยภาพของบุคลากร เพื่อการก้าวเดินในเส้นทางที่เต็มไปด้วยความท้าทายในการค้นหา "ความหมายและคำตอบจากชุมชน" ซึ่งต้องขอขอบพระคุณผู้เกี่ยวข้องทุกท่านด้วยใจไว้ ณ ที่นี้ ...

นายบันเทิง เพียรคำ

นายประสพ เรียงเงิน

๑ กันยายน ๒๕๔๕

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่องการจัดระเบียบและปัญหาของสถาบันครอบครัวในชุมชนชนเมือง : ศึกษาเฉพาะกรณีครอบครัวชุมชนชนเมืองในเขตจังหวัดปทุมธานีครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวชุมชนชนเมืองที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการกลายเป็นเมือง รวมทั้งสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาคือครอบครัวชุมชนชนเมือง โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก และสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณบางส่วนผสมผสานกันไปด้วย ซึ่งผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยในชุมชนได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากครอบครัวชุมชนชนเมืองบ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๔, ๕ และ ๖ ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี โดยเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ จำนวน ๑๐ ครอบครัว และสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ จำนวน ๕๐ ครอบครัว ระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๔๔ - กันยายน ๒๕๔๕ รวมระยะเวลา ๑ ปี ผลการศึกษาที่สำคัญสรุปได้ ดังนี้

(๑) การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกภาครัฐในชุมชนและเขตใกล้เคียง ทำให้ชุมชนคลองสี่กลายเป็นชุมชนชนเมือง ส่งผลให้ชาวชุมชนมีการปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงโดยปรับเปลี่ยนลักษณะการผลิตสู่ความทันสมัย และมีอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมมากขึ้น ทำให้ต้องปรับรูปแบบการอยู่ร่วมกันของครอบครัว เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกดังกล่าวมีส่วนก่อให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวด้วย

(๒) โดยภาพรวมแล้วครัวเรือนในเขตชนเมืองคลองสี่มีการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวในลักษณะที่มีความเป็นทวิลักษณ์ กล่าวคือ จะมีทั้งการจัดระเบียบแบบเดิมในลักษณะที่คล้ายกับชุมชนชนบท และการจัดระเบียบแบบสมัยใหม่ในลักษณะที่คล้ายคลึงกับชุมชนเมือง โดยการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันด้วย

(๓) การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัวชุมชนชนเมืองคลองสี่มีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

๑) ครัวเรือนมีการผลิตแบบทวิลักษณ์ ๓ ลักษณะคือ ทวิลักษณ์ของประเภทการผลิต ทวิลักษณ์ของรูปแบบการผลิต และทวิลักษณ์ของผู้ทำการผลิต โดยส่วนใหญ่จะมีการวางแผนและตัดสินใจการผลิตในลักษณะที่ไม่เป็นทางการหรือไม่เป็นระบบชัดเจน มีวิธีการจัดการปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีที่แตกต่างกันตามกระบวนการผลิตของแต่ละอาชีพ ส่วนการแบ่งงานกันทำในการผลิตส่วนใหญ่จะไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนแน่นอน แต่จะเป็นไปในลักษณะที่ยืดหยุ่นหรือทำแทนกันได้ สำหรับงานบางอย่างที่ต้องใช้ทักษะหรือความชำนาญเฉพาะด้านหรืองานประจำตามอาชีพของแต่ละคน ซึ่งทำแทนกันไม่ได้ จะมีการจัดการเวลา เพื่อให้สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันได้

๒) การจัดการผลผลิต กรณีที่เป็นการผลิตร่วมโดยการลงทุนหรือดำเนินการผลิตร่วมกัน จะมีการจัดสรรผลผลิตหรือผลประโยชน์จากการผลิตให้แก่ผู้มีส่วนได้เสีย ตามสัดส่วนของการมีส่วนร่วมหรือตามข้อตกลงร่วมกัน ส่วนกรณีการผลิตแบบต่างคนต่างผลิตในลักษณะที่เป็นงานประจำของแต่ละคน จะมีการจัดการผลประโยชน์ของแต่ละคนในลักษณะที่เป็นการแลกเปลี่ยน หรือเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกตามเงื่อนไขหรือข้อตกลงร่วมกัน ทั้งนี้ แต่ละครอบครัวจะมีการแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ๓ ประเภทคือ การแลกเปลี่ยนปัจจัยการผลิต ผลผลิตหรือผลประโยชน์ และการจัดการเวลาให้เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งแต่ละครอบครัวจะมีการแลกเปลี่ยนทั้งภายในและภายนอกครอบครัว

๓) ครัวเรือนมีลักษณะการบริโภคแบบทวิลักษณ์ กล่าวคือ จะมีทั้งพฤติกรรมการบริโภคในลักษณะที่คล้ายคลึงกับชุมชนชนบท และการบริโภคแบบสมัยใหม่เลียนแบบชุมชนเมือง และส่วนใหญ่จะมีการวางแผนการใช้จ่ายในลักษณะที่ไม่เป็นทางการหรือยืดหยุ่นได้ โดยผู้หญิงจะมีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับเรื่องนี้ สำหรับการออมเงินนั้นส่วนใหญ่จะมีการออมแต่ไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน หรือไม่แบ่งสัดส่วนรายได้ไว้เพื่อการออมอย่างชัดเจน

(๔) การจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวชุมชนชนเมืองคลองสี่มีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

๑) การจัดการงานบ้าน ส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทร่วมกันของผู้หญิงทุกคนที่อาศัยอยู่ในครัวเรือน โดยจะใช้เทคโนโลยีหรือการจัดการสมัยใหม่มาช่วยในการจัดการด้วย หากลักษณะงานในอาชีพไม่เอื้ออำนวยหรือไม่มีเวลาเพียงพอ ก็จะทำให้บุคคลหรือสถาบันอื่นช่วยจัดการแทน เช่น เครือญาติ เครือข่าย หรือศูนย์พัฒนาเด็ก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้หญิงจะมีบทบาทหลักในการจัดการงานบ้านของครอบครัว แต่ไม่ได้มีบทบาทในการตัดสินใจเรื่องการจัดการงานบ้านทุกเรื่องเพียงลำพัง แต่จะมีการปรึกษาร่วมกันระหว่างสามีภรรยา หรือญาติผู้ใหญ่ ในกรณีที่เป็นเรื่องสำคัญด้วย

๒) การขัดเกลาสมาชิก ครอบครัวส่วนใหญ่จะมีการขัดเกลาทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยจะไม่เข้มงวดตลอดเวลาทุกเรื่องแต่จะยืดหยุ่นได้และจะเน้นเนื้อหาสาระตามความเหมาะสมของเพศวัยและสถานการณ์ ซึ่งเพศหญิงมักจะได้รับ การขัดเกลาที่เข้มงวดกว่าผู้ชายและจะได้รับการขัดเกลาเกี่ยวกับการผลิตซ้ำของความเป็นผู้หญิงเพิ่มเติมด้วย ทั้งนี้ เครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ คอมพิวเตอร์ ฯลฯ จะมีบทบาทต่อการขัดเกลาด้วย บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการขัดเกลา คือ ผู้หญิงและผู้ใหญ่ในครัวเรือน

๓) การควบคุมสมาชิก ครอบครัวส่วนใหญ่จะมีการควบคุมสมาชิกในลักษณะที่ไม่เป็นทางการและไม่มีรูปแบบหรือกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนแน่นอน แต่จะกำหนดเป็นแนวทางการปฏิบัติที่สมาชิกรับรู้และเข้าใจร่วมกัน เนื้อหาสาระของการควบคุม ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความประพฤติ การเรียน และความสุขของครอบครัว โดยจะไม่เข้มงวดตลอดเวลาทุกเรื่อง แต่จะเน้นตามความเหมาะสมของเพศ วัยและสถานการณ์ ทั้งนี้ ผู้หญิงมักจะได้รับ การควบคุมเข้มงวดมากกว่าผู้ชาย ผู้ที่มีบทบาทในการควบคุมส่วนใหญ่เป็นพ่อแม่และผู้ใหญ่ในครัวเรือน

(๕) ครัวเรือนส่วนใหญ่ในเขตชุมชนคลองสี่ไม่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจของครอบครัวมากนัก ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญ ๕ อันดับแรก ได้แก่ ความไม่มั่นคงในอาชีพ รายได้ไม่เพียงพอ ไม่มีอาชีพเสริม ไม่มีเงินทุน และภาวะหนี้สิน สำหรับการแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่จะเน้นการพึ่งตนเองในครอบครัวก่อน ซึ่งมีแนวทางในการแก้ไขที่สำคัญ เช่น ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ประหยัด ประกอบอาชีพเสริม เปลี่ยนงานหรือไม่เลือกงาน กู้ยืมเงิน หากความรู้เพิ่มเติม การรวมกลุ่ม การขาย จำนำหรือจำนองทรัพย์สิน ตามลำดับ

(๖) ครัวเรือนส่วนใหญ่ในเขตชุมชนคลองสี่ไม่ค่อยเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาด้านสังคมของครอบครัว ซึ่งจะมีปัญหาที่สำคัญ ๒ ประเภท คือ ปัญหาภายในครอบครัว เช่น เรื่องการเรียนของลูก ความคิดเห็นไม่ตรงกัน ปัญหาสุขภาพของสมาชิก ไม่มีเวลาสำหรับครอบครัว และปัญหาที่เป็นผลกระทบจากภายนอก เช่น มลภาวะต่างๆ และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ในการแก้ไขปัญหาทางสังคมของครอบครัวนั้น กรณีที่เป็นปัญหภายในจะเน้นการพึ่งพาตนเองก่อน โดยการพูดคุยปรึกษาหารือ ปรับความเข้าใจ และให้เวลาซึ่งกันและกัน รวมทั้งการปรึกษาญาติผู้ใหญ่ ส่วนปัญหาจากภายนอกนั้น นอกจากการป้องกันและแก้ไขด้วยตนเองแล้ว จะขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้วย

(๗) การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม และความเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ มีความสัมพันธ์กับรูปแบบของครัวเรือนและลักษณะอาชีพของครอบครัว และมีส่วนทำให้เกิดปัญหาของครอบครัวด้วย

รูปแบบของครัวเรือนและลักษณะอาชีพ มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัว แต่ไม่มีความสัมพันธ์ที่ชัดเจนกับปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของครอบครัว อนึ่ง จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยอื่นๆ ที่น่าจะมีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบของครอบครัว ได้แก่ ทุนทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัว บทบาทของเครือญาติ การยอมรับนวัตกรรม และคุณลักษณะส่วนบุคคลของสมาชิก เช่น ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ ทัศนคติ ฯลฯ

(๘) ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เชิงนโยบายและประเมินผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของครอบครัวที่เกิดจากการวางแผนพัฒนาในเขตพื้นที่ชานเมือง เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการวางแผนเมืองและกำหนดทิศทางการพัฒนาอย่างมีองค์รวมและเป็นระบบ และควรส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัยองค์ความรู้เกี่ยวกับครอบครัวไทยโดยใช้สหวิทยาการ และสังเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้มา ใช้ประโยชน์ในการกำหนดนโยบาย เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวและเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป

สารบัญ

กิตติกรรมประกาศ

บทคัดย่อ

สารบัญ

บทที่ ๑ บทนำ

- ๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา ๑
- ๑.๒ วัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัย ๔

บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- ๒.๑ ครอบครัวยุคใหม่และครอบครัวเรือน ๕
  - ๒.๑.๑ ความหมายและความสัมพันธ์ของครอบครัวและครอบครัวเรือน ๕
  - ๒.๑.๒ รูปแบบของครอบครัวและครอบครัวเรือน ๖
- ๒.๒ การจัดระเบียบของครอบครัว ๘
  - ๒.๒.๑ การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัว ๑๐
  - ๒.๒.๒ การจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัว ๑๔
- ๒.๓ ปัจจัยภายนอกที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะครอบครัวเรือนและการจัดระเบียบของครอบครัว ๑๘
  - ๒.๓.๑ การพัฒนากับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชนานเมือง ๑๘
  - ๒.๓.๒ ชุมชนชนานเมืองกับการเปลี่ยนแปลงและการจัดระเบียบของครอบครัว ๒๐
- ๒.๔ ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของครอบครัว ๒๓
- ๒.๕ คำถามการวิจัยและกรอบแนวคิดในการศึกษา ๒๔

บทที่ ๓ ระเบียบวิธีการวิจัย

- ๓.๑ รูปแบบการศึกษาวิจัย ๒๙
- ๓.๒ หน่วยที่ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ ๒๙
- ๓.๓ ขอบเขตและระยะเวลาในการศึกษา ๒๙
- ๓.๔ พื้นที่และกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา ๒๙
- ๓.๕ เทคนิคที่ใช้ในการศึกษาวิจัย ๓๐
- ๓.๖ วิธีดำเนินการศึกษาวิจัย ๓๐
- ๓.๗ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ๓๒

บทที่ ๔ “คลองสี” : ชุมชนชานเมืองกับการเปลี่ยนแปลง

๔.๑ ประวัติความเป็นมาของชุมชนคลองสี	๓๓
๔.๒ ลักษณะทางกายภาพของชุมชน	๓๕
๔.๒.๑ สภาพภูมิศาสตร์	๓๕
๔.๒.๒ สภาพภูมิประเทศ	๓๗
๔.๒.๓ สภาพภูมิอากาศ	๓๗
๔.๒.๔ การปกครอง จำนวนหลังคาเรือนและลักษณะทางประชากร	๓๗
๔.๒.๕ การคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร	๓๘
๔.๓ การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองในชุมชน	๔๐
๔.๓.๑ การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม	๔๐
๔.๓.๒ การขยายตัวของความเป็นเมือง	๔๑
๔.๔ การขยายตัวของอำนาจรัฐและกลไกภาครัฐ	๔๔
๔.๔.๑ ผู้นำชุมชนกับระบบการปกครองแบบทางการ	๔๔
๔.๔.๒ วัดกลางคลองสี : ศูนย์กลางของชุมชนกับการเปลี่ยนแปลง	๔๖
๔.๔.๓ โรงเรียนวัดกลางคลองสีกับการศึกษาของชุมชน	๕๒
๔.๔.๔ สถานีอนามัยและหมออนามัยกับการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่	๕๔
๔.๔.๕ อบต. กับการพัฒนาชุมชนและการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่น	๕๖
๔.๕ ระบบการผลิตและสภาพเศรษฐกิจของชุมชน	๕๘
๔.๕.๑ อาชีพของชาวคลองสี : จากเกษตรกรรมสู่ความหลากหลายของอาชีพ	๕๘
๔.๕.๒ ระบบการผลิตและสภาพเศรษฐกิจของชุมชน	๖๐
๔.๖ สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน	๖๑
๔.๖.๑ ลักษณะบ้านเรือนและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน	๖๑
๔.๖.๒ ระบบความคิดความเชื่อและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน	๖๒
๔.๖.๓ ประเพณีกับการผสมผสานความเชื่อทางศาสนาและความเชื่ออื่นๆ	๖๔
๔.๗ บทสรุป : ชุมชนชานเมืองกับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง	๖๗
๔.๗.๑ การเปลี่ยนแปลงลักษณะอาชีพของครัวเรือน	๖๗
๔.๗.๒ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของครัวเรือน	๖๘
๔.๗.๓ การเปลี่ยนแปลงภายนอกกับปัญหาครอบครัว	๖๙

บทที่ ๕ การจัดระเบียบและปัญหาของครอบครัว

๕.๑ กรณีศึกษารายครอบครัว	๗๑
๕.๑.๑ ครัวเรือนครอบครัวเดี่ยว	๗๑

๕.๑.๒	ครัวเรือนครอบครัวเดี่ยวที่มีญาติอาศัยอยู่ด้วย	๗๒
๕.๑.๓	ครัวเรือนครอบครัวขยาย	๗๖
๕.๑.๔	กลุ่มครัวเรือน	๘๖
๕.๒	การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัวชุมชนชนานเมืองคลองสี่	๙๑
๕.๒.๑	การผลิตของครอบครัว	๙๒
๕.๒.๒	การจัดการผลผลิตของครอบครัว	๙๙
๕.๒.๓	การบริโภคของครอบครัว	๑๐๑
๕.๓	การจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวชุมชนชนานเมืองคลองสี่	๑๐๓
๕.๓.๑	การจัดการงานบ้าน	๑๐๓
๕.๓.๒	การขัดเกลาสมาชิก	๑๐๕
๕.๓.๓	การควบคุมสมาชิก	๑๐๖
๕.๔	ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของครอบครัว	๑๐๗
๕.๔.๑	ปัญหาด้านเศรษฐกิจและแนวทางแก้ไขปัญหาของครอบครัว	๑๐๗
๕.๔.๒	ปัญหาด้านสังคมและแนวทางแก้ไขปัญหาของครอบครัว	๑๐๘
บทที่ ๖	บทสรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	
๖.๑	ชุมชนคลองสี่กับการกลายเป็นชุมชนชนานเมือง	๑๑๑
๖.๑.๑	ลักษณะทั่วไปของชุมชน	๑๑๑
๖.๑.๒	ลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของชุมชน	๑๑๒
๖.๒	การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคม	๑๑๔
๖.๒.๑	การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ	๑๑๔
๖.๒.๒	การจัดระเบียบทางสังคม	๑๑๘
๖.๓	ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของครอบครัว	๑๒๐
๖.๓.๑	ปัญหาด้านเศรษฐกิจและแนวทางแก้ไขปัญหาของครอบครัว	๑๒๐
๖.๓.๒	ปัญหาด้านสังคมและแนวทางแก้ไขปัญหาของครอบครัว	๑๒๐
๖.๔	อภิปรายผลการวิจัย	๑๒๑
๖.๕	ข้อเสนอแนะ	๑๒๗
๖.๕.๑	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๒๗
๖.๕.๒	ข้อเสนอแนะในการวิจัย	๑๒๗
๖.๕.๓	ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติ	๑๒๗
บรรณานุกรม		๑๒๙
บรรณานุกรมสัมภาษณ์		๑๓๗

ภาคผนวก	๑๓๘
ภาคผนวก ก สรุปผลการสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ	๑๓๘
ภาคผนวก ข แนวทางการสัมภาษณ์ข้อมูลทั่วไปของชุมชน	๑๔๔
ภาคผนวก ค แนวทางการสัมภาษณ์กรณีศึกษารายครอบครัว (Case Study)	๑๔๕
ภาคผนวก ง แบบสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงปริมาณ	๑๔๗
ภาคผนวก จ ประมวลภาพชุมชนคลองสี่	๑๕๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คุณภาพชีวิตที่ดีเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนา ประเทศต่าง ๆ จึงพยายามที่จะแสวงหา กลยุทธ์และวิธีการพัฒนาเพื่อให้ประชาชนในชาติมีคุณภาพชีวิตที่ดี ไทยเป็นอีกประเทศหนึ่งที่มีการพัฒนาตาม แนวทางดังกล่าว โดยมีการวางแผนพัฒนาประเทศในรูปของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะเวลา ๕๐ กว่าปีที่ผ่านมา ในการดำเนินการตามแผนพัฒนาฯ ดังกล่าว จะเน้นการพัฒนาตามแนวคิด ความทันสมัย (modernization) เป็นหลัก ซึ่งได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ของประเทศ กล่าวคือ ระบบการผลิตของสังคมไทยเปลี่ยนแปลงจากการผลิตแบบดั้งเดิมที่มีเป้าหมาย เพื่อความพอเพียงของครอบครัว เน้นการพึ่งพิงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ที่เน้นการใช้ ความรู้และศิลปวิทยาการแบบสมัยใหม่มากขึ้น ด้านระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันนั้น แต่เดิมคนในสังคม จะมีความสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยน โดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันจึงมีความผูกพันกันในลักษณะ ของสังคมที่มีความเอื้ออาทรกัน แต่ปัจจุบันคนในสังคมเริ่มมีค่านิยมและบรรทัดฐานแบบทันสมัยมากขึ้น การพึ่งพาอาศัยหรือเอื้ออาทรกันเริ่มลดน้อยลง กลายเป็นการจ้างแรงงานแทน ด้านระบบความคิดความเชื่อ นั้น แต่เดิมคนในสังคมยังมีความคิดความเชื่อที่มีความเกี่ยวโยงทั้งสิ่งที่เป็นธรรมชาติ และอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับผี พุทธ พราหมณ์ ฯลฯ แต่ในปัจจุบันความคิดความเชื่อ จะเน้นความมีเหตุผล ตามหลักวิทยาศาสตร์มากขึ้น สภาพการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อคนในสังคมทั้งทางตรง และทางอ้อม โดยเฉพาะผลกระทบที่มีต่อ “ครอบครัว” ซึ่งเป็นสถาบันพื้นฐานที่สำคัญของสังคม

การอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวนับเป็นความจำเป็นของมนุษย์ในสังคม ครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่คนในสังคมต้องมีความเกี่ยวข้องด้วยตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต ครอบครัวจึงเป็น สถาบันพื้นฐานทางสังคมที่ทำหน้าที่ในการปลูกฝัง ขัดเกลาและกำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว และสมาชิกของสังคมในที่สุดด้วย ทั้งนี้เนื่องจากครอบครัวมีหน้าที่ในการปลูกฝังความคิด ค่านิยมและ บรรทัดฐานที่สำคัญของสังคมให้แก่สมาชิก ดังเช่น ดวงเดือน พันธมนาวิน (๒๕๒๘) ได้ศึกษาและรวบรวม ข้อมูลเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กที่มีผลต่อบุคลิกภาพของคนไทย ผลการศึกษาพบว่า หากเด็กได้รับการ เลี้ยงดูอย่างเหมาะสม จะส่งผลให้เด็กมีลักษณะที่เป็นไปตามเป้าประสงค์ของสังคม ผลการศึกษา ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ครอบครัวมีบทบาทสำคัญต่อศักยภาพของสมาชิกและความเข้มแข็งของสถาบัน ครอบครั ในขณะเดียวกันความเข้มแข็งของครอบครัว ก็มีความสัมพันธ์และส่งผลกระทบต่อความเข้มแข็ง ของสังคม กล่าวคือ หากสังคมใดที่สถาบันครอบครัวมีความอบอุ่นและเข้มแข็ง จะส่งผลให้ชุมชนและ สังคมนั้นมีความเข้มแข็งตามไปด้วย

สังคมไทยในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ และสังคมไปจากเดิมค่อนข้างมากทั้งในสังคมเมืองและชนบท โดยระบบการผลิต ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน และระบบความคิดความเชื่อของคนในชนบทมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสังคมเมืองมากขึ้น ดังเช่น วีรบุรณม์ วิสารทสกุล (๒๕๓๘) ได้ศึกษาหมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า หมู่บ้านอยู่ในช่วงการเปลี่ยนผ่านจากชุมชนเกษตรกรรมไปสู่ชุมชนเมืองทั้งทางด้านวิถีชีวิต วิธีการผลิต และการให้คุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวชนบท และบุญยัง หมั่นดี (๒๕๓๖) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวและผลกระทบของการออกไปขายแรงงานต่างถิ่นในหมู่บ้านชนบทจังหวัดสุรินทร์ พบว่า คนรุ่นใหม่มีความเชื่อในการประกอบอาชีพ ลักษณะ และกรรมวิธีการทำนาเปลี่ยนแปลงไปจาก นอกจากนี้คตินิยมสินธูยะ (๒๕๔๐) ได้ศึกษาหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดหนองคาย พบว่า สภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ส่งผลให้เด็กและเยาวชนในหมู่บ้านมีการรับค่านิยมจากกลุ่มเพื่อนมากขึ้น และมีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาสังคมบางประการ เช่น การติดสารเสพติด เป็นต้น สภาพการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบท โดยการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในชุมชนชนบทที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก เช่น ชุมชนชานเมืองในเขตปริมณฑล และชุมชนอื่นๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวของอุตสาหกรรม (industrialization) และความเป็นเมือง (urbanization)

การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทชานเมือง ทำให้คนและครอบครัวจำเป็นจะต้องมีการปรับตัวต่อสภาพการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อาทิ การเปลี่ยนแปลงอาชีพจากภาคเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและบรรทัดฐานสู่ความทันสมัยมากขึ้น เช่น ค่านิยมเกี่ยวกับการบริโภค การศึกษา การดูแลสุขภาพ การแต่งกาย การติดต่อสื่อสาร ฯลฯ ดังเช่น ธัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (๒๕๓๗) ได้สำรวจปัญหาและความต้องการของผู้อยู่อาศัยในเมืองใหม่ : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนเมืองใหม่ อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า ชุมชนได้มีการพัฒนาในลักษณะของเมืองอุตสาหกรรม รวมทั้งก่อให้เกิดปัญหาทางสังคม เช่น อาชญากรรม ยาเสพติด และปัญหาทางกายภาพ เช่น การจัดการและปริมาณขยะมูลฝอย คุณภาพของน้ำประปา การบริการของสถานพยาบาล สถานที่พักผ่อนมีน้อย นอกจากนี้จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร (๒๕๔๑) ได้ศึกษาเรื่องวิกฤตเศรษฐกิจกับผลกระทบและทางเลือกของผู้ใช้แรงงาน เด็ก ครอบครัว และผู้สูงอายุ ในจังหวัดสมุทรปราการ พบว่า ผู้ใช้แรงงานได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในด้านอาชีพ โดยมีรายได้ลดลงแต่รายจ่ายมากขึ้น เด็ก และผู้สูงอายุในครอบครัวก็ได้รับผลกระทบด้วย

จากการศึกษาการใช้ประโยชน์ที่ดินในจังหวัดปทุมธานีโดยโสภณ ชมชาญ อีระยุทธ จิตต์จำนงค์ และวันเพ็ญ ตีระพัฒน์ (๒๕๓๓) พบว่า ประชาชนในเขตจังหวัดปทุมธานีมีการใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โดยจะใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย ย่านการค้า และโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ และมีแนวโน้มของการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมลดลง

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นความพยายามในการปรับตัวของครอบครัว และชุมชนชนบทในเขตชานเมืองที่รองรับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม และการกลายเป็นเมือง นอกจากนี้ความเจริญก้าวหน้าและการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสื่อสารมวลชนที่มีความทันสมัยมากขึ้น ทำให้คนในสังคมได้รับข้อมูลข่าวสารได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว ส่งผลให้คนบางกลุ่ม (โดยเฉพาะเด็ก เยาวชน หรือวัยรุ่น) พยายามที่จะเลียนแบบจากตัวแบบในสังคมที่นำเสนอผ่านสื่อต่างๆ เช่น ดารา หรือผู้มีชื่อเสียงในสังคม ซึ่งบางครอบครัวหรือคนบางกลุ่มในสังคมอาจจะละเลย ไม่สนใจ หรือไม่มีความรู้ ความเข้าใจ หรือไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะใช้ในการเลือกสรร เลือกรับและปรับใช้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ อย่างเหมาะสม ประกอบกับภาวะความถดถอยทางเศรษฐกิจ และการแข่งขันที่มีค่อนข้างสูง ทำให้คนในสังคมต้องมีการปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ มากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะเป็นสิ่งที่กระตุ้นหรือผลักดันให้ครอบครัว หรือชุมชน พยายามที่จะปรับตัวหรือปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปสู่ความทันสมัยมากยิ่งขึ้น ดังเช่น สมพจน์ จันทรเทียง (๒๕๓๗) ได้ศึกษาการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตการทำนาและอาชีพของชาวนาในเขตทุ่งหลวง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี พบว่า ชาวนาในเขตทุ่งหลวงบางส่วนเปลี่ยนแปลงอาชีพจากทำนาไปสู่อาชีพอื่น เช่น รับจ้างในภาคอุตสาหกรรมและบริการ เป็นต้น ส่วนชาวนาที่ยังคงยึดอาชีพทำนาอยู่จะปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตในการทำนา โดยใช้วิทยาการหรือเทคโนโลยีที่ทันสมัยมากยิ่งขึ้น

การปรับตัวของชาวชนบทในเขตชานเมือง ทำให้การดำรงชีวิตในชีวิตประจำวันเปลี่ยนแปลงไป จากเดิม และส่งผลกระทบต่อการจัดระเบียบของครอบครัวทั้งทางตรงและทางอ้อม เนื่องจากบุคคลหลักของสถาบันครอบครัวคือพ่อแม่อาจจะไม่ค่อยมีเวลาในการดูแล ขัดเกลา รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมที่ดีแก่บุตรหลาน ซึ่งอาจจะส่งผลให้ครอบครัวขาดความอบอุ่น ไม่เข้มแข็งหรือมีปัญหาได้ ดังเช่น ธวัชชัย อุดมสิทธิพัฒนา (๒๕๓๗) พบว่า ความเจริญทางเทคโนโลยี การอุตสาหกรรม และการเป็นเมือง ทำให้โครงสร้างและความสัมพันธ์ของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป โดยเปลี่ยนแปลงไปจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว ผู้หญิงที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมพยายามลดบทบาทงานบ้านให้น้อยลง เพื่อไม่ให้เป็นผู้อุปสรรคต่อการทำงานนอกบ้าน

ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สถาบันครอบครัวซึ่งถือว่าเป็นสถาบันพื้นฐานที่สำคัญ ต่อการขัดเกลาและควบคุมทางสังคม กำลังอยู่ในสภาวะวิกฤติ หรือไม่สามารถที่จะทำหน้าที่ตามบทบาทที่สังคมคาดหวังได้อย่างเต็มที่ ความอ่อนแอของสถาบันครอบครัวเช่นนี้ จึงอาจจะก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่างๆ ได้ เช่น อาชญากรรม ยาเสพติด ครอบครัวแตกแยก มลภาวะทางสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งมีแนวโน้มว่าปัญหาเหล่านี้จะมีขนาดและความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะพื้นที่ในเขตชานเมือง

การเพิ่มขึ้นของปัญหาต่างๆ ในสังคมที่มีรากฐานมาจากการทำหน้าที่ของสถาบันครอบครัวเช่นนี้ ทำให้จำเป็นจะต้องมีการศึกษาข้อเท็จจริง และองค์ความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานประกอบการวิเคราะห์วางแผนป้องกันและแก้ไขปัญหายังเป็นระบบ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการ

ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับสถาบันครอบครัวไทยอย่างต่อเนื่องเป็นเวลากว่า ๓๐ ปีก็ตาม แต่องค์ความรู้จากการศึกษาดังกล่าว ยังมีข้อจำกัดทางวิชาการอีกหลายประการ ส่วนใหญ่เป็นเพียงการศึกษาเฉพาะด้าน ไม่ค่อยมีการเชื่อมโยงกันให้เห็นภาพรวมของสถาบันครอบครัวได้ทั้งระบบ (งามพิศ สัตย์สงวน, ๒๕๔๕) รวมทั้งยังไม่ค่อยมีการศึกษาข้อมูลการจัดระเบียบและปัญหาของครอบครัวในเขตชุมชนชนานเมือง ซึ่งเป็นเขตที่จะต้องมีการปรับตัวจากผลกระทบของการขยายตัวของอุตสาหกรรม และการกลายเป็นเมือง

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาการจัดระเบียบของครอบครัว รวมทั้งสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของครอบครัวชนานเมือง โดยศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนชนานเมืองในเขตจังหวัดปทุมธานี เนื่องจากเป็นเขตที่มีชุมชนชนานเมืองที่จะต้องมีการปรับตัวจากผลกระทบของการขยายตัวของอุตสาหกรรม และการกลายเป็นเมือง

๑.๒ วัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ และสังคมของครอบครัวชุมชนชนานเมืองที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการกลายเป็นเมือง

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของครอบครัวชุมชนชนานเมือง

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่องการจัดระเบียบและปัญหาของสถาบันครอบครัวในชุมชนชนเมือง : ศึกษาเฉพาะกรณีครอบครัวชุมชนชนเมืองในเขตจังหวัดปทุมธานีในครั้งนี้ มีความสัมพันธ์กับแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๒.๑ ครอบครัวและครัวเรือน

๒.๑.๑ ความหมายและความสัมพันธ์ของครอบครัวและครัวเรือน

เนื่องจากคำว่า "ครอบครัว (family)" และ "ครัวเรือน (household)" มักจะใช้ควบคู่กันอยู่บ่อยๆ บางครั้งอาจจะพบว่ามีการใช้แทนกันเลยก็มี แต่ความจริงแล้วความหมายของ ๒ คำนี้จะแตกต่างกัน ดังเช่น

จรัส พรหมอยู่ (๒๕๒๖) ให้ความหมายว่า "ครอบครัวเป็นกลุ่มสังคมขนาดเล็กที่ประกอบด้วยคนต่างเพศ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันโดยการสมรสหรือทางการสืบสายโลหิต"

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (๒๕๔๒) กล่าวว่า "ครอบครัวหมายถึงกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกันโดยความเป็นเครือญาติ (kinship) หรือพันธะอื่นๆ ที่มีลักษณะเหมือนหรือคล้ายคลึงกันกับความเป็นเครือญาติ ซึ่งผู้ใหญ่ (adults) ในกลุ่มดังกล่าวถือเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบในการดูแลและอบรมเลี้ยงดูเด็กๆ ที่เป็นลูกหลานโดยธรรมชาติ หรือที่รับเลี้ยงดูเป็นลูกหลานบุญธรรมของพวกเขา"

ภัสสร ลิมานนท์ และคณะ (๒๕๓๘) ให้คำจำกัดความว่า ครอบครัวหมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่พักอาศัยอยู่รวมกัน (อาจจะอยู่ประจำหรือชั่วคราว) โดยกลุ่มบุคคลดังกล่าวมีความสัมพันธ์ทางสายโลหิต เช่น พ่อ แม่ ลูก, พี่ น้อง, ลุง ป้า น้า อา หลาน ฯลฯ หรือการสมรส เช่น สามี ภรรยา ลูกเขย สะใภ้ ทั้งนี้ อาจมีบุคคลอื่นๆ ที่ไม่มีความสัมพันธ์ด้วยเงื่อนโซ่ดังกล่าวมาอยู่อาศัยในบ้าน และถูกนับว่าเป็นสมาชิกครอบครัวด้วย เช่น คนรับใช้ คนขอมาอาศัย ฯลฯ ส่วน "ครัวเรือน ประกอบด้วยบุคคลที่อาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกัน และรับประทานอาหารร่วมสำหรับเดียวกัน โดยไม่คำนึงถึงครอบครัวของแต่ละบุคคล"

คณะอนุกรรมการด้านครอบครัวของคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (ศรีสวäng พ่วงศ์แพทย์ อ่างใน ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ม.ป.ป.) ให้ความหมายว่า "ครอบครัว คือ กลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันกันทางอารมณ์และจิตใจในการดำเนินชีวิตร่วมกันทั้งการพึ่งพิงทางสังคมและเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กันทางกฎหมายและสายโลหิต และบางครอบครัวอาจมีลักษณะเป็นช้อยยกเว้นบางประการจากที่กล่าวมา"

ความหมายดังกล่าว ศรีสวäng พ่วงศ์แพทย์ ได้ตั้งข้อสังเกต ๒ ประการคือ *ประการแรก* เป็นการสะท้อนความสำคัญของความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวที่ต้องมีฐานแห่งความรัก ความเข้าใจ ความผูกพันพึ่งพิงเป็นสายใยในการดำรงชีวิตร่วมกัน *ประการที่สอง* รูปแบบของความเป็นครอบครัวนั้นในอนาคตจะมีความหลากหลาย ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวขยาย ครอบครัวกลุ่มหรือชุมชน

ปราโมทย์ ประสาทกุล (๒๕๔๕) กล่าวว่า "ครัวเรือน" จะหมายถึงที่อยู่อาศัยซึ่งมีคนมาอยู่ร่วมกัน ไม่ได้มีความหมายที่บ่งบอกถึงลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลต่างๆ ที่อยู่รวมกันว่าเกี่ยวโยงโดยการแต่งงาน หรือโดยสายเลือด เหมือนอย่างความหมายของคำว่า "ครอบครัว" ซึ่งเป็นหน่วยสังคมที่เล็กที่สุด

สำนักงานสถิติแห่งชาติ (อ้างถึงในกุศล สุนทรธาดาและคณะ, ๒๕๔๑) ได้แบ่ง "ครัวเรือน" โดยอาศัยลักษณะของหัวหน้าครัวเรือนเป็น ๒ ประเภท กล่าวคือ ครัวเรือนที่เป็นครอบครัว เป็นครัวเรือนที่มีสมาชิกอย่างน้อย ๒ คน และมีความสัมพันธ์ทางสายเลือดหรือสมรสกับหัวหน้าครอบครัว และครัวเรือนที่ไม่ใช่ครอบครัว เป็นครัวเรือนที่สมาชิกทุกคนในครัวเรือนไม่มีความสัมพันธ์ฉันญาติกับหัวหน้าครัวเรือน

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น พอจะแสดงให้เห็นความแตกต่างของคำว่า "ครัวเรือน" และ "ครอบครัว" กล่าวคือ เมื่อกล่าวถึง "ครัวเรือน" จะหมายถึง "มิติของพื้นที่ (place)" ซึ่งก็คือที่อยู่อาศัยซึ่งมีคนมาอยู่รวมกัน ส่วน "ครอบครัว" จะหมายถึง "มิติของความสัมพันธ์ (relation)" โดยการแต่งงาน หรือโดยสายโลหิต

ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ ครัวเรือน หมายถึง บ้านหรือที่อยู่อาศัยซึ่งมีคนอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยบุคคลที่อยู่อาศัยในครัวเรือนดังกล่าวจะมีความสัมพันธ์เป็นครอบครัวเดียวกันหรือไม่ก็ได้ ส่วนครอบครัว หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันโดยการแต่งงาน หรือโดยสายโลหิต โดยกลุ่มบุคคลดังกล่าว จะอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกันหรือไม่ก็ได้

๒.๑.๒ รูปแบบของครอบครัวและครัวเรือน

การอยู่ร่วมกันในครอบครัวและครัวเรือนในสมัยก่อนนั้น ยังไม่มีความสลับซับซ้อนมากนัก จึงสามารถจำแนกรูปแบบของครอบครัวและครัวเรือนได้ง่าย ในสถานการณ์ปัจจุบันการอยู่ร่วมกันของบุคคลมีความหลากหลายและสลับซับซ้อนมากขึ้น การพิจารณารูปแบบของครอบครัวและครัวเรือน จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงคำจำกัดความของคำว่า ครัวเรือนและครอบครัวประกอบกันด้วย กล่าวคือ เมื่อครัวเรือนเป็นที่อยู่อาศัยของคนในครอบครัว ครัวเรือนจึงน่าจะเป็นสิ่งที่บ่งบอกหรือกำหนดว่ามีครอบครัวประเภทใดอาศัยอยู่ในครัวเรือนนั้น

Murdock (อ้างใน สุพัตรา สุภาพ, ๒๕๑๔ : ๙๓) จำแนกประเภทของครอบครัวไว้ ๓ แบบ ได้แก่

(๑) *ครอบครัวเดี่ยว (nuclear family)* เป็นครอบครัวขนาดเล็กที่ประกอบด้วยสามี ภรรยา และลูก (อาจจะเป็นบุตรบุญธรรมก็ได้)

(๒) *ครอบครัวขยาย (extended family)* เป็นครอบครัวขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยครอบครัวเดี่ยว และญาติพี่น้อง (เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา เป็นต้น) อาจจะอยู่ภายในครัวเรือนเดียวกัน หรือเขตบ้านเดียวกัน โดยอาจจะปลูกบ้านอยู่ใกล้เคียงกัน

(๓) *ครอบครัวพหุภรรยา (polygamous family)* เป็นครอบครัวที่สามีมีภรรยาหลายคน ครอบครัวแบบนี้ จึงเป็นครอบครัวเดี่ยว ๒ ครอบครัว หรือมากกว่า ที่มีสามีและพ่อร่วมกัน เช่น สังคมจีน อิสลาม นักร์ เป็นต้น

สำหรับครอบครัวในสังคมไทยนั้น สนิท สมัครการ (อ้างใน จีวีวรรณ ประจวบเหมาะ, ม.ป.ป.) ได้แบ่งรูปแบบของครอบครัวไว้ ๓ แบบ คือ *ครอบครัวเนื้อแท้* เป็นครอบครัวเดี่ยวที่มีญาติใกล้ชิดอยู่ด้วย

ครอบครัวซ้อน เป็นครอบครัวที่หัวหน้าครอบครัวมีอำนาจและมีภรรยาหลายคนอยู่ร่วมชายคาเดียวกัน และครอบครัวขยายชั่วคราวเนื่องจากวัฏจักรชีวิตของครอบครัว ซึ่งโดยปกติแล้วคนไทยชอบชีวิตแบบครอบครัวเนื้อแท้ ส่วนครอบครัวขยายเกิดขึ้นจากความจำเป็นเป็นส่วนใหญ่

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (๒๕๔๒) ได้ให้ข้อสังเกตว่า การนิยามคำว่า “ครอบครัว” หมายถึง “บุคคลหรือกลุ่มคน” โดยไม่ระบุถึงเพศ จำนวน หรือสถานภาพ (เช่น สามี ภรรยา ลูก) เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาสามารถจัดการ (cope) กับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับครอบครัว ซึ่งมีอยู่ตลอดเวลาทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยไม่มีข้อบิบัติตายตัว ตัวอย่างเช่น ครอบครัวแบบที่มีเพียงพ่อ หรือแม่คนเดียว (single – parent families) หรือครอบครัวที่สามีหรือภรรยาแยกไปอยู่ที่อื่นจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม หรือครอบครัวที่ผู้หญิงมีลูกโดยไม่ได้แต่งงานตามกฎหมายหรือฝ่ายชายไม่ยอมรับเลี้ยงดูหรือฝ่ายหญิงไม่ยอมรับ “การเลี้ยงดู” จากฝ่ายชาย หรือครอบครัวที่พ่อแม่ ไม่ได้อยู่ด้วยกัน เนื่องจากไปทำงานที่อื่น หรือครอบครัวที่พ่อ หรือแม่ หรือทั้งคู่เสียชีวิต และลูกอยู่ในความดูแลของปู่ย่า ตายายหรือญาติพี่น้องคนอื่น ๆ ทำหน้าที่แทนพ่อแม่

การไม่กำหนดเพศและสถานภาพของสมาชิกของครอบครัวอย่างตายตัว จะช่วยให้คำจำกัดความของครอบครัวครอบคลุมรูปแบบ (form) หรือประเภท (type) ของครอบครัวมากยิ่งขึ้น เพราะความเป็นหญิงชาย (gender) อาจไม่เป็นไปตามที่สาธารณชนเข้าใจก็ได้ เช่น ปรากฏการณ์ของการรักและอยู่ร่วมกันของคนเพศเดียวกันเป็น “ครอบครัว” ซึ่งอาจจะมีการรับบุตรบุญธรรมมาอยู่ด้วย

เนื่องจากรูปแบบของครัวเรือนในปัจจุบันมีอยู่หลากหลายมาก ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้จะให้คำจำกัดความว่า รูปแบบของครัวเรือน หมายถึง ลักษณะการอาศัยอยู่ร่วมกันของบุคคลในครัวเรือน ซึ่งมี ๕ รูปแบบสำคัญ ได้แก่

(๑) ครัวเรือนครอบครัวเดี่ยว (nuclear family household) หมายถึง ครัวเรือนที่เป็นครอบครัวขนาดเล็ก สมาชิกในครอบครัวประกอบด้วยสามี และภรรยา หรือสามี ภรรยา และลูก

(๒) ครัวเรือนครอบครัวเดี่ยวที่มีญาติอาศัยอยู่ด้วย (stem family household) หมายถึง ครัวเรือนครอบครัวเดี่ยวที่มีญาติฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือทั้งสองฝ่ายอาศัยอยู่ด้วย

(๓) ครัวเรือนครอบครัวขยาย (extended family household) หมายถึง ครัวเรือนที่มีครอบครัวหลายครอบครัวอาศัยอยู่ด้วยกัน

(๔) กลุ่มครัวเรือน (household group) หรือกลุ่มสังคญาติ (descent group) หมายถึง กลุ่มครัวเรือนของครอบครัวที่เป็นเครือญาติกัน และอาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกัน

(๕) ครัวเรือนแบบอื่นๆ หมายถึง ครัวเรือนอื่นๆ ที่มีลักษณะนอกเหนือจากข้อ (๑) – (๔)

การอยู่ร่วมกันในครัวเรือนหรือการดำรงอยู่ของครอบครัว ไม่ว่าจะอยู่กันในรูปแบบใดก็ตาม จำเป็นจะต้องมีการจัดการเชิงหน้าที่ และการจัดระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่อาศัยอยู่ร่วมกัน ในลักษณะของการจัดระเบียบของครอบครัวนั่นเอง

๒.๒ การจัดระเบียบของครอบครัว

การดำรงอยู่ของครอบครัวที่มีความสลับซับซ้อน แนวคิดและแนวทางในการศึกษาครอบครัวก็มีหลากหลาย การศึกษาในครั้งนี้นี้จึงจำเป็นต้องเชื่อมโยงแนวคิด หรือแนวทางที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งมิติของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ด้วย

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (๒๕๔๔ : ๓ - ๔) กล่าวว่าครอบครัวเป็นหน่วยหนึ่ง (social unit) ของโครงสร้างทางสังคม โดยครอบครัวจะเป็นทั้งสถาบันทางสังคม (social institution) และเป็นองค์การทางสังคม (social organization) ในฐานะที่ครอบครัวเป็นโครงสร้างทางสังคมจึงมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๔ ประการ คือ

(๑) ตำแหน่งทางสังคม (social position) เช่น บิดา มารดา สามี ภรรยา บุตร พี่ น้อง ป้า น้า อา เป็นต้น

(๒) การหน้าที่ (function) ครอบครัวจะมีหน้าที่ต่างๆ เช่น ให้กำเนิดสมาชิกใหม่ อบรมเลี้ยงดู ให้ความรักความอบอุ่น เป็นที่พึ่งทางใจ และให้สถานภาพ เป็นต้น

(๓) แบบแผนพฤติกรรม (pattern of behavior) เช่น กฎหมายเกี่ยวกับครอบครัว ความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์ บรรทัดฐานทางสังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับครอบครัว

(๔) องค์วัตถุ (material component) เช่น ตัวบ้าน เครื่องใช้ในบ้าน เป็นต้น จุดเน้นไม่ใช่ตัววัตถุ แต่เป็นตัวแบบทางวัตถุ เช่น บ้านไทย บ้านญี่ปุ่น

โดยตำแหน่งทางสังคม และการหน้าที่ของครอบครัว คือส่วนที่เป็นองค์การทางสังคม (social organization) สำหรับส่วนที่เป็นสถาบันทางสังคม (social institution) จะเป็นแบบแผนในการคิดการกระทำในเรื่องของครอบครัว ซึ่งมีทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุ คือเป็นเรื่องของความคิด ประเพณี ส่วนนี้เองที่เป็นเรื่องของ "วัฒนธรรมครอบครัว (family culture)"

การดำรงอยู่ของครอบครัวจึงเป็นโครงสร้างที่กำหนดตำแหน่งทางสังคมและบทบาทหน้าที่ของสมาชิก เพื่อจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันครอบครัว ซึ่งฉลาดชาย รมิตานนท์ (๒๕๔๒ : ๙ - ๑๔) ได้สรุปหน้าที่ทางสังคมของครอบครัวไว้ ๕ ประการ ดังนี้

(๑) การรองรับกิจกรรม และวางกฎเกณฑ์เรื่องเพศ (regulation of sexual activity) เป็นหน้าที่ในการตอบสนองความจำเป็นทางเพศ โดยการรองรับการจัดคู่ทางเพศที่เหมาะสม เป็นการประหยัดพลังงานทางสังคม และลดพลังแห่งการทำลายที่เกิดจากการแข่งขันทางเพศ ดังนั้น การอยู่กินกันเป็นครอบครัวนอกจากจะบำบัดความต้องการทางเพศแล้ว ยังเป็นการควบคุมความประพฤติเกี่ยวกับกามารมณ์ของคนในสังคมด้วย

(๒) การสร้างสมาชิกรุ่นใหม่หรือการผลิตซ้ำทางชีวภาพ (biological reproduction) เป็นหน้าที่ในการสร้างสมาชิกใหม่ให้กับครอบครัวและสังคม เพื่อทดแทนสมาชิกเดิมที่ล้มหายตายจากไป

(๓) การขัดเกลาพื้นฐานทางสังคมให้กับสมาชิกรุ่นใหม่ (*primary socialization of children*) หรือการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (*cultural reproduction*) เป็นหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคมและถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่สมาชิกในครอบครัว

(๔) การให้ความสนับสนุนทางอารมณ์แก่สมาชิก เช่น การให้ความรัก ความอบอุ่น ความผูกพัน ความหวังใยแก่สมาชิก เพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีของครอบครัว

(๕) การเป็นหน่วยพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น การผลิต (การทำมาหาเลี้ยงครอบครัว) การกระจาย และการบริโภค ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ (*sexual division of labor*) ด้วย

จากองค์ประกอบเชิงโครงสร้างและหน้าที่ทางสังคมของครอบครัวดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวจะมีการจัดการ หรือจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกที่อาศัยอยู่ด้วยกัน ซึ่งสมพงษ์ ธนัญญา (อ้างใน ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ม.ป.ป.) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์หรือคู่ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ดังนี้

(๑) ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา หากมีความรักใคร่เข้าใจซึ่งกันและกัน มีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ปรับตัวเข้าหากัน ร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความรับผิดชอบและแก้ไขปัญหาลักษณะต่าง ๆ ภายในครอบครัวร่วมกัน ย่อมทำให้ครอบครัวมีความราบรื่นมั่นคง สมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัวก็มีความสุขไปด้วย

(๒) ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดา และบุตร โดยความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดา และบุตร จะแน่นแฟ้นดีอยู่เสมอ ถ้าบิดามารดาทำตัวเป็นหลัก รักใคร่ผูกพันกันดี ซึ่งความรักใคร่ผูกพันของบิดามารดาจะมีผลสะท้อนไปผูกพันรักใคร่ต่อบุตรให้แน่นแฟ้นต่อไป

(๓) ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้อง เมื่อบิดามารดาให้กำเนิดบุตรคนที่สอง และคนต่อ ๆ มา ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องย่อมจะเกิดขึ้น โดยความสัมพันธ์จะแนบแน่นเพียงใดขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ในครอบครัวว่ามีความสัมพันธ์พื้นฐาน และลักษณะการอบรมเลี้ยงดูของบิดามารดาเป็นอย่างไร

(๔) ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างสามี ภรรยา บิดามารดากับบุตร พี่กับน้องหรือเป็นการรวมความสัมพันธ์ใน ๓ ข้อแรกเข้าด้วยกัน

ความสัมพันธ์และคู่ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวดังกล่าว ไม่ได้ เป็นไปในลักษณะที่เท่าเทียมกันทุกเรื่องทุกสถานการณ์ แต่จะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อควบคุมการจัดการเรื่องต่างๆ ในครอบครัวด้วย ซึ่งสัญญา สัญญาวิวัฒน์ (อ้างแล้ว) จำแนกลักษณะของอำนาจในครอบครัวไว้ ๓ ลักษณะคือ พ่อ (สามี) เป็นใหญ่ แม่ (ภรรยา) เป็นใหญ่ และพ่อแม่มีอำนาจเท่ากัน ดังนี้

(๑) พ่อหรือสามีเป็นใหญ่ (*patriarchal*) หมายถึง ครอบครัวที่พ่อหรือสามีจะมีอำนาจในการควบคุมและตัดสินใจเรื่องในครอบครัวทั้งหมด หรือเรื่องสำคัญทั้งหมด

(๒) แม่หรือภรรยาเป็นใหญ่ (*matriarchal*) หมายถึง ครอบครัวที่แม่หรือภรรยาจะมีอำนาจในการควบคุมและตัดสินใจเรื่องในครอบครัวทั้งหมด หรือเรื่องสำคัญทั้งหมด

(๓) *สามีมี่และภรรยา มีอำนาจเท่ากัน (equalitarianism)* หมายถึง ครอบครัวที่สามีมี่และภรรยา มีอำนาจควบคุมและตัดสินใจเรื่องในครอบครัวเท่าๆ กัน หรือตกลงแบ่งอำนาจกันระหว่างสามีมี่และภรรยา โดยส่วนใหญ่ผู้มักจะให้สามีมี่ตัดสินใจเรื่องนอกบ้าน ส่วนภรรยาจะควบคุมเรื่องในบ้าน

แนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบเชิงโครงสร้าง หน้าทีทางสังคม ความสัมพันธ์ของสมาชิก และอำนาจ ในครอบครัวดังกล่าวข้างต้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับการจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของครอบครัวนั่นเอง การจัดระเบียบของครอบครัวจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้าง บทบาทหน้าที่ ความสัมพันธ์ และอำนาจ ในครอบครัว ดังนั้น การจัดระเบียบของครอบครัว จึงหมายถึง การจัดระบบความสัมพันธ์ หรือวิธีการจัดการ ด้านต่างๆ ของครอบครัว เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้เรียนรู้ ทำความเข้าใจและถือปฏิบัติให้เป็นไปในแนวทาง เดียวกัน อันจะนำไปสู่การมีบูรณาการและการอยู่ร่วมกันของสมาชิกภายในครอบครัวได้อย่างเป็นปกติสุข

ในที่นี้จะพิจารณาการจัดระเบียบของครอบครัวเป็น ๒ ด้าน คือ การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ และ การจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งในข้อเท็จจริงแล้วการจัดระเบียบในแต่ละครอบครัว จะเป็นเรื่องของวิถีชีวิต หรือการดำรงชีวิตประจำวัน ไม่ได้มีการจำแนกอย่างชัดเจนว่า อะไรคือการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจหรือ ทางสังคม การจำแนกประเภทของการจัดระเบียบเป็น ๒ ด้านดังกล่าว เพื่อให้เกิดความสะดวกในการศึกษา วิเคราะห์ และความเข้าใจที่ตรงกันเท่านั้น

๒.๒.๑. การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัว

เมื่อพิจารณาการจัดระเบียบจากหน้าที่ทางสังคมของครอบครัว จะพบว่า ครอบครัวจะเป็น หน่วยพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่จะต้องทำหน้าที่ด้านการผลิต (การทำมาหาเลี้ยงครอบครัว การกระจาย การผลิต และการบริโภคภายในครอบครัว) ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวนี้จะต้องมีการจัดระเบียบการทำหน้าที่และ การจัดการด้วย

ศรีพงศ์ อุดมครบ (๒๕๓๘ : ๒๔) ให้ความหมายว่า การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านต่างๆ คือ ระบบการผลิต (ทุน แรงงาน เทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิต) หนี้สินและการออม ตลาดและการแลกเปลี่ยน

นักมานุษยวิทยาเศรษฐกิจเห็นว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นสัจธาตุญาณของมนุษย์ ที่มีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการผลิต การแจกจ่าย และการแลกเปลี่ยน รวมทั้งการบริโภคผลผลิต ซึ่งเป็นกลไก ที่มีความผูกพันกับหน้าที่ขององค์การทางสังคม การเมือง กฎหมาย ศาสนาและศิลปะ รูปแบบทาง เศรษฐกิจที่ต่างกันเนื่องมาจากรูปแบบทางสังคมที่แตกต่างกันนั่นเอง ดังนั้น สถาบันทางเศรษฐกิจจะมีความเกี่ยวข้องกับสถาบันอื่นๆ ในสังคมเสมอ ในการศึกษากิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงต้องศึกษาเชื่อมโยง กับสถาบันทางสังคมและวัฒนธรรมอื่นๆ ด้วย ทั้งนี้ แบบแผนสากลที่สำคัญของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ความร่วมมือ (cooperation) การแข่งขัน (competition) ความเป็นเอกเทศ (individualism) และการรวมตัว (collectivism) (นิยพรรณ วรรณศิริ, ๒๕๔๐ : ๑๔๙ - ๑๕๑)

Raymond Firth (๑๙๕๒) กล่าวว่า การศึกษากิจกรรมทางเศรษฐกิจในแง่มานุษยวิทยาเศรษฐกิจเป็นการศึกษาพฤติกรรมทางสังคมอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจกระทำใดๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยการตัดสินใจกระทำดังกล่าวจะกำหนดโดยค่านิยมที่บุคคลได้รับการปลูกฝังมาแต่เดิม และการกำหนดหรือความคาดหวังของบุคคลอื่นๆ ในสังคม ดังนั้น การศึกษากิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงมิใช่ศึกษาเพียงระบบเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่ต้องศึกษาถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อระบบอื่นๆ ในสังคมด้วย

Manning Nash (๑๙๖๖) กล่าวว่า มานุษยวิทยาเศรษฐกิจเป็นการศึกษาเพื่อแยกประเภทของระบบเศรษฐกิจ และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางเศรษฐกิจกับสถาบันทางสังคมอื่นๆ เพื่อค้นหาลักษณะทั่วไปของการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง และพัฒนาการของสถาบันทางเศรษฐกิจด้วย นั่นคือพฤติกรรมทางเศรษฐกิจเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่ง โดยกล่าวถึงลักษณะทางเศรษฐกิจของชาวโรนาร์ว่ามีลักษณะที่สำคัญคือ *ประการแรก* เป็นเรื่องของการใช้เทคโนโลยี และการแบ่งงานกันทำ *ประการที่สอง* เป็นเรื่องของโครงสร้างทางสังคม และ *ประการที่สาม* เป็นเรื่องของสื่อกลางและการแลกเปลี่ยน

นอกจากนี้ นักมานุษยวิทยาบางกลุ่มได้นำแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์มาอธิบายพฤติกรรมทางเศรษฐกิจโดยมีฐานคิดที่สำคัญ ๓ ประการคือ *ประการแรก* หลักของความมีเหตุผล โดยเชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผลในการคิดและการกระทำต่างๆ ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจมนุษย์จะเลือกกระทำในสิ่งที่เห็นว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตน *ประการที่สอง* หลักของการเลือก มนุษย์จะเลือกหนทาง (means) ที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมาย (ends) ที่เป็นประโยชน์สูงสุด และ *ประการสุดท้าย* หลักของการจัดสรรทรัพยากร เนื่องจากทรัพยากรมีจำกัด มนุษย์จำเป็นจะต้องจัดสรรทรัพยากรเพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด (ศรีพงศ์ อุดมครบ, อ้างแล้ว : ๖ - ๘ และ ๑๔)

จากความหมาย แนวคิดและงานวิจัยดังกล่าวข้างต้น ครอบคลุมเป็นสถาบันทางสังคมอย่างหนึ่งซึ่งมีสมาชิกที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว และมีเป้าหมายในการดำรงชีวิตทั้งเป้าหมายของตนเองและเป้าหมายของครอบครัว โดยสมาชิกจะมีเหตุผลในการคิดและการกระทำต่างๆ ในครอบครัว เช่น กิจกรรมทางเศรษฐกิจสมาชิกจะเลือกกระทำในสิ่งที่เห็นว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนและครอบครัว โดยจะเลือกหนทาง (means) ที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมาย (ends) นั้น รวมทั้งจะมีการจัดสรรทรัพยากรต่างๆ เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครอบครัวจะประกอบด้วย การผลิต การแจกจ่ายและการแลกเปลี่ยน รวมทั้งการบริโภคผลผลิต อันเป็นกลไกที่มีความผูกพันกับหน้าที่ของครอบครัว ซึ่งมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับกิจกรรมอื่นๆ ทางสังคมของครอบครัวด้วย

ดังนั้น การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัว จึงหมายถึง การจัดระบบความสัมพันธ์ของครอบครัวในลักษณะที่เป็นการจัดการเชิงเศรษฐกิจ เช่น การผลิต การจัดการผลผลิต และการบริโภคของสมาชิกในครอบครัว

การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของแต่ละครอบครัวอาจจะมีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงกัน และแตกต่างกัน การศึกษาเกี่ยวกับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจในสังคมไทย พบว่า การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจในชุมชนชนบทไทยมีลักษณะทั่วไป ดังนี้ กล่าวคือ จะมีทั้งระบบเศรษฐกิจแบบเดิมของกลุ่มเครือญาติและความสัมพันธ์

ทางสายเลือด ซึ่งจะเน้นการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน มีการร่วมมือ การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ที่เน้นการผลิตแบบทันสมัยเชิงพาณิชย์ ที่มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ และระบบตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น ดังเช่น

ศรีพงศ์ อุดมครบ (อ้างแล้ว) ศึกษาชาวไร่นามุสลิมแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดปัตตานี พบว่า ชุมชนมีการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจแบบทวิลักษณ์ กล่าวคือลักษณะแรก เป็นการจัดระเบียบแบบดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งเน้นการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน มีความร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ส่วนลักษณะที่สอง เป็นการจัดระเบียบแบบใหม่ ที่เน้นการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้า ซึ่งมีความผูกพันกับระบบการตลาดจากภายนอกชุมชน

James W. Hamilton (๑๙๖๕ อ้างใน ศรีพงศ์ อุดมครบ) ศึกษาโครงสร้างเศรษฐกิจของชาวกะเหรี่ยงแห่งหนึ่ง พบว่า มีระบบเศรษฐกิจแบบทวิลักษณ์ กล่าวคือ ระบบเศรษฐกิจของกลุ่มเครือญาติและความสัมพันธ์ทางสายเลือด โดยการร่วมมือ การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และระบบเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับภายนอกสังคม โดยการใช้สินค้า การขาย และการต่อรอง ทำให้เงินตราและระบบตลาดมีความสำคัญและมีบทบาทมากขึ้น

สำหรับการศึกษาการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจในระดับครอบครัว ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาในลักษณะบทบาทชายหญิงและการแบ่งงานกันทำ โดยพบว่า การแบ่งงานกันทำในเชิงเศรษฐกิจของครอบครัวไทย มีการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศในลักษณะยืดหยุ่น กล่าวคือ ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่อยู่อีกฝ่ายจะช่วยทำหน้าที่แทนได้ โดยผู้ชายจะทำงานที่ต้องใช้แรงงานมาก และนอกบ้าน ส่วนผู้หญิงนอกจากจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครอบครัวแล้ว ยังมีบทบาทเป็น “ผู้เก็บเงิน” และ “ผู้จัดการเรื่องเงิน” ของครอบครัวด้วย

ด้านอำนาจในทางเศรษฐกิจของครอบครัว พบว่า ความรับผิดชอบจะเป็นปัจจัยหลักในการกำหนดผู้ตัดสินใจ โดยการผลิตทางการเกษตรผู้ชายจะเป็นผู้ตัดสินใจหลัก ผู้หญิงจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากหรือน้อยนั้น ขึ้นอยู่กับการมีส่วนร่วมในการผลิตของผู้หญิง ส่วนเรื่องที่มีการรับผิดชอบร่วมกันจะเป็นการตัดสินใจร่วมกัน สำหรับสมาชิกที่เป็นเด็กจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจค่อนข้างน้อย ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ให้การสนับสนุนกิจกรรมของพ่อแม่มากกว่า เช่น การช่วยแบ่งเบาภาระบางอย่าง เป็นต้น ดังเช่น

วารุณี ภูริสินสิทธิ์ (๒๕๔๒) ได้สรุปบทบาทของผู้หญิงกับการผลิตทางเศรษฐกิจว่าในสังคมที่ทำการเกษตรเป็นหลัก (โดยเฉพาะการทำนา) พบว่า การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศจะมีลักษณะยืดหยุ่น กล่าวคือ ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่อยู่อีกฝ่ายจะช่วยทำหน้าที่แทน โดยงานที่ต้องใช้แรงงานมากฝ่ายชายเป็นผู้ทำ และผู้หญิงจะมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในงานทุกอย่าง ส่วนครอบครัวที่มีอาชีพด้านการค้าขาย ผู้หญิงจะมีบทบาทค่อนข้างสูง นอกจากการมีส่วนร่วมในการหาเลี้ยงครอบครัวแล้ว ผู้หญิงไทยยังเป็น “ผู้เก็บเงิน” ของครอบครัว โดยสามีส่วนใหญ่จะให้เงินทั้งหมดที่หามาได้ให้ภรรยาเป็น “ผู้จัดการเรื่องเงิน” ของครอบครัว สำหรับกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจนอกบ้านส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทของผู้ชาย

ด้านอำนาจในครอบครัว พบว่า ความแตกต่างทางเพศไม่ได้เป็นปัจจัยหลักในการกำหนดการตัดสินใจ แต่ความรับผิดชอบจะเป็นปัจจัยสำคัญของการกำหนดว่าใครจะเป็นผู้ตัดสินใจ กล่าวคือ ผู้ใดที่รับผิดชอบหลักเรื่องใด ผู้นั้นจะเป็นผู้ตัดสินใจหลัก เช่น แบบแผนในการตัดสินใจเรื่องการผลิตทางการเกษตรผู้ชายจะเป็นผู้ตัดสินใจหลัก โดยผู้หญิงจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากหรือน้อยนั้น ขึ้นอยู่กับการมีส่วนร่วมในการผลิตของผู้หญิง สำหรับเรื่องค่าใช้จ่ายในบ้านผู้หญิงจะเป็นผู้ตัดสินใจหลัก ส่วนเรื่องที่มีการรับผิดชอบร่วมกัน เช่น การซื้อของใช้ร่วมกัน จะเป็นการตัดสินใจร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาคุณลักษณะสำคัญของครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัว พบว่า รูปแบบและอาชีพของครัวเรือน เป็นคุณลักษณะสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัว ดังเช่น

สุธีรา ทอมสัน และเมทินี พงษ์เวช (๒๕๓๘) พบว่า การเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวที่เล็กลง ทำให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการทำงานทางเศรษฐกิจมากขึ้น กุศล สุนทรธาดา และคณะ (๒๕๔๑) พบว่า ขนาดครอบครัวที่เล็กลงจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว ทำให้ผู้หญิงมีโอกาสเข้าร่วมในตลาดแรงงานเพิ่มขึ้น

บุญยัง หมั่นดี (๒๕๓๖) พบว่า ผลกระทบจากการไปขายแรงงานต่างถิ่น ทำให้ครอบครัวชนบทมีความเชื่อในการประกอบอาชีพ ลักษณะและกรรมวิธีในการทำนาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และสมพจน์ จันทร์เที่ยง (๒๕๓๗) พบว่า ชาวนาในเขตชานเมืองมีการปรับตัว ๒ กลุ่มที่สำคัญคือ กลุ่มที่มีการเปลี่ยนจากการทำนาไปสู่อาชีพอื่น และกลุ่มที่ยังคงทำนาอยู่แต่ปรับเปลี่ยนกรรมวิธีการผลิตและใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย

จรรยา เศรษฐบุตรและอุมาภรณ์ ภัทรวาณิชย์ (๒๕๔๑) ศึกษาความรับผิดชอบด้านครอบครัวของผู้บริหารหญิง พบว่า อาชีพนักบริหารทำให้ผู้หญิงต้องรับผิดชอบทั้งงานในบ้านและนอกบ้าน เมทินี ไทยสมบูรณ์ (๒๕๓๖) พบว่า ภรรยาที่มีอาชีพดีกว่าสามี จะมีอำนาจในการตัดสินใจในครอบครัวมากกว่าภรรยาที่มีอาชีพด้อยกว่าสามี

จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร (๒๕๔๑) พบว่า ผู้ใช้แรงงานที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจ จะมีปรับตัวเพื่อลดภาระค่าใช้จ่ายของครอบครัว โดยให้เด็กออกจากโรงเรียนหรือย้ายไปเรียนที่อื่น หรือส่งลูกไปอยู่ต่างจังหวัด

ผลการศึกษาและทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า คุณลักษณะด้านรูปแบบและอาชีพของครัวเรือน มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัว จึงเป็นประเด็นที่น่าจะศึกษาว่า คุณลักษณะดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัวในเขตชานเมืองหรือไม่ อย่างไร

คำถามการวิจัย ชุมชนชานเมืองคลองสี่ มีการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัวอย่างไรและคุณลักษณะด้านรูปแบบและอาชีพของครัวเรือน มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัวหรือไม่ อย่างไร

อย่างไรก็ตาม นอกจากคุณลักษณะที่เป็นปัจจัยภายในครัวเรือนแล้ว ยังมีปัจจัยภายนอกอื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัวซึ่งจะกล่าวไว้ในหัวข้อ ๒.๓

นอกจากหน้าที่และการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจแล้ว การอยู่ร่วมกันของสมาชิกในครอบครัวจะต้องทำหน้าที่ทางสังคมด้านอื่นๆ ด้วย ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวจะมีการจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวด้วยเช่นกัน

๒.๒.๒ การจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัว

เอลแมน เซอร์วิส (Elman Service, ๑๙๖๐ : ๑๐) ให้ความหมายว่า "การจัดระเบียบทางสังคมคือเครือข่ายของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมหนึ่งๆ ต่อบุคคลอื่น ๆ ในสังคมเดียวกัน"

เซลบี (Selby, ๑๙๗๕) ได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับการจัดระเบียบทางสังคมว่า "การจัดระเบียบทางสังคมใดๆ ก็ตาม เป็นขบวนการของพฤติกรรมมนุษย์ที่แสดงโต้ตอบกันตามค่านิยมที่ตนได้รับการหล่อหลอมมาจากสังคมนั้น และต้องแสดงออกภายใต้การควบคุมของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคม"

การอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวก็คือ ระบบย่อยอย่างหนึ่งของสังคม และเป็นกลุ่มสังคมขั้นพื้นฐานที่สำคัญซึ่งประกอบด้วยสมาชิกที่อาศัยอยู่ร่วมกันในครอบครัว ดังนั้น ในแต่ละครอบครัวจึงจำเป็นต้องมีการจัดระเบียบทางสังคมภายในครอบครัวของตนเอง โดยการจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว ซึ่งการจัดระเบียบในแต่ละครอบครัว อาจจะมีความคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันไปตามลักษณะครอบครัวและเงื่อนไขที่เป็นสภาพทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น การจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัว จึงเป็นกลไกทางสังคมประการหนึ่งในการจัดการให้ครอบครัวเกิดภาวะสมดุลหรือเป็นปกติสุข ดังนั้น การจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวในที่นี้จึงเป็นการจัดการ หรือจัดระบบความสัมพันธ์ด้านอื่นๆ ของครอบครัวที่นอกเหนือไปจากการจัดการเชิงเศรษฐกิจ

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (๒๕๔๔ : ๓๗๔ - ๓๗๕) กล่าวว่าการผลิตของครัวเรือนมีการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ (sex division of labor) ที่ชัดเจนกล่าวคือ งานบ้านทั้งหลาย ส่วนใหญ่เป็นภาระหน้าที่ของผู้หญิง ส่วนงานนอกบ้าน ส่วนใหญ่จะเป็นภาระหน้าที่ของผู้ชาย

กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๔ : ๖๓ - ๙๘) กล่าวถึงการจัดการงานในบ้านและงานนอกบ้านของครอบครัวในสังคมว่าเป็นรูปแบบการจัดสรรพื้นที่ให้คนแต่ละเพศสังกัด กล่าวคือ ที่ของผู้หญิงคือที่บ้าน (woman's place is at home) หรือการทำงานในบ้าน ส่วนที่ของผู้ชายคือที่สาธารณะ (man's place is in public) หรือการทำงานนอกบ้าน ดังนั้น บทบาทของผู้ชายในฐานะผู้หารายได้ให้แก่ครอบครัว จึงมีความสำคัญกว่าบทบาทของผู้หญิงที่เป็นผู้ผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอดชีวิตของคนงานและลูก (reproduction of

life condition) เช่น การหุงหาอาหาร การซักรีดเสื้อผ้า การทำความสะอาดบ้าน การดูแลลูก การดูแลสุขภาพของสมาชิก ฯลฯ

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้น ในการศึกษาครั้งนี้จึงแบ่งการจัดการงานในครอบครัวออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ กล่าวคือ งานนอกบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการจัดการเชิงเศรษฐกิจ การทำมาหากิน หรือการหารายได้ของครอบครัว และงานในบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องนอกเหนือจากการจัดการเชิงเศรษฐกิจ

เมื่อพิจารณาการจัดการภายในครอบครัวในลักษณะบทบาทชายหญิง จะพบว่า การจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการจัดการงานนอกบ้าน ส่วนใหญ่เป็นบทบาทของเพศชาย ส่วนงานในบ้าน ได้แก่ งานบ้าน เช่น การหุงหาอาหาร การซักรีดเสื้อผ้า การทำความสะอาดบ้าน การดูแลลูก การดูแลสุขภาพ การขัดเกลาและการควบคุมสมาชิก เป็นต้น ส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทของเพศหญิง

บรูม และ เซลซนิก (Broom and Selznick อ้างใน ปฟาณี รัฐวิวัฒนา, ๒๕๒๓ : ๒๘) กล่าวถึงการขัดเกลาทางสังคมซึ่งเป็นบทบาทสำคัญอย่างหนึ่งของครอบครัว สรุปว่าโดยทั่วไปแล้วการขัดเกลาทางสังคมมีจุดมุ่งหมายหลักใหญ่ๆ ๔ ประการ คือ เพื่อปลูกฝังระเบียบวินัย (disciplines) เพื่อปลูกฝังความคาดหวัง (aspiration) เพื่อกำหนดบทบาทในสังคม (social role) เพื่อเสริมสร้างทักษะหรือความชำนาญเฉพาะอย่าง (skill) โดยทั่วไปการขัดเกลาทางสังคมสามารถทำได้ ๒ ทาง คือ

(๑) การขัดเกลาทางสังคมโดยตรง เช่น การที่พ่อแม่ฝึกอบรมให้ลูกรู้จักพูด รู้จักกิริยามารยาททางสังคม ครูสอนนักเรียน ฯลฯ

(๒) การขัดเกลาทางสังคมโดยทางอ้อม เช่น การเรียนรู้จากการเข้าสังคม การเข้าฟังการอภิปรายฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ อ่านหนังสือ ฯลฯ

ชูศรี หลักเพชร และมัญชรี บุญนาค (อ้างใน งามพิศ สัตย์สงวน, ๒๕๔๕ : ๔๙-๕๐) เห็นว่ารูปแบบของการขัดเกลาทางสังคม หรือการอบรมเลี้ยงดูลูกมี ๓ รูปแบบ คือ แบบประชาธิปไตย (democratic) แบบอิตาเลียน (authoritarian) แบบปล่อยตามใจ (laissez-fair)

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น เมื่อพิจารณาในระดับครอบครัว การขัดเกลาทางสังคมของครอบครัว หมายถึง การที่บุคคลในครอบครัวปลูกฝังและถ่ายทอดแบบแผนของความจริงและคุณค่าต่างๆ ที่ครอบครัวและสังคมกำหนดไว้ เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้เรียนรู้ ทำความเข้าใจและนำไปใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน รวมทั้งการจัดระบบความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ในครอบครัวและสังคม เช่น การให้การศึกษา การอบรมขัดเกลาและปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี บรรทัดฐาน และค่านิยมของสังคม

จะเห็นว่า การจัดระเบียบทางสังคมในครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับการจัดการงานในบ้านและงานนอกบ้านของครอบครัว จำเป็นต้องอาศัยการถ่ายทอดอุดมการณ์ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อมของครอบครัว ซึ่งการขัดเกลาดังกล่าว จะเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่นั้นจำเป็นต้องมีการควบคุมทางสังคมสำหรับสมาชิกในครอบครัวประกอบด้วย

Alvin L. Bertrand กล่าวว่า การควบคุมทางสังคมเป็นวิธีการหรือกระบวนการที่แสดงออกในรูปแบบของกลไกต่างๆ ที่สังคมใช้ป้องกันมิให้สมาชิกมีพฤติกรรมฝ่าฝืนสังคม หรือพฤติกรรมเบี่ยงเบนจากปกติ หรือการมีพฤติกรรมดังกล่าวก็ป้องกันมิให้มีผลเสียอย่างรุนแรงต่อสังคม

Richard T. Lapiere กล่าวว่า การควบคุมทางสังคมเป็นการมุ่งวิเคราะห์พฤติกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งได้แก่ สถานภาพ (ของบุคคลและกลุ่ม) บรรทัดฐาน ค่านิยม การทอดทิ้งทางสังคม การควบคุมแบบเผด็จการ การควบคุมแบบประชาธิปไตย วิกฤตการณ์ทางสังคมและศีลธรรม โดยมุ่งให้แต่ละคนประพฤติปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับที่สังคมวางไว้

Bredemire และ Stephenson ให้ความหมายว่า กลไกการควบคุมทางสังคมคือทุกอย่างที่สังคมจัดเตรียมขึ้น เพื่อป้องกันความกดดันตึงเครียด หรือป้องกันพฤติกรรมการฝ่าฝืนสังคม (อ้างใน ปฐมทรัพย์เจริญ, ๒๕๓๓ : ๒๐๙ - ๒๑๑)

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น เมื่อพิจารณาในระดับครอบครัว อาจสรุปได้ว่าการควบคุมทางสังคมในครอบครัว หมายถึงวิธีการที่ครอบครัวใช้กลไกต่างๆ ในการควบคุมสมาชิกให้ประพฤติปฏิบัติตามเพื่อป้องกันมิให้เกิดความตึงเครียด หรือมีพฤติกรรมฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ของครอบครัวหรือสังคม หรือหากมีพฤติกรรมดังกล่าวก็มิให้มีผลเสียอย่างรุนแรงต่อครอบครัวและสังคม

การควบคุมสมาชิกในครอบครัว จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้สมาชิกสามารถแสดงบทบาทตามเงื่อนไขรับรู้และยึดถือบรรทัดฐานของครอบครัวและสังคม สามารถกระทำหรือร่วมกิจกรรมให้บรรลุและสำเร็จตามความคาดหวัง โดยมีหลักการที่เป็นมาตรการในการบังคับใช้ในการควบคุมสมาชิกในครอบครัว ๒ ลักษณะ คือ การให้รางวัล (positive sanction) และการลงโทษ (negative sanction) ในครอบครัวพ่อแม่ อาจจะมีการควบคุมสมาชิกโดยให้รางวัลกับลูก เช่น การชมเชยหรือให้รางวัลเมื่อลูกกระทำความดี และลงโทษเมื่อลูกกระทำผิด เป็นต้น

จากการทบทวนแนวคิดและเอกสารที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่าการจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวจะเกี่ยวข้องกับประเด็นสำคัญ ๓ เรื่องหลัก ได้แก่ การจัดการงานบ้าน การควบคุมสมาชิก และการขัดเกลาสมาชิก

ดังนั้น การจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวจึงหมายถึง การจัดระบบความสัมพันธ์ หรือการจัดการของครอบครัวที่นอกเหนือจากการจัดการในเชิงเศรษฐกิจ ได้แก่ การจัดการงานบ้าน การควบคุมสมาชิก และการขัดเกลาสมาชิก

สำหรับการศึกษาการจัดระเบียบทางสังคมในระดับครอบครัว พบว่า ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาในลักษณะบทบาทชายหญิง การแบ่งงานกันทำตามสถานภาพ การขัดเกลาและการควบคุมสมาชิก ดังเช่น ผลการศึกษาการแบ่งงานกันทำของวารุณี ภูริสินสิทธิ์ (๒๕๔๒) ศึกษาผู้หญิงในสังคมที่ทำการเกษตรเป็นหลัก พบว่า การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศจะมีลักษณะยึดหยุ่น กล่าวคือ ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่อยู่อีกฝ่ายจะช่วยทำหน้าที่แทน โดยผู้หญิงนั้นนอกจากจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่าง

เต็มที่แล้ว ยังต้องรับผิดชอบภาระงานในบ้านอีกด้วย สอดคล้องกับการศึกษาของงามพิศ สัตย์สงวน (๒๕๔๕) พบว่า ในครอบครัวของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยฝั่งนั้น นอกจากภรรยาจะรับผิดชอบในบ้านแล้ว ยังเป็นผู้ช่วยเหลืองานนอกบ้านในไร่นาของสามีด้วย และอุไรวรรณ คณิงสุเกษม (๒๕๔๐) ศึกษาพบว่า แม่จะมีบทบาทหลักในการดูแลเด็กในครอบครัว

อย่างไรก็ตาม ครอบครัวสมัยใหม่ผู้ชายเริ่มมีบทบาทในการช่วยเหลืองานในบ้านของผู้หญิงมากขึ้น ดังเช่น จรรยา เศรษฐบุตร และอุมาภรณ์ ภัทรวาณิชย์ (๒๕๔๑) ศึกษาครอบครัวของผู้บริหารหญิง พบว่า สามีที่เป็นผู้ชายยุคใหม่จะเต็มใจช่วยงานภรรยา เช่น ซื้อข้าวของเข้าบ้าน รับส่งลูกไปโรงเรียน ดูแลการบ้านของลูก แต่งานบางอย่างที่เห็นว่าเป็น “งานของผู้หญิง” เช่น การทำกับข้าว ซักรีดเสื้อผ้า ทำความสะอาดบ้าน ผู้ชายส่วนใหญ่ยังไม่ค่อยทำเท่าใดนัก

ด้านอำนาจในการตัดสินใจในครอบครัว พบว่า ความแตกต่างระหว่างเพศไม่ได้เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดบทบาทในการตัดสินใจ แต่ความรับผิดชอบต่างหากที่มีความสัมพันธ์ในเรื่องนี้ ดังเช่น วารุณี ภูริสินสิทธิ์ (อ้างแล้ว) พบว่า ผู้ที่รับผิดชอบหลักในเรื่องใด จะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจเรื่องนั้น เช่น ผู้หญิงจะเป็นผู้รับภาระงานในบ้านเป็นส่วนใหญ่ จึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจเรื่องดังกล่าว ส่วนสามีจะมีบทบาทในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานนอกบ้าน สำหรับเรื่องที่เป็นความรับผิดชอบร่วมกัน เช่น เรื่องของลูก หรือการซื้อของเข้าบ้าน (โดยเฉพาะที่มีราคาสูง) ทั้งสามีและภรรยาจะมีการจัดการร่วมกัน และ Potter (อ้างใน ไฉไลดี เจริญภักดี, ๒๕๒๘) พบว่า เพศชายมีอำนาจในครอบครัวแบบทางการมากกว่าเพศหญิง และผู้อาวุโสน้อยต้องยอมตามผู้อาวุโสมากกว่า

ด้านการขัดเกลาหรือการอบรมเลี้ยงดูลูกนั้น อุไรวรรณ คณิงสุเกษม (๒๕๔๐) ศึกษาครอบครัวที่มีอาชีพด้านอุตสาหกรรม พบว่า แม่จะเป็นผู้มีบทบาทหลัก รองลงมาคือสามี และญาติ เช่น ยาย ย่า ญาติพี่น้อง หรือพี่เลี้ยง ส่วนครอบครัวที่ไม่มีพี่เลี้ยงจะนำเด็กไปฝากเลี้ยงที่บ้านของผู้รับเลี้ยงเด็ก หรือนำไปฝากญาติที่ต่างจังหวัดเป็นผู้ดูแลแทน โมห์หมัด อับดุลการเดร์ และค้วน ชาวหนู (๒๕๒๙) พบว่า พ่อแม่มีบทบาทสำคัญต่อการอบรมสั่งสอนและการปฏิบัติด้านจริยธรรมของเยาวชน

สำหรับการควบคุมทางสังคมในครอบครัวนั้น ไฉไลดี เจริญภักดี (๒๕๒๘) พบว่า วิถีชีวิตของครอบครัวชนบทภาคเหนือของไทยมีความเป็นอยู่ที่คล้ายคลึงกัน และมีการควบคุมแบบไม่เป็นทางการมากกว่าแบบเป็นทางการ โดยกลไกที่ครอบครัวนำมาใช้ในการควบคุมทางสังคมมากคือกลไกทางวัฒนธรรม สำหรับการลงโทษเด็กนั้นมักจะนิยมใช้การบ่น การว่ากล่าวตักเตือน และดุว่า โดยการลงโทษจะลดลงเมื่อเด็กโตขึ้น

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาคุณลักษณะสำคัญของครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัว พบว่า รูปแบบและอาชีพของครัวเรือน เป็นคุณลักษณะสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัว ดังเช่น

รุ่งพันธ์ เสงวีรัมย์ (๒๕๒๐) พบว่า ประเภทของครอบครัวมีความสัมพันธ์กับการอบรมเลี้ยงดูและการควบคุมความประพฤติของลูก โดยครอบครัวขยายจะมีญาติผู้ใหญ่ใกล้ชิดหรือพี่น้องคนอื่นช่วยเลี้ยงดูเด็ก และเด็กมักจะมีนิสัยเอาแต่ใจตนเอง เพราะญาติผู้ใหญ่เลี้ยงดูแบบตามใจ ส่วนครอบครัวเดี่ยวบิดามารดาสามารถดูแลบุตรแบบเข้มงวดได้เต็มที่ เมทินี ไทยสมบูรณ์ (๒๕๓๖) พบว่า อาชีพมีความสัมพันธ์กับอำนาจในการตัดสินใจของครัวเรือน กุศล สุนทรธาดาและคณะ (๒๕๔๑) พบว่า ผู้หญิงที่มีโอกาสเข้าสู่ตลาดแรงงานจะมีบทบาทในการเลี้ยงดูเด็กลดลง อุไรวรรณ คิ่งสุขเกษม (๒๕๔๐) พบว่า หนึ่งในสามของคณงานโรงงานแยกกันอยู่กับลูก เนื่องจากพ่อแม่ต้องทำงานนอกบ้าน และไม่มีเวลาหรือคนเลี้ยงดูลูก หรือส่งไปอยู่กับญาติที่ต่างจังหวัด

ผลการศึกษาและทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าคุณลักษณะด้านรูปแบบและอาชีพของครัวเรือน มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัว จึงเป็นประเด็นที่น่าจะศึกษาว่า คุณลักษณะดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวในเขตชานเมืองหรือไม่ อย่างไร

คำถามการวิจัย ชุมชนชานเมืองคลองสี่ มีการจัดระเบียบของทางสังคมของครอบครัวอย่างไร และคุณลักษณะด้านรูปแบบและอาชีพของครัวเรือน มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวหรือไม่ อย่างไร

นอกจากคุณลักษณะที่เป็นปัจจัยภายในครัวเรือนแล้ว ยังมีปัจจัยภายนอกอื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัว ซึ่งจะกล่าวไว้ในหัวข้อ ๒.๓

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากครอบครัวต้องดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม การจัดระเบียบต่างๆ ของครอบครัวจึงมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลง เพื่อปรับตัวหรือตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เหล่านั้น

๒.๓ ปัจจัยภายนอกที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะและการจัดระเบียบของครอบครัว

๒.๓.๑ การพัฒนาับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชานเมือง

(๑) ความทันสมัยกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชานเมือง

กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมของประเทศที่กำลังพัฒนา โดยรับเอาวัฒนธรรมทั้งทางวัตถุและไม่ใช่วัตถุของสังคมอุตสาหกรรมมาใช้ และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อสังคมกำลังพัฒนาในลักษณะและระดับต่างๆ ซึ่งความทันสมัยเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่มีขอบเขตกว้าง โดยมีปรากฏการณ์ที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการพยายามพัฒนาสู่ความทันสมัย คือ การเป็นอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง และระบบราชการ

๑) การทำให้เป็นอุตสาหกรรม (industrialization) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นระบบการผลิตเพื่อป้อนตลาด หรือเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจการตลาดและการค้าขนาดใหญ่ โดยการใช้เครื่องจักร เทคโนโลยี แรงงานที่ชำนาญเฉพาะด้าน

และการพัฒนาประเภทของอุตสาหกรรมที่มีความหลากหลาย ฯลฯ ย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน และสังคมที่เกี่ยวข้อง

๒) การกลายเป็นเมือง (urbanization) เป็นขบวนการขยายตัวของเมืองออกไปครอบคลุมพื้นที่รอบๆ เมือง สัดส่วนของประชากรตั้งถิ่นฐานในเมืองเพิ่มมากขึ้น เขตเมืองเป็นเขตการตั้งถิ่นฐานที่มีขนาดใหญ่ มีความหนาแน่นประชากรสูง มีวัฒนธรรมย่อยมากมาย ประชากรในเมืองมีความแตกต่างกัน มีการควบคุมและความสัมพันธ์กันแบบทางการ มีการจำแนกความแตกต่างและมีความชำนาญเฉพาะด้าน โดยทั่วไปมักใช้จำนวนประชากรเป็นตัวกำหนดเขตเมือง พื้นที่ของการกลายเป็นเมืองมี ๓ ส่วน คือ พื้นที่ศูนย์กลางเมือง พื้นที่กำลังเปลี่ยนแปลงและพื้นที่ชานเมือง

๓) ระบบราชการ (bureaucracy) หมายถึง โครงสร้างทางสังคมที่มีการจัดระเบียบสูงต่ำต่างกัน ซึ่งเป็นสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายเพื่อวางแผนการพัฒนาประเทศ และการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ เพื่อการพัฒนาสู่ความทันสมัย

(๒) การเปลี่ยนแปลงของชุมชนชานเมือง

โสภารัตน์ จารุสมบัติ (๒๕๔๑) กล่าวถึงพื้นที่ของการกลายเป็นเมือง ๓ ลักษณะ ได้แก่

๑) พื้นที่ศูนย์กลางเมือง (central business district) เป็นพื้นที่ที่มีกิจกรรมเกี่ยวเนื่องด้านเศรษฐกิจและยังเป็นศูนย์กลางในหลายๆ ด้านด้วย เช่น สถาบันการศึกษา สถาบันการปกครอง ศูนย์วัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งมีการขยายตัวด้านกายภาพอย่างชัดเจนในรูปของอาคารสิ่งก่อสร้าง

๒) พื้นที่กำลังเปลี่ยนแปลง (transition zone) เป็นพื้นที่ที่อยู่ล้อมรอบมหานครทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรม และแรงกดดันจากภายในเมือง รวมทั้งการเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้พื้นที่ป่าพื้นที่เกษตรกรรม และพื้นที่สมบูรณ์ด้านกายภาพในบริเวณชานเมืองถูกรุกไล่เพื่อการพัฒนาเมือง โดยมักจะเริ่มจากการใช้ที่ดินเพื่อพักอาศัยที่ค่อยๆ รุกไล่ไปในพื้นที่เกษตรกรรม

๓) พื้นที่ชานเมือง (commuter zone) เป็นเขตติดต่อระหว่างเมืองกับชนบท (rural – urban fringe) เป็นบริเวณที่แสดงความสิ้นสุดของเนื้อที่เมือง หรือบริเวณสิ่งปลูกสร้างของเมือง (built – up area) โดยความสิ้นสุดของเมืองมิได้แสดงให้เห็นจากความเบาบางของการตั้งถิ่นฐานและการใช้ที่ดิน ซึ่งพื้นที่เขตชานเมืองส่วนใหญ่ใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมและการอยู่อาศัย โดยมีลักษณะของการบุกรุกพื้นที่ของเมือง (urban encroachment) อันเป็นลักษณะเฉพาะของเขตชานเมือง ดังนั้น พื้นที่ชานเมืองจึงมีลักษณะทางกายภาพโดยทั่วไปเป็นแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท ทำให้ประชากรในพื้นที่มีลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมแตกต่างกัน

ทั้งนี้ มีผู้ที่นิยามความหมายของคำว่าชานเมืองไว้หลายคน เช่น Hugo F. Reading (๑๙๗๗) กล่าวว่า เขตชานเมืองเป็นเขตต่อชนบทที่อยู่นอกเขตเมือง ซึ่งมีลักษณะการใช้ที่ดินปะปนกันระหว่างแบบเมืองและแบบชนบท เช่น Arnold Wittich (๑๙๗๔) กล่าวว่า ชานเมืองเป็นเขตที่มีการพัฒนา และเป็นเขตที่เริ่มพัฒนา เป็นบริเวณที่อยู่รอบนอกเมือง ซึ่งมีลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างไปจากเมือง (อ้างใน ชัชย์ ปลอดภัย, ๒๕๒๙)

ซัชย์ ปลอดภัย (อ้างแล้ว) ได้นิยามว่า เขตชานเมืองได้แก่บริเวณรอบนอกของเมือง ซึ่งประชาชนอาศัยอยู่เบาบางกว่าเขตอื่นๆ ของเมือง เป็นบริเวณที่สิ้นสุดอาคารก่อสร้างของเขตเมือง เป็นบริเวณที่มีอาณาเขตติดต่อกันระหว่างตัวเมืองกับพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งเป็นเขตชนบทเป็นเขตได้ที่ได้รับความเจริญด้านต่างๆ จากเมือง และรวมทั้งรองรับการขยายตัวทางด้านกายภาพของเมืองด้วย

จากการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชานเมืองของ โสภณ ชมชาญ ธีระยุทธ จิตต์จำนงค์ และวันเพ็ญ ติระพัฒน์ (๒๕๓๓) พบว่า ประชาชนในเขตจังหวัดปทุมธานีมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากที่ดินไปอย่างรวดเร็ว โดยจะใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย ย่านการค้า และโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ และมีแนวโน้มของการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมลดลง สมพจน์ จันทร์เที่ยง (๒๕๓๗) ได้ศึกษาการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตการทำงานและอาชีพของชาวนาในเขตทุ่งหลวง อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี พบว่า ชาวนาในเขตทุ่งหลวงบางส่วนเปลี่ยนแปลงอาชีพจากทำนาไปสู่อาชีพอื่น เช่น รับจ้างในภาคอุตสาหกรรมและบริการ เป็นต้น ส่วนชาวนาที่ยังคงยึดอาชีพทำนาอยู่จะปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตในการทำนา โดยใช้วิทยาการหรือเทคโนโลยีที่ทันสมัยมากยิ่งขึ้น

ชุมชนคลองสี่ ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี เป็นบริเวณที่มีอาณาเขตติดต่อกันระหว่างพื้นที่เมืองกับพื้นที่เกษตรกรรมเดิมซึ่งเป็นเขตชนบท เป็นเขตที่ได้รับความเจริญด้านต่างๆ จากเมือง และรวมทั้งรองรับการขยายตัวทางด้านกายภาพของเมืองด้วย เช่น การคมนาคม ระบบสาธารณูปโภค การขยายตัวของอุตสาหกรรมและการพาณิชย์ เป็นต้น ดังนั้นชุมชนคลองสี่จึงเป็นชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนชนบทไปเป็นชุมชนชานเมือง

คำถามการวิจัย ชุมชนชานเมืองคลองสี่มีการขยายตัวของอุตสาหกรรม และการกลายเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจ และกลไกของภาครัฐในชุมชนอย่างไร

๒.๓.๒ ชุมชนชานเมืองกับการเปลี่ยนแปลงและการจัดระเบียบของครอบครัว

การเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ในชุมชนชานเมืองที่มีมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลกระทบต่อให้มีการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของครอบครัว การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของครอบครัวมี ๒ ลักษณะคือ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบ (form) ของครัวเรือน และการเปลี่ยนหน้าที่ทางสังคม (social function) ที่มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบของครอบครัว (family organization) ดังเช่น เรวัตติ แสงสุริยงค์ (๒๕๓๘) กล่าวว่า ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตลอดมา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยจะมีเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบ ขนาดและบทบาทหน้าที่

(๑) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบ และอาชีพของครัวเรือน

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบและอาชีพของครัวเรือนด้านต่างๆ ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อรูปแบบของครัวเรือน สุธิรา ทอมสัน และเมทินี พงษ์เวช (๒๕๓๘) พบว่า รูปแบบของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปจากครอบครัวขยายขนาดใหญ่ เป็นครอบครัวที่มีขนาดของครอบครัว

เล็กลง ทำให้บทบาทด้านเศรษฐกิจและสังคมของผู้หญิงเปลี่ยนแปลงไป โดยผู้หญิงจะมีบทบาทเป็นหัวหน้าครัวเรือนมากขึ้น ธวัชชัย อุดมสิทธิพัฒนา (๒๕๓๙) ศึกษาผลกระทบต่อนโยบายครอบครัวและการทำงานพบว่า ขนาดของครอบครัวเล็กลง และผู้หญิงที่ทำงานนอกบ้านพยายามลดบทบาทในการทำงานบ้านให้น้อยลงด้วย สมเกียรติ วันทะนะ (อ้างใน ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, ม.ป.ป.) กล่าวว่า ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ครอบครัวเปลี่ยนจากขนาดใหญ่เป็นขนาดเล็ก เนื่องจากครอบครัวมิได้เป็นฐานหรือหน่วยผลิตที่สำคัญอีกต่อไป ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากนโยบายการวางแผนครอบครัวของรัฐด้วย

การเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่ออาชีพของครัวเรือน Thomas M. Franser (๑๙๖๐) ศึกษาหมู่บ้านชาวประมงแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดปัตตานี พบว่า การรับเอาวัฒนธรรมใหม่ๆหรือความทันสมัยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอาชีพ ศรีพงศ์ อุดมครบ (๒๕๓๘) ศึกษาชุมชนมุสลิมในเขตจังหวัดปัตตานี พบว่า การขยายตัวของเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ การขยายตัวของกลไกอำนาจรัฐ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอาชีพ จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร (๒๕๔๑) ศึกษาผู้ใช้แรงงานที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจ พบว่า การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอาชีพและรายได้

ผลงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องข้างต้น สรุปได้ว่า การขยายตัวของอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง และการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐมีความสัมพันธ์กับรูปแบบและอาชีพของครัวเรือน ในที่นี้จึงสนใจจะศึกษาว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและอาชีพของครัวเรือนในเขตชุมชนชนานเมืองคลองสี่หรือไม่ อย่างไร

คำถามการวิจัย การขยายตัวของอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง และการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและอาชีพของครัวเรือนในเขตชุมชนชนานเมืองคลองสี่หรือไม่ อย่างไร

(๒) ชุมชนชนานเมืองกับหน้าที่ทางสังคมและการจัดระเบียบของครอบครัว

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (๒๕๔๒) กล่าวว่ากระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมน่าจะส่งผลกระทบต่อหน้าที่ทางสังคมของครอบครัว ดังนี้

(๑) การรองรับกิจกรรม และวางกฎเกณฑ์เรื่องเพศ ในสภาพการณ์ปัจจุบันสังคมเปลี่ยนแปลงจากเดิมมาก บทบาทหน้าที่และการกำหนดกฎเกณฑ์ในเรื่องนี้ เพื่อรองรับและควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมควรจะเป็นอย่างไรจึงจะเหมาะสม เช่น การมีเพศสัมพันธ์ของคนที่มิใช่สามีภรรยา การมีเพศสัมพันธ์ก่อนการแต่งงาน การอยู่กินฉันสามีภรรยาโดยไม่แต่งงาน รวมทั้งความพึงพอใจทางเพศของหญิงชาย ฯลฯ

(๒) การสร้างสมาชิกรุ่นใหม่หรือการผลิตซ้ำทางชีวภาพ การที่รัฐมีนโยบายในการวางแผนครอบครัวเพื่อควบคุมจำนวนประชากร ย่อมส่งผลกระทบต่อบทบาทในการสร้างสมาชิกของครอบครัว และนโยบายดังกล่าวกระทบต่อสิทธิในการเจริญพันธุ์หรือไม่ อย่างไร

(๓) การขัดเกลาพื้นฐานทางสังคมให้กับสมาชิกรุ่นใหม่ หรือการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เนื่องจากโครงสร้างและความสัมพันธ์ของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ครอบครัวจะมี “เวลา” เพียงพอสำหรับการทำหน้าที่นี้หรือไม่ “เนื้อหาสาระ” ของการขัดเกลามีอะไรบ้าง เปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ และกรณีที่ไม่มีเวลาเพียงพอหรือไม่ได้ทำหน้าที่นี้ ใครจะเป็นผู้รับผิดชอบดังกล่าว

(๔) การให้ความสนับสนุนทางอารมณ์แก่สมาชิก โครงสร้างและความสัมพันธ์ของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป ครอบครัวจะมี “เวลาและโอกาส” เพียงพอสำหรับการทำหน้าที่นี้หรือไม่ อย่างไร

(๕) การเป็นหน่วยพื้นฐานทางเศรษฐกิจ โครงสร้าง ความสัมพันธ์และลักษณะอาชีพของครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ส่งผลกระทบต่อหน้าที่ด้านเศรษฐกิจอย่างไร ใครบ้างที่มีบทบาทในเรื่องนี้ และการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศเป็นอย่างไร

จากการศึกษาและเอกสารที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ทางสังคมของครอบครัว พบว่าการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมส่งผลกระทบต่อหน้าที่ทางสังคมของครอบครัว ดังเช่น

การเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว ธวัชชัย อุดมสิทธิพัฒนา (๒๕๓๙) ศึกษาผลกระทบต่อชีวิตครอบครัวและการทำงาน พบว่า ความเจริญทางเทคโนโลยี การอุตสาหกรรม และการเป็นเมืองทำให้ความสัมพันธ์ของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป งามพิศ สัตย์สงวน (๒๕๔๕) พบว่า ความเจริญด้านต่างๆ ทำให้ความผูกพันระหว่างพ่อแม่ พี่น้อง และลูกหลานลดลง กุศล สุนทรธาดาและคณะ (๒๕๔๑) พบว่า สังคมอุตสาหกรรมทำให้ผู้หญิงมีโอกาสและมีบทบาทในตลาดแรงงานมากขึ้น บทบาทการอบรมเลี้ยงดูเด็กลดลง ส่งผลให้ต้องส่งเด็กไปยังสถานรับเลี้ยงเด็ก อุไรวรรณ คณิงสุขเกษม (๒๕๔๐) พบว่า ครอบครัวที่ไม่สามารถเลี้ยงหรือดูแลเด็กเล็กได้ ก็จะให้ญาติช่วยเลี้ยง หรือเด็กมีอายุครบกำหนดตามเกณฑ์ก็จะส่งไปสถานรับเลี้ยงเด็ก

ผลการศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านการขยายตัวของอุตสาหกรรม และการกลายเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจ และกลไกของภาครัฐที่มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบของครอบครัว ได้แก่

การศึกษากการเปลี่ยนแปลงสังคมวัฒนธรรมและพัฒนาการทางการเมืองของ จิวรรณ ประจวบเหมาะ (๒๕๓๖) พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในภูมิภาคได้ส่งผลกระทบต่อชาวไร่นาในท้องถิ่นต่างๆ ในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกัน โดยระบบการตลาดมีบทบาทมากขึ้นทั้งในแง่ของการผลิตและการบริโภค นอกจากนี้ยังพบว่า การขยายตัวของเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ การขยายตัวของอำนาจและกลไกรัฐ และข้อจำกัดทางสภาพนิเวศน์ของชุมชน มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแบบแผนวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมชุมชนภาคใต้ ศรีพงศ์ อุดมครบ (๒๕๓๘) พบว่า การขยายตัวของเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ การขยายตัวของกลไกอำนาจรัฐ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจชุมชน เช่น มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพ พฤติกรรมการบริโภค รวมทั้งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตทางสังคมของชุมชน สมพจน์ จันทร์เที่ยง (๒๕๓๗) พบว่า การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและบริการ และการกลายเป็นเมือง ทำให้ชาวนาของชุมชนชนเมืองปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่ความทันสมัยและบางส่วนเปลี่ยนแปลงอาชีพไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการ

Thomas M. Franser (๑๙๖๐) ศึกษาหมู่บ้านชาวประมงแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดปัตตานี พบว่าชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของชุมชน การติดต่อค้าขายกับตลาด การรับเอาวัฒนธรรมใหม่ๆ การซื้อขายที่ดินในชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการดำเนินชีวิตและอาชีพ James W. Hamilton (๑๙๖๕) ศึกษาโครงสร้างทางเศรษฐกิจของชาวกะเหรี่ยง พบว่า ผลจากการติดต่อกับวัฒนธรรมอื่นๆ ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบทวิลักษณ์ โดยระบบภายนอก เช่น เงินตราและตลาดมีความสำคัญและมีบทบาทมากขึ้น ทำให้มีการใช้สินค้า การขายและการต่อรอง ในขณะที่เดียวกันก็มีการร่วมมือ การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์และการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของกลุ่มเครือญาติ วีรบูรณ์ วิสารทสกุล (๒๕๓๘) พบว่า การเปลี่ยนแปลงจากชุมชนเกษตรกรรมเป็นชุมชนเมือง ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต วิธีการผลิต และการให้คุณค่าทางวัฒนธรรม บุญยัง หมั่นดี (๒๕๓๖) พบว่า ค่านิยมจากการออกไปทำงานรับจ้าง ในต่างถิ่นทำให้ชาวชนบทมีการเปลี่ยนแปลงอาชีพ วิธีการผลิต และการบริโภคสู่ความทันสมัยมากขึ้น

จากแนวคิดและผลการวิจัยเกี่ยวกับการขยายตัวของอุตสาหกรรม และการกลายเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจ และกลไกของภาครัฐ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการจัดระเบียบของครอบครัว

คำถามการวิจัย การขยายตัวของอุตสาหกรรม และการกลายเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบของครอบครัวชุมชนชนานเมืองคลองสี่หรือไม่อย่างไร

๒.๔ ปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของครอบครัว

ปัญหาของครอบครัว เป็นสภาพการณ์ที่ก่อให้เกิดความตึงเครียด หรือมีผลกระทบต่อบุคคล ความสัมพันธ์ หรือความเป็นปกติสุขในครอบครัว และสมาชิกมีความรู้สึกร่วมกันว่าควรจะมีการแก้ไขสภาพการณ์นั้น

จากการศึกษาวิจัยต่างๆ พบว่าครอบครัวจะมีปัญหาที่สำคัญหลายประการ ดังเช่น คณิงนิตย์ สิ้นธุยะ (๒๕๔๐) พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน มีส่วนทำให้เด็กและเยาวชน มีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาสังคมบางประการ เช่น การเสพสารเสพติด

นงลักษณ์ เอมประดิษฐ์ (๒๕๓๙) ศึกษาข้อมูลจากผู้หญิงที่มีอาชีพเป็นอาจารย์และรับจ้าง ในเขตอำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า มีปัญหาด้านความสัมพันธ์ทั่วไประหว่างสามี ภรรยา เช่น ความคิดเห็นไม่ตรงกัน ไม่มีเวลาให้แก่กัน สามีนอกใจ ไม่รับผิดชอบต่อครอบครัว คู่สมรสติดสุรายาเสพติดและต้องโทษ ปัญหาสุขภาพของสมาชิกในครอบครัว ปัญหาการเงิน ปัญหาเกี่ยวกับการเลี้ยงดูและส่งเสริมลูกเรียน ซึ่งปัญหาสำคัญของครอบครัวไทยในทัศนะของกลุ่มตัวอย่างเมื่อวิเคราะห์ในภาพรวม คือ ปัญหาความประพฤติของลูก และปัญหาของภรรยาที่ต้องรับภาระหนักทั้งในบ้านและนอกบ้าน

ธัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (๒๕๓๗) ศึกษาครอบครัวในเขตเมืองใหม่ อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า ปัญหาที่สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อครอบครัว ได้แก่ อาชญากรรม ยาเสพติด ขยะมูลฝอย คุณภาพน้ำประปา การบริการของสถานพยาบาล และสถานที่พักผ่อนมีน้อย

จรรยา เศรษฐบุตรและอุมาภรณ์ ภัทรวาณิชย์ (๒๕๔๑) พบว่า ปัญหาที่สำคัญของครอบครัว ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับสามี ปัญหาเกี่ยวกับลูก ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาสุขภาพ ปัญหาเรื่องการทำงาน รวมทั้งปัญหาเกี่ยวกับพ่อแม่และเครือญาติ

กุศล สุนทรธาดา (๒๕๔๑) พบว่า ปัญหาที่สำคัญของการอบรมเลี้ยงดูเด็กในสังคมไทย ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กในครอบครัว ปัญหาการจัดบริการด้านการเตรียมความพร้อมให้แก่เด็ก ปัญหาการจัดระบบบริการและการจัดการของภาครัฐ

ผลการศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าครอบครัวมีปัญหาที่สำคัญ ๒ ด้านคือ

(๑) ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเชิงเศรษฐกิจของครอบครัว ได้แก่ การผลิต การจัดการผลผลิต การแลกเปลี่ยน การบริโภคและการออมของสมาชิกในครอบครัว เช่น ปัญหาเกี่ยวกับรายได้ รายจ่าย และการออมของครอบครัว เป็นต้น

(๒) ปัญหาทางด้านสังคม เป็นปัญหาอื่นๆ นอกเหนือจากเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเชิงเศรษฐกิจของครอบครัว ได้แก่ เรื่องที่เกี่ยวกับการจัดการงานบ้าน การขัดเกลาและการควบคุมสมาชิก เช่น ปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ความประพฤติ สุขภาพ การศึกษา การอบรมเลี้ยงดูเด็ก ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ฯลฯ

คำถามการวิจัย ครอบครัวของชุมชนชนเมืองคลองสี่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคมอะไรบ้าง และมีแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างไร

๒.๕ คำถามการวิจัยและกรอบแนวคิดในการศึกษา

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี ผลงานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น ในการศึกษาการจัดระเบียบและปัญหาของสถาบันครอบครัวในชุมชนชนเมือง : ศึกษาเฉพาะกรณีครอบครัวชุมชนชนเมืองในเขตจังหวัดปทุมธานี มีคำถามวิจัยที่สำคัญ ดังนี้

คำถามการวิจัยที่ ๑ ชุมชนชนเมืองคลองสี่มีการขยายตัวของอุตสาหกรรม และการกลายเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจ และกลไกของภาครัฐในชุมชนอย่างไรบ้าง

คำถามการวิจัยที่ ๒ การขยายตัวของอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง และการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและอาชีพของครัวเรือนในเขตชุมชนชนเมืองคลองสี่หรือไม่ อย่างไร

คำถามการวิจัยที่ ๓ ชุมชนชนเมืองคลองสี่ มีการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวอย่างไร

คำถามการวิจัยที่ ๔ การขยายตัวของอุตสาหกรรม และการกลายเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐมีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวชุมชนชนเมืองคลองสี่หรือไม่ อย่างไร

คำถามการวิจัยที่ ๕ รูปแบบและอาชีพของครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวชุมชนชนเมืองคลองสี่หรือไม่ อย่างไร

คำถามการวิจัยที่ ๖ ครอบครัวของชุมชนชนเมืองคลองสี่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจและด้านสังคมอะไรบ้าง และมีแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างไร

คำถามการวิจัยที่ ๗ การขยายตัวของอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง และการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและอาชีพของครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับปัญหา และแนวทางแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวชุมชนชนเมืองคลองสี่หรือไม่ อย่างไร

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี ผลการศึกษาและเอกสารที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งมีคำถามวิจัยที่สำคัญดังกล่าวข้างต้น สามารถกำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาการจัดระเบียบและปัญหาของสถาบันครอบครัวในชุมชนชนเมืองในครั้งนี้ได้ ดังนี้

๒.๕.๑ การจัดระเบียบของครอบครัวชุมชนชนเมือง เป็นการจัดระบบความสัมพันธ์หรือวิธีการจัดการด้านต่างๆ ของครอบครัว เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้เรียนรู้ ทำความเข้าใจและถือปฏิบัติให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน อันจะนำไปสู่การมีบูรณาการและการอยู่ร่วมกันของสมาชิกภายในครอบครัวได้อย่างเป็นปกติสุข โดยครอบครัวจะมีการจัดระเบียบที่สำคัญ ๒ ด้านคือการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและการจัดระเบียบทางสังคม กล่าวคือ

(๑) การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ เป็นการจัดการเชิงเศรษฐกิจของครอบครัว ได้แก่

๑) การผลิต เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้หารายได้ของครอบครัว ลักษณะการผลิต การวางแผนและตัดสินใจเพื่อทำการผลิต การใช้ปัจจัยการผลิต (เช่น ที่ดิน ทุน แรงงาน) และเทคโนโลยี กระบวนการผลิตและการแบ่งงานกันทำของครอบครัว

๒) การจัดการผลผลิต เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรร และการแลกเปลี่ยนผลผลิตหรือผลประโยชน์จากการผลิตในครอบครัว

๓) การบริโภค เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนการใช้จ่าย ลักษณะการใช้จ่าย และการออมของครอบครัว

(๒) การจัดระเบียบทางสังคม เป็นการจัดการเรื่องอื่นๆ ของครอบครัวนอกเหนือจากการจัดการเชิงเศรษฐกิจ ได้แก่

๑) การจัดการงานบ้าน เป็นเรื่องของการแบ่งงานกันทำของงานบ้าน เช่น การหุงหาอาหาร การซักรีดเสื้อผ้า การทำความสะอาดบ้าน การดูแลลูก การดูแลสุขภาพ ฯลฯ

๒) การขัดเกลาทางสังคมของครอบครัว เป็นเรื่องของการปลูกฝังและถ่ายทอดแบบแผนของความประพฤติ และคุณค่าต่างๆ ที่สังคมกำหนดไว้ เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้เรียนรู้ ทำความเข้าใจ และนำไปใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น การให้การศึกษา การอบรมขัดเกลาและปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี บรรทัดฐาน และค่านิยมของสังคม ซึ่งจะพิจารณาถึงเนื้อหาสาระ กฎเกณฑ์ และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการขัดเกลา

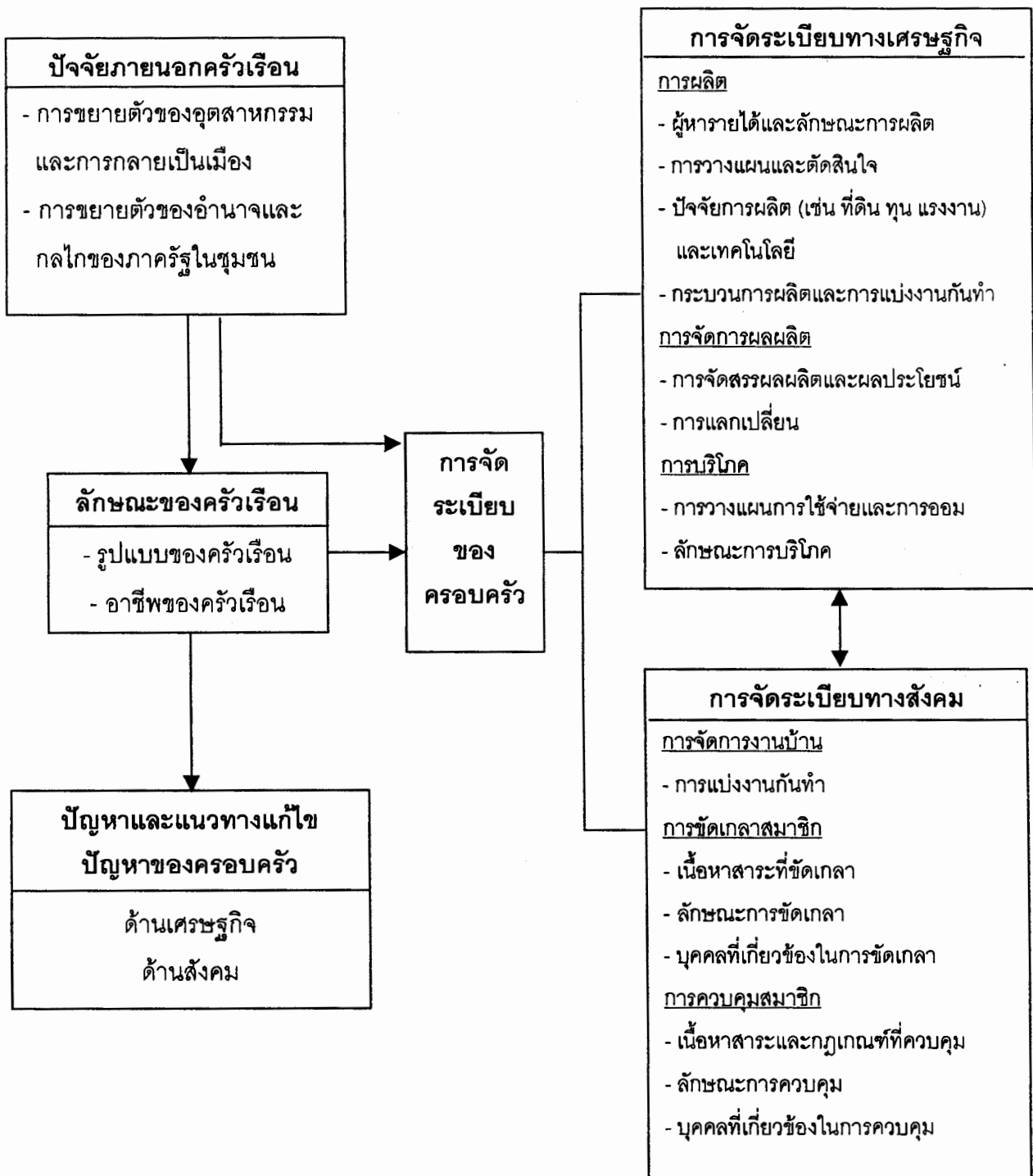
๓) การควบคุมทางสังคมในครอบครัว เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิธีการหรือกลไกต่างๆ ที่ครอบครัวใช้ในการควบคุมสมาชิกให้ประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อป้องกันมิให้เกิดความตึงเครียดหรือมีพฤติกรรม ผิดฝืนกฎเกณฑ์ของครอบครัวหรือสังคม ซึ่งจะพิจารณาถึงเนื้อหาสาระ กฎเกณฑ์ และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการควบคุม

๒.๕.๒ ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของครอบครัว เป็นสภาพการณ์ที่ก่อให้เกิดความตึงเครียด หรือมีผลกระทบต่อบุคคล ความสัมพันธ์ หรือความเป็นปกติสุขในครอบครัว และสมาชิกมีความรู้สึกร่วมกัน ว่าควรจะมีการแก้ไข รวมทั้งแนวทางต่างๆ ที่ครอบครัวใช้ในการแก้ไขปัญหานั้น ซึ่งปัญหาที่สำคัญ มี ๒ ด้านคือ ปัญหาด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม

๒.๕.๓ ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบของครอบครัวชุมชนชนเมือง การจัดระเบียบของครอบครัวชุมชนชนเมือง มีความสัมพันธ์กับปัจจัยที่สำคัญ ๒ ด้าน ได้แก่ *คุณลักษณะของครัวเรือน* ด้านรูปแบบและอาชีพของครัวเรือน ส่วนปัจจัยภายนอกที่มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบของครอบครัว ประกอบด้วย การขยายตัวของอุตสาหกรรมและการกลายเป็นเมือง การขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐในชุมชน

๒.๕.๔ ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของครอบครัวชุมชนชนเมือง ปัจจัยสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหของครอบครัวชุมชนชนเมือง ได้แก่ *คุณลักษณะของครัวเรือน* ด้านรูปแบบและอาชีพของครัวเรือน ส่วนปัจจัยภายนอกที่มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบของครอบครัว ประกอบด้วย การขยายตัวของอุตสาหกรรมและการกลายเป็นเมือง การขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐในชุมชน

ทั้งนี้ อาจสรุปกรอบแนวคิดในการศึกษาครั้งนี้ได้ ดังแผนภูมิ หน้า ๒๗

แผนภูมิที่ ๑ กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากแผนภูมิที่ ๑ จะเห็นว่า การอยู่ร่วมกันในครัวเรือนนั้น แต่ละครอบครัวจะมีการจัดการหรือจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันในครอบครัว ๒ ด้านที่สำคัญ ได้แก่ การจัดการในเชิงเศรษฐกิจ หรือการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ และการจัดการด้านอื่นๆ นอกเหนือจากการจัดการเชิงเศรษฐกิจ หรือการจัดระเบียบทางสังคมนั่นเอง

การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัว ประกอบด้วย การผลิต การจัดการผลผลิต และการบริโภค กล่าวคือ ในการผลิตนั้น แต่ละครอบครัวจะมีผู้หารายได้ของครอบครัว ลักษณะการผลิต การวางแผน และตัดสินใจผลิต มีการใช้ปัจจัยการผลิต (เช่น ที่ดิน ทุน แรงงาน) และเทคโนโลยีต่างๆ ซึ่งกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจของครอบครัว จะมีการแบ่งงานกันทำตามภาระหน้าที่ หรือความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคน เมื่อได้ผลผลิตที่เกิดขึ้นตามกระบวนการผลิตแล้ว จะมีการจัดการผลผลิต โดยจัดสรรให้แก่สมาชิก และการจัดการเพื่อการบริโภคและการออมของครอบครัว การจัดการดังกล่าวอาจจะมีการวางแผน การใช้จ่าย และลักษณะการบริโภคที่คล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันก็ได้ โดยจะขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญ ๒ ประการคือ คุณลักษณะของแต่ละครัวเรือน ได้แก่ รูปแบบของครัวเรือน และอาชีพของครัวเรือน ส่วนปัจจัยภายนอกที่มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัว ได้แก่ การขยายตัวของอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง และการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ ที่มีอยู่ในชุมชน

สำหรับการจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวนั้น ประกอบด้วย การจัดการงานบ้าน การขัดเกลาสมาชิก และการควบคุมสมาชิก กล่าวคือ ในการจัดการงานบ้านแต่ละครอบครัวจะมีการแบ่งงานกันทำว่าสมาชิกคนใดจะรับผิดชอบเรื่องอะไร สำหรับการขัดเกลาสมาชิกก็เป็นบทบาทที่สำคัญอย่างหนึ่งของครอบครัว ที่จะต้องดำเนินการ โดยแต่ละครอบครัวจะมีการอบรมขัดเกลาสมาชิกให้ได้เรียนรู้ และเข้าใจ ความคิด ความเชื่อ บรรทัดฐานและค่านิยมของครอบครัวและสังคม ในการขัดเกลาดังกล่าวครอบครัวจะมีการกำหนดบุคคล วิธีการ และเนื้อหาสาระในการขัดเกลาทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้แต่ละครอบครัวจะมีการจัดระบบการควบคุมสมาชิก เพื่อให้มีการประพฤติปฏิบัติตามบรรทัดฐานและค่านิยมของครอบครัวและสังคม

การจัดระเบียบทางสังคมของแต่ละครอบครัว อาจจะมีบริบทที่คล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันก็ได้ โดยจะขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญ ๒ ประการคือ คุณลักษณะของแต่ละครัวเรือน ได้แก่ รูปแบบของครัวเรือน และอาชีพของครัวเรือน ส่วนปัจจัยภายนอกที่มีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัว ได้แก่ การขยายตัวของอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง และการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ ที่มีอยู่ในชุมชน

อย่างไรก็ตาม การอยู่ร่วมกันในครอบครัว ไม่ได้มีเพียงความสงบราบรื่นหรือเป็นปกติสุขเสมอไป แต่อาจจะมีปัญหาอุปสรรคหรือความตึงเครียดต่างๆ เกิดขึ้น ซึ่งปัญหาที่สำคัญมี ๒ ด้านคือ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ และปัญหาด้านสังคม ซึ่งแต่ละครอบครัวจะมีสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาแตกต่างกัน หรือคล้ายคลึงกันก็ได้

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษาการจัดระเบียบและปัญหาของสถาบันครอบครัวในชุมชนชนเมือง : ศึกษาเฉพาะกรณีครอบครัวชุมชนชนเมืองในเขตจังหวัดปทุมธานีในครั้งนี้ มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๓.๑ รูปแบบการศึกษาวิจัย

ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก โดยมีการศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณบางส่วนผสมผสานกันไปด้วย เพื่อความสมบูรณ์ของการศึกษา

๓.๒ หน่วยที่ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์

การศึกษารั้งนี้มุ่งศึกษาการจัดระเบียบและปัญหาของสถาบันครอบครัว โดยมีหน่วยการวิเคราะห์ในระดับครอบครัว

๓.๓ ขอบเขตและระยะเวลาในการศึกษา

๓.๓.๑ ขอบเขตในการศึกษาวิเคราะห์ ได้แก่

(๑) การจัดระเบียบของครอบครัว ที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและการกลายเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ ได้แก่ การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ เช่น การผลิต การจัดการผลผลิต และการบริโภค และ การจัดระเบียบทางสังคม เช่น การจัดการงานบ้าน การควบคุมและการขัดเกลาสมาชิก

(๒) สภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหา ของครอบครัว เช่น ปัญหาด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคมของครอบครัว

๓.๓.๒ ระยะเวลาการศึกษา ตั้งแต่เดือนตุลาคม ๒๕๔๔ – กันยายน ๒๕๔๕ รวม ๑ ปี

๓.๔ พื้นที่และกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา

๓.๔.๑ พื้นที่ที่ทำการศึกษา ได้แก่ ครอบครัวชุมชนชนเมือง “บ้านคลองสี” หมู่ที่ ๔, ๕ และ ๖ ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี โดยสุ่มเลือกชุมชนที่จะศึกษาแบบเจาะจง เนื่องจากเป็นชุมชนในเขตพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม และการกลายเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ โดยยกเว้นการศึกษาข้อมูลจากครอบครัวที่อาศัยอยู่ในเขตหมู่บ้านจัดสรร

๓.๔.๒ กลุ่มตัวอย่างและวิธีการเลือกครอบครัวที่เป็นกรณีศึกษา

(๑) กลุ่มตัวอย่างที่เป็นกรณีศึกษาในการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพ จำนวน ๑๐ ครอบครัว โดยพิจารณาคัดเลือกตามรูปแบบและอาชีพของครัวเรือน

(๒) กลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนในการศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณ จำนวน ๕๐ ครอบครัว สุ่มตัวอย่างสำรวจข้อมูลโดยพิจารณาคัดเลือกให้มีการกระจายตามรูปแบบและอาชีพของครัวเรือน

๓.๕ เทคนิคที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่าการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับครอบครัว ผู้ให้ข้อมูลมักจะถือว่าเป็นการศึกษา “เรื่องส่วนตัว” หากเป็นการศึกษาข้อมูลโดย “คนภายนอกชุมชน” ยิ่งเก็บรวบรวมข้อมูลลำบากมากขึ้น การวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยตระหนักในข้อเท็จจริงดังกล่าว จึงพยายามที่จะใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลหลากหลายวิธีผสมผสานกัน โดยจะเลือกใช้ตามความจำเป็นและเหมาะสม ดังนี้

๓.๕.๑ การติดต่อประสานงานกับส่วนราชการและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ส่วนราชการในเขตจังหวัดปทุมธานี รวมทั้งส่วนราชการหรือหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยจะติดต่อประสานงานทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อปรึกษาหารือและให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับข้อมูลต่างๆ เพื่อประกอบการคัดเลือกพื้นที่ศึกษา การค้นหาผู้ช่วยวิจัย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการเก็บรวบรวมข้อมูลทุกมิติต่างๆ ที่มีอยู่

๓.๕.๒ การชี้แจงวัตถุประสงค์และประโยชน์ของการศึกษาวิจัย คณะผู้วิจัยพบว่า การแนะนำตนเอง พร้อมทั้งชี้แจงวัตถุประสงค์และประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัยให้ผู้ให้ข้อมูลทราบ เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลและผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน เป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่ช่วยเอื้ออำนวยต่อการเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๕.๓ เทคนิคที่ใช้สำหรับการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ได้แก่

(๑) การใช้ผู้ช่วยวิจัยที่คนในชุมชนส่วนใหญ่รู้จักและให้การยอมรับ ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ช่วยวิจัยคือ นักวิชาการสาธารณสุข ประจำสถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติ และอาจารย์ในโรงเรียนวัดกลางคลองสี่ ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี

(๒) เทคนิคอื่นๆ ประกอบด้วย การสำรวจลักษณะทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน การสังเกตทั่วไป การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ การใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีสำหรับการเก็บข้อมูลในภาคสนาม เช่น การจดบันทึกสนาม การบันทึกเสียง การถ่ายภาพ ดังรายละเอียดในวิธีการศึกษาวิจัย

๓.๖ วิธีดำเนินการศึกษาวิจัย

การศึกษานี้มีวิธีการดำเนินการวิจัยหรือขั้นตอนในการศึกษาวิจัย ได้แก่ การศึกษารวบรวมเอกสารและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง การศึกษาชุมชนและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนที่ศึกษา การศึกษาและรวบรวมข้อมูลภาคสนาม การวิเคราะห์ข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล และการนำเสนอข้อมูลและการสรุปและรายงานผลการศึกษาวิจัย โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๓.๖.๑ ขั้นตอนที่ ๑ การศึกษาเอกสารและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง เป็นการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และรวบรวมข้อมูล หรือผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการวางแผนการดำเนินงานวิจัย โดยการศึกษาเอกสาร และข้อมูลทุติยภูมิจากหน่วยงานต่าง ๆ

๓.๖.๒ **ขั้นตอนที่ ๒ การศึกษาชุมชนและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนที่ศึกษา** เป็นการศึกษาชุมชนและรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนที่จะศึกษา ได้แก่

(๑) **การเตรียมชุมชน** โดยการทำความรู้จักกับชุมชน การศึกษาข้อมูล และสำรวจพื้นที่เพื่อคัดเลือกครอบครัวกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกรณีศึกษา (case study) ในการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพและรวบรวมข้อมูลของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) ที่มีอยู่ในพื้นที่ รวมทั้งศึกษาภาพรวมของชุมชน และการติดต่อประสานงานกับผู้ช่วยวิจัย

(๒) **การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน** โดยการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากหน่วยงานต่างๆ การศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ รวมทั้งการสังเกตของผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย

๓.๖.๓ **ขั้นตอนที่ ๓ การศึกษาและรวบรวมข้อมูลภาคสนาม** ดำเนินการดังนี้

(๑) **ข้อมูลเชิงปริมาณ** เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ข้อมูลกลุ่มเป้าหมายตามแบบสัมภาษณ์โดยผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย

(๒) **ข้อมูลเชิงคุณภาพ** เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ดังนี้

๑) **การสังเกตและสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview)** กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญและครอบครัวกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกรณีศึกษา (case study) โดยมีแนวคำถาม (interview guide) เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน โครงสร้างและการจัดระเบียบของครอบครัว สภาพปัญหา และแนวทางการแก้ไขของครอบครัว รวมทั้งข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย

๒) **การสังเกตและสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal observation)** เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตของครอบครัว โดยผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย

๓) **การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participation observation)** เป็นการสังเกตโดยการที่ผู้วิจัยหรือผู้ช่วยวิจัยเข้าไปร่วมทำกิจกรรมกับครอบครัวกลุ่มเป้าหมาย เพื่อทำความเข้าใจในบริบทและเงื่อนไขต่างๆ ของการจัดระเบียบและแก้ไขปัญหาของครอบครัว รวมทั้งสังเกตการมีปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มเป้าหมาย และปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย

๔) **การสังเกตแบบสุ่ม** เป็นวิธีการที่ผู้วิจัยหรือผู้ช่วยวิจัยใช้ในการตรวจสอบข้อมูลจากข้อ ๑) ข้อ ๒) และข้อ ๓) โดยการสังเกตทั้งครอบครัวเป้าหมายและครอบครัวอื่นๆ ในลักษณะของการสังเกตโดยการแวะไปเยี่ยมเยียน และพูดคุยซักถามเกี่ยวกับเรื่องเดิมที่เคยสังเกต และซักถามข้อมูลไปแล้ว

๓.๖.๔ **ขั้นตอนที่ ๔ การวิเคราะห์ การตรวจสอบและการนำเสนอข้อมูล** ดำเนินการดังนี้

(๑) **ข้อมูลเชิงปริมาณ** นำมาตรวจสอบ ประมวลผล และวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้ค่าสถิติเพื่อพรรณนาข้อมูล ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

(๒) **ข้อมูลเชิงคุณภาพ** นำมาตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล โดย

๑) การจำแนกประเภท และจัดหมวดหมู่ของข้อมูล

๒) การวิเคราะห์เนื้อหา โดยการหาความหมายหรือเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในการตีความหมายของข้อมูล

๓) การเชื่อมโยงประเด็นจากข้อเท็จจริงที่เป็นเหตุผล สนับสนุนการวิเคราะห์และการอภิปราย รวมทั้งการใช้แนวคิดทฤษฎีในการอธิบาย

๓.๖.๕ ขั้นตอนที่ ๕ การสรุปและรายงานผลการวิจัย ดำเนินการดังนี้

(๑) การติดตามผลและรายงานความก้าวหน้า ดำเนินการเป็นระยะตามระเบียบของผู้ให้ทุนอุดหนุนการวิจัย

(๒) การสรุปผลการศึกษา ดำเนินการเป็นระยะตามแผนการดำเนินงานวิจัย และเมื่อการศึกษาแล้วเสร็จ

(๓) การเขียนรายงานการวิจัยและจัดทำรูปเล่มฉบับสมบูรณ์ ดำเนินการเมื่อการศึกษาแล้วเสร็จสมบูรณ์แล้ว

๓.๗ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณผสมผสานกัน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แนวทางการสังเกตและสัมภาษณ์ เครื่องบันทึกเสียง แบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม การสังเกตพฤติกรรม กล้องถ่ายรูป และอุปกรณ์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

บทที่ ๔

คลองสี่ : ชุมชนขนเมืองกับการเปลี่ยนแปลง

๔.๑ ประวัติความเป็นมาของชุมชนคลองสี่

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ - ๕ ทรงมีพระบรมราชานุญาตโปรดเกล้าฯ ให้มีการเปิดพื้นที่ป่าบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางบางส่วน เพื่อให้เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญหรือเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของสยามประเทศและพระราชทานพื้นที่บางส่วนดังกล่าวให้พระญาติวงศ์และขุนนาง ซึ่งได้ส่งไพร่และทาสของตนไปบุกเบิกพื้นที่อีกต่อหนึ่ง นอกจากนี้ยังเปิดโอกาสให้ราษฎรได้จับจองพื้นที่ได้บางส่วนด้วย จึงสันนิษฐานได้ว่ามีไพร่ ทาสและแรงงานรับจ้างจำนวนหนึ่งได้ไปทำมาหากินบนผืนแผ่นดินที่บุกเบิกใหม่นี้ โดยใช้ชีวิตทั้งในฐานะชาวนา ชาวสวน และชาวเมือง (ธิดา สาระยา, ๒๕๔๔ : ๕๔)

ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๓๓^๑ พื้นที่บริเวณ “บ้านคลองสี่” ในปัจจุบันนี้ ในอดีตเป็นส่วนหนึ่งของบริเวณที่ราบกว้างใหญ่ที่เรียกว่า “ทุ่งหลวง” ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ป่า โดยแต่เดิมยังไม่มีแม่น้ำหรือลำคลองไหลผ่าน มีเพียงแหล่งน้ำตามธรรมชาติ เช่น บึงลาดสวาย บึงยี่โถ ลำลาดสวายหรือหนองน้ำอื่นๆ แหล่งน้ำเหล่านี้จะมีสัตว์น้ำจืดอาศัยอยู่อย่างชุกชุม จึงทำให้บริเวณนี้ค่อนข้างจะมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากยังไม่มีผู้คนมาอาศัยอยู่มากนัก ทั้งนี้ มีข้อสันนิษฐานว่าพื้นที่ในบริเวณนี้น่าจะเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของการบุกเบิกพื้นที่ป่าในสมัยรัชกาลที่ ๔ - ๕ ดังกล่าวข้างต้น เนื่องจากพื้นที่บางส่วนโดยเฉพาะบริเวณบ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๖ กรมสิทธิในที่ดินบางแห่งยังคงเป็นของเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ที่กองมรดก”

กลุ่มคนรุ่นแรกที่อยู่พหามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้สันนิษฐานว่า^๒ เป็นกลุ่มชาวมอญส่วนหนึ่งที่อพยพมาจากชุมชนปากเกร็ด และบางตลาด ในเขตจังหวัดนนทบุรี เนื่องจากกลุ่มคนเหล่านี้ต้องการจะจับจองพื้นที่ทำกินที่มีความอุดมสมบูรณ์แห่งใหม่เป็นของตนเอง โดยกลุ่มคนรุ่นแรกๆ ที่อพยพมาอาศัยอยู่ได้แก่ ครอบครัวของนายบก นางเปลี่ยน นายเต๊ะ นางทองเพียร นายต่วน และนางเหรียญ เป็นต้น ในการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวมอญเหล่านี้จะสร้างบ้านเรือนอยู่บนบริเวณที่ดินที่จับจองไว้ โดยจะขุดบ่อน้ำล้อมรอบบริเวณบ้าน และนำดินมาถมพื้นที่บ้านให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำท่วม หรือชาวบ้านเรียกกันว่า “ยกโคก” ในช่วงแรกชาวบ้านเหล่านี้จะประกอบอาชีพทำนาและหาของป่า และยังไม่มีการตั้งชื่อชุมชน แต่จะเรียกชื่อบริเวณที่ตั้งบ้านเรือนแต่ละแห่งตามชื่อคนที่อาศัยอยู่ ตัวอย่างเช่น โคกตาบก โคกทิดนวย โคกยายหมา โคกตาเหมม ฯลฯ เป็นต้น

^๑ สัมภาษณ์ข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า (oral history) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญของบ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๔, ๕, และ ๖ (ตามบรรณานุกรมสัมภาษณ์)

^๒ เช่นเดียวกับ ๑

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๓๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการพัฒนาระบบชลประทานโครงการรังสิต โดยให้บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม (Siam Canals and Irrigation Company) เริ่มดำเนินการขุดคลองในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ แล้วเสร็จปี พ.ศ. ๒๔๔๗ โดยขุดคลองเชื่อมจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี ไปทางทิศตะวันออก ผ่านพื้นที่รังสิต ธัญบุรี จังหวัดปทุมธานีจนถึงแม่น้ำนครนายกบริเวณตำบลปลากดหัวควาย อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญในการขุดคลอง ๒ ประการ คือ เพื่อเปิดพื้นที่กว้างเปล่าในท้องทุ่งหลวงให้เป็นแหล่งเพาะปลูกทำนาเช่นเดียวกับท้องทุ่งแสนแสบที่อยู่ใกล้เคียงกัน และเพื่อประโยชน์ในการคมนาคมและการค้าขายในบริเวณนี้ด้วย โดยพระองค์ได้พระราชทานชื่อคลองเมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๙ ว่า “คลองรังสิต ประยูรศักดิ์” ตามพระนามของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้ารังสิต ประยูรศักดิ์ ผู้ทรงประกอบพิธีขุดดินเป็นปฐมพระองค์แรก ในระยะเริ่มแรกมีการขุดคลองขนาดกว้าง ๖ วา ลึก ๖ ศอก ยาว ๑,๕๐๐ เส้น ต่อมาได้มีการขุดลอกคลองอีกครั้งหนึ่งและขยายความกว้างเป็น ๘ วา ชาวบ้านจึงมักจะเรียกชื่อสั้น ๆ ของคลองนี้ว่า “คลองแปดวา หรือ คลองรังสิต”

ทั้งนี้ บริเวณพื้นที่ด้านทิศใต้ของทุ่งหลวงก็มีการขุดคลองแยกจากคลองซอยที่ ๒ กว้าง ๖ วา ไปจรดอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา ยาว ๙๐๐ เส้นเศษหรือประมาณ ๕๐ กิโลเมตร และมักจะเรียกกันว่า “คลองหกวาสายกลาง” และมีการขุดคลองสาขา หรือคลองซอยเชื่อมระหว่างคลองรังสิตกับคลองหกวา โดยมีการขุดคลองที่มีระยะห่างกันประมาณ ๘๐ เส้น จึงมีคลองซอยแยกออกครอบคลุมทุกท้องที่ของอำเภอคลองหลวง ธัญบุรี นนทบุรี และลำลูกกา ซึ่งชาวบ้านจะเรียกชื่อคลองเหล่านี้ตามลำดับของคลอง เช่น คลองหนึ่ง คลองสอง ฯลฯ ทั้งนี้ บริษัทฯ ที่ดำเนินการขุดคลองจะได้รับพระบรมราชานุญาตเป็นกรณีพิเศษ โดยจะได้รับผลประโยชน์จากการขายที่ดิน หรือกรรมสิทธิ์ในที่ดินตลอดทั้งสองฝั่งคลอง เช่น การขุดคลองขนาด ๘ วา ๖ วา และ ๔ วา จะได้รับกรรมสิทธิ์ในที่ดินทั้งสองฝั่งคลองขนาด ๕๐ เส้น ๓๐ เส้น และ ๒๕ เส้น ตลอดลำคลอง ตามลำดับ (ปิยนาด บุนนาค, ๒๕๔๒ : ๘๙๕ - ๘๙๖ และวีรวิษ ปิณฑวนิช, ๒๕๔๒ : ๕๘๓๖)

การขุดคลองรังสิต และคลองสาขาต่างๆ เป็นการวางระบบการชลประทาน เพื่อพัฒนาการผลิตด้านเกษตรกรรม ทำให้ที่ดินประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ ไร่ในบริเวณนี้ ได้รับการพัฒนามากขึ้น รวมทั้งระบบการคมนาคม การติดต่อค้าขายและการดำรงชีวิตที่มีความสะดวกมากขึ้นด้วย จนกระทั่งมีการประกาศจัดตั้งเป็นเมือง ๒ เมืองสำคัญ คือ ธัญบุรี (พ.ศ. ๒๔๔๕) และมีนบุรี

พื้นที่บริเวณทุ่งหลวงก็มีการขุดคลองผ่านหลายสาย รวมทั้งคลองสาขาที่ ๔ หรือที่ชาวบ้านเรียกชื่อว่า “คลองสี่” ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งถิ่นฐานหรือชุมชนชาวมอญในอดีต ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น เนื่องจากดินดี น้ำดี และทำน่าง่าย ไถเพียงครั้งเดียวก็หว่านได้ผล ส่งผลให้มีผู้คนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่เพิ่มมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันเจ้าของที่ดินบางส่วนในบริเวณนี้ได้ส่งคนมาบุกเบิกพื้นที่และให้อยู่อาศัยทำไร่นาเพื่อแผ้วถางที่ดินให้และชาวบ้านเริ่มมีการปลูกสร้างบ้านเรือนตามพื้นที่ทำกิน

ใกล้ริมฝั่งคลอง เพื่อความสะดวกในการดำเนินชีวิต และการคมนาคม เช่น การใช้ประโยชน์จากน้ำในคลอง เพื่อการทำนา การสัญจรทางเรือทั้งภายในและภายนอกชุมชน การติดต่อค้าขายข้าวและผลผลิตการเกษตร กับพ่อค้าที่เข้ามาซื้อขายสินค้าในท้องถิ่น เป็นต้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ทางราชการได้มีการประกาศจัดตั้งให้พื้นที่บริเวณทุ่งหลวงบางส่วน เป็นอำเภอ ชื่อว่า “อำเภอลำลูกกา” อยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดธัญบุรี และชุมชนต่างๆ เริ่มมีการตั้งชื่อชุมชนของตนเองขึ้น ชาวบ้านในบริเวณคลองสี่ได้ตั้งชื่อชุมชนของตนเองว่า “บ้านคลองสี่” โดยใช้ชื่อตามชื่อคลองของชุมชนนั่นเอง บ้านคลองสี่มี ๓ หมู่บ้านคือ บ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๔, ๕ และ ๖ โดยอยู่ในเขตการปกครองของตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา จังหวัดธัญบุรี ทั้งนี้ในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ทางราชการได้ประกาศยุบจังหวัดธัญบุรี โดยให้โอนอำเภอลำลูกกาไปอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดปทุมธานีจนถึงปัจจุบัน

๔.๒ ลักษณะทางกายภาพของชุมชน

๔.๒.๑ สภาพภูมิศาสตร์ : ที่ตั้งและอาณาเขตติดต่อ

ชุมชนคลองสี่ประกอบด้วยบ้านคลองสี่ ม.๔,๕ และ ๖ ซึ่งอยู่บริเวณริมคลองซอยที่ ๔ ตั้งอยู่ช่วงประมาณกิโลเมตรที่ ๗ - ๘ ของทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๓๓๑๒ สายพหลโยธิน - ลำลูกกา หรือ ถนนลำลูกกา โดยชาวบ้านจะเรียกพื้นที่บริเวณนี้ว่า “คลองสี่สายใต้” ซึ่งอยู่ระหว่างคลองสามสายใต้ ตำบลคูคต อำเภอลำลูกกา (ทิศตะวันตก) และคลองห้าสายใต้ ตำบลบึงคำพร้อย อำเภอลำลูกกา (ทิศตะวันออก) ชุมชนบ้านคลองสี่ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ม. ๖ ติดต่อกับ ตำบลบึงยี่โถ อำเภोधัญบุรี จังหวัดปทุมธานี
ทิศใต้	ม. ๔ ติดต่อกับ ม. ๗ บ้านคลองหกวา ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา
ทิศตะวันออก	ม. ๔ ติดต่อกับ ม. ๓ บ้านคลองหกวา ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา ม. ๕ ติดต่อกับ ม. ๒ บ้านคลองห้า ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา ม. ๖ ติดต่อกับ ม. ๑ บ้านคลองห้า ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา
ทิศตะวันตก	ม. ๔ ติดต่อกับ ม. ๘ บ้านคลองสาม ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา ม. ๕ ติดต่อกับ ม. ๙ บ้านคลองสาม ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา ม. ๖ ติดต่อกับ ม. ๑๐ บ้านคลองสาม ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา

รายละเอียดที่ตั้งชุมชนตามแผนที่หน้า ๓๖

๔.๒.๒ สภาพภูมิประเทศ

บริเวณชุมชนคลองสี่มีลักษณะภูมิประเทศคล้ายกันกับพื้นที่อื่นๆ ของจังหวัดปทุมธานี ซึ่งโสภาพภูมิประเทศ ธีรยุทธ จิตต์จำนง และวันเพ็ญ ตีระพัฒน์ (๒๕๓๓) สันนิษฐานว่าจังหวัดปทุมธานีน่าจะเป็นบริเวณราบที่น้ำทะเลเคยท่วมถึง(former tidal flats)เป็นส่วนหนึ่งของที่ราบตะกอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเกิดจากวัตถุต้นกำเนิดดินที่เกิดจากตะกอนน้ำกร่อย โดยมีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ลักษณะดินเป็นดินเหนียว สีดำ มีความสามารถในการอุ้มน้ำสูง การระบายน้ำไม่ดี

เดิมแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญของชุมชนคลองสี่มี ๒ แห่ง คือ บึงลาดสวย และลำลาดสวย แต่ในปัจจุบันบริเวณที่เป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติเหล่านี้มีสภาพตื้นเขิน พื้นที่บางส่วนเป็นที่ของเอกชน และหมู่บ้านจัดสรร แหล่งน้ำสำคัญของพื้นที่ชุมชนคลองสี่ในปัจจุบันคือ คลองสี่ ซึ่งชาวชุมชนยังมีการใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรกรรมจากคลองสี่ เช่น ใช้ทำนา ปลูกไม้ผล เลี้ยงปลา เป็นต้น

๔.๒.๓ สภาพภูมิอากาศ

ลักษณะสภาพภูมิอากาศของชุมชนคลองสี่ก็จะคล้ายกับพื้นที่อื่นๆ ของจังหวัดปทุมธานีและจังหวัดใกล้เคียงในเขตภาคกลาง โดยแบ่งออกเป็น ๓ ฤดูกาล ดังนี้

ฤดูร้อน ช่วงประมาณเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม เป็นระยะที่ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนืออ่อนกำลังลง และมีลมจากทะเลจีนใต้พัดเข้ามาแทนที่ทางทิศใต้ ทำให้อากาศร้อนอบอ้าว โดยเฉพาะเดือนเมษายนมีอุณหภูมิสูงมากที่สุดในรอบปี อุณหภูมิเฉลี่ย ประมาณ ๓๔ องศาเซลเซียส

ฤดูฝน ช่วงประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม เป็นระยะที่ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดจากทะเลเข้ามาและมีอิทธิพลต่อลักษณะภูมิอากาศ ทำให้เป็นช่วงที่มีฝนตกมากที่สุดในรอบปี อุณหภูมิเฉลี่ย ประมาณ ๒๘ องศาเซลเซียส

ฤดูหนาว ช่วงประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ เป็นระยะที่ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดจากใจกลางทวีปที่มีความหนาวเย็นเข้ามาและมีอิทธิพลต่อลักษณะภูมิอากาศ ทำให้เป็นช่วงที่มีอากาศเย็นและแห้งแล้งมากที่สุดในรอบปี อุณหภูมิเฉลี่ย ประมาณ ๒๒ องศาเซลเซียส (โสภาพภูมิประเทศ ธีรยุทธ จิตต์จำนง และวันเพ็ญ ตีระพัฒน์, อ้างแล้ว)

๔.๒.๔ การปกครอง จำนวนหลังคาเรือน และลักษณะทางประชากร^๑

(๑) บ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๔ มีจำนวนหลังคาเรือน ๓,๐๒๐ หลัง ประชากรรวม ๕,๘๐๘ คน เป็นชาย ๒,๗๓๕ คน หญิง ๓,๐๗๓ คน มีนางจรินทร์ พิมพ์ชัยศรี เป็นผู้ใหญ่บ้าน ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวัน (นอกจากคนที่อพยพมาจากท้องถิ่นอื่น เช่น บางส่วนที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะใช้ภาษาลาวด้วย) หมู่ที่ ๔ เป็นชุมชนที่มีลักษณะของความเป็นชุมชนชานเมืองหรือได้รับผลกระทบของการกลายเป็นเมือง และการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมมากที่สุดในชุมชน

^๑ องค์การบริหารส่วนตำบลลาดสวย แผนพัฒนาตำบลลาดสวย ปี พ.ศ.๒๕๔๔ (อัดสำเนา)

คลองสี่ กล่าวคือ เป็นชุมชนที่มีประชากรหนาแน่น มีร้านค้า และอาคารพาณิชย์ โรงงานอุตสาหกรรมและหมู่บ้านจัดสรรมากที่สุด นอกจากนี้ยังเป็นที่ตั้งขององค์การบริหารส่วนตำบลลาดสวายด้วย

(๒) บ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๕ มีจำนวนหลังคาเรือน ๙๓๙ หลัง ประชากรรวม ๑,๓๔๓ คน เป็นชาย ๖๖๓ คน หญิง ๖๘๐ คน มีนายสุเทพ อ่วมเกตุ เป็นกำนัน ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธและใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวัน หมู่ที่ ๕ เป็นชุมชนที่มีลักษณะของความเป็นชุมชนชนานเมือง หรือได้รับผลกระทบของการกลายเป็นเมือง และการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมน้อยกว่าหมู่ที่ ๔ กล่าวคือ มีประชากรหนาแน่นน้อยกว่า ไม่มีอาคารพาณิชย์ มีโรงงานอุตสาหกรรมไม่กี่แห่ง และหมู่บ้านจัดสรร ๒ แห่ง สถานที่ที่สำคัญในหมู่ที่ ๕ ได้แก่ วัดกลางคลองสี่ และโรงเรียนวัดกลางคลองสี่

(๓) บ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๖ มีจำนวนหลังคาเรือน ๑๓๖ หลัง ประชากรรวม ๕๓๕ คน เป็นชาย ๒๖๓ คน หญิง ๒๗๒ คน มีนายอุดม ขวัญเจริญ เป็นผู้ใหญ่บ้าน ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธและใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวัน หมู่ที่ ๖ เป็นชุมชนที่มีลักษณะของความเป็นชุมชนชนานเมืองหรือได้รับผลกระทบของการกลายเป็นเมือง และการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมน้อยกว่าหมู่ที่ ๔ และหมู่ที่ ๕ กล่าวคือ มีประชากรหนาแน่นน้อยกว่า ไม่มีอาคารพาณิชย์ โรงงานอุตสาหกรรมและหมู่บ้านจัดสรรตั้งอยู่เลย สถานที่ที่สำคัญในหมู่ที่ ๖ ได้แก่ สถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติ และโรงเรียนเอกชนระดับอนุบาลถึงประถมศึกษา ๑ แห่ง (โรงเรียนแยมสะอาด)

๔.๒.๕ การคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร

ก. เส้นทางคมนาคม

เดิมชาวชุมชนคลองสี่จะใช้การคมนาคมทางน้ำ โดยใช้เรือเป็นหลัก แต่ในปัจจุบันชาวชุมชนจะใช้การคมนาคมทางบกเป็นหลัก โดยมีถนนสายหลัก ดังนี้

- (๑) ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข ๓๐๕ สายรังสิต - นครนายก ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของชุมชน
- (๒) ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข ๓๓๑๒ สาย พหลโยธิน - ลำลูกกา ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของชุมชน
- (๓) ถนนลาดยางคู่ขนานกับคลองสี่ จากทิศเหนือไปทิศใต้ ("ถนนไสว - ประชาราษฎร์ หรือ ชาวชุมชนเรียกว่า ถนนคลองสี่") ซึ่งเชื่อมระหว่างทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข ๓๐๕ และ ๓๓๑๒

(๔) ถนนภายในชุมชน ได้แก่

- หมู่ที่ ๔ มีถนนคอนกรีต ๑ สาย ระยะทาง ๖ กิโลเมตร ถนนลาดยาง ๑ สาย ระยะทาง ๑๐ กิโลเมตร มีสะพาน (ข้ามคลองสี่) คอนกรีตเสริมเหล็ก ๑ แห่ง

- หมู่ที่ ๕ มีถนนคอนกรีต ๑ สาย ระยะทาง ๑.๕ กิโลเมตร ถนนลาดยาง ๔ สาย ระยะทาง ๕.๕ กิโลเมตร และถนนลูกรัง ๙ สาย ระยะทาง ๑๕ กิโลเมตร มีสะพาน (ข้ามคลองสี่) คอนกรีตเสริมเหล็ก ๑ แห่ง ทั้งนี้ อบต. ได้สนับสนุนงบประมาณการสร้างถนนลาดยางเพิ่มเติมอีก ๑ สาย เพื่อใช้เป็นเส้นทางสัญจรในบริเวณหมู่ที่ ๕ เชื่อมระหว่างชุมชนคลองสามและคลองสี่

- หมู่ที่ ๖ มีถนนลาดยาง ๑ สาย ระยะทาง ๑.๘ กิโลเมตร และถนนลูกรัง ๑ สาย ระยะทาง ๑.๘ กิโลเมตร

นอกจากนี้ ยังมีถนนและตรอกซอยต่างๆ ภายในชุมชน ทั้งที่เป็นถนนส่วนบุคคลและถนนสาธารณะอีกหลายสาย โดยส่วนใหญ่จะเป็นถนนดิน ถนนลูกรังและถนนที่ปูด้วยหินคลุก

เนื่องจากชุมชนนี้มีลำคลองสีไหลผ่านตลอดชุมชนจากทิศเหนือไปยังทิศใต้ ซึ่งคลองสายนี้แต่เดิมเคยเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของคนในชุมชน แต่ปัจจุบันการคมนาคมทางบกมีความสะดวกและรวดเร็วกว่า มีชาวชุมชนเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ยังคงใช้การสัญจรทางเรือ (เรือแจว) เพื่อเดินทางไปในช่วงระยะใกล้ๆ เช่น ใช้เรือข้ามคลอง ไปวัด ไปโรงเรียน หรือไปเยี่ยมเยียนเพื่อนบ้านที่อยู่ริมคลอง นอกจากนี้เจ้าอาวาสวัดองค์ปัจจุบันยังใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางไปบิณฑบาตตอนเช้าด้วย

ข. พาหนะของชาวชุมชนคลองสี

ชาวชุมชนคลองสีในอดีตจะใช้เรือและการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก โดยแต่ละบ้านจะมีเรือไว้สำหรับใช้ประจำ เช่น เรือแจว เรือมาด เรือหางยาว แตกต่างกันไปตามฐานะทางเศรษฐกิจ ความเหมาะสมและความจำเป็นในการใช้งานของแต่ละบ้าน ในปัจจุบันชาวชุมชนจะใช้การสัญจรทางบกเป็นหลัก จึงไม่มีความจำเป็นในการใช้เรือหรือบทบาทของเรือลดความสำคัญลง บางครอบครัวจึงไม่มีเรือหลงเหลืออยู่ แต่บางครอบครัวยังคงเก็บเรือไว้ โดยมีทั้งที่เก็บไว้ใช้งาน เป็นมรดก หรือเป็นที่ระลึก

พาหนะสำหรับการเดินทางของชาวชุมชนคลองสีในปัจจุบัน มีหลากหลายประเภท ขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจ ความเหมาะสมและความจำเป็นของแต่ละบ้าน พาหนะที่ชาวชุมชนใช้อยู่เป็นประจำ ได้แก่

(๑) พาหนะส่วนตัว เช่น รถยนต์ ซึ่งจะมีทั้งรถยนต์นั่งส่วนบุคคล (รถเก๋ง) รถกระบะ (รถปิ๊กอัพ) รถตู้ปรับอากาศ รถจักรยานยนต์ รถจักรยาน และรถที่ดัดแปลงจากรถใช้ในการเกษตร เช่น รถที่พ่วงกับเครื่องยนต์สำหรับรถไถนา (ชาวบ้านเรียกว่า "รถเกียร์")

(๒) พาหนะรับจ้างและรถประจำทาง

- รถจักรยานยนต์รับจ้าง มีบริการ ๒ จุดสำคัญคือ บริเวณปากทางถนนสายพหลโยธิน - ลำลูกกา (หมายเลข ๓๓๑๒) และบริเวณปากทางถนนสายรังสิต - องค์กรักษ์ (หมายเลข ๓๐๕)

- รถโดยสารประจำทาง เช่น รถประจำทาง (รถสองแถวเล็ก) สาย ๑๒๒๒ วิ่งจากตลาดวงศกร เขตสายไหม กรุงเทพมหานคร ผ่านถนนคลองสี ถึงปากทางถนนสายรังสิต - องค์กรักษ์ (หมายเลข ๓๐๕) เริ่มเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๔๔ ค่าโดยสาร ๕ บาท ตลอดสาย และรถโดยสารประจำทางอื่นๆ ในเส้นทางหมายเลข ๓๐๕ และหมายเลข ๓๓๑๒ ซึ่งมีทั้งรถประจำทางระหว่างจังหวัดและระหว่างอำเภอ

ค. การติดต่อสื่อสาร

ชาวคลองสีส่วนใหญ่จะใช้ภาษาไทยเป็นภาษาเพื่อการสื่อสารในชีวิตประจำวัน ยกเว้นบางครัวเรือนที่ย้ายมาจากท้องถิ่นอื่นจะใช้ภาษาไทยและภาษาถิ่นของตนเองด้วย เช่น คนที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะใช้ภาษาลาวด้วย เป็นต้น เทคโนโลยีเพื่อการสื่อสารที่สำคัญ ได้แก่ โทรศัพท์พื้นฐาน โทรศัพท์สาธารณะ โดยหมู่ที่ ๔ มีโทรศัพท์สาธารณะ ๒๐ แห่ง และหมายเลขโทรศัพท์พื้นฐานขึ้นต้นด้วยหมายเลข ๐๒ ๕๓๓ และ ๐๒ ๙๙๔ หมู่ที่ ๕ มีโทรศัพท์สาธารณะ ๕ แห่ง หมายเลขโทรศัพท์พื้นฐานขึ้นต้นด้วยหมายเลข ๐๒

๕๓๓ หมู่ที่ ๖ มีโทรศัพท์สาธารณะ ๕ แห่ง และหมายเลขโทรศัพท์พื้นฐานที่ขึ้นต้นด้วยหมายเลข ๐๒ ๕๓๓ นอกจากนี้ในปัจจุบันชาวชุมชนคลองสี่มีการใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ (โทรศัพท์มือถือ) เพิ่มมากขึ้นด้วย

๔.๓ การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองในชุมชน

๔.๓.๑ การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม

ตั้งแต่แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๔) รัฐบาลมีนโยบายที่จะเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม ทำให้ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวจากกรุงเทพมหานครไปสู่บริเวณรอบนอกและปริมาณมากขึ้น เนื่องจากจังหวัดปทุมธานีเป็นเขตปริมาณผลที่ค่อนข้างจะมีความพร้อมด้านสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน จึงมีการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมค่อนข้างสูง ในช่วงระยะแรกอำเภอคลองหลวงเป็นบริเวณที่มีโรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่มากที่สุด ต่อมาได้ขยายไปสู่อำเภอเมือง ธัญบุรี ลาดหลุมแก้ว และลำลูกกา โดยประเภทของโรงงานในเขตจังหวัดปทุมธานี ได้แก่ โรงสีข้าว อาหาร เครื่องดื่ม สิ่งทอ เครื่องจักรและอะไหล่เครื่องยนต์ เวชภัณฑ์และเคมีภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์ยางและพลาสติก เป็นต้น (โสภณ ชมชาญ ธีรยุทธ จิตต์จำนง และวันเพ็ญ ตีระพัฒน์, ๒๕๓๓)

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๒^๕ เริ่มมีการก่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นในเขตชุมชนคลองสี่และบริเวณใกล้เคียง โดยช่วงแรกเป็นโรงงานประเภทสิ่งทอ และเสื้อผ้าสำเร็จรูป โรงงานบรรจุแก๊ส โรงงานพลาสติก ต่อมาเมื่อมีโรงงานอื่นๆ เข้ามาเพิ่มเติม เช่น โรงงานเฟอร์นิเจอร์ เหล็ก กระดาษ เซรามิก เสาคีมและคอนกรีตสำเร็จรูป เป็นต้น อดีตพนักงานโรงงานในเขตคลองสี่กล่าวว่า ในช่วงที่สภาวะเศรษฐกิจของประเทศกำลังขยายตัวอย่างสูง (ก่อนปี พ.ศ. ๒๕๔๐) ชุมชนคลองสี่มีสถานประกอบการและโรงงานอุตสาหกรรม ประมาณ ๒๐ กว่าแห่ง แต่ในปัจจุบันมีโรงงานหลายแห่งที่ปิดกิจการไป เนื่องจากประสบปัญหาทางเศรษฐกิจในช่วงภาวะเศรษฐกิจถดถอยทั่วประเทศ จากการสำรวจข้อมูลของ อบต.ลาดสวาย ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ พบว่า ชุมชนคลองสี่มีสถานประกอบการและโรงงานอุตสาหกรรมทั้งหมด ๑๕ แห่ง ได้แก่ หมู่ที่ ๔ จำนวน ๑๐ แห่ง หมู่ที่ ๕ จำนวน ๔ แห่ง และหมู่ที่ ๖ จำนวน ๑ แห่ง โดยพนักงานในโรงงานเหล่านี้จะมีชาวชุมชนคลองสี่บางส่วน (ค่อนข้างน้อย) นอกจากนั้นเป็นชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นๆ ในเขตตำบลลาดสวาย และตำบลใกล้เคียง รวมทั้งคนที่มาจากท้องถิ่นอื่น สาเหตุที่ชาวคลองสี่เข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมน้อย เนื่องจากครัวเรือนส่วนใหญ่จะมีฐานะในระดับปานกลางขึ้นไป จึงไม่สนใจที่จะทำงานในโรงงานมากนักเพราะเป็นงานหนัก และบางส่วนก็เป็นคนงานที่เคยถูกเลิกจ้างจากภาวะเศรษฐกิจถดถอย สำหรับกลุ่มผู้มีรายได้น้อยบางส่วนแม้ต้องการจะเข้าทำงาน แต่โรงงานไม่มีอัตราว่างพอที่จะจ้างงานได้

การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมสู่ชุมชนคลองสี่ นอกจากจะทำให้ประชาชนบางส่วนเปลี่ยนอาชีพจากเดิมในภาคเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรมแล้ว ยังมีส่งผลกระทบบ้างในด้านอื่นๆ ต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวคลองสี่ด้วย เช่น การเปลี่ยนแปลงเวลาการทำงานตามระบบของโรงงาน (กะหรือ

^๕ สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและอดีตพนักงานโรงงานในเขตชุมชนคลองสี่ ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี

ผลัด) การทำงานที่เกี่ยวข้องเครื่องจักรกล ปัญหามลภาวะทางสิ่งแวดล้อม ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น

๔.๓.๒ การขยายตัวของความเป็นเมือง^๕

หลังจากภาคอุตสาหกรรม และความเป็นเมืองของกรุงเทพมหานคร ขยายตัวไปสู่บริเวณรอบนอก และจังหวัดอื่นๆ ที่เป็นเขตปริมณฑล เช่น สมุทรปราการ นนทบุรี นครปฐม รวมทั้งปทุมธานีด้วยนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนคลองสี่ในลักษณะที่เป็นการเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวของเมือง ดังนี้

ก. การเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ที่ดิน^๖

พื้นที่ทั้ง ๓ หมู่บ้านของชุมชนคลองสี่มีประมาณ ๗,๘๔๕ ไร่ แต่เดิมประชาชนจะมีอาชีพในภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก เช่น การทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ลักษณะการใช้ที่ดินของประชาชนจึงเป็นการใช้เพื่อการเกษตรกรรมเป็นหลัก ต่อมาหลังจากที่มีการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง ลักษณะการใช้ที่ดินของประชาชนชาวคลองสี่ในปัจจุบันจึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม มีการใช้ที่ดินทั้งในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม โดยการใช้ที่ดินนอกภาคเกษตรกรรมมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นในขณะเดียวกัน การใช้ที่ดินในภาคเกษตรกรรมก็ลดลงด้วย ดังนี้

(๑) การใช้ที่ดินเพื่อการประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรม

- บ้านคลองสี่ ม. ๔ มีครัวเรือนที่มีอาชีพทำนา จำนวน ๑ ครัวเรือน พื้นที่ ๘๔ ไร่ ๒ งาน ๕๙ ตร.วา คิดเป็นร้อยละ ๑.๕๕ ของพื้นที่ทำนาทั้งตำบล และมีครัวเรือนที่มีอาชีพเลี้ยงปลา ๒ หลังคาเรือน
- บ้านคลองสี่ ม. ๕ มีครัวเรือนที่มีอาชีพทำนา จำนวน ๑๔ ครัวเรือน พื้นที่ ๑,๐๘๖ ไร่ ๔ งาน ๖๘ ตร.วา คิดเป็นร้อยละ ๒๐.๐๐ ของพื้นที่ทำนาทั้งตำบล และมีอาชีพปลูกปอ จำนวน ๘ ครัวเรือน พื้นที่ ๑๒๑ ไร่ ๒ งาน ๗ ตร.วา และมีครัวเรือนที่มีอาชีพเลี้ยงปลา ๘ หลังคาเรือน
- บ้านคลองสี่ ม. ๖ มีครัวเรือนที่มีอาชีพทำนา จำนวน ๗ ครัวเรือน พื้นที่ ๗๘๖ ไร่ ๕๙ ตร.วา คิดเป็นร้อยละ ๑๔.๔๖ ของพื้นที่ทำนาทั้งตำบล และมีครัวเรือนที่มีอาชีพเลี้ยงปลา ๗ หลังคาเรือน

โดยสรุปแล้ว ชาวชุมชนคลองสี่มีอาชีพในภาคเกษตรกรรม เช่น การทำนา เลี้ยงปลา ปลูกปอ เพียง ๓๙ หลังคาเรือน จากทั้งหมด ๔,๐๙๕ หลังคาเรือน หรือร้อยละ ๐.๙๕ ของครัวเรือนในเขตคลองสี่ทั้งหมด มีพื้นที่เกษตรกรรมประมาณ ๒,๐๘๐ ไร่ หรือร้อยละ ๒๖.๕๐ ของพื้นที่ทั้งหมด

(๒) ลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม

๑) การใช้ที่ดินในภาคอุตสาหกรรม

- บ้านคลองสี่ ม. ๔ มีพื้นที่ภาคอุตสาหกรรม จำนวน ๙๒๘ ไร่ ๕๓ ตร.วา คิดเป็นร้อยละ ๒๕.๓๒ ของพื้นที่อุตสาหกรรมทั้งหมดในตำบล

^๕ สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของบ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๔, ๕, และ ๖ (ตามบรรณานุกรมสัมภาษณ์)

^๖ องค์การบริหารส่วนตำบลลาดสวาย แผนพัฒนาตำบลลาดสวาย ปี พ.ศ.๒๕๔๔ (อัดสำเนา)

- บ้านคลองสี ม. ๕ มีพื้นที่ภาคอุตสาหกรรม จำนวน ๘๕๙ ไร่ ๓ งาน ๔๐ ตร.วา คิดเป็นร้อยละ ๒๓.๔๗ ของพื้นที่อุตสาหกรรมทั้งหมดในตำบล

- บ้านคลองสี ม. ๖ มีพื้นที่ภาคอุตสาหกรรม จำนวน ๒๖๒ ไร่ ๑๕ ตร.วา คิดเป็นร้อยละ ๗.๑๒ ของพื้นที่อุตสาหกรรมทั้งหมดในตำบล

โดยสรุปแล้ว ชุมชนคลองสีมีพื้นที่ภาคอุตสาหกรรมรวมทั้งหมดประมาณ ๒,๑๕๐ ไร่ หรือร้อยละ ๒๗.๕๑ ของพื้นที่ทั้งหมด

๒) การใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย ธุรกิจและการพาณิชย์

- บ้านคลองสี ม. ๔ มีพื้นที่เพื่อเป็นที่อยู่อาศัย จำนวน ๖๗๔ ไร่ ๗๕ ตร.วา คิดเป็นร้อยละ ๗.๖๘ ของพื้นที่ที่อยู่อาศัยทั้งหมด และมีบริษัทและห้างหุ้นส่วนจำกัด จำนวน ๑๐ แห่ง คิดเป็นร้อยละ ๑๒.๒๐ ของบริษัทและห้างหุ้นส่วนจำกัดทั้งตำบล

- บ้านคลองสี ม. ๕ จำนวน ๑,๓๗๖ ไร่ ๑ งาน ๔๔ ตร.วา คิดเป็นร้อยละ ๑๕.๖๗ ของพื้นที่ที่อยู่อาศัยทั้งหมด และมีบริษัทและห้างหุ้นส่วนจำกัด จำนวน ๔ แห่ง คิดเป็นร้อยละ ๙.๕๒ ของบริษัทและห้างหุ้นส่วนจำกัดทั้งตำบล

- บ้านคลองสี ม. ๖ จำนวน ๑,๕๖๖ ไร่ ๑ งาน ๒๖ วา คิดเป็นร้อยละ ๑๗.๘๓ ของพื้นที่ที่อยู่อาศัยทั้งหมด และมีบริษัทและห้างหุ้นส่วนจำกัด จำนวน ๑ แห่ง คิดเป็นร้อยละ ๑.๒๒ ของบริษัทและห้างหุ้นส่วนจำกัดทั้งตำบล

โดยสรุปแล้วชุมชนคลองสีมีพื้นที่ที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัย ธุรกิจและการพาณิชย์ประมาณ ๓,๖๑๖ ไร่ หรือร้อยละ ๔๖.๐๙ ของพื้นที่ทั้งหมด

เมื่อพิจารณาจากลักษณะการใช้ที่ดินของชุมชนคลองสีจะพบว่ามีการใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมประมาณ ๑ ใน ๔ ของพื้นที่ทั้งหมด เช่นเดียวกับพื้นที่อุตสาหกรรมที่มีปริมาณใกล้เคียงกัน แต่มากกว่าพื้นที่เกษตรกรรมเล็กน้อย ส่วนพื้นที่อีกประมาณเกือบครึ่งหนึ่งใช้เพื่อการอยู่อาศัยและการพาณิชย์ ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ชุมชนคลองสีมีหมู่บ้านจัดสรรรวมทั้ง ๑๓ โครงการด้วยกัน

ข. ระบบสาธารณูปโภค เมืองใหม่และหมู่บ้านจัดสรร

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๓^๗ นายไสว เกลี้ยงขาว ซึ่งเป็นคนย่านสะพานใหม่ และคณะ เป็นกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกพื้นที่จัดสรรในระยะแรกของพื้นที่บริเวณนี้ โดยได้ติดต่อขอซื้อที่ดินบริเวณริมถนนลำลูกกาและชุมชนคลองสีบางส่วน เพื่อวางแผนที่จะสร้างพื้นที่บริเวณนี้ให้เป็น "เมืองใหม่" มีการปรับปรุงระบบสาธารณูปโภค และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น การสร้างถนนลูกรังเชื่อมจากปากทางบริเวณถนนลำลูกกา จนถึงบริเวณวัดกลางคลองสี และเรียกชื่อว่า "ถนนไสว - ประชาราษฎร์" เพื่อรองรับโครงการจัดสรรที่ดิน สร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆ เช่น อาคารพาณิชย์ โรงเรือนตลาดสด และโรงภาพยนตร์ แต่โครงการ

^๗ สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของบ้านคลองสี หมู่ที่ ๔, ๕, และ ๖ (ตามบรรณานุกรมสัมภาษณ์)

ดังกล่าวไม่ค่อยประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะมีผู้ที่สนใจซื้อที่ดินและอาคารพาณิชย์โครงการนี้ค่อนข้างน้อย ประกอบกับเจ้าของโครงการก็ปัญหาเกี่ยวกับเงินลงทุน จึงได้ชะลอการพัฒนาโครงการดังกล่าวลง

ต่อมา เมื่อมีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ได้แก่ การสร้างและพัฒนาถนนเชื่อมจากกรุงเทพมหานครสู่เขตชานเมืองด้านทิศเหนือ เช่น การพัฒนาถนนพหลโยธิน ถนนวิภาวดีรังสิต การสร้างถนนวัชรพล ถนนนิมิตรใหม่ การพัฒนาถนนพหลโยธิน-ลำลูกกา และถนนรังสิต-นครนายก ให้สามารถสัญจรได้สะดวกสบายมากขึ้นจากถนนลูกรัง เป็นถนนลาดยาง ๒ ช่องจราจร และคอนกรีต ๖ ช่องจราจร ตามลำดับ รวมทั้งการพัฒนาระบบไฟฟ้า และระบบโทรศัพท์พื้นฐาน (โทรศัพท์บ้านและสาธารณะ) โดยเฉพาะระบบโทรศัพท์นั้น ช่วงแรกองค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย เป็นผู้ดำเนินการเอง ซึ่งมีเลขหมายให้บริการในปริมาณน้อย ไม่เพียงพอับความต้องการของประชาชน หลังจากนั้น บริษัทเอกชน (บริษัท เทเลคอมเอเชียคอเปอร์เรชัน จำกัด) ซึ่งได้รับสัมปทานจากองค์การโทรศัพท์ฯ เป็นผู้ดำเนินการขยายเครือข่ายโทรศัพท์ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ทำให้ชาวชุมชนคลองสี่ได้รับบริการโทรศัพท์อย่างทั่วถึงมากขึ้น เมื่อระบบสาธารณูปโภคเจริญมากขึ้น พื้นที่บริเวณนี้จึงได้รับความสนใจจากนักพัฒนาที่ดินมากยิ่งขึ้น

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ความเป็นเมืองของกรุงเทพมหานครขยายตัวมากขึ้น ความต้องการที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น ที่ดินในเขตกรุงเทพมหานครมีราคาสูงขึ้นมาก จนกระทั่งปี ๒๕๓๑ - ๒๕๓๒ การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศสูงขึ้นมาก ทำให้ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์และที่อยู่อาศัยขยายตัวไปยังเขตปริมณฑลมากยิ่งขึ้น (โสภณ ชมชาญ ธีรยุทธ จิตต์จำนง และวันเพ็ญ ตีระพัฒน์, ๒๕๓๓) ในช่วงนี้ บุคคลจากภายนอกท้องถิ่นเริ่มเข้ามาซื้อที่ดินในบริเวณริมถนนลำลูกกา และบริเวณบ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๔ เพื่อพัฒนาเป็น "อาคารพาณิชย์และหมู่บ้านจัดสรร" โดยโครงการที่เข้ามาในช่วงแรกๆ ค่อนข้างจะประสบผลสำเร็จ เนื่องจากราคาค่อนข้างถูกเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านที่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร และอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางของเมืองมากนัก จึงมีโครงการอื่นๆ เข้ามาสร้างเพิ่มเติมอีก ในปัจจุบันมีหมู่บ้านจัดสรรในเขตชุมชนคลองสี่ รวมทั้งหมด ๑๓ โครงการ โดยหมู่ที่ ๔ มี ๑๑ โครงการ หมู่ที่ ๕ มี ๒ โครงการ สำหรับหมู่ที่ ๖ ในปัจจุบันยังไม่มีหมู่บ้านจัดสรรเลยแต่มีการซื้อที่ดินเพื่อเตรียมจัดสร้างหมู่บ้านจัดสรรแล้ว ๑ โครงการ และมีโรงเรียนเอกชนระดับประถมศึกษา ๑ แห่ง ซึ่งกำลังจะเปิดให้บริการในปีการศึกษา ๒๕๔๕ นี้

หมู่บ้านจัดสรรเหล่านี้บางแห่งประสบผลสำเร็จค่อนข้างมาก แต่บางแห่งก็มีปัญหาขายได้ไม่มากนัก โดยเฉพาะในช่วงที่เศรษฐกิจถดถอย กลุ่มลูกค้าของหมู่บ้านจัดสรรในเขตชุมชนคลองสี่ ส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลภายนอกชุมชน โดยจะมีทั้งที่ซื้อเพื่ออยู่อาศัย หรือเพื่อเป็นที่พักสินค้าสำหรับผู้ที่มีอาชีพค้าขาย และซื้อไว้เพื่อเก็งกำไร สำหรับคนในชุมชนคลองสี่ไม่นิยมซื้อบ้านจัดสรร โดยให้เหตุผลว่าสร้างบ้านเองค่าใช้จ่ายน้อยกว่าเนื่องจากมีที่ดินอยู่แล้ว และหากเข้าไปอยู่ในหมู่บ้านจัดสรรจะทำให้ความสัมพันธ์ของพวกเขากับคนในเครือญาติ และชุมชนเปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตามมีบางครอบครัวที่ซื้อบ้านจัดสรรไว้เพื่อเก็งกำไรหรือไว้ให้คนที่ทำงานอยู่ในชุมชนคลองสี่เช่าอยู่อาศัย

จากข้อมูลข้างต้น ผลกระทบจากการขยายตัวของความเป็นเมืองในชุมชนคลองสี่ เมื่อพิจารณาจากลักษณะการใช้ที่ดิน ระบบสาธารณูปโภค และหมู่บ้านจัดสรร จะเห็นว่า บ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๔ ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของกลายเป็นเมืองมากกว่าหมู่ที่ ๕ และหมู่ที่ ๖ ตามลำดับ ซึ่งผลกระทบจากการกลายเป็นเมืองนี้ มีส่วนส่งเสริมให้ชาวชุมชนบางส่วนมีการขายที่ดินให้แก่นายทุนเพื่อสร้างสนามกอล์ฟ และหมู่บ้านจัดสรร หรือการเปลี่ยนแปลงอาชีพ รูปแบบครัวเรือน และการจัดระเบียบของครอบครัว

อย่างไรก็ตามนอกจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองแล้ว ชุมชนคลองสี่ ยังได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของอำนาจและกลไกของรัฐเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ ด้วย

๔.๔ ชุมชนคลองสี่กับการขยายตัวของอำนาจรัฐและกลไกของรัฐ

๔.๔.๑ ผู้นำชุมชนกับระบบการปกครองแบบทางการ^๕

เดิมชุมชนคลองสี่อยู่ร่วมกันโดยมิได้จัดระบบการปกครองอย่างเป็นทางการ ผู้นำชุมชนในสมัยก่อนจะมีลักษณะที่เป็นผู้นำตามธรรมชาติ เช่น คนที่เก่งในเรื่องใดเรื่องหนึ่งจนได้รับการยอมรับ คนที่ช่วยแก้ไขปัญหามาให้แก่คนในชุมชนได้ หรือผู้อาวุโสที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนให้ความเคารพ ให้การยอมรับหรือเชื่อถือศรัทธา ซึ่งอาจจะเป็นคนทั่วไปหรือผู้นำศาสนาก็ได้ หลังจากที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ซึ่งกำหนดให้มี “กำนัน” และ “ผู้ใหญ่บ้าน” เป็นผู้ปกครองในระดับตำบลและหมู่บ้าน ชุมชนคลองสี่ทั้ง ๓ หมู่บ้านก็มีการเลือกผู้นำชุมชนให้เป็นกำนันและผู้ใหญ่บ้านในแต่ละหมู่บ้านตามลำดับ ดังนี้

(๑) กำนันตำบลลาดสวาย

๑) นายเทียม	(ไม่ทราบนามสกุล)	
๒) นายอ้น	เฟื่องฟู	
๓) นายบัว	สังวาลย์เงิน	
๔) นายวีระ	สังวาลย์เงิน	
๕) นายประยูร	เฟื่องฟู	(๒๒ ก.ค. ๒๕๓๓ - ๒๑ ก.พ. ๒๕๔๑)
๖) นายวินัย	สังวาลย์เงิน	(๒๒ ก.พ. ๒๕๔๑ - ๒๑ ก.ย. ๒๕๔๑)
๗) นายบุญชวน	คงเขียว	(๕ ก.ค. ๒๕๓๓ - ๘ ก.พ. ๒๕๔๕)
๘) นายสุเทพ	อ่วมเกต	(คนปัจจุบัน)

(๒) ผู้ใหญ่บ้าน บ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๔

- ๑) นายอ้น เฟื่องฟู

^๕ สัมภาษณ์นายวินัย สังวาลย์เงิน และเจ้าหน้าที่กองทะเบียน จังหวัดปทุมธานี

- ๒) นายสมวงศ์ เดือนนวล (๒๓ ม.ค. ๒๕๑๖ - ๘ ส.ค. ๒๕๓๑)
 ๓) นายเย็น หุ่นนาค (๙ ส.ค. ๒๕๓๑ - ๘ ส.ค. ๒๕๓๙)
 ๔) นายบุญชวน คงเขียว (๑๐ ก.พ. ๒๕๔๐ - ๘ ก.พ. ๒๕๔๕)
 ๕) นางรจรินทร์ พิมพ์ชัยศรี (๓ มี.ค. ๒๕๔๕ - ปัจจุบัน)

(๓) ผู้ใหญ่บ้าน บ้านคลองสี หมู่ที่ ๕

- ๑) นายเทียม (ไม่ทราบนามสกุล)
 ๒) นายบัว สังกวาลย์เงิน
 ๓) นายวีระ สังกวาลย์เงิน (๒๓ ม.ค. ๒๕๑๖ - ๗ มี.ย. ๒๕๓๓)
 ๔) นายวินัย สังกวาลย์เงิน (๘ มี.ย. ๒๕๓๓ - ๒๑ ก.พ. ๒๕๔๕)
 ๕) นายสุเทพ อ่วมเกตุ (คนปัจจุบัน)

(๔) ผู้ใหญ่บ้าน บ้านคลองสี หมู่ที่ ๖

- ๑) นายช่วง ไ้ม่างม
 ๒) นายเจริญ ลายเงิน (๒๓ ม.ค. ๒๕๑๖ - ๑๗ พ.ย. ๒๕๓๓)
 ๓) นายอุดม ขวัญเจริญ (๑๘ พ.ย. ๒๕๓๓ - ปัจจุบัน)

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญหลายคนกล่าวว่า การเลือกผู้นำทางการของคลองสีในสมัยก่อนนั้นเจ้าอาวาสวัดจะมีอิทธิพลต่อการคัดเลือกผู้นำของชุมชนคลองสีด้วย กล่าวคือ เมื่อจะมีการเลือกกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาสวัดจะให้ข้อเสนอแนะแก่คนในชุมชนว่าใครที่ควรจะเป็นผู้นำในช่วงนั้น และคนนั้นจะได้รับการคัดเลือกเป็นผู้นำชุมชน นอกจากนี้บทบาทของเครือข่าย และกลุ่มเครือข่ายก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเลือกผู้นำชุมชนด้วย โดยคนที่มีเครือข่ายมากหรือมีเครือข่าย (พรรคพวก) มาก มักจะได้รับการคัดเลือกให้เป็นผู้นำชุมชนมากกว่า ผู้นำในชุมชนคลองสีในระยะแรกๆ ส่วนใหญ่จึงเป็นคนในเครือข่าย หรือเครือข่ายเดียวกัน เช่น เครือญาติในตระกูล "เพ็ญฟู" และ "สังวาลย์เงิน" เป็นต้น แต่ในช่วงหลังบทบาทของเครือข่ายเริ่มลดความสำคัญลง เนื่องจากสภาพของชุมชนคลองสีเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ "เครือข่าย เงินตรา และความมีชื่อเสียง" เริ่มมีบทบาทมากขึ้น กล่าวคือ ผู้ที่จะรับสมัครเลือกตั้งเป็นผู้นำชุมชนจะมีการสร้างฐานเสียงทางการเมืองไว้ล่วงหน้าก่อน เช่น การช่วยเหลือการพัฒนาชุมชน วัด โรงเรียน ส่วนราชการ หรืองานสาธารณประโยชน์ต่างๆ อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ผู้นำในช่วงหลังจึงมักจะเป็นผู้ที่มีเงินหรือมีชื่อเสียงในชุมชน และบางหมู่บ้าน (เช่น หมู่ที่ ๔) ผู้นำชุมชนก็ไม่จำเป็นต้องเป็นคนที่มีภูมิลำเนาอยู่ในชุมชน หรือเป็นคนพื้นเพเดิมของชุมชนก็ได้

เมื่อมีผู้นำอย่างเป็นทางการเกิดขึ้นในชุมชนได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน เพราะผู้นำเหล่านี้แม้ว่าจะได้รับการคัดเลือกจากประชาชนในชุมชน แต่ก็เกิดขึ้นจากระบบการจัดการและอำนาจของภาครัฐ ผู้นำเหล่านี้จึงมีสถานภาพ ๒ ลักษณะที่สำคัญคือ ลักษณะแรก จะเป็นผู้นำหรือผู้ที่ได้รับความไว้วางใจจากประชาชนในท้องถิ่นให้คอยดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน ซึ่งความเป็นผู้นำโดยคนในท้องถิ่นจึงน่าจะมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นอยู่และสภาพสังคมวัฒนธรรมของชุมชน บทบาทของผู้นำตามสถานภาพแรก จะเป็นผู้คอยดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน เป็นผู้นำในการจัดกิจกรรม เป็นแกนนำในการ

พัฒนาชุมชนโดยคำนึงถึงบริบททางสังคมวัฒนธรรม และสภาพปัญหาหรือความต้องการของชุมชน *ส่วนลักษณะที่สอง* เป็นผู้นำแบบทางการซึ่งเป็นกลไกที่ภาครัฐสร้างขึ้นมา จึงต้องทำงานสนองนโยบายหรือแผนงานของภาครัฐ *บทบาทของผู้นำตามสถานภาพที่สอง* ผู้นำจะเป็นผู้ที่ได้รับมอบอำนาจโดยชอบธรรม ตามกฎหมายจากภาครัฐในการปกครอง การดำเนินงาน และการพัฒนาชุมชนตามบทบาทหน้าที่ที่กฎหมายกำหนดหรือสอดคล้องกับนโยบายหรือแผนงานของภาครัฐ ตามสถานภาพที่สองนี้ผู้นำจึงเป็นกลไกสำคัญของภาครัฐในฐานะที่เป็น “*ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent)*” มาสู่ชุมชนตามที่ภาครัฐต้องการ เช่น การรับเอาแนวคิดหรือวิธีการสมัยใหม่มาเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ทดลองใช้ ทดลองทำหรือกระตุ้นให้ชุมชนนำไปปฏิบัติ บทบาทของผู้นำแบบทางการจึงค่อยๆ ขยายตัวและทดแทนบทบาทของผู้นำเดิมของชุมชน เช่น เจ้าอาวาสวัด ผู้นำตามธรรมชาติคนอื่นๆ เป็นต้น

ดังได้กล่าวแล้วว่าในสมัยก่อนเจ้าอาวาสวัดกลางคลองสี่ ได้รับการยอมรับ เชื้อถือและศรัทธาจากชาวชุมชนเป็นอย่างมาก รวมทั้งจะมีบทบาทสำคัญในการคัดเลือกผู้นำชุมชนด้วย ดังนั้น ในการปกครอง การพัฒนาชุมชน หรือการดำเนินงานในเรื่องที่มีความสำคัญต่างๆ ผู้นำชุมชนมักจะปรึกษาหารือกับเจ้าอาวาสวัดก่อนการดำเนินงาน ต่อมาเมื่อสภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง และบทบาทในการคัดเลือกผู้นำชุมชนของวัดลดน้อยลงจากเดิม ประกอบกับผู้นำชุมชนเอง (ในบางหมู่บ้าน) ก็ไม่ใช่คนพื้นเพเดิมของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและผู้นำชุมชนจึงไม่ค่อยใกล้ชิดกันมากเหมือนก่อน แต่จะเป็นไปในลักษณะของการประสานงานหรือประสานความร่วมมือกันเป็นครั้งคราว เช่น ช่วงที่มีการจัดงานร่วมกัน เป็นต้น

๔.๔.๒ วัดกลางคลองสี่ : ศูนย์กลางของชุมชนกับความเปลี่ยนแปลง

(๑) *ความศรัทธาต่อศาสนา : จุดเริ่มต้นแห่งศูนย์รวมของชุมชน* ในอดีตพื้นที่บริเวณคลองสี่สายกลางยังไม่มีวัดหรือศาสนสถานของชุมชน ชาวบ้านต้องเดินทางเพื่อไปร่วมทำบุญและประกอบศาสนกิจหรือกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่วัดในเขตชุมชนอื่น ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากชุมชน ดังนั้น ชาวบ้านในชุมชนประกอบด้วยนายสี-นางจัน แกรมเงิน นายชม แกรมเงิน นายเปล่ง ชุมชอบ นายจำปี-นางแพะ สังวาลย์เล็ก นายโต๊ด-นางลัก สังวาลย์เล็ก และคนอื่น ๆ ได้ร่วมกันถวายที่ดิน เพื่อก่อสร้างวัดในชุมชนของตนเอง โดยได้รับอนุญาตให้สร้างวัดในพื้นที่บ้านคลองสี่ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ และเรียกชื่อว่า “วัดหนองแอง” โดยมีพระสงฆ์ไม่ทราบชื่อแน่ชัด มาจำพรรษาและดูแลวัดในช่วงแรก ต่อมาพระครูวิเศษธัญไศภิต (ตัวต ล้มทองน้อย) ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัด ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๕ - ๒๕๑๓ จากนั้นพระครูธัญศีลคุณ (หลวงปู่อินทร์) เป็นผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๓ จนถึงปัจจุบัน

^๔ สัมภาษณ์ข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า (oral history) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญบ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๔, ๕, และ ๖.

บริเวณพื้นที่ที่ตั้งของวัด มีเนื้อที่ประมาณ ๑๖ ไร่ ๑ งาน โฉนดเลขที่ ๖๑๙๒, ๒๓๔๙, ๒๗๐๘, ๑๒๒๕๔ และเป็นที่ดินสงฆ์ประมาณ ๒๕ ไร่ โฉนดเลขที่ ๒๗๐๘ โดยมีการก่อสร้างอาคารเสนาสนะ และปูชนียวัตถุ ได้แก่ ปี พ.ศ. ๒๔๗๐ สร้างกุฏิสงฆ์ จำนวน ๗ หลัง และหอสวดมนต์ ปี พ.ศ. ๒๕๑๕ สร้างศาลาการเปรียญ ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ สร้างอุโบสถแทนอุโบสถหลังเก่า กว้าง ๑๓ เมตร ยาว ๒๘ เมตร และมีพระประธานในพระอุโบสถคือ พระศรีศาสดาจำลอง ขนาดหน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๙ นิ้ว และหลวงพ่อสุโขทัย เป็นพระพุทธรูปปางสุโขทัย เนื้อทองสัมฤทธิ์ ขนาดหน้าตักกว้าง ๓๒ นิ้ว โดยนายสายบัวทอง ถวายไว้เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๔

ในระยะต่อมา ชาวบ้านและผู้มีจิตศรัทธาได้ร่วมกันบริจาคเงิน เพื่อถมพื้นที่บริเวณวัดโดยเปลี่ยนชื่อวัดใหม่ว่า "วัดใหม่กลางคลองสี" และปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้เปลี่ยนชื่อวัดอีกครั้งหนึ่งว่า "วัดกลางคลองสี" จนถึงปัจจุบัน โดยวัดนี้ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาครั้งหลัง เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๓ เขตวิสุงคามสีมามีขนาดกว้าง ๔๐ เมตร ยาว ๘๐ เมตร และได้ผูกพัทธสีมาเมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๖

(๒) บทบาทของวัดกับความเป็นศูนย์กลางของชุมชนและการเปลี่ยนแปลง^{๑๐} แต่เดิมวัดแห่งนี้จะมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนคลองสีอย่างมาก และชาวชุมชนเองก็มีความผูกพันกับวัดอย่างมากเช่นกัน ในอดีตวัดกลางคลองสีจะมีบทบาทในชุมชนหลายๆ ด้าน เช่นเดียวกับชุมชนชนบทอื่นๆ ของไทย ซึ่งบทบาทดังกล่าวก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ตัวอย่างเช่น

๑) บทบาทด้านศาสนาและการขัดเกลาด้านจริยธรรม นอกจากวัดจะเป็นสถานที่ในการประกอบศาสนกิจหรือพิธีทางศาสนาแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้ทางศาสนา และการขัดเกลาด้านศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรมให้แก่คนในชุมชนด้วย ดังเช่น ผู้อาวุโสคนหนึ่งของชุมชนกล่าวว่า "การไปวัด" ของคนในสมัยก่อนไม่ใช่เพียงแค่ "การไปทำบุญ" เท่านั้น แต่เป็น "การไปเรียนรู้ ไปทำความเข้าใจในหลักธรรมทางศาสนา" และเป็นการ "กล่อมเกลาคำความคิดและจิตใจ" ของผู้คนตามหลักศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรมไปในตัวด้วย

จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโส ในสมัยก่อนการไปวัดไม่ใช่ไปเฉพาะวันพระ วันสำคัญทางศาสนา หรือวันหยุดงานเท่านั้น แต่จะไปทุกครั้งที่มีโอกาสไม่ว่าจะเช้า สาย บ่าย เย็นหรือกลางคืน ก็ไปวัดได้ และคนที่ไปวัดก็ไม่ใช่เพียงแค่คนเฒ่าคนแก่หรือผู้ใหญ่ในครัวเรือนเท่านั้น แต่ปู่ย่า ตายาย และพ่อแม่จะพาบุตรหลานของตนเองไปวัดด้วย นอกจากนี้พระสงฆ์ในวัดไม่ว่าจะเป็นเจ้าอาวาส พระผู้ใหญ่ หรือพระลูกวัดจะต้องปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของหลักธรรมและข้อปฏิบัติของเพศบรรพชิต เพื่อให้ควรค่าแก่การให้ความเคารพ เชื่อถือ และศรัทธาของผู้คน คนที่จะบวชจะต้องมีความพร้อมทั้งร่างกาย จิตใจ และความคิด กล่าวคือไม่ใช่บวชเพราะถึงวัยที่จะต้องบวช หรือเพราะพ่อแม่ให้บวช หรือเพื่อเตรียมตัวแต่งงาน แต่จะต้องเตรียมตัวโดยการรักษาสุขภาพทั้งด้านร่างกายและจิตใจให้มีความพร้อม มีการศึกษาธรรมะและข้อปฏิบัติ

^{๑๐} สัมภาษณ์ข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า (oral history) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญบ้านคลองสี หมู่ที่ ๔, ๕, และ ๖

ของนักบวชก่อน ต้องทำความเข้าใจว่าจะบวชเพื่อการเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนา และการขัดเกลาด้านศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรม เตรียมความพร้อมที่จะเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในสังคม รวมทั้งเป็นการตอบแทนพระคุณพ่อแม่ และเตรียมพร้อมสำหรับการมีครอบครัวอีกทางหนึ่งด้วย ดังนั้น บทบาทของวัดในอดีตที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนา และการขัดเกลாதงศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรมให้แก่คนในสังคม จึงมีความสำคัญและมีความผูกพันอย่างแนบแน่นกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนตลอดเวลา

ในสภาพปัจจุบันบทบาทของวัดกลางคลองสี่ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนา และการขัดเกลาด้านศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรมให้แก่คนในชุมชนลดน้อยลงไปมาก จากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และข้อมูลจากการสังเกตพฤติกรรมของชาวชุมชนคลองสี่ มีข้อสังเกตที่สำคัญ ดังนี้

- จำนวนคนที่ไปวัด ส่วนใหญ่จะเป็นคนเฒ่าคนแก่ หรือผู้ใหญ่ในครัวเรือน เด็กและเยาวชน หรือคนวัยทำงานจะไปวัดน้อยลงมาก ยกเว้นวันสำคัญทางศาสนาหรือวันพระที่ตรงกับวันหยุดงาน หรือวันที่วัดมีงาน จะมีคนวัยทำงาน เด็กและเยาวชนไปวัดเพิ่มมากขึ้นจากวันปกติ

- คน วันและวัตถุประสงค์ที่ไปวัด "วันปกติ" คนที่ไปวัดกลางคลองสี่จะมี ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มแรก คนที่ไปทำบุญ เช่น คนที่ไปทำบุญตักบาตร ทำบุญอุทิศส่วนกุศล กลุ่มที่สอง คนที่ไปช่วยงานวัด เช่น ทายกวัด กรรมการวัด คนขับรถรับ-ส่งพระ และกลุ่มที่สาม คนที่ไปเพื่อวัตถุประสงค์อื่น เช่น เพื่อรดน้ำมนต์ นำรถยนต์ไปเจิม ขอให้พระดูฤกษ์ยามสำหรับทำพิธีมงคลต่างๆ หรือมาให้พระตรวจรักษาโรค เป็นต้น สำหรับ "วันสำคัญทางศาสนา" เช่น วันพระ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา ฯลฯ คนที่ไปวัดส่วนใหญ่จะเป็นคนที่ไปทำบุญ ส่วน "วันที่วัดมีงาน" เช่น วันสงกรานต์ วันลอยกระทง งานกฐิน เป็นต้น จะมีคนไปวัดเพิ่มมากขึ้นและถ้าหากวันเหล่านี้ตรงกับวันหยุดก็จะมีคนไปวัดเพิ่มมากขึ้นจากวันปกติ ในวันสำคัญทางศาสนาหรือวันที่วัดมีงานจะมีคนไปช่วยงานวัดเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน โดยคนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มักจะเป็นคนที่เคยช่วยงานวัดเป็นประจำอยู่แล้ว เช่น กรรมการวัดและคนในครอบครัว กลุ่มคนทำครัว คนที่บ้านอยู่ใกล้วัด คนที่มีญาติบวชอยู่ในวัด และคนที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกับพระในวัด เป็นต้น

สำหรับ "คนที่เข้าวัดถือศีลในวันพระ" นั้น เดิมจะมีค่อนข้างมากและถือปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ แต่ปัจจุบันจะมีเพียงไม่กี่คนและบางคนก็ไม่สามารถที่จะเข้าวัดในช่วงเข้าพรรษาอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอเนื่องจากมีภารกิจทางบ้านค่อนข้างมาก เช่น การอยู่เฝ้าบ้าน การดูแลบุตรหลาน และทำงานบ้าน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญให้ข้อสังเกตว่าจำนวนคนไปวัดจะน้อยลงมากเมื่อเปรียบเทียบกับในอดีต และการไปวัดดังกล่าว คนส่วนใหญ่จะไปในช่วงระยะเวลาสั้นๆ หรือบางคนอาจจะไปวัดตามธรรมเนียมมากกว่าไปเพื่อการเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนา และการขัดเกลาด้านศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรม ดังจะเห็นได้จากกรณีที่บางคนเมื่อตักบาตรเสร็จแล้วจะรีบกลับบ้าน โดยไม่สนใจฟังเทศน์หรือร่วมกิจกรรมอื่นๆ เลย หรือบางคนไปวัดเพราะผู้ใหญ่ (เช่น ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่) ให้ไปแทน เนื่องจากไม่ว่างหรือแก่ชราเดินทางไปเองไม่ได้

- การบวชพระ แม้ว่าค่านิยมการบวชพระจะยังคงมีอยู่ แต่จะเปลี่ยนไปจากเดิมบ้าง เช่น บวชในระยะเวลาสั้นๆ ๑๕ วัน หรือ ๑ เดือน หรือบางคนอาจบวชเพราะพ่อแม่ต้องการให้บวช คนที่

บวชเรียนถึง ๓ เดือนหรือ ๑ พรรษาขึ้นไปมีน้อยมาก การบวชในระยะสั้นดังกล่าวจึงไม่มีเวลาเพียงพอสำหรับการเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนา และการขัดเกลาด้านศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรมเท่าที่ควร แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเจ้าอาวาสวัดจะตั้งเกณฑ์ไว้ว่าคนที่บวชที่วัดทุกคนจะต้องเข้ามาอยู่วัด ๑๕ วันก่อน เพื่อศึกษาธรรมะและข้อปฏิบัติของนักบวช จึงจะอนุญาตให้บวชได้ และจะต้องบวชอย่างน้อย ๑๕ วัน ทำให้คนที่มาบวชทุกคนมีเวลาอยู่วัดอย่างน้อย ๑ เดือน

- การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน วัดกลางคลองสีร์ร่วมกับชุมชนคลองสีร์ เคยจัดให้มีการบวชสามเณรภาคฤดูร้อน ๑ ครั้ง เมื่อประมาณ ๓ ปีที่ผ่านมา โดยคนในชุมชนจำนวนหนึ่งได้ให้บุตรหลานของตนเองบวชสามเณรในช่วงที่ปิดภาคเรียน เพื่อใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ รวมทั้งคาดหวังว่าจะช่วยกล่อมเกลาคำคิดและจิตใจของบุตรหลานได้บ้าง แต่ก็ต้องหยุดไป เนื่องจากการบวชสามเณรลักษณะนี้จำเป็นต้องมีพระพี่เลี้ยงคอยดูแล แต่ทางวัดไม่มีความพร้อม (มีพระสงฆ์จำพรรษาประจำโดยเฉลี่ยประมาณ ๕ รูป) ปัจจุบันบางครั้งเรือนจะให้บุตรหลานบวชสามเณรในช่วงปิดเทอมแต่มีไม่มากนัก

อนึ่ง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนหนึ่งให้ข้อสังเกตว่าบทบาทของวัดกลางคลองสีร์ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนา และการขัดเกลาด้านศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรมให้แก่คนในชุมชนที่ลดน้อยลงส่วนหนึ่งอาจจะมาจากการปรับตัว และการปรับเปลี่ยนบทบาทของวัดเองในการดำเนินงานดังกล่าวด้วย กล่าวคือในขณะที่สังคมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก หากทางวัดไม่ปรับตัวหรือปรับเปลี่ยนบทบาทในการจัดการเพื่อให้เกิดการเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนา และการขัดเกลาด้านศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรมในลักษณะที่เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป เช่น ยังคงยึดวิธีการสอนหรือเทศนาแบบเดิมที่เคยทำในอดีต อาจจะไม่เป็นที่สนใจหรือเกิดความเบื่อหน่าย ซึ่งวิธีการขัดเกลาดังกล่าวจะใช้ไม่ได้ผล โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ เช่น เด็ก เยาวชน หรือวัยรุ่น

๒) บทบาทด้านการจัดการศึกษา ในสมัยก่อนวัดกลางคลองสีร์จะทำหน้าที่เป็น “โรงเรียน” ของชุมชนด้วย โดยเริ่มแรกจะเป็นการเรียนในลักษณะของ “บวชเรียน” เช่น พ่อแม่จะให้บุตรหลานของตนเองบวชเป็นพระหรือสามเณรเพื่อจะได้มีโอกาสเรียนหนังสือไปด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ พระครูวิเศษธัญโคภิต ได้เสนอขอก่อตั้งโรงเรียนประชาบาล (โรงเรียนวัดกลางคลองสีร์ในปัจจุบัน) และปี พ.ศ. ๒๔๗๐ สร้างโรงเรียนนักธรรมเปิดสอนพระปริยัติธรรมด้วย โดยใช้ศาลาการเปรียญของวัดเป็นโรงเรียน หลังจากนั้น พ.ศ. ๒๔๙๗ โรงเรียนได้รับงบประมาณสร้างอาคารเรียนเป็นเอกเทศในบริเวณวัด และระบบการเรียนการสอนก็เริ่มแยกตัวออกจากวัดและการเรียนการสอนแบบเดิม โดยจะใช้ครูและหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการแทน เมื่อการศึกษาในระบบโรงเรียนเกิดขึ้นในชุมชน การบวชเรียนก็ลดลงไปด้วย บทบาทของวัดด้านการจัดการศึกษาให้แก่คนในชุมชน จึงลดลงไปเรื่อยๆ ตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าทางโรงเรียนจะเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ในวัดมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของโรงเรียน เช่น นิมนต์พระสงฆ์ในวัดไปสอนนักเรียน หรือจัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างวัดกับโรงเรียนและชุมชน แต่การดำเนินงานดังกล่าวยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก

๓) บทบาทด้านการส่งเสริม และสนับสนุนการอนุรักษ์ เผยแพร่และสืบทอดวัฒนธรรม

จากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ สมัยก่อนในช่วงที่พระครูวิเศษชัยโคภิต (หลวงปู่ดี) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดกลางคลองสี่ วัดจะเป็นศูนย์กลางและเป็นแกนนำของชาวชุมชนในการส่งเสริมและสนับสนุนการอนุรักษ์ เผยแพร่และสืบทอดวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก กล่าวคือเจ้าอาวาสวัดและคณะสงฆ์ในวัด จะร่วมกับผู้อาวุโส ผู้นำชุมชนและชาวบ้านในการจัดกิจกรรมด้านศิลปวัฒนธรรมของชุมชน ได้แก่ วันสำคัญทางศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ฯลฯ วันสำคัญทางประเพณี เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง ฯลฯ โดยทางวัดจะอำนวยความสะดวกในการจัดกิจกรรมดังกล่าวทั้งด้านสถานที่ ข้าวของเครื่องใช้และเงินทุน รวมทั้งเป็นแกนนำในการรวบรวมผู้คนและข้าวของเงินทองจากคนในชุมชนคลองสี่ และชุมชนใกล้เคียงมาใช้ในการจัดกิจกรรมดังกล่าวด้วย

อย่างไรก็ตาม เมื่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองเข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้น บทบาทของวัดในการส่งเสริม และสนับสนุนการอนุรักษ์ เผยแพร่และสืบทอดวัฒนธรรมเริ่มลดน้อยลง ทั้งนี้เนื่องจากวิถีชีวิตคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงอาชีพจากอาชีพในภาคเกษตรกรรมสู่อาชีพนอกภาคเกษตรกรรม เช่น รับจ้าง ข้าราชการ พนักงานภาครัฐและเอกชน หรือแม้แต่การผลิตตามระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่ที่เน้นการผลิตเชิงพาณิชย์ และมีการแข่งขันกันมากขึ้น ทำให้ชาวชุมชนไม่ค่อยมีเวลาหรือไม่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ เผยแพร่ และสืบทอดวัฒนธรรมของวัด และชุมชนเท่าที่ควร

นอกจากนี้การขยายตัวของภาครัฐและการเกิดขึ้นของสถาบันใหม่ๆ ในสังคม เช่น ผู้นำอย่างเป็นทางการของชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ก็มีบทบาทและความสำคัญของวัดในการส่งเสริม และสนับสนุนการอนุรักษ์ เผยแพร่และสืบทอดวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป จากการสัมภาษณ์ข้อมูลและการเข้าร่วมกิจกรรมในวันสำคัญต่างๆ ของชุมชนคลองสี่ เช่น วันสงกรานต์ อบต. ลาดสวาย จะมีบทบาทหลักในการจัดงานทุกขั้นตอน รวมทั้งเป็นผู้สนับสนุนเงินทุนด้วย ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ที่ อบต. จัดขึ้นนั้นจะพยายามให้มีรูปแบบที่เป็น “แบบพิธีหรือเป็นทางการ” มากขึ้น เช่น เชิญคนทุกหมู่บ้านในตำบลมาร่วมงาน มีลำดับขั้นตอนของพิธีการ มีประธานเปิดงาน รวมทั้งมีการประชาสัมพันธ์ อบต. ไปในตัวด้วย เป็นต้น การดำเนินการในลักษณะดังกล่าวนอกจากจะเป็นการลดบทบาทของวัดลงแล้ว รูปแบบการจัดกิจกรรมอาจจะไม่สอดคล้องกับแนวทางที่วัดหรือท้องถิ่นเคยดำเนินการ อบต. จึงอาจจะมีส่วนสำคัญในการลดบทบาทและความสำคัญของวัดในการส่งเสริม และสนับสนุนการอนุรักษ์ เผยแพร่และสืบทอดวัฒนธรรม โดยวัดและชุมชนซึ่งเคยมีบทบาทหลักกลายเป็นเพียง “ผู้เข้าร่วมกิจกรรม” เท่านั้น

๔) บทบาทด้านการส่งเสริม และสนับสนุนการพัฒนาชุมชน ในอดีตวัดกลางคลองสี่ มีบทบาทค่อนข้างมากในการส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนาชุมชน ตัวอย่างเช่น การอนุญาตให้ใช้ที่ดินสงฆ์เพื่อก่อสร้างโรงเรียนวัดกลางคลองสี่ และการก่อสร้างสถานีอนามัยตำบลลาดสวาย ในปี พ.ศ. ๒๕๖๖ และ ๒๕๖๙ ตามลำดับ และมีการเปิดโรงเรียนพระปริยัติธรรม ในปี พ.ศ. ๒๕๗๐

จากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ^{๑๑} พบว่า ในสมัยก่อนเจ้าอาวาสวัด (โดยเฉพาะพระครูวิเศษชัยโคภิต หรือหลวงปู่ติ้ว) จะได้รับการยอมรับ เชื้อถือ และศรัทธาจากคนในชุมชนเป็นอย่างมาก และมีอิทธิพลต่อการคัดเลือกผู้นำของชุมชนคลองสี่ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้น ในการพัฒนาชุมชนหรือการดำเนินงานในเรื่องที่มีความสำคัญต่างๆ ผู้นำชุมชนในอดีตมักจะปรึกษาหารือกับเจ้าอาวาสวัดก่อน แต่ในปัจจุบันความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนไม่ใกล้ชิดแนบแน่นมากเหมือนเช่นในอดีต บทบาทของวัดจึงเริ่มลดลง ส่วนบทบาทอื่นๆ ของวัดที่ยังคงมีต่อการพัฒนาชุมชน เช่น การสนับสนุนงบประมาณ การระดมกำลังคนและเงินทุน การใช้อาคารสถานที่สำหรับการจัดกิจกรรมต่างๆ เป็นต้น

ปัจจุบันบทบาทของวัดด้านการส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนาชุมชนลดน้อยลงไปมาก ส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทขององค์กรอื่นที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน อบต. หรือส่วนราชการอื่นๆ เช่น โรงเรียน สถานีนามัย เกษตรและพัฒนาชุมชน ซึ่งต่างก็ขยายบทบาทสู่ชุมชนมากขึ้นด้วย ซึ่งองค์กรเหล่านี้จะมีทั้งกำลังคน กำลังเงินและวัสดุอุปกรณ์ที่เพียงพอพร้อมกว่า รวมทั้งได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐด้วย

๕) ศูนย์กลางที่เปลี่ยนแปลงไป จากข้อมูลข้างต้น เมื่อพิจารณาวัดกลางคลองสี่ จะพบว่าในอดีตบทบาทของวัดมีค่อนข้างมาก วัดจึงเปรียบเสมือน “ศูนย์กลางของชุมชน” อย่างแท้จริง กล่าวคือ วัดแห่งนั้นนอกจากจะเป็นศูนย์กลางด้านสถานที่ (ตั้งอยู่ตอนกลางของชุมชน) แล้ว ยังเป็นที่รวมของคน รวบรวมทุนและทรัพยากร เป็นศูนย์กลางด้านการศึกษา ด้านสุขภาพ ด้านการพัฒนาชุมชน รวมทั้งเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนอีกด้วย แต่ในสภาพปัจจุบันบทบาทและความสำคัญของวัดที่มีต่อชุมชนลดน้อยลงกว่าเดิม โดยวัดจะเน้นภารกิจทางด้านศาสนาเป็นหลักและมีบทบาทด้านการร่วมส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชุมชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาด้วย ส่วนบทบาทด้านอื่นๆ ลดลงไปอย่างมาก ความเป็นศูนย์กลางในชุมชนของวัดจึงเปลี่ยนเป็น “ศูนย์กลางด้านสถานที่” หรือ “ที่รวมคน” เมื่อมีการจัดกิจกรรมหรือจัดงานในชุมชน สภาพการณ์ดังกล่าวนี้อาจจะเกิดขึ้นเนื่องจากทั้งปัจจัยภายในวัดเอง เช่น เจ้าอาวาสวัดองค์ปัจจุบัน พระครูชัยสิทธิ์คุณ (หลวงปู่อินทร์) แม้จะได้รับการยอมรับนับถือและศรัทธาจากคนในชุมชน (โดยเฉพาะเรื่องการดูฤกษ์ยาม การตรวจรักษาโรค) แต่เนื่องจากอายุมากแล้ว จึงไม่ค่อยมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนมากนัก ในขณะที่เดียวกันองค์กรอื่นที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน อบต. หรือส่วนราชการอื่นๆ เช่น โรงเรียน สถานีนามัย เกษตรและพัฒนาชุมชน ต่างก็มีบทบาทและขยายกลไกการดำเนินงานสู่ชุมชนมากขึ้นด้วย ซึ่งองค์กรเหล่านี้จะมีทั้งกำลังคน กำลังเงินและวัสดุอุปกรณ์ที่เพียงพอพร้อมกว่ารวมทั้งได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการดำเนินการด้วย

^{๑๑} สัมภาษณ์นายวินัย สว่างลัยเงิน

๔.๔.๓ โรงเรียนวัดกลางคลองสี่กับการศึกษาของชุมชน^{๑๒}

(๑) จากวัดสุโรงเรียนวัด ดังได้กล่าวแล้วว่า ในสมัยก่อนวัดกลางคลองสี่จะทำหน้าที่เป็น “โรงเรียน” ของชุมชนด้วย โดยเริ่มแรกจะเป็นการเรียนในลักษณะของ “บวชเรียน” เช่น พ่อแม่จะให้บุตรหลานของตนเองบวชเป็นพระหรือสามเณรเพื่อจะได้มีโอกาสเรียนหนังสือไปด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ พระครูวิเศษรัญโคภิต ได้เสนอขอก่อตั้งโรงเรียนประชาบาล และปี พ.ศ. ๒๔๗๐ สร้างโรงเรียนนันทธรรมเปิดสอนพระปริยัติธรรมด้วย โดยใช้ศาลาการเปรียญของวัดเป็นโรงเรียน

โรงเรียนวัดกลางคลองสี่ในปัจจุบัน เดิมชื่อว่า “โรงเรียนประชาบาล ตำบลลาดสวาย ๑ (วัดใหม่กลางคลองสี่)” ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ โดยเจ้าอธิการ พระครูวิเศษรัญโคภิต (ตัวดลิมทองน้อย) เจ้าอาวาสวัดกลางคลองสี่ในขณะนั้น คณะกรรมการอำเภอลำลูกกาและชาวบ้าน ได้ร่วมกันจัดตั้งเป็นโรงเรียนประชาบาลประเภทเก็บเงินศึกษาพลีมาเป็นเงินเดือนของครู และใช้ศาลาการเปรียญของวัดกลางคลองสี่เป็นสถานที่ทำการเรียนการสอนจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ และเมื่อวันที่ ๑ กันยายน ๒๔๘๓ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนวัดกลางคลองสี่”

ต่อมา เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้รับงบประมาณก่อตั้งโรงเรียนเป็นเอกเทศ โดยสร้างอาคาร แบบ ป.๑ ก ชั้นเดียว ขนาด ๙ × ๒๗ เมตร งบประมาณในการก่อสร้าง ๑๐๐,๐๐๐ บาท และวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๓ ได้รับงบประมาณสร้างอาคาร แบบ ป.๑ ข ใต้ถุนสูง ขนาด ๘.๕๐ × ๓๖ เมตร จำนวน ๔ ห้อง งบประมาณในการก่อสร้าง ๑๖๐,๐๐๐ บาท ในวันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๑๓ เครื่องบินของกองทัพอากาศเกิดเครื่องยนต์ขัดข้องตกลงและพุ่งชนอาคารเรียนแบบ ป.๑ ก ได้รับความเสียหาย โดยได้รับการชดใช้ค่าเสียหาย จำนวนเงิน ๘๐,๐๐๐ บาท

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้ขยายการศึกษา โดยเพิ่มชั้นเรียนประถมศึกษาปีที่ ๕ และ ๖ และปี พ.ศ. ๒๕๑๗ เพิ่มชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ และได้รับงบประมาณการก่อสร้างอาคารเรียน แบบ ๐๑๗ ก ด้วย แต่ในปีการศึกษา ๒๕๒๓ ได้ลดชั้นเรียนลงเหลือเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖

ปีการศึกษา ๒๕๓๑ ได้เปิดการเรียนการสอนชั้นเด็กเล็ก และปีการศึกษา ๒๕๓๕ ได้ปรับเปลี่ยนจากชั้นเด็กเล็กเป็นชั้นอนุบาล ๑ และ ๒ และปีการศึกษา ๒๕๔๐ ได้เปิดชั้นอนุบาล ๑ - ๓

ในปัจจุบัน โรงเรียนวัดกลางคลองสี่ ตั้งอยู่เลขที่ ๒๔ หมู่ที่ ๕ ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี โดยมีพื้นที่บริการในเขตบ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๕ และ ๖ แต่ก็มีนักเรียนที่อพยพหรือย้ายครอบครัวตามบิดามารดาจากที่อื่นๆ เพื่อมาประกอบอาชีพเข้ามาใช้บริการในระบบการศึกษาของโรงเรียนวัดกลางคลองสี่ด้วย ปัจจุบันมีนางบุปผา พ่วงคำ เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน และได้จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาล ๑ จนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖

^{๑๒} สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและข้อมูลท้องถิ่นของโรงเรียนวัดกลางคลองสี่ ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี (อัตต่านา)

(๒) *โรงเรียนกับการศึกษาของชุมชน* ในระยะแรกระบบการเรียนการสอนของโรงเรียนวัดกลางคลองสี่มีความผูกพันกับวัดค่อนข้างมาก เพราะยังใช้อาคารสถานที่ของวัดเป็นอาคารเรียนและพระสงฆ์ในวัดก็มีส่วนร่วมในการดูแลและอบรมสั่งสอนนักเรียนด้วย และครูที่สอนในโรงเรียนก็จะเป็นคนในชุมชนคลองสี่หรือคนในจังหวัดปทุมธานี ต่อมา พ.ศ. ๒๕๙๗ โรงเรียนได้รับงบประมาณสร้างอาคารเรียนเป็นเอกเทศในบริเวณวัด ระบบการเรียนการสอนก็เริ่มแยกตัวออกจากวัดและการเรียนการสอนแบบเดิมมากขึ้นด้วย โดยใช้ครูและหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการแทน

ในอดีตบุตรหลานของคนในชุมชนคลองสี่จะเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดกลางคลองสี่ หลังจากจบชั้นสูงสุดแล้ว ส่วนใหญ่จะออกไปช่วยพ่อแม่ประกอบอาชีพ มีเพียงส่วนน้อยที่ไปศึกษาต่อที่โรงเรียนมัธยมศึกษาในอำเภอเมืองปทุมธานี ลำลูกกา ธัญบุรี หรือในเขตกรุงเทพมหานคร ขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจและความพร้อมของแต่ละครอบครัว ต่อมาชาวชุมชนคลองสี่เริ่มมีค่านิยมในการส่งลูกเรียนหนังสือมากขึ้น เนื่องจากเห็นว่าอาชีพเกษตรกรรมของตนเองมีความลำบาก มีระบบการผลิตที่ยุ่งยากขึ้น ต้นทุนสูงขึ้น และราคาผลผลิตไม่แน่นอน การส่งลูกเรียนหนังสืออาจจะช่วยให้ลูกหลานมีอาชีพการงานที่ดีขึ้นได้

การจัดการศึกษา และการดำเนินงานของโรงเรียนวัดกลางคลองสี่ที่เน้นหลักสูตรการเรียนการสอนจากส่วนกลางเป็นหลัก โดยมีหลักสูตรท้องถิ่นเพิ่มเติมด้วยนั้น จากการสัมภาษณ์ข้อมูลจากครูผู้สอนคนหนึ่ง พบว่า ทางโรงเรียนค่อนข้างจะมีปัญหาในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เพราะไม่ทราบว่าจะดำเนินการในรูปแบบใด ประกอบกับท้องถิ่นเองก็ไม่ได้มีการรวบรวมองค์ความรู้และแหล่งการเรียนรู้ของชุมชนไว้ ดังนั้น ทางโรงเรียนจึงต้องสำรวจข้อมูลและจัดทำหลักสูตรเองตามศักยภาพที่มีอยู่ ทำให้ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากขาดความพร้อมทั้งจากโรงเรียนและชุมชนเอง รวมทั้งการดำเนินงานก็ไม่ต่อเนื่องเท่าที่ควร เมื่อการให้หลักสูตรส่วนกลางมีความเข้มแข็งหรือพร้อมมากกว่าหลักสูตรท้องถิ่น ทำให้การเรียนรู้และเข้าใจท้องถิ่นของตนเองลดน้อยลง ประกอบกับชุมชนเองก็ไม่ได้มีการดำเนินการในเรื่องนี้อย่างจริงจัง จึงส่งผลกระทบต่อความรัก ความผูกพันและหวงแหนท้องถิ่นของตนเอง

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ในสมัยก่อนโรงเรียนและชุมชนค่อนข้างจะมีความสัมพันธ์กันมาก เนื่องจากคนส่วนใหญ่ของชุมชนจะเข้าศึกษาที่โรงเรียนแห่งนี้ ชาวชุมชนส่วนใหญ่ยังมีอาชีพเกษตรกรรมและอาศัยอยู่ในชุมชนตลอดเวลา ทำให้มีเวลาช่วยงานหรือร่วมกิจกรรมกับทางโรงเรียนได้ค่อนข้างมาก โรงเรียนและชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กันในลักษณะของ *"ความผูกพันและเอื้ออาทร"* ต่อกัน แต่ปัจจุบันเมื่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ความเป็นเมืองและความทันสมัยเข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้น ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ทั้งด้านอาชีพ ที่ส่วนใหญ่มีอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ทำให้ไม่ค่อยมีเวลาหรือไม่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมมากเหมือนในอดีต และกลุ่มที่ยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมก็มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตไปจากเดิม เน้นการผลิตเชิงพาณิชย์มากกว่าการบริโภคในครัวเรือน ซึ่งเวลาที่ใช้ในการผลิตจึงมีค่ามากกว่าการไปช่วยเหลือหรือมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของโรงเรียนหรือชุมชน นอกจากนี้ การที่คนจากภายนอกมาอยู่อาศัยในชุมชนมากขึ้น ก็มีส่วนทำให้เกิดช่องว่างของความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน โรงเรียนหรือสถาบันอื่นๆ ด้วย

ปัจจุบันคนในชุมชนคลองสี่บางส่วนไม่ได้ส่งบุตรหลานเรียนที่โรงเรียนวัดกลางคลองสี่ แต่จะให้เข้าเรียนที่โรงเรียนอื่นแทน เช่น โรงเรียนเอกชน หรือโรงเรียนของรัฐแห่งอื่น ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงค่านิยมเกี่ยวกับการเลือกโรงเรียนให้แก่บุตรหลาน ความสะดวกในการเรียนและการทำงานของพ่อแม่ เช่น บางครอบครัวจะให้บุตรเข้าโรงเรียนที่อยู่ใกล้หรืออยู่ในเส้นทางเดียวกันกับที่ทำงานของพ่อแม่ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวของข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ พนักงานภาคธุรกิจเอกชนหรือกลุ่มผู้ที่มีฐานะดีในชุมชน นอกจากนี้จากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง ทำให้มีคนจากที่อื่นย้ายมาอาศัยอยู่ในชุมชนมากขึ้น ทั้งคนที่มาอาศัยอยู่แบบชั่วคราวและย้ายมาอยู่แบบถาวร ซึ่งครอบครัวเหล่านี้บางส่วนจะส่งบุตรหลานเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดกลางคลองสี่ด้วย

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงเป็นผลกระทบของโรงเรียนวัดกลางคลองสี่ที่มีต่อชุมชนในลักษณะที่มีความสัมพันธ์และผูกพันระหว่างโรงเรียนและชุมชนลดน้อยลง และโรงเรียนเองก็เป็นอีกสถาบันหรือกลไกรัฐอย่างหนึ่งที่เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงนำค่านิยม บรรทัดฐาน และเทคโนโลยีจากภายนอกมาสู่ชุมชน และมีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนเช่นกัน

๔.๔.๔ สถานีนามัยและหมอนามัยกับการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่^{๑๑}

(๑) จากหมอชาวบ้านสู่หมอชาวเมือง ในสมัยก่อนชุมชนคลองสี่มีแบบแผนการดูแลสุขภาพเช่นเดียวกันกับชุมชนชนบททั่วไปของไทย กล่าวคือจะใช้หมอพื้นบ้านหรือการแพทย์แผนไทย เช่น หมอสมุนไพร หมอนวดแผนโบราณ หมอกระดูก และหมอดู เป็นต้น บุคคลเหล่านี้จะคอยให้การรักษาพยาบาลให้แก่คนในชุมชนด้วย ในลักษณะของ "หมอชาวบ้าน" ที่มีการสืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษ ต่อมาเมื่อกลไกสาธารณสุขและการแพทย์แผนปัจจุบันจากภาครัฐขยายตัวมากขึ้น การแพทย์แผนไทยก็ลดบทบาทลงไป

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ พระครูธัญศีลคุณ เจ้าอาวาสวัดกลางคลองสี่ ได้อนุญาตให้ใช้พื้นที่ธรณีสงฆ์ประมาณ ๑ ไร่ ๑ งาน ๖๑ ตารางวา (บริเวณสะพานข้ามคลองที่อยู่ตรงกันข้ามกับวัด) เพื่อการก่อสร้างสถานีนามัยตำบลลาดสวาย สำหรับให้บริการและดูแลสุขภาพอนามัยแก่ประชาชนในชุมชนคลองสี่ และพื้นที่ใกล้เคียง โดยก่อสร้างเป็นอาคารไม้ชั้นเดียวได้ดูสูง ตามแบบของกระทรวงสาธารณสุขพร้อมบ้านพักเจ้าหน้าที่ ๒ หลัง การสร้างสถานีนามัยทำให้ชุมชนคลองสี่มี "หมอชาวเมือง" เข้ามาดูแลด้านสุขภาพของคนในชุมชน ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๓๐ นายสำลี กองทรัพย์และญาติ ได้ร่วมกันบริจาคทรัพย์เพื่อปรับปรุงและต่อเติมชั้นล่างเป็นห้องสำหรับให้บริการของสถานีนามัย

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๓๙ - ๒๕๔๐ ได้รับงบประมาณก่อสร้างสถานีนามัยทดแทนในปีงบประมาณ ๒๕๓๙ จำนวนเงิน ๓,๗๐๐,๐๐๐ บาท ตามแบบเลขที่ ๘๑๔๖/๓๖ โดยสร้างอาคารสถานีนามัย ๑ หลังพร้อมบ้านพักเจ้าหน้าที่ ๑ หลัง ๒ ครอบครัวย พร้อมระบบประปาขนาดเล็ก ๑ ชุด โดยนายดี - นางสง่าขวัญเจริญ นางสมบุญ บัวทอง และนางวิไล สุขลาก เป็นผู้บริจาคที่ดินบริเวณบ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๖

^{๑๑} ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและเอกสารของสถานีนามัยเฉลิมพระเกียรติตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี

จำนวน ๒ ไร่ ในการก่อสร้าง ทั้งนี้ได้เปลี่ยนชื่อเป็นสถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติ และได้เปิดให้บริการ เมื่อวันที่ ๙ มกราคม ๒๕๔๑ จนถึงปัจจุบัน

(๒) หมออนามัยกับการขยายตัวของการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่ เมื่อสถานีอนามัยเกิดขึ้นในชุมชนและมีเจ้าหน้าที่ (หมออนามัย) มาพักอาศัยอยู่ประจำ ทำให้ประชาชนในชุมชนได้รับการด้านสุขภาพที่สะดวกขึ้น เมื่อคนในชุมชนเจ็บป่วยสามารถเดินทางไปรับการตรวจรักษาที่สถานีอนามัยหรืออาจจะตามหมออนามัยไปตรวจรักษาที่บ้านก็ได้ หากความเจ็บป่วยเกินขีดความสามารถของสถานีอนามัย หมออนามัยก็จะพิจารณาส่งต่อไปโรงพยาบาลอำเภอ หรือโรงพยาบาลอื่นที่คนไข้มีความสะดวกในการเดินทาง

เนื่องจากหมออนามัยคือกลไกสำคัญของภาครัฐในการพัฒนาระบบการแพทย์และสาธารณสุข จึงมีบทบาทสำคัญต่อชุมชน เพราะภารกิจของหมออนามัยมี ๔ ด้านที่สำคัญคือการรักษาพยาบาล การส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรคและการฟื้นฟูสภาพ หมออนามัยจึงไม่ใช่ผู้ทำงานใน “เชิงรับ” หรือทำงานเฉพาะในสำนักงาน แต่ต้องทำงาน “เชิงรุก” ในชุมชนด้วย เช่น การศึกษาและสำรวจข้อมูลชุมชน การเยี่ยมบ้าน การออกไปฉีดวัคซีน การรณรงค์สร้างสุข การจัดหาภาชนะเก็บน้ำสะอาด ฯลฯ การทำงานในลักษณะนี้จึงทำให้หมออนามัยมักจะเป็นที่รู้จัก หรือคุ้นเคยกับชาวบ้านเป็นอย่างดี สามารถช่วยแก้ไขปัญหาก็หรือเป็นที่ปรึกษาทั้งทางกายและทางใจ การให้บริการด้านสุขภาพของหมออนามัยจึงได้เปรียบกว่าหมอพื้นบ้าน เพราะชาวบ้านจะมีความรู้สึกที่หมออนามัยคือ “ที่พึ่งด้านสุขภาพ” ในชุมชน ที่ค่อนข้างจะมีความสัมพันธ์ และ “ผูกพัน” กับคนในชุมชน ซึ่งกรณีของชุมชนคลองสี่ก็เป็นไปในลักษณะนี้เช่นกัน

นอกจากนี้สถานีอนามัยยังมีการดำเนินงานสาธารณสุขมูลฐาน (สสม.) โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานสาธารณสุขในชุมชนของตนเอง เช่น อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ผู้สื่อข่าวสาธารณสุข (ผสส.) การจัดตั้งศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน (ศสมช.) และมีการพัฒนารูปแบบการดำเนินการเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน สถานีอนามัยและหมออนามัยจึงเป็นกลไกสำคัญของภาครัฐในการส่งเสริมและสนับสนุนการขยายตัวของการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่ในชุมชน

การส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลกระทบสำคัญ จากบทบาทของสถานีอนามัยหรือระบบการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชน ได้แก่ การรณรงค์วางแผนครอบครัว ซึ่งส่งผลให้ชาวคลองสี่มีจำนวนบุตรน้อยลงและมีขนาดครอบครัวเล็กลง เนื่องจากการยอมรับและนิยมใช้การคุมกำเนิด การส่งเสริมสุขภาพและการป้องกันโรค เช่น การสร้างเสริมภูมิคุ้มกันโรค การจัดหาภาชนะสะอาด การมีและใช้ส้วม พฤติกรรมกรกิน รวมทั้งการตรวจและรักษาโรคแผนปัจจุบันมากกว่าการแพทย์แผนไทย

ในปัจจุบันนี้ ชาวชุมชนคลองสี่ส่วนใหญ่จะนิยมใช้การแพทย์สมัยใหม่มากกว่าการแพทย์แผนไทย ทั้งนี้เนื่องจากหมอพื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชน จำนวน ๒ – ๓ คน แม้จะมีบทบาทในการทำหน้าที่ของตนเองอยู่ แต่มีพลังค่อนข้างน้อย เนื่องจากกระแสของการแพทย์สมัยใหม่มีพลังและความเข้มแข็งมากกว่า เพราะได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากภาครัฐ และค่านิยมสมัยใหม่ที่เห็นว่าการแพทย์พื้นบ้านเป็นเรื่องล้าสมัย สำหรับโรคที่ชาวคลองสี่บางส่วนยังคงใช้บริการการแพทย์แผนไทย ส่วนใหญ่จะเป็นโรคเรื้อรังหรือโรคที่การแพทย์แผนปัจจุบันยังรักษาไม่ได้ เช่น โรคเบาหวาน มะเร็ง อัมพาต อัมพฤกษ์ หรือโรคเกี่ยวกับ

กระดุกและกล้ามเนื้อ โดยโรคเหล่านี้ชาวบ้านจะรับการรักษาทั้งแบบสมัยใหม่และแบบพื้นบ้าน ตัวอย่างเช่น กรณีแม่ของนายฉลุ ซึ่งเป็นโรคความดันโลหิตสูงและเส้นเลือดในสมองอุดตัน หลังจากเข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลเอกชนแล้ว มีการใช้ยาประคบขนาดสมุนไพรที่บ้านด้วย กรณีแม่สามีของนางกระต่าย มักจะไปหาหมอนวดแผนโบราณช่วยจับเส้นให้ กรณีนายมกรายังคงทำหน้าที่กวาดคอกให้เด็กที่มีอาการไอ เจ็บคอกหรือเป็นไข้ร้อนใน เป็นต้น

๔.๔.๕ อบต.กับการพัฒนาชุมชนและการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่น^{๑๔}

(๑) จากสภาพตำบล อบต. ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ รัฐบาลมีนโยบายที่จะกระจายอำนาจให้ประชาชนในท้องถิ่นได้ปกครองและพัฒนาท้องถิ่นด้วยตนเอง โดยยกฐานะของสภาตำบลที่มีความพร้อมให้เป็นองค์การปกครองของท้องถิ่น จึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. ๒๕๓๗ โดยให้มีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ สภาตำบลลาดสวายได้ยกฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ลาดสวาย เมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๓๘ โดยมีนายประยูร เฟื่องฟู เป็นกำนันและประธานกรรมการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลลาดสวายโดยตำแหน่งในสมัยแรก ซึ่งในช่วงระยะแรก อบต.ได้เช่าอาคารพาณิชย์ จำนวน ๒ คูหาของนายสุเทพ อ่วมเกตต์ เป็นที่ทำการชั่วคราว

ต่อมานายประดิษฐ์ เฟื่องฟู และนางสุกัญญา ตรีสวัสดิ์ ได้บริจาคที่ดินให้ อบต. จำนวน ๒ ไร่ เพื่อก่อสร้างอาคารที่ทำการ เป็นอาคารอเนกประสงค์ทรงไทย ๒ ชั้น มีพื้นที่ใช้สอยประมาณ ๕๓๐ ตารางเมตร โดยได้รับงบประมาณปี ๒๕๔๐ จำนวนเงิน ๕,๒๓๙,๘๒๐ บาท และเริ่มก่อสร้างเมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๐ แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ พร้อมบ้านพักเจ้าหน้าที่บริเวณด้านทิศตะวันตกของอาคารด้วย นอกจากนี้นายประดิษฐ์ เฟื่องฟู ได้บริจาคที่ดิน เพื่อก่อสร้างถนนคอนกรีตเป็นทางเข้า อบต. ขนาดกว้าง ๘ เมตร ยาว ๔๗๕ เมตร และนางสุกัญญา ตรีสวัสดิ์ ได้บริจาคที่ดินเพิ่มเติมอีก ขนาดกว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๒๔๐ เมตร เพื่อเป็นทางออกของ อบต. ทั้งนี้ อบต.ลาดสวายมีพื้นที่รวมทั้งหมด ๕ ไร่ ๒ งาน

ในปัจจุบัน อบต.ลาดสวาย จัดเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลชั้น ๑ เนื่องจากมีรายได้เกิน ๒๐ ล้านบาทต่อปี โดยปีงบประมาณ ๒๕๔๓ สามารถจัดเก็บรายได้เป็นจำนวนเงิน ๒๕,๕๙๐,๒๒๐.๑๙ บาท ปัจจุบันนายวินัย สังวาลย์เงิน เป็นประธานกรรมการบริหาร อบต. นายชัยยุทธ ไม้งาม เป็นประธานสภา อบต. และนางนันทนา ลอยฟ้า เป็นปลัดอบต. โดยมีจำนวนข้าราชการ ๑๔ คน ลูกจ้างประจำ ๑๒ คน และลูกจ้างชั่วคราว ๒๓ คน

(๒) อบต.กับการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่น อบต.มีอำนาจและหน้าที่ตามกฎหมายในการพัฒนาชุมชน และบริการประชาชนเกี่ยวกับการจัดให้มีและบำรุงรักษาทางน้ำ และทางบก การรักษาความสะอาดของถนน ทางน้ำ ทางเดินและที่สาธารณะ รวมทั้งการกำจัดขยะมูลฝอย และสิ่งปฏิกูล การป้องกันโรคและระงับโรคติดต่อ การป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย การส่งเสริมการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม การส่งเสริมการพัฒนาศรี เด็กและเยาวชน ผู้สูงอายุ และคนพิการ การคุ้มครอง ดูแลและบำรุง

^{๑๔} ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและเอกสารขององค์การบริหารส่วนตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี

รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อบต.มีฐานะเป็นองค์กรนิติบุคคลที่สามารถบริหารจัดการงบประมาณได้ด้วยตนเอง โดยการจัดเก็บรายได้บางส่วนในท้องถิ่นมาใช้ในการดำเนินงานและได้รับงบประมาณอุดหนุนที่รัฐบาลจัดสรรให้ในแต่ละปีอีกส่วนหนึ่งด้วย อบต.จึงเป็น "สถาบันใหม่" ที่เกิดขึ้นในชุมชน เมื่อมี อบต.เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนคลองสี่ ได้แก่

๑) การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในท้องถิ่น ในช่วงแรกที่มี อบต. เกิดขึ้น รัฐบาลพยายามที่จะประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทราบถึงความสำคัญและอำนาจหน้าที่ของ อบต. ที่มีต่อชุมชน และเชิญชวนให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารและการดำเนินงานของ อบต. ทำให้ประชาชนบางส่วนมีความสนใจที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมร่วมกับ อบต. เช่น การสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภา อบต. หมู่บ้านละ ๒ คน เป็นต้น

ชาวชุมชนคลองสี่ก็มีความสนใจที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมร่วมกับ อบต. พอลงสมัคร ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนหนึ่งให้ข้อสังเกตว่าในช่วงแรกชาวคลองสี่บางคนไม่รู้ว่า อบต.คืออะไร หรือมีหน้าที่อย่างไร แต่รู้ว่าใครบ้างที่ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็น อบต. แม้แต่คนที่ลงสมัครเป็น อบต.บางคน ก็ไม่รู้ว่าถ้าตนเองได้เป็น อบต.แล้วจะมีหน้าที่อย่างไร จะได้ค่าตอบแทนอะไรบ้าง แต่ที่ลงสมัครเพราะคิดว่าจะมีโอกาสในการสร้าง "ชื่อเสียงหรือเกียรติยศ" ให้กับตนเองและครอบครัว แต่บางคนลงสมัครเพราะคาดหวัง "ผลประโยชน์" จากตำแหน่ง อบต.เมื่อมีผู้สนใจสมัครเป็น อบต. ทำให้เกิด "การแข่งขัน" กันเองของคนในชุมชน โดยต่างคนต่างก็พยายาม "สร้างฐานเสียงทางการเมือง" ของตนเอง โดยจะเน้นที่กลุ่มเครือญาติและเครือข่าย (พรรคพวก) ของตนเองก่อน แล้วจึงขยายไปสู่กลุ่มอื่นๆ ที่คาดว่าจะช่วยผลักดันให้ตนเอง "ชนะการเลือกตั้ง" อบต. จึงมีส่วนส่งเสริมให้เกิด "การแข่งขันกลุ่มคน" ขึ้นในชุมชน เพื่อเป็นฐานเสียงทางการเมือง แต่การแข่งขันและการแย่งชิงกันดังกล่าว เป็นสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นชั่วคราวเฉพาะช่วงระหว่างที่มีการเลือกตั้ง อบต. เท่านั้น และไม่รุนแรงถึงขั้นที่จะทำให้เกิดความขัดแย้งของคนในชุมชน ทั้งนี้ อาจจะเนื่องมาจากคนในชุมชนส่วนใหญ่ก็เป็นเครือญาติ หรือรู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี

อดีตสมาชิก อบต. ในชุมชนคลองสี่คนหนึ่ง ซึ่งมีฐานะค่อนข้างดี กล่าวว่าสาเหตุที่ตนเองสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิก อบต. เนื่องจากมีคนในชุมชนจำนวนหนึ่งพยายามผลักดันและส่งเสริมสนับสนุน โดยเชื่อว่าทำงานให้ อบต.ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และตนเองก็เป็นคนที่ทำงานช่วยเหลือชุมชนมาโดยตลอดอยู่แล้ว จึงตัดสินใจลงสมัครและได้รับเลือกตั้ง แต่หลังจากเป็นสมาชิก อบต.แล้ว จึงรู้ว่าหน้าที่ของ อบต. มีค่อนข้างมาก และค่าตอบแทนที่ได้รับไม่คุ้มค่า จึงตัดสินใจไม่ลงสมัครในสมัยต่อมา

๒) บทบาทของ อบต.ในการพัฒนาชุมชน ดังได้กล่าวแล้วว่า อบต.มีอำนาจและหน้าที่ตามกฎหมายในการพัฒนาชุมชน และให้บริการประชาชนในชุมชน ซึ่ง อบต. ลาดสวายมีบทบาทที่สำคัญในชุมชนคลองสี่ ได้แก่ การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคและบริการสาธารณะ เช่น การสร้างและปรับปรุงถนน น้ำประปา การกำจัดขยะ ไฟฟ้าส่องสว่างตามทางสาธารณะ เป็นต้น การดูแลสิ่งแวดล้อม เช่น ความสะอาดของถนน การจ้างคนงานกำจัดผักตบชวาในคลองสี่โดยใช้สารเคมี การส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาร่วมกับโรงเรียน เช่น อุปกรณ์การเรียน การส่งเสริมด้านศาสนาและศิลปวัฒนธรรมร่วม

กับวัดและชุมชน เช่น การสนับสนุนการจัดงานประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง ฯลฯ การส่งเสริมสนับสนุนงานด้านสาธารณสุขร่วมกับสถานีนามัย เช่น การควบคุมและป้องกันโรคไข้เลือดออก เป็นต้น โดย อบต.ได้ให้การสนับสนุนทั้งในรูปของงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และการจัดกิจกรรมร่วมกัน

เนื่องจาก อบต.เป็นสถาบันใหม่ของชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องกับการเมืองและผลประโยชน์ของท้องถิ่น ซึ่งมีเขตความรับผิดชอบครอบคลุมทั้งตำบล ผู้เกี่ยวข้องกับ อบต. จึงมีการสร้างผลงานและประชาสัมพันธ์ เพื่อให้องค์กรเป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับจากชุมชน โดยสมาชิกแต่ละคนต่างก็พยายามที่จะผลักดันให้มีการจัดสรรงบประมาณไปพัฒนาชุมชนของตนเอง ซึ่งผลงานเหล่านั้นนอกจากจะช่วยพัฒนาชุมชนแล้ว ยังมีผลต่อการเลือกตั้งในสมัยต่อไปด้วย ในขณะที่เดียวกัน อบต.จะต้องมีการจัดสรรงบประมาณในลักษณะการกระจายผลประโยชน์ให้ครอบคลุมทั้งตำบลด้วย อบต.จึงเป็นสถาบันใหม่ที่จะพยายามจะสร้างบทบาทของตนเองในชุมชนตลอดเวลา จนทำให้สถาบันเดิมบางสถาบัน ลดบทบาทและความสำคัญลง ตัวอย่างเช่น การจัดงานสงกรานต์ของชุมชนคลองสี่ อบต.จะเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณและเป็น “แกนนำ” ในการจัดกิจกรรม ส่วนวัดกลางคลองสี่จะลดบทบาทหรือความสำคัญลงจากเดิม โดยจะเป็นเพียง “ผู้เข้าร่วม” ในบางขั้นตอนของกิจกรรมเท่านั้น

อนึ่ง การที่ อบต. เป็นองค์กรนิติบุคคลที่มีงบประมาณค่อนข้างมาก ทำให้บางสถาบันในชุมชน เช่น โรงเรียน และสถานีนามัย พยายามที่จะเชื่อมโยงและประสานความร่วมมือหรือขอรับการสนับสนุนจาก อบต. เพื่อดำเนินกิจกรรมในภารกิจของตนเอง ซึ่ง อบต.ลาดสวายเองก็ต้องการที่จะให้ความร่วมมือเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลสำคัญ ๒ ประการคือ *ประการแรก* อบต. มีหน้าที่ตามกฎหมายหลายอย่าง จะเน้นเฉพาะด้านสาธารณูปโภคอย่างเดียวไม่ได้ *ประการที่สอง* อบต.ยังมีข้อจำกัดด้านบุคลากร ข้อมูลและองค์ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินงานด้านอื่นๆ จำเป็นต้องอาศัยบุคลากรจากสถาบันที่เกี่ยวข้องให้ความช่วยเหลือจากเหตุผลทั้งสองประการนี้ทำให้ อบต.และสถาบันดังกล่าวข้างต้นมีการเชื่อมโยงและประสานการดำเนินงานร่วมกันขึ้น ดังนั้น อบต.จึงเป็นสถาบันใหม่ที่เข้าไปมีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงชุมชนร่วมกับกลไกภาครัฐอื่นๆ

๔.๕ ระบบการผลิตและสภาพเศรษฐกิจของชุมชน

๔.๕.๑ อาชีพของชาวคลองสี่ : จากเกษตรกรรม สู่วิถีหลากหลายของอาชีพ

ในสมัยก่อนคนในชุมชนคลองสี่จะมีอาชีพด้านเกษตรกรรมคือการทำนาเป็นหลัก โดยทำนาปีละ ๑ ครั้ง ใช้ระบบการผลิตแบบดั้งเดิม กล่าวคือ เป็นการผลิตเพื่อยังชีพและการบริโภคในครอบครัว ผลผลิตส่วนที่เหลือจากบริโภคจะนำไปแลกเปลี่ยนหรือจำหน่ายสำหรับนำรายได้มาใช้ในครอบครัว เป็นการผลิตที่เน้นการพึ่งพิงธรรมชาติ ใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก พันธุ์ข้าวก็จะใช้พันธุ์พื้นเมือง ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ที่ได้จากพืชและสัตว์ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ยังไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมีหรือสารเคมีต่างๆ ในกระบวนการผลิต

หลังจากการพัฒนาระบบชลประทานผ่านคลองสาม คลองสี่และคลองห้า ทำให้พื้นที่บริเวณคลองสี่สามารถทำนาปรังได้ ในปีที่มีปริมาณน้ำในระบบชลประทานมีมากจะทำนาได้เฉลี่ย ๕ ครั้ง ภายในระยะเวลา ๒ ปี แต่ถ้ามีปริมาณน้ำน้อยจะทำนาได้ปีละ ๒ ครั้ง ต่อมาเมื่อรัฐบาลมีนโยบายที่จะส่งเสริมการ

เกษตรสมัยใหม่ โดยใช้กลไกภาครัฐ เช่น เกษตรตำบล เกษตรอำเภอ เป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุน การผลิตของชุมชนคลองสี่จึงเน้นเชิงพาณิชย์และใช้เทคโนโลยีทันสมัยต่างๆ มากขึ้น (ดังจะกล่าวในหัวข้อ ๔.๕.๒)

การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตตามระบบการเกษตรสมัยใหม่ดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวคลองสี่ เพราะระบบการผลิตสมัยใหม่จะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น จากการทำนาปีละ ๑ ครั้ง ปรับมาเป็นปีละ ๒ ครั้ง จากการใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก เปลี่ยนเป็นการใช้เครื่องจักรกลแทน ทำให้ชาวคลองสี่ต้องมีการปรับตัวหรือปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับระบบการผลิต การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตดังกล่าวทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น แต่ราคาผลผลิตไม่แน่นอน บางฤดูกาลราคาตกต่ำมากทำให้ชาวคลองสี่ประสบปัญหาขาดทุนหรือมีภาวะหนี้สิน โดยเฉพาะชาวคลองสี่บางส่วนที่ต้องเช่าที่ทำนา เนื่องจากไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ยิ่งประสบปัญหามากขึ้น ส่งผลให้บางครอบครัวต้องหาอาชีพเสริม เช่น การรับจ้างทั่วไป หรือบางครอบครัวเลิกอาชีพทำนาไปเลย บางครอบครัวขายที่นาเพื่อใช้นี้หรือเป็นเงินลงทุนประกอบอาชีพอื่น

ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมเข้ามาในเขตชุมชนคลองสี่ และบริเวณใกล้เคียง ชาวคลองสี่บางส่วน โดยเฉพาะลูกหลานที่อยู่ในวัยแรงงาน ได้เข้าสู่อาชีพในภาคอุตสาหกรรมในฐานะพนักงานโรงงานในตำแหน่งที่แตกต่างกัน ตามระดับความรู้ความสามารถ ตัวอย่างเช่น กรณีผู้ที่จบระดับประถมศึกษาหรือไม่เกินมัธยมศึกษาตอนต้น ก็จะเป็นพนักงานที่ไม่ต้องใช้ทักษะฝีมือในระดับสูง เช่น พนักงานรักษาความปลอดภัย คนงานทอผ้า เย็บผ้า คนงานบรรจุแก๊ส ส่วนผู้ที่จบระดับมัธยมศึกษาตอนปลายขึ้นไป และผู้ที่มีฝีมือหรือผ่านงานจากที่อื่นมาบ้างแล้ว อาจจะเลื่อนขั้นเป็นหัวหน้าหรือผู้คุมงาน เป็นต้น

ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวเข้ามาสู่ชุมชนคลองสี่นั้น ความเป็นเมืองก็ขยายตัวเข้ามาด้วย เช่น การเข้ามาสร้างอาคารพาณิชย์ หมู่บ้านจัดสรร และระบบสาธารณูปโภค ทำให้ความต้องการแรงงานเพิ่มขึ้น เช่น แรงงานก่อสร้าง พนักงานทำความสะอาด พนักงานรักษาความปลอดภัย เป็นต้น ซึ่งชาวคลองสี่ส่วนหนึ่งได้เข้าสู่ตลาดแรงงานส่วนนี้ด้วย

เมื่อภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองขยายตัวเข้ามามากขึ้น ทำให้ชุมชนคลองสี่มีคนจากภายนอกเข้ามาอาศัยอยู่เพิ่มขึ้น ประกอบกับการขยายตัวของอำนาจและกลไกภาครัฐที่มีมากขึ้น โดยภาครัฐพยายามจะส่งเสริมระบบการผลิตและค่านิยมสมัยใหม่ สำหรับชาวชุมชนเองก็มีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มีการส่งบุตรหลานไปเรียนหนังสือในระดับที่สูงขึ้น โดยจะส่งเรียนทั้งในสายวิชาชีพและสายสามัญ เช่น วิชาชีพทางด้านช่างต่างๆ ด้านพาณิชยกรรม บางครอบครัวส่งบุตรหลานเรียนถึงระดับปริญญาตรีและปริญญาโท ส่วนครอบครัวที่มีฐานะไม่ค่อยดีจะส่งลูกให้เรียนนอกระบบ เช่น การศึกษานอกโรงเรียน หรือไปเป็นลูกน้องของตู้ซอมรด ฯลฯ เพื่อให้มีโอกาสเรียนรู้ไปในตัวด้วย การปรับตัวในลักษณะเช่นนี้ส่งผลให้ชาวคลองสี่ในปัจจุบันมีอาชีพที่หลากหลายทั้งอาชีพในภาคเกษตรกรรม และนอกภาคเกษตรกรรม อาชีพในภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา เลี้ยงปลา ปลูกไม้ผล ส่วนอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ พนักงานบริษัท พนักงานโรงงาน ค้าขาย รับจ้างทั่วไป ขับรถรับจ้าง ทำธุรกิจส่วนตัว และอาชีพอื่นๆ เช่น รับซื้อของเก่า เก็บขยะ เป็นต้น

อนึ่ง จากการสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับอาชีพและรายได้ของครอบครัวชาวชุมชนคลองสี่ พบว่า ลักษณะอาชีพของคนในครัวเรือนที่เกี่ยวกับภาคเกษตรกรรม ร้อยละ ๕.๓๖ โดยจำแนกเป็นอาชีพทำนา (ร้อยละ ๓.๑๓) ทำสวน (ร้อยละ ๑.๓๔) และเลี้ยงปลา (ร้อยละ ๐.๘๙) อาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ร้อยละ ๙๔.๖๔ โดยจำแนกเป็นอาชีพ รับจ้าง (ร้อยละ ๒๙.๗๔) ค้าขาย (ร้อยละ ๙.๘๒) แม่บ้าน (ร้อยละ ๘.๔๘) พนักงานบริษัท (ร้อยละ ๗.๑๔) รับราชการ (ร้อยละ ๔.๔๖) และกลุ่มที่ไม่ได้ประกอบอาชีพ ร้อยละ ๓.๕ โดยจำแนกเป็น เด็กและเรียนนักศึกษา (ร้อยละ ๒๗.๖๘) ผู้สูงอายุ (ร้อยละ ๔.๑๙) และว่างงาน (ร้อยละ ๓.๑๓) ตามลำดับ ส่วนด้านรายได้ต่อเดือนของครัวเรือน มีรายได้ไม่เกิน ๑๐,๐๐๐ บาท ร้อยละ ๑๔ มีรายได้ระหว่าง ๑๐,๐๐๑ - ๒๐,๐๐๐ บาท ร้อยละ ๔๘ มีรายได้ระหว่าง ๒๐,๐๐๑ - ๓๐,๐๐๐ บาท ร้อยละ ๒๒ และมีรายได้มากกว่า ๓๐,๐๐๐ บาท ร้อยละ ๑๖ ตามลำดับ ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ชาวชุมชนคลองสี่มีอาชีพเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยมีอาชีพนอกภาคการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นผลกระทบจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองในชุมชนนั่นเอง

๔.๕.๒ ระบบการผลิตและสภาพเศรษฐกิจของชุมชน

เมื่อพิจารณาลักษณะอาชีพของชาวคลองสี่ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่าในสมัยก่อนชุมชนคลองสี่จะมีระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยจะเป็นระบบการผลิตแบบดั้งเดิม ที่เน้นการผลิตเพื่อการยังชีพในครัวเรือน และมีการพึ่งพิงกับธรรมชาติ ต่อมาภาครัฐได้พยายามพัฒนาและส่งเสริมให้ชุมชนใช้ระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมสมัยใหม่ ที่เน้นการผลิตเชิงพาณิชย์และใช้เทคโนโลยีทันสมัยมากขึ้น ตัวอย่างเช่น การพัฒนาระบบชลประทานจนสามารถทำนาปรังได้ ส่งเสริมให้มีการใช้เครื่องจักรกลและเทคโนโลยีสมัยใหม่ในกระบวนการผลิต เช่น การใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ที่มีอายุการเก็บเกี่ยวสั้นลง การใช้รถไถนา เครื่องสูบน้ำ รถเกี่ยวข้าว รถนวดข้าว ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เป็นต้น ส่งผลให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้น บางครอบครัวสามารถที่จะปรับตัวอยู่ได้ แต่บางครอบครัวก็เปลี่ยนแปลงอาชีพไปจากเดิม โดยจะมีทั้งที่เปลี่ยนไปสู่อาชีพอื่นในภาคเกษตรกรรมด้วยกัน เช่น เลี้ยงปลา เลี้ยงไก่ และเปลี่ยนไปสู่อาชีพอื่นนอกภาคเกษตรกรรม เช่น ค้าขาย รับจ้าง หรือพนักงานโรงงาน เป็นต้น

ระบบการผลิตนอกภาคเกษตรกรรมที่สำคัญของชุมชนคลองสี่ ได้แก่ อุตสาหกรรมขนาดเล็ก และขนาดกลาง เช่น โรงงานเย็บผ้า โรงงานพลาสติก โรงงานหินลับมีด เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีระบบการผลิตด้านการค้าและการบริการ เช่น ร้านอาหาร ร้านขายของชำ อู่ซ่อมรถ ร้านตัดผมหรือเสริมสวย ร้านรับซื้อของเก่า ฯลฯ

สภาพเศรษฐกิจของชุมชนคลองสี่ เมื่อพิจารณาจากระบบการผลิต ลักษณะการใช้ที่ดิน ฐานะทางเศรษฐกิจหรือรายได้ของครัวเรือน จะพบว่า สภาพเศรษฐกิจของชุมชนคลองสี่จะมีทั้งผลิตผลทางเกษตรกรรม อุตสาหกรรม ภาคธุรกิจและการบริการ โดยผลผลิตและรายได้ส่วนใหญ่ของชุมชนคลองสี่มาจากภาคอุตสาหกรรม ประชาชนส่วนใหญ่มีฐานะทางเศรษฐกิจในระดับปานกลางขึ้นไป รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยมากกว่า ๕๐,๐๐๐ บาทต่อคนต่อปี (ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลลาดสวาย

ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๔) ซึ่งสภาพเศรษฐกิจและระบบการผลิตดังกล่าวเป็นผลกระทบจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกภาครัฐที่มีอยู่ในชุมชน

๔.๖ สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน

๔.๖.๑ ลักษณะบ้านเรือนและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

จากประวัติความเป็นมาของชุมชนคลองสี่ กลุ่มคนที่อพยพมาจับจองที่ดินทำกินในบริเวณนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนชาติพันธุ์มอญที่ย้ายมาจากชุมชนปากเกร็ดและบางตลาด ต่อมาก็มีคนจากท้องถิ่นอื่นย้ายเข้ามาทำกินในบริเวณนี้มากขึ้น โดยชาวมอญที่อพยพเข้ามาในระยะแรกๆนั้น จะสร้างบ้านเรือนแบบง่ายๆ อยู่ในบริเวณที่ดินที่ตนจับจองไว้ มีการขุดร่องน้ำล้อมรอบบริเวณบ้าน นำดินชั้นมาถมพื้นที่บริเวณบ้านป้องกันน้ำท่วม ลักษณะการตั้งชุมชนของชาวคลองสี่ในรุ่นแรกๆ จึงกระจัดกระจายไปตามที่ดินที่จับจองไว้ ต่อมาเมื่อมีการขุดคลองสี่ ชาวบ้านบางส่วนได้ย้ายบ้านมาสร้างอยู่ริมคลอง เพื่อความสะดวกในการดำเนินชีวิตหรือการคมนาคม ส่วนบางครอบครัวก็ยังคงอยู่ที่เดิม ไม่ได้ย้ายมาอยู่ริมคลอง แต่จะขุดร่องน้ำต่อเนื่องจากคลองเข้ามาในบริเวณบ้านแทน เพื่อผันน้ำมาใช้ในครัวเรือนและเป็นเส้นทางการเข้าออกของเรือด้วย ปี พ.ศ. ๒๕๕๓ ชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างวัดกลางคลองสี่ เพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยวัดจะอยู่ริมคลองสี่ช่วงกึ่งกลางของชุมชน

ต่อมา เมื่อมีการสร้างถนนเชื่อมระหว่างถนนพหลโยธิน - ลำลูกกา กับถนนรังสิต - นครนายก คือ ถนนไลว - ประชาราษฎร์หรือถนนคลองสี่ ชาวบ้านบางส่วนที่สร้างบ้านเรือนใหม่หรือลูกหลานที่แยกครอบครัวออกไป จะเริ่มมีการสร้างบ้านริมถนนคลองสี่หรือถนนสายอื่นๆ ที่สร้างขึ้นในชุมชน เนื่องจากการคมนาคมทางบกมีความสะดวกกว่าการคมนาคมทางน้ำ ลักษณะการตั้งชุมชนของชาวคลองสี่จึงมีทั้งลักษณะแบบเดิมและเริ่มมีการตั้งบ้านเรือนตามแนวถนน หรือความเจริญด้านสาธารณูปโภค

เมื่อมีการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง เช่น โรงงานอุตสาหกรรม อาคารพาณิชย์ หมู่บ้านจัดสรร เข้ามาในชุมชนคลองสี่มากขึ้น รวมทั้งการขยายตัวของค่านิยมความทันสมัย ทำให้ชาวคลองสี่มีลักษณะบ้านเรือน และการตั้งชุมชนเปลี่ยนแปลงไปเดิมมากขึ้น โดยจะเน้นการตั้งบ้านเรือนตามแนวถนนและแนวความเจริญด้านสาธารณูปโภคเป็นหลัก ลักษณะบ้านเรือนเป็นแบบสมัยใหม่มากขึ้น ลักษณะชุมชนคลองสี่ในปัจจุบัน จึงเป็นชุมชนชานเมืองที่มีลักษณะกึ่งเมืองกึ่งชนบททั้งลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม เช่น มีทั้งพื้นที่เกษตรกรรม โรงงานอุตสาหกรรม ที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน หมู่บ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์ ฯลฯ

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและการสังเกต พบว่า ลักษณะบ้านเรือนของชาวคลองสี่เปลี่ยนแปลงตามกระแสการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือสมัยก่อนจะสร้างบ้านตามความเชื่อดั้งเดิมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยคำนึงถึงสภาพภูมิอากาศ เช่น ทิศทางแดดและลม และจะคำนึงถึงพื้นที่ใช้สอยด้วย ส่วนใหญ่จะเป็นบ้านไม้ชั้นเดียวได้ถุนสูง เพื่อใช้พื้นที่ด้านล่างสำหรับเป็นคอกสัตว์ ไม่มีการกันเป็นห้องมากมาย และจะมีบริเวณพื้นที่โล่งหรือชานบ้าน เพื่อใช้เป็นที่นั่งเล่นหรือรับแขก เมื่อมีการขุดคลองสี่ขึ้น บางครอบครัวก็จะใช้ด้านที่ติดริมคลองเป็นหน้าบ้าน เนื่องจากเป็นทางเข้าออกของบ้าน ต่อมาเมื่อมีการ

สร้างถนนขึ้นในหมู่บ้าน และใช้การสัญจรทางบกเป็นหลัก จำเป็นจะต้องใช้ด้านที่เป็นทางออกไปสู่ถนน เป็นหน้าบ้านแทน หลังจากความเป็นเมือง และค่านิยมความทันสมัยขยายตัวเข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้น ลักษณะบ้านเรือนของชาวคลองสี่จะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมค่อนข้างมาก โดยแบบบ้านจะเป็นลักษณะ รูปทรงสมัยใหม่ มีการจัดสรรพื้นที่ใช้สอยตามแบบสังคมเมืองมากขึ้น เช่น สร้างด้วยคอนกรีต มีการกัน แยกเป็นห้องนอน ห้องน้ำ ห้องครัว ห้องรับแขก มีรั้วกัน มีที่จอดรถ ซึ่งลักษณะบ้านจะแตกต่างกันตาม อาชีพและฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือน

อนึ่ง จากการสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับรูปแบบครัวเรือนและระดับการศึกษาของครอบครัว ชาวชุมชนคลองสี่ พบว่า มีรูปแบบครัวเรือนที่เป็นครอบครัวเดี่ยว ร้อยละ ๗๔ ครัวเรือนที่มี ๒ ครอบครัว ร้อยละ ๑๘ และครัวเรือนที่มี ๓ ครอบครัวขึ้นไป ร้อยละ ๘ ตามลำดับ ส่วนระดับการศึกษา ประถมศึกษา ร้อยละ ๔๖.๔๓ มัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ ๑๖.๙๖ มัธยมศึกษาตอนปลาย หรือ ปวช. ร้อยละ ๑๑.๖๑ อนุปริญญา หรือปวส. หรือปวท. ร้อยละ ๖.๒๕ ปริญญาตรี ร้อยละ ๙.๘๒ และปริญญาโท ร้อยละ ๑.๓๔ โดยมีเด็ก ก่อนวัยเรียน ร้อยละ ๗.๕๙ จากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ส่วนใหญ่มีครัวเรือนแบบครอบครัวเดี่ยว และมีการศึกษาไม่เกินระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมากที่สุด อย่างไรก็ตาม มีประชาชนร้อยละ ๑๑.๖๑ ที่มีการศึกษา ระดับปริญญาตรีขึ้นไป ซึ่งรูปแบบครัวเรือนและระดับการศึกษาดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับลักษณะอาชีพ ที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง และการขยายตัวของอำนาจและกลไกภาครัฐที่มีอยู่ในชุมชน หรืออาจกล่าวได้ว่าครัวเรือนในเขตชานเมืองคลองสี่มีการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยมากขึ้นนั่นเอง

๔.๖.๒ ระบบความคิดความเชื่อ และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

(๑) ระบบความคิด ความเชื่อ เนื่องจากกลุ่มคนที่อพยพมาจับจองที่ดินทำกินในบริเวณชุมชน คลองสี่ ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนชาติพันธุ์มอญที่ย้ายมาจากชุมชนปากเกร็ด และบางตลาด ต่อมามีคน จากท้องถิ่นอื่นย้ายเข้ามาทำกินในบริเวณนี้มากขึ้น ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมจึงมีพื้นฐานมาจาก วัฒนธรรมเดิมของกลุ่มชาวมอญ รวมทั้งการผสมผสานและการปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่น ซึ่งเกิดขึ้นจาก กระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชน ลักษณะความเป็นอยู่ และประเพณีของชาว ชุมชนจึงมีทั้งการผสมผสานระหว่างความเชื่อเดิมตามหลักศาสนาพุทธ พราหมณ์ ความเชื่อเกี่ยวกับผี และความเชื่อสมัยใหม่ที่เน้นหลักวิทยาศาสตร์และเหตุผลอยู่ด้วยกัน

จากการสังเกตและการสัมภาษณ์ครอบครัวที่เป็นกรณีศึกษา และผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชุมชน คลองสี่ โดยเฉพาะครอบครัวที่เป็นคนพื้นเพเดิม พบว่า มีทั้งระบบความคิด ความเชื่อแบบดั้งเดิมที่ยังคง ยึดถือและปฏิบัติอยู่ โดยบางส่วนได้ปรับให้เหมาะสมกับลักษณะของท้องถิ่นและการดำรงชีวิตในปัจจุบัน และความเชื่อสมัยใหม่ พอสรุปได้ ดังนี้

๑) ความยึดมั่นในพระพุทธศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับบุญและทาน เช่น เชื่อกันว่า การสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างพระสงฆ์ การสร้างหอพระไตรปิฎกและหอพระอภิธรรมเป็นการสร้าง พระธรรม การบวชพระเป็นการสร้างพระสงฆ์ จึงเชื่อกันว่าผู้ชายจะต้องบวชเรียนก่อนจึงจะสมบุญ และได้กุศลมาก นอกจากนี้ชาวคลองสี่บางส่วนจะมีการทำบุญตักบาตรทุกเช้าหรือการร่วมกิจกรรมวัน

สำคัญทางศาสนาและประเพณีต่างๆ การเข้าวัดและปฏิบัติธรรม การให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรม ทั้งนี้ การไปทำบุญจะต้องแต่งกายให้สุภาพ ตระเตรียมข้าวของเครื่องใช้และอาหารไปทำบุญเป็นอย่างดี เพราะ เชื่อกันว่าจะส่งผลบุญไปสู่กายภาคหน้าหรือชาติหน้า ฯลฯ อย่างไรก็ตามความเชื่อเหล่านี้จะยังคงยึดถือ ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเฉพาะกลุ่มคนสูงอายุหรือวัยกลางคนขึ้นไปเป็นส่วนใหญ่ แต่กลุ่มคนรุ่นใหม่ วัยรุ่น และวัยเด็ก ส่วนใหญ่จะไม่ค่อยถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดหรือไม่ค่อยให้สนใจเรื่องเหล่านี้เท่าใดนัก แต่จะ สนใจเรื่องที่มีเหตุผลพิสูจน์ได้ในเชิงวิทยาศาสตร์มากกว่า

๒) ความกตัญญูกตเวที ความเชื่อเกี่ยวกับผีและพรหมณ์ ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีและ พรหมณ์ที่สำคัญของชาวคลองสี่ (โดยเฉพาะกลุ่มคนดั้งเดิม) ได้แก่ ผีบรรพบุรุษ ผีไร่ ผีนา พระภูมิเจ้าที่ เจ้าทาง โดยชาวบ้านจะมีการจัดการ จัดกิจกรรมหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การตั้งศาลเจ้าพ่อลาดสวาย การตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่ของแต่ละครัวเรือน การตั้งศาลผีไร่ผีนา โดยจะมีการเซ่นไหว้ศาลพระภูมิและผี บรรพบุรุษ ในโอกาสต่างๆ เช่น กรณีศาลเจ้าพ่อลาดสวายถือเป็นเจ้าที่ของชุมชนจะมีการเซ่นไหว้ปีละ ๑ ครั้ง ประมาณช่วงกลางเดือน ๖ กรณีผีไร่ผีนาจะเซ่นไหว้ก่อนลงมือทำนาและก่อนเก็บเกี่ยวข้าว กรณี ศาลเจ้าที่ของแต่ละครัวเรือนส่วนใหญ่จะเซ่นไหว้ในวันทุกพระ กรณีผีบรรพบุรุษจะเชื่อกันว่าบรรพบุรุษที่ ล่วงลับไปแล้วยังคงหิวโหยอยู่ จะต้องจัดเตรียมสำหรับอาหารคาวหวาน และขนมเซ่นไหว้ให้ถูกต้องตามเทศกาล หรือประเพณีต่างๆ เช่น วันสงกรานต์จะต้องใช้ขนมกาละแมะ วันออกพรรษาจะต้องใช้กระยาสารท ในช่วง เดือน ๖ และเดือน ๙ จะต้องเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษด้วยกล้วย ไข่ หมู ขนมต้มแดงและข้าวต้มขาว ฯลฯ หรือ เมื่อมีการจัดงานแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ งานบวช มีเด็กเกิดใหม่ หรือมีคนอื่นมาพักอาศัยด้วย จะต้องไปบอก กล่าวกับผีบรรพบุรุษก่อนทุกครั้ง สำหรับกรณีที่พ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ยังมีชีวิตอยู่จะต้องดูแลให้เกียรติ เคารพ และเชื่อฟัง อย่างไรก็ตามบุคคลส่วนใหญ่ที่ทำหน้าที่เซ่นไหว้หรือพิธีกรรมเหล่านี้คือผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโสของ ครัวเรือน ส่วนเด็กและวัยรุ่นจะมีส่วนร่วมเฉพาะการเซ่นไหว้ในวันสำคัญจริงๆ เช่น การไหว้ผีบรรพบุรุษ ช่วงวันสงกรานต์ หรือวันทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ และการประกอบพิธีเกี่ยวกับการเซ่นไหว้ ดังกล่าว อาจจะลดขั้นตอนและความยุ่งยากซับซ้อนลง หรือทำแบบง่าย ๆ แทน

(๒) ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า ในอดีตนั้น คนในชุมชนคลองสี่มีความสัมพันธ์กันค่อนข้างใกล้ชิด เนื่องจากปริมาณคนในชุมชนคลองสี่ยังมีน้อย ส่วนใหญ่จะเป็นชาวมอญด้วยกัน และรู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี นอกจากนี้การมีอาชีพในภาคเกษตรกรรมที่ ต้องอาศัยอยู่ในชุมชนตลอดเวลา ทำให้มีโอกาสพบปะสังสรรค์และช่วยเหลือเกื้อกูลกันบ่อยๆ ตัวอย่างเช่น การลงแขกดำนาหรือเกี่ยวข้าว งานบุญ งานมงคล งานศพ งานวัด หรือการจัดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน นอกจากนี้ ในการดำรงชีวิตประจำวันก็มีการแลกเปลี่ยนในลักษณะการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น การแลกเปลี่ยนผลผลิตหรืออาหารการกิน การช่วยดูแลบุตรหลาน ฯลฯ ซึ่งความช่วยเหลือกันดังกล่าวจะมีทั้งในระหว่างเครือญาติ และระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน หรือชุมชนใกล้เคียง ชาวคลองสี่ในอดีตจึงมี ความสัมพันธ์ที่เป็นไปในลักษณะ "ความใกล้ชิดและผูกพันกัน" ค่อนข้างมาก

เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป การขยายตัวภาคอุตสาหกรรม ความเป็นเมืองและความทันสมัยเข้ามาในชุมชนมากขึ้น ประกอบกับความเปลี่ยนแปลงลักษณะของอาชีพ ทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ตัวอย่างเช่น การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันจะเกิดขึ้นในกลุ่มที่แคบลง โดยจะมีเฉพาะในกลุ่มเครือญาติ หรือเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดกันมากๆ เท่านั้น บางครั้งหรือบางกรณีการช่วยเหลือกันดังกล่าวจะเป็นไปในลักษณะการให้ค่าตอบแทนกันด้วย เช่น ให้ค่าจ้าง หรือให้สิ่งของ เป็นต้น เนื่องจากการช่วยเหลือฝ่ายหนึ่งทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเกิดการ "เสียเวลา" การแลกเปลี่ยนจึงเป็นไปในลักษณะ "การให้คุณค่าเพื่อตอบแทน" ส่งผลให้ "ความใกล้ชิดและผูกพันกัน" ลดลงไป ซึ่งสอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญหลายคนให้ข้อสังเกตว่า การลงแขกของชาวลองสีในปัจจุบันเกือบจะไม่มีแล้ว ถึงจะมีก็เป็นเพียงกลุ่มเล็กๆไม่กี่คนและต้องให้สิ่งของตอบแทนด้วย หรือการจัดงานต่างๆ เจ้าภาพจะต้องเตรียมข้าวของและอาหารการกินไว้สำหรับคนที่มาช่วยงานมากกว่าเดิม ตัวอย่างเช่น งานศพจะต้องมีอาหารหลายอย่างและเครื่องดื่มหลายประเภทไว้คอยบริการ เช่น สุรา น้ำอัดลม น้ำดื่มบรรจุขวด และเครื่องดื่มชูกำลัง เป็นต้น

นอกจากนี้การที่มีคนจากท้องถิ่นอื่นมาอาศัยอยู่มากขึ้น ความรู้จักมักคุ้นซึ่งกันและกันของคนในชุมชนลดน้อยลง ทำให้ "ความไว้เนื้อเชื่อใจกัน" ลดลง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนหนึ่งกล่าวว่า "งานศพจะเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญอย่างหนึ่งว่าผู้ตายเป็นคนในชุมชนหรือคนที่ไม่ใช่คนในชุมชน หากเป็นคนในชุมชนจะมีคนมาช่วยงานอย่างมากและศึกักตลอดเวลา ในทางตรงกันข้ามถ้าเป็นคนมาจากที่อื่นงานศพจะเงียบเหงามาก บางครั้งเกือบจะไม่มีคนไปร่วมฟังพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมเลยก็มี"

อนึ่ง สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการขยายตัวภาคอุตสาหกรรม ความเป็นเมืองและความทันสมัยเข้ามาในชุมชนมากขึ้น ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงลักษณะของอาชีพ ซึ่งส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวลองสีเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม นอกจากจะทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมแล้ว ยังส่งผลให้บางครอบครัวลดบทบาทและความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชนลงไป เนื่องจากไม่มีเวลาดังกล่าวเช่น กรณีของนายอาทิตย์กล่าวว่าอาชีพขายผลไม้ไม่ตามตลาดนัด ทำให้เขาและครอบครัวไม่ค่อยมีเวลาสำหรับการช่วยเหลืองานชุมชนเลย เป็นต้น

๔.๖.๓ ประเพณีกับการผสมผสานความเชื่อทางศาสนาและความเชื่ออื่น ๆ

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชุมชน และจากการศึกษาครอบครัวของชุมชนชาวลองสีพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่เป็นคนพื้นเดิมของชุมชนยังคงยึดมั่นในพระพุทธศาสนาหรือมีความเกี่ยวข้องและผูกพันกับวัดกลางคลองสีมาเป็นระยะเวลายาวนาน กล่าวคือ ชาวบ้านยังคงมีความเชื่อมั่นและศรัทธาในพุทธศาสนา โดยสังเกตได้จากชาวบ้านจะมีความกระตือรือร้นหรือความใส่ใจในการทำบุญและเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของวัดอย่างสม่ำเสมอ เช่น ผู้สูงอายุมักจะไปทำบุญและปฏิบัติธรรมที่วัด ซึ่งบางคนจะพาบุตรหลานไปร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอด้วย สำหรับกลุ่มคนวัยแรงงานก็มักจะไปช่วยเหลือทางวัดเตรียมการและจัดกิจกรรมต่างๆ ฯลฯ ทั้งนี้ มีประเพณีสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและวิถีชีวิต ดังนี้

๑) *ประเพณีสงกรานต์* จัดขึ้นในช่วงวันที่ ๑๓ - ๑๕ เมษายน ของทุกปี ในตอนเช้าของวันที่ ๑๓ เมษายน ชาวบ้านจะเตรียมข้าวของเพื่อไปทำบุญตักบาตรที่วัด หลังจากนั้นจะทำพิธีบังสุกุลหรืออุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว โดยการจุดธูปเทียน รดน้ำพรมน้ำอบ และประดับผ้าสีหรือธงสี บางครอบครัวก็อาจนำอาหารที่จัดเตรียมมาเช่นไหว้ด้วย เดิมจะมีการกวาดลานแม่ในเทศกาลสงกรานต์ แต่ในปัจจุบันมักจะนิยมซื้อกระดาษจากตลาด เมื่อเสร็จพิธีบังสุกุล หรือการอุทิศส่วนกุศลแล้วบางส่วนจะแยกย้ายกันกลับบ้านหรือพักผ่อนตามอัธยาศัย สำหรับผู้ที่ยังอยู่ที่วัดจะมีการรดน้ำขอพรผู้ใหญ่ โดยผู้ที่มีอาวุโสน้อยกว่าจะนำน้ำอบไปรดน้ำญาติผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโส การไหว้ทักทาย และรดน้ำกับบุคคลที่ตนรู้จัก รวมทั้งมีการละเล่นกลองยาวเพื่อสร้างความสนุกสนานและครึกครื้น

หลังจากพระสงฆ์ฉันเพลแล้วจะมีกิจกรรมการสงฆ์พระพุทธรูป ต่อด้วยการสงฆ์พระสงฆ์และรดน้ำขอพรและมอบสิ่งของให้แก่ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในทุกชุมชนของตำบลลาดสวาย โดย อบต. ลาดสวาย ได้สนับสนุนงบประมาณและเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมต่างๆ โดยจัดร่วมกับทางวัด โรงเรียนและชุมชนในการสงฆ์พระพุทธรูปและพระสงฆ์จะมีการเตรียมรางน้ำที่มีความยาวพอสมควร โดยจัดรางน้ำข้างหนึ่งให้สูงกว่าอีกข้างหนึ่งซึ่งจะเตรียมที่สำหรับตั้งวางพระพุทธรูป และเก้าอี้ให้พระสงฆ์นั่ง โดยกันเป็นห้องและให้ชาวบ้านที่ยืนอยู่บริเวณข้างๆ รางน้ำเทน้ำหรือน้ำสะอาดลงในรางเพื่อสงฆ์พระสงฆ์ หลังจากนั้นพระสงฆ์จะขึ้นไปศาลาการเปรียญ เพื่อให้ญาติโยมมาขอขมาที่อาจจะเคยมีการล่วงเกิน ต่อมาก็จะเป็นการรดน้ำหรือสาดน้ำกันเอง และไปร่วมชมการแข่งขันจุดลูกหนูในช่วงบ่าย บริเวณที่นาที่อยู่หลังวัด

๒) *ประเพณีจุดลูกหนู* ชุมชนคลองสี่จะมีการจัดการแข่งขันจุดลูกหนูในช่วงวันสงกรานต์ของทุกปี โดยจะจัดการแข่งขันในช่วงบ่ายวันที่ ๑๓ เมษายน ของทุกปี ที่บริเวณที่นาข้างหลังวัดกลางคลองสี่ ซึ่งในแต่ละปีจะมีชาวบ้านจากชุมชนใกล้เคียงและชุมชนอื่นๆ เช่น ปทุมธานี กรุงเทพมหานคร และนนทบุรี มาเข้าร่วมแข่งขันด้วย ในปีนี้ (๒๕๔๕) มีผู้เข้าร่วมแข่งขันจำนวน ๑๘ สาย และมีรางวัลพิเศษให้กับผู้เข้าแข่งขันด้วย

๓) *ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง* จัดขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นการถวายเภสัชทาน แต่พระภิกษุสงฆ์ในการสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไป ชาวบ้านจะนำอาหารและข้าวต้มมัดหรือข้าวต้มลูกโยนไปร่วมทำบุญที่วัด โดยการใส่น้ำผึ้งในบาตรเปล่าที่วางเรียงไว้ประมาณ ๓๒ ใบ หรืออาจจะใช้น้ำตาลทรายใสลงในบาตร วางไว้ข้างบาตร และมีผ้าสีแดงวางไว้ที่หลังบาตรตามความเชื่อเรื่องหญิงเชิญใจใช้ผ้าสไบชบน้ำผึ้งที่ล้นบาตร ซึ่งประเพณีตักบาตรน้ำผึ้งแต่เดิมเป็นเภสัชทาน แต่มีการปรับเปลี่ยนเป็นอาหารจากการบิณฑบาตหรือของหวานในการรับประทานกับข้าวต้มมัด และยังคงถือปฏิบัติสืบต่อกันมา

สำหรับการปฏิบัติตามประเพณีนี้ของชาวชุมชนคลองสี่ในปัจจุบัน จะมีการตักบาตรน้ำผึ้งเช่นกัน โดยชาวบ้านที่เป็นคนพื้นเพเดิมจะเตรียมน้ำผึ้งหรือน้ำหวานมาใช้ในการตักบาตร แต่ชาวบ้านบางคนจะนำผลไม้หรือของหวานมาตักบาตรแทน ทั้งนี้ชาวคลองสี่ไม่มีการนำน้ำตาลทรายและผ้าสีแดงมาใช้ในการประเพณีนี้

๔) ประเพณีตักบาตรดอกไม้ จัดขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ หรือช่วงเทศกาลออกพรรษา โดยมีความเชื่อเกี่ยวกับพุทธประวัติ เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จขึ้นไปโปรดพุทธมารดาบนเทวโลก และเสด็จกลับมนุษยโลกที่เมืองสังกัสสะ บรรดามหากษัตริย์และราษฎรต่างปลื้มปิติและโสมนัส ทำการบูชาพระบรมศาสดาด้วยดอกไม้และของหอมต่างๆ คนมอญจึงนำเอาพุทธประวัติดังกล่าวมาจัดเป็นพิธีตักบาตรดอกไม้ โดยการถวายอาหารบิณฑบาต หลังจากพระสงฆ์ประกอบพิธีปวารณาออกพรรษา ณ พระอุโบสถแล้ว จะอัญเชิญพระพุทธรูปนำขบวนพระสงฆ์ ซึ่งชาวบ้านจะนั่งรอทั้งสองฟาก เพื่อถวายเครื่องสักการะและดอกไม้แด่พระพุทธรูปและพระสงฆ์

ประเพณีการตักบาตรดอกไม้ของชุมชนคลองสี่ จะเริ่มช่วงเวลาประมาณ ๑๕.๓๐ น. โดยพระสงฆ์จะลงพระอุโบสถเพื่อประกอบพิธีปวารณาออกพรรษา เมื่อใกล้ถึงเวลาพระสงฆ์จะตีระฆังเพื่อเป็นสัญญาณให้ญาติโยมเตรียมตัวและจะตีระฆังเป็นครั้งที่ ๒ ก่อนที่พระสงฆ์จะลงพระอุโบสถ ญาติโยมจะคอยตักบาตรดอกไม้บริเวณทางเดินที่จะไปยังพระอุโบสถ โดยพระสงฆ์จะไม่อุ้มบาตร แต่จะใช้ผ้าอาบน้ำฝน ๑ ผืนต่อพระสงฆ์ ๒ รูป ซึ่งจะจับด้านหัวและท้ายของผ้า เพื่อให้ญาติโยมใส่ดอกไม้รูปเทียนตรงกลาง เมื่อเสร็จพิธีญาติโยมจะช่วยกันแยกดอกไม้ และรูปเทียนเพื่อนำไปบูชาต่อไป

๕) ประเพณีการโกนจุก ชาวมอญส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า ผู้ชายจะทำขวัญได้ ๓ ครั้ง คือ การโกนจุก แต่งงานและการบวช ส่วนผู้หญิงจะทำได้เพียง ๒ ครั้ง (เว้นการบวช) โดยนันทวัน สาวนายน (๒๕๔๑ : ๑๔ - ๑๕) ได้สรุปประเด็นที่เกี่ยวกับความเชื่อ และสาเหตุของการโกนผมไฟและไว้จุก ๗ ประการ ดังนี้

- ตามประเพณีที่ถือปฏิบัติกันมา เมื่อเด็กเกิดมาอายุประมาณ ๑ เดือน ก็จะเริ่มโกนผมไฟแล้วเริ่มไว้จุก เพื่อความเป็นสิริมงคลเพราะเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง

- เนื่องจาก การเจ็บป่วยของเด็กที่รักษาแล้วไม่หาย บิดามารดาของเด็กจึงไว้จุก ทำให้เกิดความมั่นใจว่าเด็กนั้นพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บแล้ว นับเป็นความเชื่อที่ถือปฏิบัติกันมานาน และปัจจุบันยังคงยึดถือและปฏิบัติกันอยู่ในสังคมบางกลุ่มเท่านั้น

- เพราะเชื่อว่า ช่วยป้องกันสิ่งชั่วร้ายจากวิญญาณต่าง ๆ มิให้มารบกวนร่างกายและจิตใจเด็ก

- เพราะเชื่อว่ากระหม่อมเด็กนั้นบางเพื่อป้องกันความเย็นจากอากาศและการกระทบกระเทือนต่อกระหม่อม

- เพราะเชื่อว่าทำให้เด็กนั้นมีสุขภาพแข็งแรง มีความเฉลียวฉลาดทางสติปัญญาและไหวพริบ

- เพราะทำให้สามารถทำความสะอาดศีรษะเด็กได้ง่าย ป้องกันโรคชันตุและโรคเหา

- เพราะทำให้ได้รับความเมตตาจากผู้ใหญ่ เมื่อได้พบเห็นความน่ารักน่าเอ็นดูของเด็ก หากเด็กทำอะไรผิดพลาดหรือบกพร่องก็จะได้รับการอภัยหรือยกโทษจากผู้ใหญ่ เพราะถือว่าเด็กยังเล็กอยู่

ในชุมชนคลองสี่มีหลายครอบครัว โดยเฉพาะครอบครัวที่มีเชื้อสายมอญ ที่ยังคงยึดถือและสืบทอดประเพณีการโกนผมไฟ ไว้จุกและตัดจุก โดยเชื่อว่าการโกนผมไฟและไว้จุกจะช่วยให้เด็กพ้นจาก

โรคภัยหรือความเจ็บป่วย รวมทั้งเป็นสิริมงคลเพราะเชื่อว่าจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครอง โดยส่วนใหญ่เด็กชายจะนิยมไว้จุกหรือเกี้ยวหรือแกละ ส่วนเด็กหญิงมักจะไว้จุกหรือเปีย และมักจะไว้จนกว่าเด็กจะมีอายุเป็นเลขคู่ หรืออายุประมาณ ๗, ๙, ๑๑, ๑๓ ปี ก็จะหาฤกษ์ยามยามดีเพื่อตัดหรือโกนจุก

สำหรับการโกนผมไฟส่วนใหญ่จะทำพิธีแบบง่าย ๆ ส่วนการโกนจุกนั้น จะมีทั้งจัดแบบง่าย ๆ ที่มีพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่มาร่วมประกอบพิธี และจัดงานใหญ่โต มีการเชิญแขกมาร่วมงานมากมาย นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์ที่บ้าน มีหมอขวัญทำพิธีสวดฤกษ์การรดน้ำอุทิศส่วนกุศล และเลี้ยงอาหารแก่แขกที่มาร่วมงาน ทั้งนี้ เชื่อกันว่าการโกนจุกจะเป็นสิ่งเตือนใจให้เด็กสำนึกและเข้าใจในบทบาทหน้าที่ในช่วงวัยที่กำลังจะเปลี่ยนผ่าน รวมทั้งเป็นการสะท้อนความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นชาวมอญ และเป็นการสานความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ ศาสนา และชุมชน ประเพณีการโกนผมไฟ ไว้จุกและตัดจุกนั้น จึงเป็นอีกประเพณีหนึ่งที่มีขึ้นเพื่อความสงบสุขและเป็นสิริมงคลแก่ครอบครัวและชุมชน

๒) ประเพณีอื่นๆ ได้แก่ ประเพณีลอยกระทง ประเพณีการแข่งขันเรือ และกิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา ฯลฯ องค์การบริหารส่วนตำบลลาดสวายก็มักจะมีบทบาทในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับชุมชนและหน่วยงานอื่น ๆ ส่วนประเพณีการขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีการบวช ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีงานศพ ฯลฯ ก็มักจะนิยมปฏิบัติตามประเพณีนิยมทั่วไป หรือมีการปรับรูปแบบบางประการให้เหมาะสมกับความเชื่อของบุคคลหรือครอบครัว และฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว

๔.๗ บทสรุป : ชุมชนชานเมืองกับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง

จากข้อมูลในหัวข้อ ๔.๑ - ๔.๖ แสดงให้เห็นว่าการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ ส่งผลให้ชุมชนคลองสี่มีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนชนบทเป็นชุมชนชานเมือง โดยมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่มีความสัมพันธ์กับลักษณะอาชีพและรูปแบบครัวเรือนของชาวคลองสี่ที่สำคัญ กล่าวคือ

๔.๗.๑ การเปลี่ยนแปลงลักษณะอาชีพของครัวเรือน การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐเข้ามาสู่ชุมชนและเขตใกล้เคียง ส่งผลให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะอาชีพ ดังนี้

(๑) **การเปลี่ยนแปลงลักษณะการผลิตของอาชีพ** เดิมชุมชนคลองสี่มีอาชีพในภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก แต่ในปัจจุบันโดยภาพรวมแล้วชาวชุมชนคลองสี่มีอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมมากกว่าในภาคเกษตรกรรม ดังเช่น อบต. ลาดสวาย ได้สำรวจข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะการใช้ที่ดิน เมื่อปี ๒๕๔๔ พบว่าบ้านคลองสี่ทั้ง ๓ หมู่บ้าน มีการใช้พื้นที่ในภาคเกษตรกรรม ร้อยละ ๒๖.๕๐ ของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนที่เหลือจะใช้เพื่อการอุตสาหกรรม ร้อยละ ๒๗.๔๑ ใช้เพื่อการอยู่อาศัย (ชุมชนและหมู่บ้านจัดสรร) และพาณิชย์กรรม ร้อยละ ๔๖.๐๙ และผลการสำรวจข้อมูลรายครัวเรือน พบว่า ชาวชุมชนมีอาชีพในภาคเกษตรกรรมเพียงร้อยละ ๕.๓๖ แต่มีอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมถึงร้อยละ ๕๙.๖๔ ส่วนที่เหลือเป็นกลุ่มที่ไม่ได้ประกอบอาชีพ (เช่น เด็กก่อนวัยเรียน นักเรียน นักศึกษาและผู้สูงอายุ)

(๒) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือวิธีการผลิตทางอาชีพ ชุมชนคลองสี่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือวิธีการผลิตของครัวเรือนที่สำคัญ ดังนี้

๑) การเปลี่ยนแปลงสู่อาชีพใหม่ ผลการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพรายครัวเรือนและการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า บางครัวเรือนในเขตชุมชนคลองสี่มีการเปลี่ยนแปลงจากอาชีพเดิมไปสู่อาชีพใหม่ โดยจะมีทั้งการเปลี่ยนแปลงของอาชีพภาคเกษตรกรรมด้วยกัน เช่น การเลิกอาชีพทำนา เลี้ยงปลา จากเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรม เช่น ค้าขาย รับจ้าง พนักงานบริษัท พนักงานโรงงาน เป็นต้น

๒) การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตแบบเดิมสู่ความทันสมัย ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของอาชีพทำนา จากการใช้แรงงานคนและควายมาเป็นการใช้เครื่องจักรกลสมัยใหม่ จากการทำน่าน้ำฝนมาใช้น้ำจากระบบชลประทาน การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าว การเปลี่ยนแปลงจากนาดำเป็นนาหว่านน้ำตม การใช้ปุ๋ยเคมีหรือสารเคมีต่างๆ เพื่อเพิ่มผลผลิตหรือการกำจัดศัตรูพืชและวัชพืช รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงความถี่หรือรอบการผลิตไปจากเดิม การเปลี่ยนแปลงอาชีพค้าขายจากการค้าขายที่บ้านหรือตลาดสดทั่วไปเป็นการค้าขายตามตลาดนัดหรือรถเร่ขาย การเปลี่ยนแปลงจากอุตสาหกรรมในครัวเรือนเป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็ก ฯลฯ

๓) การเปลี่ยนแปลงโดยมีความหลากหลายของอาชีพ ทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริม บางครัวเรือนจะมีทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริมหลายๆ อย่าง เช่น รับราชการและค้าขาย รับราชการ ทำนา และเลี้ยงปลา เลี้ยงปลาและทำงานในโรงงาน ทำนาและรับจ้างทั่วไป ค้าขายและรับจ้าง ฯลฯ

กล่าวโดยสรุป การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ ทำให้ชาวชุมชนชนเมืองคลองสี่มี "ความหลากหลายทางอาชีพ" ทำให้มีการผลิตทางเศรษฐกิจที่มีความเป็น "ทวีลักษณ์" ใน ๓ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะแรก เป็นทวีลักษณ์ของประเภทการผลิต โดยจะมีการผลิตทั้งในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม เช่น ภาคอุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและรับจ้าง อยู่ด้วยกัน ลักษณะความเป็นทวีลักษณ์เช่นนี้มีทั้งในระดับชุมชนและครัวเรือน ลักษณะที่สอง เป็นทวีลักษณ์ของรูปแบบการผลิต ในบางครัวเรือนจะมีทั้งลักษณะการผลิตแบบเดิมเพื่อบริโภคในครัวเรือนและการผลิตสมัยใหม่เชิงพาณิชย์ มีการใช้เทคโนโลยีทันสมัยและระบบตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น ส่วนลักษณะที่สาม เป็นทวีลักษณ์ของผู้ทำการผลิต โดยจะมีการผลิตทั้งการผลิตแบบ "ผลิตร่วม" ซึ่งเป็นการร่วมมือกันผลิตของสมาชิกในครอบครัว ในครัวเรือน กลุ่มครัวเรือนและกลุ่มเครือญาติ เช่น อาชีพเกษตรกรรม ค้าขาย และรับจ้างบางประเภท เป็นต้น และการผลิตแบบ "ต่างคนต่างผลิต" ซึ่งเป็นการผลิตตามหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคน เช่น รับราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจหรือบริษัทรับจ้าง เป็นต้น

๔.๗.๒ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของครัวเรือน ผลการศึกษาข้อมูลรายครัวเรือนและการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชุมชน พบว่า ปัจจุบันภายนอก ได้แก่ การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม

และความเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของรัฐ ไม่ได้มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อรูปแบบของครัวเรือน แต่มีความสัมพันธ์ทางอ้อมโดยสรุป ดังนี้

(๑) **การแต่งงานกับบุคคลภายนอกชุมชน** การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ชาวชุมชนคลองสี่ มีการแต่งงานกับบุคคลภายนอกชุมชนมากขึ้น ดังเช่น ผลจากการสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่า คนที่ไม่ได้มีภูมิลำเนาในชุมชน ร้อยละ ๒๑.๑๑ และไม่มีเชื้อสายมอญ ร้อยละ ๕๖.๒๕ ทั้งนี้ เนื่องจากบุคคลเหล่านั้นเข้ามาทำงานในชุมชนหรือมาประกอบอาชีพในที่ทำงานเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน การแต่งงานดังกล่าวทำให้มีรูปแบบการอยู่ร่วมกันในครอบครัวที่แตกต่างกัน เช่น การแยกไปอยู่เป็นครอบครัวเดี่ยวหรืออยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวขยายหรือกลุ่มครัวเรือน ซึ่งการอยู่ร่วมกันแบบนั้นจะมีปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย

(๒) **ขนาดของครอบครัวหรือจำนวนสมาชิกน้อยลง** ผลกระทบจากนโยบายการวางแผนครอบครัวผ่านกลไกของรัฐ ทำให้คนในชุมชนยอมรับการคุมกำเนิดมากขึ้น ส่งผลให้มีจำนวนบุตรน้อยลง หรือมีขนาดครอบครัวเล็กลง ดังเช่น ผลจากการสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่า แต่ละครัวเรือนมีจำนวนสมาชิกเฉลี่ยเพียง ๔.๔๘ คน และส่วนใหญ่ (ร้อยละ ๗๔) จะเป็นครัวเรือนที่มีเพียง ๑ ครอบครัว หรือมีครอบครัวเดี่ยวมากที่สุดนั่นเอง

(๓) **การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคกับรูปแบบครัวเรือน** การเปลี่ยนแปลงของปัจจัยภายนอก ทำให้ระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ของชุมชนมีความทันสมัยมากขึ้น และมีความสัมพันธ์กับรูปแบบของครัวเรือน บางครัวเรือนสมาชิกที่แต่งงานแล้วอาจจะแยกครัวเรือนออกไปจากครอบครัวเดิม โดยสร้างบ้านในบริเวณที่มีความพร้อมของระบบสาธารณูปโภค เช่น สร้างบ้านอยู่ใกล้ถนน โรงงาน ตลาดหรือย่านชุมชน เป็นต้น

(๔) **การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับอาชีพกับรูปแบบครัวเรือน** การเปลี่ยนแปลงของปัจจัยภายนอก ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะ รูปแบบและวิธีการผลิต ส่งผลให้ครัวเรือนต้องมีการปรับตัว เพื่อให้สามารถดำเนินการผลิตหรืออยู่ร่วมกันได้อย่างเหมาะสม เช่น กรณีอาชีพที่มีการผลิตร่วมและต้องการแรงงานหรือปัจจัยการผลิตมาก อาจจะอยู่ร่วมกันแบบครัวเรือนครอบครัวขยายหรือกลุ่มครัวเรือน ส่วนอาชีพที่มีการผลิตแบบต่างคนต่างผลิตอาจจะอยู่ร่วมกันแบบครอบครัวเดี่ยว นอกจากนี้ บางอาชีพทำให้ครัวเรือนจะต้องจัดการเวลาหรือจัดหาคนอื่นมาอาศัยอยู่ร่วมด้วย เพื่อช่วยจัดการผลิตหรือจัดการงานบ้าน เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับอาชีพที่เป็นผลจากการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงภายนอก จึงมีความสัมพันธ์กับรูปแบบการอยู่ร่วมกันของครัวเรือนด้วย

อนึ่ง ผลการศึกษาพบว่า มีปัจจัยอื่นๆ ที่น่าจะมีความสัมพันธ์กับรูปแบบการอยู่ร่วมกันของครัวเรือน ได้แก่ ที่ดินเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย ฐานะทางเศรษฐกิจหรือรายได้ของครอบครัว ระดับการศึกษาของสมาชิก ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ รวมทั้งความจำเป็นอื่นๆ เช่น การเลี้ยงดูผู้สูงอายุ เป็นต้น

๔.๗.๓ **การเปลี่ยนแปลงภายนอกกับปัญหาของครอบครัว** ผลการศึกษาพบว่า การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของรัฐ มีผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมกับปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัว ดังนี้

(๑) ผลกระทบทางตรง ได้แก่ ปัญหาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น อุบัติเหตุ การลักขโมย ปัญหามลภาวะต่างๆ เช่น ชยะ เสียงดัง ฝุ่นหรือควันพิษ ฯลฯ

(๒) ผลกระทบทางอ้อม ได้แก่ ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เช่น ค่าครองชีพสูงขึ้น การว่างงาน ภาวะหนี้สิน ฯลฯ ปัญหาทางด้านสังคม เช่น ปัญหาสุขภาพกายและใจ ปัญหาเกี่ยวกับการชดเชาและควบคุมสมาชิก ปัญหาการจัดการเวลาและสัมพันธภาพของครอบครัว ฯลฯ

บทที่ ๕

การจัดระเบียบและปัญหาของครอบครัว

๕.๑ กรณีศึกษารายครอบครัว

๕.๑.๑ ครัวเรือนครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวของนางจันทร์ (นามสมมติ) : รับราชการ

ครัวเรือนของนางจันทร์อยู่ร่วมกันแบบ "ครอบครัวเดี่ยว" ในบ้านพักของหน่วยงานราชการแห่งหนึ่งในตำบล นางจันทร์และสามีรับราชการในสายอาชีพเดียวกัน มีลูกสาว ๒ คน นางจันทร์บรรจุเข้ารับราชการและปฏิบัติงานในหน่วยงานแห่งนี้มาจนถึงปัจจุบัน ส่วนสามีเดิมปฏิบัติงานที่เดียวกัน แต่ปัจจุบันได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งใหม่และทำงานในเขตอำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี

นางจันทร์ ปฏิบัติงานด้านสุขภาพอนามัยในชุมชน ลักษณะงานมีทั้งที่อยู่ในสำนักงาน และการเข้าชุมชน เช่น การรักษาพยาบาล การส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค และการฟื้นฟูสภาพ โดยมีเวลาทำงานปกติเช่นเดียวกับส่วนราชการอื่นๆ แต่การพักอาศัยอยู่ในชุมชนทำให้ต้องทำงาน ๒๔ ชั่วโมง เพราะจะมีผู้ป่วยมารับการรักษาพยาบาลนอกเวลาราชการด้วย สำหรับสามีนั้นปัจจุบันเป็นนักวิชาการประจำสำนักงานในจังหวัด

การจัดการรายได้ นางจันทร์และสามีจะเก็บเงินร่วมกัน โดยสามีจะมีบทบาทในการควบคุมดูแลหรือวางแผนการใช้จ่ายของครอบครัว โดยนางจันทร์จะรับผิดชอบซื้อของเล็กๆ น้อยๆ เช่น ค่าอาหาร เครื่องใช้สอย และสาธารณูปโภค ครอบครัวของนางจันทร์มักจะไปซื้อของเครื่องใช้ต่างๆ ที่ห้างสรรพสินค้า ย่านรังสิต ประมาณเดือนละ ๑ ครั้ง เพราะสินค้านั้นมีหลากหลาย สะดวกสบายและสามารถให้ลูกนั่งในรถเข็นได้ด้วย ส่วนอาหาร และผักผลไม้ มักจะซื้อที่ตลาดนัดในชุมชน

นางจันทร์และครอบครัวจะออกไปรับประทานอาหารนอกบ้านเดือนละ ๑ - ๒ ครั้ง หากมีวันหยุดหลายวันก็มักจะพาครอบครัวไปเที่ยวหรือพักผ่อนต่างจังหวัด บางครั้งอาจจะไปเป็นกลุ่มเพื่อนหรือครอบครัวอื่นที่ใกล้ชิดกันไปด้วย ครอบครัวนางจันทร์มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น รถกระบะ รถยนต์ โทรทัศน์ วีดีโอ เครื่องปรับอากาศ เครื่องดูดฝุ่น เครื่องซักผ้า เครื่องคอมพิวเตอร์ ฯลฯ

การจัดการงานบ้านของครอบครัวนั้น เช่น การทำความสะอาดบ้าน ทำกับข้าว ซักเสื้อผ้า ดูแลลูก ฯลฯ นางจันทร์และสามีจะช่วยกันทำ รวมทั้งฝึกให้ลูกๆ ช่วยทำงานเท่าที่จะช่วยได้ด้วย

นางจันทร์จะเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการอบรมและขัดเกลาลูก แต่ไม่ได้เข้มงวดมากนัก โดยจะให้อิสระแก่ลูกๆ ในการแสดงความคิดเห็นหรือแสดงออกในระดับหนึ่ง แต่ถ้าหากความประพฤติหรือมีการแสดงออกที่ไม่เหมาะสม ก็จะว่ากล่าวตักเตือน นอกจากนี้นางจันทร์ยังมีบทบาทในการสั่งสอนเรื่อง กิริยามารยาท งานบ้าน ระเบียบวินัย การรักษาความสะอาด ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น อันตรายจากกระแสไฟฟ้าและเครื่องมือเครื่องใช้ การเรียน ศีลธรรมและคุณธรรม ฯลฯ ส่วนสามีจะช่วยดูแลในเรื่องต่างๆ ที่กล่าวมาด้วย รวมทั้งสอนให้ลูกเรียนรู้การใช้คอมพิวเตอร์ รวมทั้งรับส่งลูกไปเรียนว่ายน้ำ และเรียนภาษาอังกฤษ

นอกจากนี้ ครอบครัวของนางจันทรายังมีป้าสี่และลุงขาว(นามสมมติ) ซึ่งเป็นคนในชุมชนคลองสี่ แต่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน ช่วยดูแลขัดเกลาลูกในบางเรื่องและบางช่วงเวลาด้วย เพราะป้าสี่กับลุงขาว เป็นคนที่รับดูแลและเลี้ยงลูกทั้งสองคนมาตั้งแต่เด็ก

ครอบครัวนางจันทรามีกฎระเบียบเพื่อควบคุมสมาชิกในครอบครัวที่เป็นเด็ก โดยนางจันทราจะมีบทบาทในการควบคุมค่อนข้างมาก ส่วนสามีจะมีบทบาทในการควบคุมบางเรื่องหรือบางโอกาส ทั้งนี้ ลักษณะการควบคุมจะไม่เข้มงวดมากนัก กล่าวคือ การควบคุมบางเรื่องจะเป็นการบอกกล่าวหรือสั่งสอนไว้ก่อน ได้แก่ เรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น ห้ามเสียบปลั๊กไฟฟ้าเอง ห้ามหนีไปเล่นน้ำหรือที่อื่นๆ เรื่องศีลธรรมและคุณธรรม เช่น ห้ามโกหก ห้ามขโมยของเพื่อนหรือบุคคลอื่น เรื่องมารยาท เช่น ห้ามพูดหรือใช้กิริยามารยาทที่ไม่เหมาะสมกับผู้ใหญ่ หรือบางครั้งก็เป็นเรื่องที่ตกลงกันได้และหากมีการฝ่าฝืน ก็จะมีการลงโทษบ้าง เช่น การว่ากล่าว ดุ หรือตี แต่ส่วนใหญ่จะเป็นการอธิบายเหตุผลและความเหมาะสมของพฤติกรรมที่แสดงออกมากกว่าการลงโทษ

นอกจากนางจันทราและสามีแล้ว ป้าสี่และลุงขาว ก็มีบทบาทในการควบคุมลูกๆ ของนางจันทราด้วย โดยช่วงเช้าทั้งสองคนจะรอรับเด็กๆ และไปส่งที่โรงเรียน และในตอนเย็นจะรับจากโรงเรียนไปที่บ้าน เพื่อดูแลและสอนการบ้าน เปลี่ยนเสื้อผ้า อาบน้ำ และรับประทานอาหารเช้า โดยครอบครัวนางจันทราจะให้อิสระและให้อำนาจในการเลี้ยงดูและลงโทษลูกได้ รวมทั้งจะสอบถามหรือพูดคุยกันเกี่ยวกับพฤติกรรมของลูกเป็นประจำสำหรับนางจันทราและสามีจะมีการควบคุมในการตรวจสอบกันและกัน ในลักษณะการให้เกียรติหรือไว้ใจกัน และพยายามไม่ให้เกิดความเข้าใจผิดต่อกัน โดยการพูดคุยหรืออธิบายเหตุผล มีการติชมและให้กำลังใจซึ่งกันและกัน รวมทั้งไม่แสดงอารมณ์โกรธ ทะเลาะเบาะแว้งหรือมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อหน้าลูก

นางจันทราประเมินความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวค่อนข้างดี แต่มีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจบ้าง เพราะเงินเดือนข้าราชการค่อนข้างน้อย ประกอบกับมีภาระหนี้สินที่ไปกู้เงินจากธนาคารเพื่อไปซื้อบ้านจัดสรร แม้บางช่วงก็มีคนเช่าอยู่ แต่ก็จะต้องไปดูแลและซ่อมแซมอยู่เสมอ ซึ่งจะต้องประหยัดและลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น นอกจากนี้ ยังมีปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพของลูกที่มีน้ำหนักเกินมาตรฐาน จำเป็นต้องจำกัดปริมาณอาหารบางประเภท และพยายามให้ลูกไปออกกำลังกาย เช่น ฝึกว่ายน้ำ รวมทั้งปัญหาเรื่องการเรียนของลูกสาวคนโต ซึ่งผลการเรียนไม่ค่อยดีเท่าที่ควร

๕.๑.๒ ครัวเรือนครอบครัวเดี่ยวที่มีญาติอาศัยอยู่ด้วย

(๑) ครอบครัวของนายอาทิตย์ (นามสมมติ) : คำชายตลาดนัด

ครัวเรือนของนายอาทิตย์ อยู่ร่วมกันแบบ "ครอบครัวเดี่ยว" แต่มีญาติฝ่ายหญิง (ป้า) มาอาศัยอยู่ด้วย มีสมาชิกทั้งหมด ๕ คน แต่เดิมครอบครัวของนายอาทิตย์และพ่อแม่มีอาชีพทำนา ต่อมาเมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นในชุมชนคลองสี่ นายอาทิตย์ได้เข้าทำงานที่โรงงานทอผ้า ๑ ปี จากนั้นได้ไปทำงานในโรงงานบรรจุแก๊ส ๗ ปี ในช่วงที่ทำงานในโรงงานนี้ยังคงทำนาด้วย เมื่อโรงงานเลิกกิจการได้

ยืมเงินจากพี่สาวภรรยา เพื่อซื้อรถยนต์เก่ามาวิ่งรับจ้าง โดยรับ-ส่งคนในหมู่บ้านและผู้คนที่สัญจรไปมา บริเวณชุมชนคลองสี่ ต่อมาชาวบ้านคลองสี่มีรถเป็นของตนเองมากขึ้นจึงตัดสินใจเปลี่ยนท่าเลการทำมาหากิน นำรถไปวิ่งรับจ้างเหมาอยู่ที่รังสิต (บริเวณหน้าโรงหนังเมเจอร์ซีนี่เพล็กซ์ในปัจจุบัน) โดยรับจ้างคนงานก่อสร้างและลูกจ้างโรงงานที่เดินทางมาจากต่างจังหวัดไปส่งยังที่ต่างๆ รายได้ค่อนข้างดี

ช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ นายอาทิตย์จึงต้องเปลี่ยนอาชีพอีกครั้งหนึ่ง โดยเริ่มจากการเช่าแผงค้าขายผักที่ตลาดวงศกร เขตสายไหม ประมาณ ๒ เดือน แต่ก็กิจการไม่ค่อยดี ต่อมาช่วงหลังเริ่มมีการเปิดตลาดนัดขายของราคาถูกทั้งในบริเวณตลาดวงศกรและที่อื่นๆ จึงเริ่มนำผักที่เหลือมาขายลดราคา และเห็นว่าการขายของแบบเร่ขายหรือขายตามตลาดนัดเป็นแนวทางการค้าขายที่น่าจะดีกว่า จึงปรึกษากับภรรยาและตัดสินใจขายของเร่ตามตลาดนัด เริ่มจากการขายผลไม้เพียงชนิดเดียว และใช้เทคนิคใหม่ๆ ในการขาย เช่น ขายรวมเป็นกองๆ หรือจับคู่ขายรวมครั้งละ ๒ หวี ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นขายผลไม้ตามฤดูกาล

ปัจจุบันครอบครัวของนายอาทิตย์มีรายได้จากการขายผลไม้ตามตลาดนัด (ซึ่งจะเรียกกันสั้นๆ ว่า "นัด") ต่างๆ อย่างเดียวในเขตอำเภอลำลูกกา ัญบุรี และรังสิต สัปดาห์ละ ๖ วัน และหยุด ๑ วัน คือวันพฤหัสบดีวันอาทิตย์ ขาย ๓ แห่ง วันอื่นๆ ขายเพียงแห่งเดียว ลงทุนประมาณวันละ ๕,๐๐๐ - ๗,๐๐๐ บาท ขายผลไม้วันละ ๘ - ๑๒ ชนิด เพื่อให้มีผลไม้หลากหลายชนิด และสามารถจัดเรียงได้สวยงาม ซึ่งจะเป็นสิ่งจูงใจให้ลูกค้าเลือกซื้อสินค้ามากยิ่งขึ้น โดยจะซื้อจากตลาดขายส่งสินค้าเกษตร "ตลาดไท" รังสิต เนื่องจากอยู่ใกล้บ้านและราคาไม่แพง รวมทั้งมีปริมาณร้านค้าและสินค้าให้เลือกมาก ปริมาณการซื้อผลไม้แต่ละชนิดในแต่ละวันจะไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของผู้บริโภค (ลูกค้า) ในตลาดนัดที่จะนำไปขาย

การแบ่งบทบาทหน้าที่ของครอบครัวนายอาทิตย์ *กรณีวันที่ขายผลไม้เพียงที่เดียว* ได้แก่ วันจันทร์ อังคาร พุธ ศุกร์ และเสาร์ จะมีการแบ่งหน้าที่กัน โดยเริ่มตั้งแต่ช่วงเช้าภรรยาและพี่สาวจะเตรียมเรื่องอาหารดูแลเด็กและความเรียบร้อยของงานบ้าน ส่วนนายอาทิตย์จะเป็นผู้ที่เตรียมความพร้อมของรถยนต์ และส่งลูกไปโรงเรียน โดยนำสินค้าที่ยังเหลือจากการขายวันก่อนไปขายที่หน้าโรงเรียนด้วย แล้วเดินทางไปซื้อของที่ตลาดไท โดยภรรยาจะเป็นผู้เลือกซื้อผลไม้จากแม่ค้าที่เคยซื้อประจำและแม่ค้าจะไปส่งของให้นายอาทิตย์ ซึ่งคอยรับและจัดของอยู่ที่รถ หลังจากนั้นก็จะเดินทางไปยังตลาดนัดประจำที่จะขายในแต่ละวัน โดยจะเริ่มจัดแผงขายและขายของในช่วงเวลาประมาณ ๑๕.๐๐ - ๑๙.๐๐ น. ในระหว่างการขายของ ภรรยาจะมีบทบาทหลักเนื่องจากมีทักษะและประสบการณ์ในการค้าขายดีกว่า รวมทั้งมีมนุษยสัมพันธ์ดี ใจเย็น มีเทคนิคในการเรียกขายและผูกใจลูกค้า นายอาทิตย์จะเป็นผู้ช่วยขายและผู้ช่วยเหลือ โดยจะกลับถึงบ้านประมาณ ๒๐.๐๐ น. *กรณีวันที่ขายผลไม้มากกว่า ๑ แห่ง คือวันอาทิตย์* จะมีการแบ่งหน้าที่กัน โดยนายอาทิตย์และภรรยาจะต้องออกไปขายของตั้งแต่เช้ามีด หลังจากนั้นจะเดินทางไปซื้อของที่ตลาดไท เพื่อเตรียมสำหรับการขายในช่วงบ่าย เมื่อซื้อของเสร็จแล้ว จะแยกกันขายคนละที่ โดยนายอาทิตย์จะขับรถไปส่งและรับภรรยากลับบ้าน

ด้านการจัดการรายจ่ายของครอบครัว จะมีการวางแผนการใช้จ่ายค่อนข้างชัดเจนเกี่ยวกับการลงทุนค้าขาย โดยมีการวิเคราะห์ความต้องการของลูกค้าในแต่ละพื้นที่ประกอบการจัดซื้อสินค้าไปขาย และจัดสรรเงินไว้สำหรับการซื้อขายด้วย ส่วนค่าใช้จ่ายอื่นๆ ไม่มีการวางแผนการใช้จ่ายอย่างชัดเจน เพียงแต่มีการจัดเก็บเงินรายได้บางส่วนไว้ในลักษณะของการออมทรัพย์เพื่อการใช้จ่ายในอนาคต หรือเมื่อคราวจำเป็นเท่านั้น โดยอาหาร ผัก ผลไม้ และข้าวของเครื่องใช้ส่วนใหญ่จะซื้อจากตลาดนัด เนื่องจากสะดวกและไม่มีเวลาไปใช้จ่ายที่อื่น รวมทั้งเป็นการช่วยเหลือระหว่างผู้ค้าด้วยกัน เว้นแต่สินค้าที่มีราคาแพง หรือไม่มีจำหน่ายที่ตลาดนัดจะไปซื้อที่ห้างสรรพสินค้าประเภทลดราคา (discount store) หรือร้านค้าสะดวกซื้อ (convenience store) เช่น ห้างบิ๊กซี เทสโกโลดส์ เซเว่นอีเลฟเว่น แฟมิลีมาร์ท หรือร้านค้าตามปั้มน้ำมัน เป็นต้น ผู้ที่มีบทบาทหลักในการตัดสินใจใช้จ่ายส่วนใหญ่เป็นภรรยา สำหรับค่าใช้จ่ายเล็กน้อยๆ ต่างคนต่างตัดสินใจ ส่วนการตัดสินใจเรื่องสำคัญของครอบครัวหรือมีค่าใช้จ่ายสูง นายอาทิตย์และภรรยาจะตัดสินใจร่วมกัน และบางครั้งอาจปรึกษากับพี่สะใภ้หรือแม่ของนายอาทิตย์ด้วย

การดูแลความสะอาดเรียบร้อยของบ้าน หรืองานบ้านอื่นๆ เช่น การทำกับข้าว ล้างจาน ซักรีดเสื้อผ้า การดูแลคนในครอบครัว จะเป็นหน้าที่ของภรรยา และพี่สะใภ้ โดยนายอาทิตย์จะช่วยเหลือบ้างเป็นครั้งคราว ในวันปกติพี่สะใภ้จะทำหน้าที่เหล่านี้เป็นหลัก โดยช่วงเช้าภรรยาและพี่สะใภ้ จะเป็นคนเตรียมอาหาร นายอาทิตย์จะเป็นคนขับรถไปส่งลูกๆ ที่โรงเรียน ส่วนช่วงเย็นจะจ้างรถจักรยานยนต์รับจ้างมาส่งที่บ้านทุกวัน เนื่องจากไม่มีคนไปรับ พี่สะใภ้จะดูแลเรื่องการเรียนของเด็กทั้งสองคน เช่น การสอนการบ้าน เนื่องจากมีเวลาอยู่กับเด็กมากที่สุด โดยภรรยาจะช่วยดูอีกครั้งหนึ่งหรือช่วยสอนบ้างเป็นบางครั้งเมื่อมีเวลา ส่วนวันหยุดที่ซึ่งเป็นวันหยุดงานและวันทำงานบ้านประจำสัปดาห์ นายอาทิตย์จะดูแลซ่อมบำรุงรถและปฏิบัติการกิจที่จำเป็นอย่างอื่นด้วย

สำหรับการอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี คุณธรรม จริยธรรม บรรทัดฐานและค่านิยมของสังคมนั้น ป้าและพ่อแม่จะช่วยกันทำหน้าที่นี้ โดยป้าจะดูแลในช่วงที่พ่อแม่ไม่อยู่ และพ่อแม่จะทำหน้าที่เมื่อมีโอกาสหรือเวลาอยู่กับลูก เช่น การอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับความประพฤติและมารยาท การให้คำปรึกษาปัญหาแก่ลูก การให้ข้อมูลขณะชมรายการโทรทัศน์ที่อาจจะไม่เหมาะสมด้วยกัน การพาไปร่วมงานต่างๆ ในหมู่บ้าน นอกจากป้าและพ่อแม่แล้ว ยังมีย่าซึ่งอยู่บ้านใกล้ๆ กันช่วยแนะนำ สั่งสอน หลานๆ บ้าง แต่ไม่มากนัก

การควบคุมสมาชิกไม่มีระบบที่ชัดเจนสำหรับสมาชิกที่เป็นผู้ใหญ่ เพราะถือว่าน่าจะรับรู้และมีความรับผิดชอบในการปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของตนเองได้ สำหรับสมาชิกที่เป็นเด็กจะมีกฎเกณฑ์การควบคุม เช่น เรื่องการเรียน การเล่นที่อาจเป็นอันตราย เป็นต้น โดยจะให้ป้าซึ่งมีเวลาอยู่กับเด็กมากกว่าพ่อแม่ เป็นผู้ดูแลและควบคุมความประพฤติของเด็ก ส่วนพ่อแม่จะดูแลช่วงที่มีเวลาอยู่ด้วยกัน สำหรับปัญหาและแนวทางการแก้ไขของครอบครัวนั้น เมื่อมีความไม่เข้าใจกันหรือมีปากเสียงกันเล็กๆ น้อยๆ หรือนานๆ ครั้ง

จะแก้ไขโดยการอธิบายเหตุผลและให้เวลาซึ่งกันและกัน ในที่สุดก็จะเข้าใจกันได้ ส่วนปัญหาอื่นๆ เช่น ความวิตกกังวลเกี่ยวกับอนาคตของลูก แก้ไขโดยพยายามเก็บเงินส่งลูกเรียน

(๒) **ครอบครัวของนางส้มโอ (นามสมมติ) : เกษตรกรรมและพนักงานรัฐวิสาหกิจ**

ครัวเรือนของนางส้มโออยู่ร่วมกันแบบ "ครอบครัวเดี่ยว" ที่ต้องเลี้ยงแม่ฝ่ายหญิง มีสมาชิกรวม ๓ คน คือนางส้มโอ สามี (ไม่มีลูก) และแม่นางส้มโอ เดิมครอบครัวของพ่อแม่ของนางส้มโอมีอาชีพทำนา นางส้มโอก็ทำนากับพ่อแม่ด้วย ต่อมาได้แต่งงานกับสามี ในปัจจุบันทำงานเป็นลูกจ้างประจำอยู่ที่รัฐวิสาหกิจแห่งหนึ่ง ย่านดอนเมือง การทำนาของครอบครัวพ่อแม่ของนางส้มโอ มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตเช่นเดียวกับกับครอบครัวอื่นๆ กล่าวคือ เริ่มจากการใช้แรงงานคนและสัตว์ (ควาย) เป็นหลัก ต่อมาจึงมีการรับเอา เทคโนโลยีสมัยใหม่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ได้แก่ การใช้เครื่องจักรกลการเกษตร เช่น รถไถนา รถนวดข้าว เครื่องสูบน้ำ รถเกี่ยวนวดข้าว การรับเทคโนโลยีทันสมัยอื่นๆ เช่น การใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและวัชพืช การใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ๆ เป็นต้น ในการทำนานั้นจะมีทั้งการลงแขกช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และการจ้างแรงงานด้วย

เมื่อประมาณ ๔ ปีที่ผ่านมาพ่อแม่ของนางส้มโอเสียชีวิต ไม่มีคนอยู่เฝ้าบ้านเป็นเพื่อนแม่ จึงเลิกอาชีพทำนา โดยให้คนอื่นเช่าทำแทน นอกจากการทำนาแล้วนางส้มโอและครอบครัวยังปลูกไม้ผลในบริเวณบ้าน เช่น มะม่วง กล้วย เดิมเพาะเห็ดฟางขายด้วย แต่ปัจจุบันเลิกแล้วเนื่องจากไม่มีฟางมาใช้ในการเพาะเห็ด

เมื่อครั้งที่ยังคงทำนาอยู่นางส้มโอจะเป็นบุคคลรับผิดชอบหลัก เนื่องจากสามีต้องไปทำงานประจำ และจะช่วยเหลือได้เฉพาะในวันหยุดเท่านั้น นางส้มโอจะทำหน้าที่ทุกอย่างที่สามารถจะทำได้ เช่น ไถนา หว่านข้าว ใสปุ๋ย ฯลฯ โดยมีพ่อคอยช่วยเหลือในกรณีที่เป็นการหนักทำคนเดียวไม่ได้ และสามีจะช่วยในช่วงวันหยุดงานด้วย มีการจ้างงานในกรณีที่จำเป็นต้องใช้แรงงานคนมากหรืองานเร่งด่วน เช่น จ้างไถนา จ้างรถเกี่ยวนวดข้าว จ้างคนช่วยประจํารถเกี่ยวนวดข้าว เป็นต้น สำหรับการลงทุนทำนานั้นครอบครัวนางส้มโอ จะลงทุนร่วมกันกับพ่อแม่

ในการปลูกไม้ผล นางส้มโอและแม่จะช่วยกันดูแล เนื่องจากเป็นผู้ที่มีเวลาอยู่บ้านมากกว่าคนอื่นๆ โดยผลผลิตที่ได้จากสวนไม้ผลจะนำไปฝากร้านค้าริมถนนในหมู่บ้าน(ซึ่งเป็นพี่น้องกัน)ช่วยขายให้หรือบางครั้งก็นำไปตั้งวางขายเองริมถนนคลองสี่ บางทีก็มีแม่ค้าจากภายนอกชุมชนมารับซื้อถึงบ้าน สำหรับสามีจะไปทำงาน โดยนั่งรถประจำทางและรถรับจ้างไป รายได้หลักของครอบครัวนี้ในปัจจุบัน ได้แก่ รายได้จากการทำงานของสามี รายได้จากการขายผลไม้ และรายได้ค่าเช่านา ซึ่งรายได้จากการทำงานของสามี แต่ละเดือน จะแบ่งปันให้แก่พ่อแม่และน้องๆ ของสามีส่วนหนึ่งด้วย ส่วนที่เหลือจะนำมาใช้จ่ายในครอบครัว ส่วนรายได้อื่นๆ ไม่ได้แบ่งให้ใคร

การจัดการรายจ่าย พบว่า ไม่มีการวางแผนการใช้จ่ายล่วงหน้าชัดเจนเท่าใดนัก เพียงแต่มีการเก็บออมไว้สำหรับใช้จ่ายเมื่อจำเป็นหรือเจ็บป่วยฉุกเฉินเท่านั้น ตลาดที่ไปใช้จ่าย พบว่า อาหารสดหรือผักผลไม้ต่างๆ ส่วนใหญ่จะซื้อจากตลาดนัดในหมู่บ้าน ส่วนอาหารแห้งหรือข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ส่วนใหญ่

จะซื้อจากห้างสรรพสินค้าประเภทลดราคา (discount store) เช่น บิ๊กซี หรือเทสโกโลดส์ เป็นต้น โดยสามีจะเป็นผู้ซื้อเข้าบ้าน

ด้านการตัดสินใจในการใช้จ่าย พบว่า กรณีการใช้จ่ายเพื่อการบริโภคของครอบครัว เช่น อาหาร เครื่องปรุงหรือของใช้อื่นๆ ภายในบ้านที่ใช้ร่วมกัน นางส้มโอจะเป็นผู้ดูแล ตรวจสอบและตัดสินใจซื้อ ส่วนกรณีที่เป็นค่าใช้จ่ายสำคัญหรือซื้อของที่มีราคาแพง นางส้มโอและสามีจะปรึกษารื้อกันก่อนการตัดสินใจ ทั้งนี้ หากเป็นเรื่องสำคัญมากหรือมีค่าใช้จ่ายสูง นอกจากจะมีการปรึกษารื้อกันในครอบครัวแล้ว ยังปรึกษาแม่อีกด้วย

การทำความสะดวกบ้านและทำกับข้าว นางส้มโอเป็นคนรับผิดชอบ สำหรับการซักเสื้อผ้า แต่ละคนจะดูแลของตนเอง สำหรับเสื้อผ้าของแม่นั้นบางครั้งนางส้มโอจะช่วยดูแลให้ ทั้งนี้ นางส้มโอกล่าวว่าการที่ต่างคนต่างซักเสื้อผ้าของตนเองนั้น เนื่องจากเดิมนางส้มโอต้องทำนาด้วยจึงไม่มีเวลาดูแลให้คนอื่นฯ และก็ทำต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันครัวเรือนนี้ไม่มีสมาชิกที่อยู่ในวัยเด็ก แต่ก็มีกรอบมในบางเรื่องเช่นกัน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับประเพณีหรือพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งแม่นางส้มโอมักจะเล่าหรืออธิบายแนวทางการปฏิบัติในเรื่องดังกล่าวให้แก่อุยกๆ เพราะเกรงว่าลูก ๆ จะทำไม่ได้ หรือมีการปฏิบัติที่ผิดเพี้ยนไปจากเดิม ส่วนเรื่องอื่นๆ มักจะไปเน้นในลักษณะการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นซึ่งกันและกันมากกว่า เช่น ใครมีเรื่องอะไรน่าสนใจก็จะเล่าให้กันฟัง

เนื่องจากสมาชิกทุกคนเป็นผู้ใหญ่แล้ว จึงไม่มีระบบการควบคุมที่ชัดเจน โดยแต่ละคนจะรับผิดชอบตามบทบาทหน้าที่ของตนเอง และจะตกลงกันไว้ว่าใครจะต้องรับผิดชอบเรื่องอะไร เช่น หากจะไปนอกบ้านจะต้องมีคนอยู่เฝ้าบ้าน โดยแม่นางส้มโอจะอยู่เฝ้าบ้านตลอดเวลาเนื่องจากอายุมากแล้ว ซึ่งลูกๆ มักจะอยู่เป็นเพื่อนเสมอ จะไม่ทอดทิ้งให้อยู่คนเดียวเป็นเวลานานๆ โดยไม่จำเป็น สำหรับเรื่องอื่นๆ จะไม่มีกฎเกณฑ์การควบคุมที่ชัดเจน

ปัญหาของครอบครัวนางส้มโอ ได้แก่ ปัญหาสุขภาพของแม่ ซึ่งมีอาการปวดเข่าอยู่เสมอ ส่วนเรื่องอื่นๆ จะเป็นความวิตกกังวลมากกว่า เช่น นางส้มโอวิตกกังวลว่าจากภาวะที่ตนเองไม่มีลูก เกรงว่าเมื่อถึงวัยชราจะไม่มีใครมาดูแล รวมทั้งปัญหาที่สามีมักจะทำให้ความสนใจครอบครัวเดิมและหลานๆ มากกว่า เป็นต้น

๕.๑.๓ ครัวเรือนครอบครัวขยาย

(๑) ครอบครัวของนางมินา (นามสมมติ) : หลายอาชีพ

ครัวเรือนของนางมินา อยู่ร่วมกันแบบ "ครอบครัวขยาย" ๒ ครอบครัว มีสมาชิกรวมทั้งหมด ๘ คน เดิมครอบครัวของพ่อแม่มีอาชีพทำนา โดยพ่อเป็นพนักงานรักษาความปลอดภัยในโรงงานทอผ้าแห่งหนึ่งในเขตอำเภอธัญบุรีด้วย จึงพยายามที่จะส่งให้ลูกเรียนหนังสือ เพราะไม่ต้องการให้ลูกมีอาชีพทำนา เนื่องจากเห็นว่าเป็นอาชีพที่ลำบากและมีรายได้ไม่แน่นอน หลังจากนั้นนางมินาแต่งงานและมีลูกคนแรก พ่อจึงได้ออกจากงานมาช่วยภรรยาเลี้ยงหลานและดูแลบ้าน

สำหรับนางมีนา หลังจากจบการศึกษาระดับปริญญาตรีแล้ว ได้ไปทำงานที่บริษัทเกี่ยวกับระบบบำบัดน้ำเสียแห่งหนึ่ง ในเขตกรุงเทพมหานคร และแต่งงานเมื่อประมาณ ๔ ปีกว่า ต่อมาจึงลาออกจากงาน เนื่องจากที่ทำงานอยู่ไกล ไม่มีเวลาดูแลลูกและครอบครัว โดยไปสมัครทำงานเป็นลูกจ้างชั่วคราว ที่สถาบันเทคโนโลยีราชมงคลแห่งหนึ่ง ตั้งแต่ปี ๒๕๔๐ เป็นต้นมา ส่วนสามีหลังจากจบการศึกษาระดับ ปวช. แล้ว เคยทำงานที่บริษัทแห่งหนึ่งก่อน แล้วจึงออกมาทำงานที่บริษัทอีกแห่งหนึ่ง ในปัจจุบันพ่อแม่ของนางมีนา ก็ยังคงทำนาอยู่ โดยจะเก็บส่วนหนึ่งไว้กินเอง ส่วนที่เหลือก็จะขายเป็นรายได้ของครอบครัว

เมื่อมีลูกคนแรกค่าใช้จ่ายต่างๆ มีมากขึ้น ทำให้เงินที่เก็บออมไว้เริ่มน้อยลง นางมีนาและสามี จึงต้องมีอาชีพเสริม จึงขออนุญาตพ่อแม่ขุดปลาดุกและปลาตะเพียนในบริเวณบ้าน รวมทั้งลงทุนทำนาของพ่อแม่จำนวน ๑๗ ไร่ ปลูกไม้ผลอีกประมาณ ๓ ไร่ ต่อมาเมื่อปีที่แล้วที่ขายของสามี ซึ่งเลี้ยงนกหงส์หยกเป็นอาชีพเสริม ได้แนะนำและให้พ่อแม่พันธุ์นกมา ๑๐ ตัว เพื่อให้ทดลองเลี้ยงและเพาะพันธุ์ขาย จึงทำให้ครอบครัวของนางมีนามีอาชีพเสริมด้านการเกษตรหลายอย่าง

นางมีนาและสามีมีรายได้จากการทำงานประจำและมีรายได้อื่นจากอาชีพเสริม เช่น ทำนา ขายปลานกและผลไม้ โดยอาชีพที่เป็นงานประจำทั้งสามีและภรรยาจะช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่น นางมีนา จะช่วยเตรียมอาหาร และข้าวของก่อนไปทำงาน และถ้ามีเวลาวางสามีจะช่วยดูแลลูกก่อนและหลังกลับจากทำงาน สำหรับนางมีนานั้นไม่ได้ออกเดินทางไปทำงานพร้อมกับสามี เพราะจะคอยดูแลเตรียมข้าวของให้ลูกคนโตไปศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อน แล้วนั่งรถโดยสารจากหน้าวัดกลางคลองสี่ไปขึ้นรถที่ปากทางสายรังสิต - นครนายก ส่วนขากลับนั้นจะอาศัยรถของเพื่อนบ้านซึ่งมีที่ทำงานอยู่ใกล้เคียงกันกลับบ้านด้วยกัน

ในการทำนา ครัวเรือนนี้จะทำนาได้ ๕ ครั้งในระยะเวลา ๒ ปี (ทั้งนาปีและนาปรัง) ในลักษณะของนาหว่านน้ำตม โดยที่นาบริเวณใกล้บ้านพ่อแม่จะเป็นคนทำ ซึ่งจะมีทั้งการจ้างและการลงแขกช่วยกันของคนในหมู่บ้าน (แลกเปลี่ยนกัน) ส่วนที่นาที่อยู่ไกลบ้าน นางมีนาและสามีจะเป็นคนทำ ซึ่งจะทำในช่วงที่สามีทำงานผลัดบ่ายหรือวันหยุด โดยจ้างคนไปช่วยไถหว่าน (ใช้รถไถนาเดินตาม) สำหรับการฉีดยาฆ่าแมลง และการใส่ปุ๋ยนางมีนากับสามีจะทำเอง การเก็บเกี่ยวจะจ้างรถเกี่ยววนวดข้าว ซึ่งจะจ้างคนไปช่วย ๑ - ๒ คนด้วย และจะนัดพ่อค้าไปรับซื้อข้าวในวันที่เก็บเกี่ยวด้วยเลย

สำหรับการเลี้ยงปลาและนกหงส์หยก ครอบครัวนางมีนาจะเป็นคนลงทุน โดยจะเลี้ยงแบบง่ายๆ ให้ทั้งอาหารสำเร็จรูป (อาหารเม็ด) อาหารที่เหลือจากการรับประทานอาหารของคนในบ้าน และอาหารตามธรรมชาติ โดยพ่อแม่จะคอยดูแลช่วยให้อาหารปลาและนก ส่วนการทำสวนไม้ผล เช่น มะม่วง และกล้วย จะปลูกไว้ทั้งที่บริเวณบ้านและที่นา ครอบครัวนางมีนาเป็นคนลงทุนเช่นกัน โดยสวนที่บริเวณคลองห้าจะฝากให้ญาติซึ่งอาศัยอยู่บริเวณนั้นช่วยเฝ้าและดูแลให้ ส่วนที่บ้านจะดูแลเองร่วมกับพ่อแม่

ด้านการจัดการรายจ่าย ครัวเรือนนางมีนา ไม่มีการวางแผนการใช้จ่ายที่ชัดเจนมากนัก แต่มีการแบ่งส่วนรายได้เป็นเงินออมไว้ใช้เมื่อจำเป็นหรือเป็นค่าใช้จ่ายในอนาคต เช่น กรณีเจ็บป่วย หรือค่าใช้จ่ายในยามฉุกเฉิน เป็นต้น ค่าใช้จ่ายภายในบ้าน เช่น ค่าอาหาร ส่วนใหญ่แม่จะเป็นผู้รับผิดชอบ โดยใช้รายได้

จากการทำนา สำหรับค่าใช้จ่ายส่วนตัวต่างๆ แต่ละครอบครัวรับผิดชอบกันเอง ทั้งนี้ นางมีนาและน้องชายจะ ช่วยจ่ายค่าอาหารบ้าง ซึ่งพ่อและนางมีนาจะเป็นคนเดินทางไปซื้อข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ หากเป็น อาหารสด เช่น เนื้อ ผักผลไม้ จะซื้อจากตลาดนัด รถเร่ขายหรือจากห้าง โดยปลูกผักบางอย่างไว้รับ ประทานเองด้วย ส่วนอาหารแห้ง เครื่องปรุง และข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ส่วนใหญ่จะซื้อจากห้างประเภทลด ราคา (discount store) เช่น บิ๊กซี เนื่องจากมีสินค้าให้เลือกมาก และราคาถูกกว่าท้องตลาดทั่วไป โดยซื้อประมาณเดือนละครั้ง

ในการตัดสินใจในการใช้จ่าย พบว่า หากเป็นของเล็กๆ น้อยๆ หรือของใช้ส่วนตัว แต่ละคนหรือ แต่ละครอบครัวตัดสินใจกันเอง แต่ถ้าเป็นของที่มีมูลค่ามากหรือมีราคาแพง สามมีและภรรยาจะหารือกัน กรณีครอบครัวของนางมีนานั้นเฉพาะกรณีที่ไม่ใช่เรื่องสำคัญ นางมีนามักจะตัดสินใจเอง แต่หากเป็น เรื่องสำคัญนอกจากจะหารือระหว่างสามมีภรรยาแล้ว จะปรึกษาพ่อแม่ด้วย

เนื่องจากนางมีนาและสามมีทำงานประจำนอกบ้าน แต่อยู่ร่วมกับพ่อแม่ ภาระงานบ้านส่วนใหญ่ จึงเป็นหน้าที่ของพ่อและแม่ของนางมีนา โดยพ่อจะรับผิดชอบการทำอาหารและรับส่งหลานไปโรงเรียน ส่วนแม่จะช่วยดูแลหลานและงานบ้านทั่วๆ ไป สำหรับการซักผ้า พ่อแม่และน้องชายจะรับผิดชอบเสื้อผ้า ของตนเอง ส่วนนางมีนาจะรับผิดชอบเสื้อผ้าของสามมีและลูก โดยจะทำในวันหยุดงาน ส่วนสามมีจะช่วย งานบ้านบ้างแต่ค่อนข้างน้อย เนื่องจากไม่ค่อยมีเวลาและวันหยุดจะต้องไปทำงานในที่นาและสวนด้วย

ปัจจุบันลูกสาวคนโตของนางมีนายังไม่ถึงวัยเรียน แต่ได้นำไปเตรียมความพร้อมก่อนวัยเรียนที่ศูนย์ พัฒนาเด็กเล็กของตำบล และจะเข้าเรียนในชั้นอนุบาลของโรงเรียนในหมู่บ้านในปีการศึกษา ๒๕๔๕ เนื่องจาก ครอบครัวนี้พ่อแม่ต้องไปทำงานนอกบ้าน ดังนั้น ญาติผู้ใหญ่ (ตาและยาย) จึงยังมีบทบาทในการดูแล และอบรมสั่งสอนลูกหลานค่อนข้างมาก สำหรับในช่วงที่เป็นวันหยุดงานหรือพ่อแม่อยู่บ้านนั้น แม่จะมีบทบาท สำคัญในการขัดเกลามากกว่าคนอื่นๆ โดยพ่อแม่จะดูแลขัดเกลาในทุกๆ เรื่องที่รู้และมีประสบการณ์ สำหรับตายายนั้นนอกจากเรื่องทั่วๆ ไปแล้ว ยังมีเรื่องเกี่ยวกับศาสนา ประเพณี วัฒนธรรมอีกด้วย เนื่องจาก เป็นผู้ที่มีบทบาทในการพาเด็กไปร่วมงานและเรียนรู้เรื่องต่างๆ ในชุมชนด้วย

สำหรับสมาชิกที่เป็นผู้ใหญ่ไม่ได้มีระบบการควบคุมที่ชัดเจน ส่วนสมาชิกที่เป็นเด็กนั้นเนื่องจากอายุ ยังน้อย และอยู่ในช่วงวัยที่กำลังซุกซน จึงมีกฎเกณฑ์ในการควบคุมบ้าง สำหรับการลงโทษนั้นจะมีทั้งดู ว่ากล่าว และตีบ้าง โดยส่วนใหญ่เป็นการควบคุมเพื่อป้องกันอันตราย เช่น การเล่น การรับประทาน อาหาร สุขภาพและสุขนิสัย ฯลฯ โดยตากับยาย ซึ่งมีเวลาอยู่กับเด็กมากกว่าพ่อแม่ เป็นผู้ดูแลและควบคุม เด็กในช่วงเวลาที่พ่อแม่ไม่อยู่บ้าน และในกรณีที่มีความไม่เข้าใจกันเล็กๆ น้อยๆ แก้ไขโดยการอธิบาย เหตุผล ใช้สติ หรือต่างฝ่ายต่างเจียบและให้เวลาซึ่งกันและกัน

(๒) ครอบครัวของนางกระต่าย (นามสมมติ) : หลายอาชีพ

ครัวเรือนของนางกระต่ายอยู่ร่วมกันแบบ "ครอบครัวขยาย" ทั้งหมด ๓ ครอบครัว มีสมาชิกรวม ๘ คน ได้แก่ ครอบครัวของพ่อแม่สามมี มีสมาชิก ๒ คน ครอบครัวของนางกระต่าย มีสมาชิก ๔ คน และ ครอบครัวของน้องเขย มีสมาชิก ๒ คน เดิมครอบครัวของพ่อแม่สามมีมีอาชีพทำนา และพ่อสามมีเป็นช่าง

ซ่อมบำรุงในโรงงานด้วย โดยทำงานในโรงงานถึง ๒๒ ปี จึงออกจากงานเนื่องจากเกษียณอายุ สมัยก่อนจะทำนาโดยปลูกข้าวเจ้าพันธุ์พื้นเมืองสำหรับเก็บไว้เพื่อการบริโภคในครอบครัว ส่วนที่เหลือจะขายเป็นรายได้ของครอบครัว ปัจจุบันปลูกข้าวสำหรับขายอย่างเดียว เนื่องจากข้าวเมล็ดแข็ง ไม่เหมาะสำหรับการบริโภค และไม่มีโรงสีข้าวอยู่ในชุมชน และใช้วิธีการซื้อข้าวสารจากท้องตลาดสำหรับการบริโภคในครัวเรือนแทน

การทำนาของครอบครัวพ่อแม่สามี จะมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตเช่นเดียวกันกับครอบครัวอื่นๆ กล่าวคือ เริ่มจากการใช้แรงงานคนและสัตว์ (ควาย) เป็นหลัก ต่อมาจึงมีการรับเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ได้แก่ การใช้เครื่องจักรกลการเกษตร เช่น รถไถนา รถนวดข้าว เครื่องสูบน้ำ รถเกี่ยวนวดข้าว การรับเทคโนโลยีทันสมัยอื่นๆ เช่น การใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและวัชพืช การใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ๆ เป็นต้น ในการทำงานนั้นจะมีทั้งการลงแขกช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และการจ้างแรงงานด้วย พ่อแม่สามีนางกระต่ายมีความคิดเช่นเดียวกันกับครอบครัวชาวนาอื่นๆ ในชุมชน คือ พยายามที่จะให้ลูกทุกคนได้เรียนหนังสือ เพื่อจะได้มีอาชีพที่ไม่ต้องลำบากเหมือนตนเอง ทำให้ลูกๆ เลือกที่จะประกอบอาชีพอื่นเป็นอาชีพหลักแทนการทำนา เช่น เป็นช่างประจำโรงงาน ข้าราชการ และพนักงานบริษัท เป็นต้น

ครอบครัวเดิมของนางกระต่ายก็มีอาชีพทำนา หลังจากที่จบการศึกษาระดับ ม.ศ. ๓ แล้ว นางกระต่ายก็ออกมาช่วยพ่อแม่ทำนา จนกระทั่งอายุประมาณ ๒๖ ปี ได้แต่งงานและย้ายมาอยู่ที่บ้านพ่อแม่ของสามี เนื่องจากครอบครัวนี้ไม่มีคนช่วยทำนา ปัจจุบันนางกระต่ายจะเป็นคนหลักในการทำนาของครัวเรือน หลังจากที่ทำนาอย่างเดียวนานหลายปี ครัวเรือนของนางกระต่ายจึงตัดสินใจที่จะสร้างอาชีพเสริมด้วยการขุดบ่อเลี้ยงปลาในบริเวณรอบๆ บ้าน ได้แก่ ปลาสลิด ปลาตะเพียนและปลายี่สก โดยเลี้ยงแบบง่าย ๆ ผสมผสานระหว่างการให้อาหารสำเร็จรูป และอาหารตามธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ผักและผลไม้ต่างๆ ซึ่งทำรายได้ให้พอสมควร นอกจากนี้ยังมีการปลูกต้นเตยไว้สำหรับตัดใบขายด้วย

นางกระต่ายจะเป็นคนหลักที่รับผิดชอบในการทำนา โดยจะทำหน้าที่ทุกอย่างที่สามารถจะทำได้ เช่น การไถนา การหว่านข้าว การใส่ปุ๋ย ฯลฯ โดยพ่อแม่สามีจะคอยช่วยเหลือในกรณีที่เป็นงานหนักทำคนเดียวไม่ได้ และสามีจะช่วยในช่วงวันหยุดงานด้วย มีการจ้างแรงงานในการทำนาสำหรับกรณีที่จะต้องใช้แรงงานคนมากหรือเป็นงานเร่งด่วนด้วย เช่น จ้างไถนา จ้างรถเกี่ยวนวดข้าว จ้างคนช่วยประจำรถเกี่ยวนวดข้าว เป็นต้น สำหรับการลงทุนเพื่อการทำงานนั้นทั้งพ่อแม่สามีและครอบครัวนางกระต่ายจะลงทุนร่วมกัน ส่วนการเลี้ยงปลาจะช่วยกันดูแลให้อาหารปลา การปลูกเตยตัดใบ นางกระต่ายและแม่สามีจะเป็นผู้ดูแล และตัดใบขาย โดยรายได้ส่วนนี้มีเพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่จะให้ครอบครัวพ่อแม่สามี

สำหรับสามีจะไปทำงานที่โรงงานสับดาหฺละ ๖ วัน หยุดวันอาทิตย์ โดยจะขับรถจักรยานยนต์ไปจอดไว้ที่ปากทางสายรังสิต - นครนายก เพื่อขึ้นรถรับส่งคนงานไปทำงานที่อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ส่วนน้องเขยและน้องสะใภ้จะรับผิดชอบหน้าที่การงานของตนเองเป็นหลัก

การจัดการรายจ่าย พบว่า มีการวางแผนการใช้จ่ายล่วงหน้าบ้าง แต่ไม่ค่อยชัดเจนเท่าใดนัก เช่น ค่าใช้จ่ายในการทำนา การศึกษาของลูก มีการเก็บออมไว้สำหรับใช้จ่ายเมื่อจำเป็นหรือเจ็บป่วยฉุกเฉิน เป็นต้น ส่วนค่าใช้จ่ายอื่นๆ นั้นยังไม่พบว่ามีวางแผนการใช้จ่ายอย่างชัดเจน สถานที่หรือตลาดที่ไปใช้จ่าย พบว่า อาหารสดหรือผักผลไม้ต่างๆ ส่วนใหญ่จะซื้อจากตลาดนัดในหมู่บ้าน ส่วนอาหารแห้งหรือข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ส่วนใหญ่จะซื้อจากห้างสรรพสินค้าประเภทลดราคา (discount store) เช่น บิ๊กซี หรือ เทสโกโลดส์ เป็นต้น

ด้านการตัดสินใจในการใช้จ่าย พบว่า กรณีการใช้จ่ายเพื่อการบริโภครวมของครอบครัวที่ใช้ร่วมกัน เช่น อาหาร เครื่องปรุงหรือของใช้อื่นๆ ภายในบ้าน นางกระต่ายและแม่สามีจะเป็นผู้ดูแล ตรวจสอบและตัดสินใจซื้อ โดยใช้งบประมาณจากครอบครัวของตนเองและครอบครัวนางกระต่ายเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ครอบครัวของน้องเซจะร่วมรับผิดชอบในส่วนนี้ด้วย แต่มีสัดส่วนค่าใช้จ่ายน้อยกว่า กรณีการใช้จ่ายส่วนตัวของแต่ละครอบครัว จะตัดสินใจและรับผิดชอบค่าใช้จ่ายกันเอง โดยภรรยาจะมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจเลือกซื้อในฐานะของ "แม่บ้าน" ทั้งนี้ ครอบครัวของนางกระต่ายกำลังแยกเป็นครัวเรือนใหม่ โดยปลูกบ้านในบริเวณใกล้เคียงกับครอบครัวของพ่อแม่สามี

กรณีที่เป็นค่าใช้จ่ายสำคัญ สามีภรรยาของแต่ละครอบครัวจะปรึกษารือกันก่อนการตัดสินใจใช้จ่าย ทั้งนี้ หากเป็นเรื่องสำคัญมากหรือมีค่าใช้จ่ายสูง นอกจากจะมีการปรึกษารือภายในครอบครัวแล้ว แต่ละครอบครัวอาจจะมีการปรึกษากับครอบครัวอื่น และครอบครัวของพ่อแม่ด้วย โดยพ่อแม่มีนางกระต่ายจะมีบทบาทสำคัญในการให้คำปรึกษา ให้ข้อคิดเห็น และการตัดสินใจในเรื่องสำคัญเหล่านี้

การทำความสะอาดบ้าน ทำกับข้าวและดูแลสมาชิก บุคคลที่ทำหน้าที่หลักคือนางกระต่าย รองลงมาคือแม่สามี ส่วนการซักผ้า เดิมนางกระต่ายจะรับผิดชอบทำให้ทุกคนในบ้าน ปัจจุบันนางกระต่ายและน้องสะใภ้จะรับผิดชอบซักผ้าให้คนในครอบครัวตนเอง และเสื้อผ้าของพ่อแม่สามี โดยนางกระต่ายจะซักด้วยมือ แต่น้องสะใภ้ใช้เครื่องซักผ้า ทั้งนี้ นางกระต่ายจะสอนให้ลูกสาวช่วยในบางครั้งด้วย

ปัจจุบันครัวเรือนนี้มีสมาชิกที่อยู่ในวัยเรียน ๒ คน คือลูกชายนางกระต่าย เรียนที่โรงเรียนสวนกุหลาบปทุมธานี เนื่องจากเป็นโรงเรียนรัฐที่มีชื่อเสียงและเดินทางสะดวกเนื่องจากมีรถในหมู่บ้านรับ-ส่งนักเรียนไปโรงเรียน และลูกสาวเรียนที่โรงเรียนวัดกลางคลองสี่ เนื่องจากอยู่ใกล้บ้าน การดูแลการเรียนของลูกทั้งสองคนส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของนางกระต่าย หากไม่สามารถสอนได้จะสอบถามจากน้า หรือครูที่เป็นเพื่อนบ้านกัน นางกระต่ายจะให้ลูกชายช่วยสอนการบ้านให้แก่น้องสาวด้วย นอกจากนี้ลูกชายไปเรียนพิเศษในทุกวันเสาร์ที่โรงเรียนกวดวิชาในเขตกรุงเทพมหานคร เนื่องจากเห็นว่าลูกเรียนไม่ค่อยดี สอบไม่ผ่านเป็นบางวิชา และบางครั้งบางเรื่องตัวเองและสามีไม่สามารถสอนลูกให้เข้าใจได้ รวมทั้งในหมู่บ้านก็มีเด็กหลายคน ที่ไปเรียนพิเศษแล้วผลการเรียนดีขึ้น ส่วนลูกสาวยังไม่ได้ไปเรียนพิเศษ เพราะการเรียนยังไม่ยากนัก และอายุยังน้อย

นางกระต่ายเป็นบุคคลหลักในการอบรมสั่งสอนลูก โดยสามีจะช่วยดูแลด้วย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากครอบครัวนี้เป็นครอบครัวขยาย ญาติผู้ใหญ่ในครัวเรือนจะมีบทบาทในการอบรมสั่งสอนสมาชิกที่เป็นเด็กด้วย การอบรมสั่งสอนในเรื่องต่างๆ นั้น จะใช้วิธีการหลายๆ อย่างผสมผสานกันไป เช่น การเล่าให้ฟัง ทำให้ดู พาไปดู อธิบายเหตุผล รวมทั้งการอ่านหนังสือ ฟังวิทยุ ชมโทรทัศน์ ฯลฯ

สมาชิกที่เป็นผู้ใหญ่ ไม่มีระบบการควบคุมที่ชัดเจน ส่วนใหญ่แต่ละคนจะรับผิดชอบตามบทบาทหน้าที่ของตนเอง โดยญาติผู้ใหญ่ (เช่น พ่อ แม่) จะคอยบอกกล่าว หรือตักเตือน หากเห็นว่ามีพฤติกรรมที่ไม่ค่อยเหมาะสม สำหรับสมาชิกที่เป็นเด็กนั้น จะมีกฎเกณฑ์บางประการ เพื่อประโยชน์ทางการศึกษา สวัสดิภาพ และการเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว เช่น การขออนุญาตออกนอกบ้าน การอ่านหนังสือหรือทำการบ้าน การดูโทรทัศน์ การใช้จ่ายเงิน เป็นต้น โดยพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่จะเป็นผู้ควบคุมความประพฤติ เมื่อมีปัญหาความขัดแย้งหรือความไม่เข้าใจกันระหว่างคนในครอบครัว จะใช้วิธีการอธิบาย ให้เหตุผล และให้เวลาซึ่งกันและกัน พ่อแม่สามีเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยป้องกันและแก้ไขความขัดแย้งในครัวเรือน

(๓) ครอบครัวของนายมะม่วง (นามสมมติ) : หลายอาชีพ

ครัวเรือนของนายมะม่วง เป็น "ครอบครัวขยาย" อยู่ร่วมกัน ๙ คน ๓ ครอบครัว ได้แก่ ครอบครัวนายมะม่วง ครอบครัวของลูกสาวคนโต และครอบครัวของลูกสาวคนเล็ก โดยนายมะม่วงเคยเป็นเด็กชนเครื่องดนตรีและเล่นเครื่องดนตรีบางชิ้นได้ ทำอยู่ประมาณ ๔ ปี ก็กลับมาอยู่ที่บ้าน ต่อมาญาติพาไปสมัครเป็นลูกจ้างที่ร้านซ่อมหม้อน้ำรถยนต์ ทำอยู่ช่วงหนึ่งก็กลับมาอยู่ที่บ้าน เพราะแม่ นายมะม่วงเห็นว่าติดเพื่อน ชอบไปเที่ยว เกรงว่าจะเสียคน เมื่อนายมะม่วงกลับมาอยู่บ้านก็ได้บวชเรียน แล้วสมัครเป็นทหารเกณฑ์ เพราะคนอื่นเล่าให้ฟังว่าได้เรียนหรือได้วิชาความรู้ต่างๆ ได้ยิงปืน เล่นกีฬาและออกกำลังกาย รวมทั้งคนที่จะไปสมัครทำงานอื่นๆ หากผ่านการเกณฑ์ทหารจะได้รับการพิจารณาก่อน ทั้งนี้ นายมะม่วงคิดว่าจากการเป็นทหารเกณฑ์นอกจากจะได้รับความรู้และประสบการณ์แล้ว ยังทำให้ตนเองมีระเบียบวินัยและมีความสามารถพิเศษ

หลังจากนั้นน้องชายได้ชักชวนให้มาทำงานโรงแรมที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งที่กรุงเทพฯ ในช่วงแรกยังแยกกันอยู่กับภรรยา โดยไปอาศัยอยู่กับหลวงลุงที่วัดใกล้ๆ กับที่ทำงาน ต่อมาทางขนส่งทางอากาศเปิดรับสมัครบุคคลเข้ารับราชการ นายมะม่วงก็ไปสมัครสอบและได้รับการบรรจุเข้ารับราชการ แต่ยังคงทำงานที่โรงแรมช่วงกลางคืนอยู่ด้วยเพราะว่ามีรายได้ดี โดยภรรยาก็ประกอบอาชีพเย็บผ้า (เย็บจักรอุตสาหกรรม) ให้กับชาวต่างประเทศ และประมาณปี ๒๕๑๕ มีคนชายที่ติดดินนอนใหญ่ที่บ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๔ จึงตัดสินใจซื้อที่ดินไว้ ๑๐๐ ตารางวา ต่อมาได้กลับมาอยู่ในพื้นที่ โดยปลูกเป็นเพิงเล็กๆ เพื่อขายของชำให้คนงานในโรงงานที่อยู่ใกล้เคียง ส่วนภรรยาเป็นหัวหน้าคุมงานในโรงงานอุตสาหกรรมเย็บกระเป๋าส่งนอกและออกจากงานเพราะภาวะเศรษฐกิจตกต่ำโรงงานปิดกิจการ ต่อมาเมื่อชุมชนคลองสี่มีการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองมากขึ้น เริ่มขยายกิจการขายอะไหล่ ซ่อมรถจักรยานและรถจักรยานยนต์ ในขณะเดียวกัน นายมะม่วงก็พัฒนางานด้านแต่งเพลง และเริ่มไปขายผลงานให้กับนักร้องเพลงลูกทุ่งสังกัดค่ายต่าง ๆ ไปด้วย

ครัวเรือนนายมะม่วงเป็นครอบครัวขยาย และประกอบอาชีพหลากหลาย กล่าวคือ นายมะม่วงรับราชการและมีอาชีพเสริม เช่น แต่งเพลง เขียนป้ายโฆษณา ทำนา ปลูกไม้ผล กิจการห้องเช่า ภรรยาค้าขาย และเย็บจักรอุตสาหกรรม ลูกสาวคนโตและสามีจะช่วยแม่ค้าขาย ขายอะไหล่ ซ่อมรถจักรยานและรถจักรยานยนต์ ลูกสาวคนกลางรับราชการ ลูกสาวคนเล็กค้าขาย ส่วนสามีรับราชการ

ทั้งนี้ ครัวเรือนนายมะม่วงจะมีการแบ่งงานให้แก่แต่ละคนรับผิดชอบอย่างชัดเจน แต่ก็มีคามยืดหยุ่นหรือปรับเปลี่ยนกันได้ กล่าวคือ ภรรยาจะรับจ้างเย็บกระเป๋าและช่วยลูกชายของชำ ลูกสาวคนโตและสามีจะดูแลซ่อมรถจักรยานและรถจักรยานยนต์ และช่วยแม่ดูแลงานเย็บกระเป๋า ส่วนลูกสาวคนเล็กจะขายของชำและขายยา ลูกสาวคนกลางรับราชการ แต่เมื่อกลับมาบ้านก็ต้องช่วยพี่หรือน้องชายของด้วย ส่วนคนอื่นๆ ถ้าหากว่างก็จะช่วยกันทำงาน โดยนายมะม่วงจะเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการกำหนดหน้าที่และการตัดสินใจในการวางแผนลงทุน ดำเนินการ และหาแหล่งเงินทุนเพื่อขยายกิจการต่างๆ ของครอบครัว

การจัดสรรผลผลิตก็จะมีอยู่สองส่วนใหญ่ๆ คือ ส่วนที่บุคคลนั้นประกอบอาชีพหรือมีหน้าที่รับผิดชอบอยู่ เช่น รับราชการ รับจ้าง ค้าขาย แต่ก็มีบางส่วนที่นายมะม่วงควบคุมและดูแล เช่น กิจการห้องเช่า การแต่งเพลง และค้าขายบางส่วน เพื่อเป็นการสะสมทุนในการพัฒนาหรือขยายกิจการอื่นๆ ในอนาคต โดยจะมีการจัดสรรเงินบางส่วน เพื่อการเก็บออมไว้ใช้ในยามฉุกเฉินและการลงทุนค้าขายหรือลงทุนอย่างอื่นด้วย

นายมะม่วงจะมีบทบาทหลักในการควบคุมดูแล และวางแผนที่ต้องใช้เงินจำนวนมาก แต่ถ้าเป็นเรื่องการซื้ออาหารและเครื่องใช้ต่างๆ จะเป็นบทบาทของภรรยา โดยส่วนใหญ่ครัวเรือนนี้จะใช้สินค้าอุปโภคบริโภคที่มีอยู่ในร้านค้าของตนเอง ซึ่งซื้อไว้ขายจากห้างสรรพสินค้าขายส่งหรือลดราคาหรือมีพ่อค้ามาส่ง ส่วนอาหาร เช่น ผักและผลไม้มักจะไปเก็บจากสวนที่ปลูกไว้หรือไปเก็บมาจากบ้านแม่หรือบ้านญาติๆ หรืออาจจะไปซื้อที่ตลาดนัด ครอบครัวนายมะม่วงมีสิ่งอำนวยความสะดวกทันสมัยค่อนข้างมาก เช่น รถยนต์ วีซีดี เครื่องปรับอากาศ เครื่องดูดฝุ่น เครื่องซักผ้า เครื่องคอมพิวเตอร์ ไมโครเวฟ ฯลฯ

ครัวเรือนนี้มีทั้งสมาชิกที่ทำงานประจำอยู่ที่บ้าน และนอกบ้าน โดยจะมีการแบ่งงานกันทำ เช่น ทำกับข้าว ล้างจาน ซักเสื้อผ้า ดูแลความสะอาดบ้าน ส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของภรรยา และลูกสาวทุกๆ คน ซึ่งจะต้องช่วยเหลือกัน ส่วนนายมะม่วงและลูกชายจะช่วยงานบ้านด้วยในบางคราวที่มีเวลา เช่น ซักผ้า ทำกับข้าว เป็นต้น

การอบรมและขัดเกลาลูก นายมะม่วงและภรรยาจะคอยสอนหรือนำลูกๆ อย่างต่อเนื่องรวมทั้งทำเป็นตัวอย่างแก่ลูกๆ ด้วย เช่น ทดลองหรือลงมือทำ แต่จะให้อิสระกับลูกๆ ในการจัดการหรือประกอบอาชีพ เนื่องจากลูกๆ โตแล้ว บทบาทของนายมะม่วงส่วนใหญ่จะเน้นเกี่ยวกับการขัดเกลาเรื่องอาชีพ การเข้าสังคม ส่วนภรรยาจะเน้นเรื่องความประพฤติ ระเบียบวินัย และบทบาทหน้าที่ของลูกผู้หญิง เช่น กิริยามารยาท งานบ้าน การใช้ชีวิตคู่และการครองรักครองเรือน ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ส่วนบทบาทที่มีร่วมกัน ได้แก่ เรื่องศีลธรรมและคุณธรรม เช่น ความกตัญญูต่เวที ความซื่อสัตย์ ความอดทน

ครัวเรือนนายมะม่วงมีกฎระเบียบเพื่อควบคุมความประพฤติของลูกๆ และสมาชิกในครอบครัว โดยนายมะม่วงจะมีบทบาทในการควบคุมค่อนข้างมาก ส่วนภรรยาจะช่วยสังเกตและควบคุมบางเรื่องหรือ บางโอกาส เพราะอยู่บ้านและใกล้ชิดกับลูกๆ มากกว่ามะม่วง ลักษณะการควบคุมจะไม่เข้มงวดมากนัก เมื่อมีความไม่เข้าใจกันหรือมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมจะว่ากล่าวตักเตือน บางเรื่องจะตกลงกันได้และหากมีการฝ่าฝืนก็จะมีบทลงโทษ โดยส่วนใหญ่จะเป็นการอธิบายเหตุผลและความเหมาะสมของพฤติกรรมที่ แสดงออกมากกว่าการลงโทษ

สำหรับนายมะม่วงและภรรยาจะมีการควบคุมกันและกัน ในลักษณะของการให้เกียรติหรือไว้ใจกัน และพยายามไม่ทำให้เกิดความเข้าใจผิด โดยนายมะม่วงจะมีบทบาทหลักที่จะต้องคอยสอบถามข้อมูล เกี่ยวกับสมาชิกทุกคน ทั้งนี้ เมื่อมีความไม่เข้าใจกันจะต้องพูดคุยหรืออธิบายเหตุผล ถ้าหากสิ่งที่สมาชิก ในครอบครัวทำและเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีก็จะพูดชมเพื่อเสริมกำลังใจซึ่งกันและกัน ทั้งนี้ นายมะม่วงและ ภรรยาจะไม่ทะเลาะกันหรือแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อหน้าลูก

นายมะม่วงประเมินความสัมพันธ์ระหว่างตนเอง ภรรยา และสมาชิกในครอบครัวว่าอยู่ในระดับ ค่อนข้างดี อาจจะมีปัญหาความไม่เข้าใจหรือถกเถียงกันบ้าง แต่ก็สามารถจัดการหรือแก้ไขให้เกิดความ เข้าใจกันได้ ปัญหาสำคัญของครัวเรือนคือ ปัญหาสุขภาพทางสมองของบุตรเขย แต่ตอนนี้ทุกคนในครอบครัว ก็เข้าใจและก็พยายามปรับตัวกัน ทั้งนี้ นายมะม่วงคิดว่าอุปสรรคต่างๆ ไม่ใช่ปัญหาที่ไม่มีหนทางที่จะแก้ไข แต่เราต่างหากที่จะต้องหาวิธีการที่จะแก้ไขสิ่งต่างๆ เหล่านั้น ส่วนปัญหาอื่นๆ ยังไม่มี สำหรับแนวทาง ในการแก้ไขปัญหาของครอบครัวนั้น จะเน้นการพึ่งตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในครอบครัว ซึ่ง นายมะม่วงกล่าวว่าตนเองจะสอนลูกๆ เสมอว่าให้ถือคติ "ขยัน ประหยัด ซื่อสัตย์ อดทน" ในการดำเนินชีวิต

(๔) ครอบครัวของนายขุนทอง (นามสมมติ) : ค้าขายรองเท้ามือสอง

ครัวเรือนของนายขุนทองอยู่ร่วมกันแบบ "ครอบครัวขยาย" ๓ ครอบครัว สมาชิกรวม ๘ คน ได้แก่ ครอบครัวของพ่อแม่ นายขุนทอง สมาชิก ๒ คน ครอบครัวนายขุนทอง สมาชิก ๔ คน และครอบครัว น้องสาวสมาชิก ๒ คน ครอบครัวของพ่อแม่ นายขุนทองมีอาชีพค้าขาย หลังจากจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษา ตอนปลายแล้วนายขุนทองอยู่บ้านช่วยพ่อแม่ค้าขายและส่งแก๊ส

ต่อมาได้แต่งงานกับภรรยา จึงเริ่มคิดที่จะมีอาชีพของตนเองต่างหาก พี่สาวภรรยาค้าขายรองเท้าเก่า (รองเท้ามือสอง) ที่ตลาดนัดจตุจักร ชักชวนครอบครัวนายขุนทองให้ค้าขายด้วย นายขุนทองและภรรยา จึงเริ่มอาชีพ "ขายของมือสอง" ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา โดยเริ่มจากขาย "เสื้อผ้าเด็กมือสอง" ก่อน ซึ่งเป็นสินค้า เก่าจากประเทศเกาหลีใต้ สิงคโปร์ และฮ่องกง โดยไปรับสินค้าที่ตลาดโรงเกลือติดชายแดนประเทศกัมพูชา เพื่อมาขายตามตลาดนัดต่างๆ ในเขตกรุงเทพมหานคร ปทุมธานีและจังหวัดใกล้เคียง หลังจากที่นาย ขุนทองและภรรยาขายเสื้อผ้าเด็กอยู่ระยะหนึ่งก็เปลี่ยนเป็นขาย "กระเป๋ามือสอง" แทน เพราะเสื้อผ้าเด็ก ขายไม่ดีเท่าที่ควร ในช่วงที่ขายของตามตลาดนัดนายขุนทองและภรรยาจะช่วยกันวิเคราะห์และสังเกต ว่าสินค้าประเภทใดที่ลูกค้าตลาดนัดสนใจ และเริ่มรับสินค้าเหล่านั้นมาทดลองขาย จนในที่สุดก็พบว่า "รองเท้าเด็กมือสอง" เป็นสินค้าที่ขายง่าย แม้จะได้กำไรต่อก้อนน้อย แต่ขายได้ปริมาณมากกว่า จึงตัดสินใจ

ขายรองเท้ามือสองเรื่อยมา ซึ่งในปัจจุบันนอกจากจะรับซื้อสินค้ามาขายเองแล้ว ยังขายส่งต่อให้พ่อค้าคนอื่น ๆ ด้วย

อาชีพขายรองเท้าเด็กมือสองของนายขุนทองและครอบครัว เริ่มจากการเดินทางไปซื้อสินค้าที่ตลาดโรงเกลือ โดยจะไปประมาณ ๓ สัปดาห์ต่อครั้ง นายขุนทองและภรรยาจะออกเดินทางจากบ้านเวลาประมาณ ๐๕.๐๐ น. ถึงตลาดโรงเกลือประมาณ ๐๙.๐๐ น. เลือกซื้อสินค้าครั้งละประมาณ ๖๐๐ คู่ จนกระทั่งเวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. จึงจะเดินทางกลับบ้าน หลังจากสินค้ามาถึงบ้านแล้ว จะต้องมีการเตรียมสินค้าสำหรับนำไปขาย โดยเริ่มจากการซักด้วยมือและปั่นด้วยเครื่องซักผ้า แล้วนำไปผึ่งหรือตากในที่ร่ม เมื่อแห้งดีแล้วก็นำมาตกแต่งซ่อมแซมส่วนที่ชำรุดโดยการทากาว หากรองเท้าคู่ใดชำรุดมากเกินไป จะตัดแยกไว้ต่างหากเพื่อนำไปเปลี่ยนคู่ใหม่จากพ่อค้าที่ตลาดโรงเกลือ หลังจากซ่อมแซมแล้วก็นำมาจัดรูปทรง โดยใช้กระดาษหนังสือพิมพ์อัด (พ่อค้าจะให้กระดาษมาด้วย) แล้วจึงมัดติดกันเป็นคู่ จัดใส่กล่อง เพื่อเตรียมนำไปขายปลีกหรือขายส่ง กระบวนการเตรียมสินค้าก่อนขายนายขุนทองและภรรยาจะช่วยกันทำ โดยสมาชิกคนอื่น ๆ อาจจะช่วยบ้างนาน ๆ ครั้ง สำหรับลูก ๆ จะช่วยนำไปตากและเก็บรองเท้า

กรณีที่นำสินค้าไปขายเองนายขุนทองและภรรยาอาจจะไปขายด้วยกัน หรือคนใดคนหนึ่งไปคนเดียว โดยคนที่อยู่ก็จะคอยเตรียมสินค้า (เช่น ซัก ตาก ซ่อม แต่ง) หรือทำธุระอย่างอื่น ในกรณีที่เป็นไปขายด้วยกันจะช่วยกันจัดของและเรียกขายลูกค้า โดยตลาดนัดที่ไปขายประจำ ได้แก่ วันจันทร์ พุธ ศุกร์ ขายที่บริเวณตลาดยิ่งเจริญ สะพานใหม่ กรุงเทพมหานคร เรียกว่า "คลองถม ๒" วันพฤหัสบดีขายที่ตลาดนัดบริเวณสนามมวนานาชาติ จังหวัดฉะเชิงเทรา วันเสาร์และอาทิตย์ขายที่ตลาดนัดจตุจักร หยุดวันอังคาร ๑ วัน กรณีที่ขายส่งจะเตรียมสินค้าใส่กล่องขนาดใหญ่ไว้ โดยมีลูกค้า ๒ ลักษณะคือคนที่มารับซื้อไปขายต่อเลย จะมาเลือกซื้อสินค้าที่บ้าน โดยจะรับประกันเปลี่ยนสินค้าให้ใหม่กรณีที่ขายไม่ได้ แต่ไม่คืนเงิน และคนที่มารับสินค้าไปขายก่อนแล้วจ่ายเงินให้ทีหลัง

รายได้จากการค้าขายภรรยาจะเป็นผู้เก็บและจัดการ โดยจะมีการวางแผนการใช้จ่ายและแบ่งส่วนสำหรับการเก็บออมไว้ด้วย ตลาดที่ไปใช้จ่ายนั้น กรณีอาหารสดหรือผักผลไม้ต่างๆ ส่วนใหญ่จะซื้อจากตลาดนัดในหมู่บ้าน ส่วนอาหารแห้งหรือข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ส่วนใหญ่จะซื้อจากห้างสรรพสินค้าประเภทลดราคา (discount store) เช่น บิ๊กซี หรือเทสโกโลดิส เป็นต้น โดยทั้งสามีและภรรยาจะเป็นผู้ซื้อเข้าบ้าน

ด้านการตัดสินใจในการใช้จ่าย กรณีการใช้จ่ายเพื่อการบริโภคของครอบครัว เช่น อาหาร เครื่องปรุงหรือของใช้อื่นๆ ภายในบ้านที่เข้าร่วมกัน ภรรยาและแม่นายขุนทองจะเป็นผู้ดูแล ตรวจสอบและตัดสินใจซื้อ โดยออกค่าใช้จ่ายร่วมกัน ส่วนกรณีที่เป็นค่าใช้จ่ายสำคัญ นายขุนทองและภรรยาจะปรึกษารือกันก่อนตัดสินใจ ทั้งนี้ หากเป็นเรื่องสำคัญมากหรือมีค่าใช้จ่ายสูง นอกจากจะมีการปรึกษารือภายในครอบครัวแล้วยังปรึกษาพ่อแม่อีกด้วย

การทำความสะอาดบ้านและทำกับข้าว ภรรยา แม่ และน้องสาวนายขุนทองเป็นคนรับผิดชอบ สำหรับการซักรีดเสื้อผ้า แต่ละครอบครัวจะดูแลของตนเอง สำหรับเสื้อผ้าของพ่อแม่นั้นภรรยา นายขุนทองหรือน้องสาว

จะช่วยดูแลให้ การดูแลลูกเป็นหน้าที่ทั้งของนายขุนทอง ภรรยา ปู่ย่า (พ่อแม่ นายขุนทอง) และเพื่อนบ้านที่มาเช่าบ้านอยู่

ภรรยา นายขุนทองจะเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการอบรมและขัดเกลาลูก โดยไม่ได้เข้มงวดมากนัก ถ้าหากความประพฤติหรือมีการแสดงออกที่ไม่เหมาะสม ก็จจะว่ากล่าวตักเตือน หรือลงโทษโดยการตีบ้าง นอกจากนี้ภรรยาแล้วแม่ นายขุนทองจะมีบทบาทในการสั่งสอนเรื่องกิริยามารยาท งานบ้าน ระเบียบวินัย การรักษาความสะอาด ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น อันตรายจากกระแสไฟฟ้าและเครื่องมือเครื่องใช้ การเรียน ศีลธรรมและคุณธรรม ฯลฯ ส่วนนายขุนทองจะช่วยดูแลบ้างแต่ไม่มากนัก นอกจากนี้เพื่อนบ้านซึ่งมาเช่าบ้านอยู่และมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน ช่วยดูแลลูกในบางเรื่องและบางช่วงเวลาด้วย เช่น ช่วยเลี้ยง ช่วยสอนการบ้าน เป็นต้น

การควบคุมสมาชิกไม่มีระบบที่ชัดเจนสำหรับสมาชิกที่เป็นผู้ใหญ่ เพราะถือว่าน่าจะรับรู้และมีความรับผิดชอบในการปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของตนเองได้ สำหรับสมาชิกที่เป็นเด็กมีกฎเกณฑ์การควบคุมบ้าง เช่น เรื่องการเรียน การเล่นที่อาจเป็นอันตราย เป็นต้น โดยจะมีย่าซึ่งมีเวลาอยู่กับเด็กมากกว่าพ่อแม่เป็นผู้ดูแลและควบคุมความประพฤติของเด็ก ส่วนพ่อแม่จะดูแลช่วงที่มีเวลาอยู่ด้วยกัน นอกจากนี้เพื่อนบ้านซึ่งมาเช่าบ้านอยู่และมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน ช่วยดูแลให้ด้วย

ปัญหาของครอบครัว นายขุนทอง ได้แก่ ปัญหาสุขภาพของแม่ ซึ่งมีโรคประจำตัว ส่วนเรื่องอื่นๆ จะเป็นเรื่องปัญหาของหมู่บ้าน เช่น เสียงดัง ฝุ่น ขยะ รวมทั้งความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น การลักขโมย เป็นต้น ซึ่งครัวเรือน นายขุนทองจะป้องกันโดยการระมัดระวัง และมีคนเฝ้าบ้านประจำ

(๕) ครอบครัวของนายขาว (นามสมมติ) : เกษตรกรรมและรับจ้าง

ครัวเรือนนายขาวอยู่ร่วมกันแบบ "ครอบครัวขยาย" มี ๒ ครอบครัว สมาชิกทั้งหมด ๕ คน เดิมครอบครัวนายขาวมีอาชีพทำนา โดยนายขาวเป็นพนักงานโรงงานเบตเตอร์ในเขตมีนบุรีนานประมาณ ๑๐ ปี และ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมามีภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองจากกรุงเทพฯ ขยายตัวสู่เขตชานเมืองชุมชนคลองสี่มากขึ้น ทำให้มีนายทุนภายนอกเข้ามาคว้านซื้อที่ดิน เพื่อพัฒนาเป็นโรงงานอุตสาหกรรม บ้านจัดสรร และสนามกอล์ฟ นายขาวและภรรยาจึงตัดสินใจขายที่นาบางส่วนให้แก่ นายทุนเพื่อใช้สร้างสนามกอล์ฟ และเลิกอาชีพทำนาเนื่องจากเห็นว่าอาชีพทำนามีความลำบากและผลผลิตข้าวราคาตกต่ำมาก หากขายที่นาแล้วสามารถนำเงินมาใช้ในการประกอบอาชีพอื่นและเก็บส่วนที่เหลือฝากธนาคารไว้ โดยได้ดอกเบี้ยและการใช้จ่ายของครอบครัวที่มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สะดวกสบายกว่าอาชีพทำนา หลังจากเลิกทำนาแล้วได้ขุดบ่อในบริเวณบ้านเลี้ยงกุ้งก้ามกราม ประมาณ ๖ เดือน แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ จึงให้คนอื่นเช่าบ่อเลี้ยงปลาทราย ประมาณ ๒ ปี แต่ผู้เช่าขาดทุนจึงเลิกกิจการไป นายขาวจึงตัดสินใจเลี้ยงปลาทราย ปลาไน ปลาแรด และปลาทับทิมเองมาประมาณ ๒ ปี โดยเลี้ยงแบบธรรมชาติไม่ได้ให้อาหารสำเร็จรูปใดๆ เลย ปัจจุบันปลาที่เลี้ยงยังไม่โตจนถึงขนาดที่จะขายได้ แต่จับขึ้นมาเพื่อบริโภคเองในครัวเรือนและให้เพื่อนบ้านที่สนิทสนมกันบ้าง ส่วนลูกชายของนายขาว หลังจากจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ แล้ว ได้ทำงานให้บริการเครื่องฟายเสียงร่วมกับญาติ และต่อมาได้รับจ้างขนส่งอาหารปลา (ปลาเหยื่อและไร) ให้แก่พ่อค้าตามร้าน

ขายปลาต่างๆ โดยภรรยาจะช่วยงานในการบรรจุปลาเหยื่อใส่ถุง ดังนั้น รายได้หลักของครัวเรือนในปัจจุบันจึงได้มาจากการรับจ้างส่งอาหารปลาของลูกชาย และดอกเบี้ยของเงินฝากธนาคารจากการขายที่นา

การรับจ้างส่งอาหารปลาของลูกชายนายชื่อนั้น เดิมจะส่งปลาเหยื่อด้วย โดยพ่อค้าจะนำปลาเหยื่อมาส่งและพักไว้ที่บ้านนายขาวในช่วงค่ำ ส่วนช่วงเช้าลูกชายและลูกสะใภ้จะช่วยกันนำปลาเหยื่อขึ้นรถและไปส่งตามร้านค้า รวมทั้งไปรับไรแดงไปส่งด้วย ลูกชายจึงมีบทบาทหลักในการผลิต โดยลูกสะใภ้เป็นผู้คอยช่วยเหลือ ส่วนภรยานายขาวจะช่วยลูกสะใภ้บ้าง เช่น ตากและเก็บถุงปลา สำหรับนายชื่อนั้น เนื่องจากมีบทบาทหลายอย่างในชุมชน เช่น กรรมการวัด กรรมการหมู่บ้าน กรรมการประชาคมหมู่บ้าน และมีส่วนสำคัญในการพัฒนาชุมชน จึงไม่ค่อยมีบทบาทในบ้านมากนัก

สำหรับการจัดการงานบ้านนั้น ภรยานายขาวและลูกสะใภ้จะเป็นผู้รับผิดชอบเป็นหลัก โดยนายขาวจะช่วยเหลือบ้าง แต่ปัจจุบันลูกสะใภ้อยู่ในช่วงหลังคลอดบุตรยังทำงานหนักไม่ได้ ภรยานายขาวจึงต้องช่วยจัดการงานบ้านมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ครอบครัวของนายขาวได้รับและช่วยเหลือลูกสาวทั้ง ๒ คนของนางจันทร์ด้วย นายขาวและภรรยาจึงต้องควบคุมและดูแลเด็กในช่วงเช้าก่อนเข้าโรงเรียน และช่วงเย็นหลังเลิกเรียนด้วย

ด้านการขัดเกลาและการควบคุมสมาชิกนั้น เนื่องจากสมาชิกทุกคนของครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นผู้ใหญ่หรือโตแล้ว การขัดเกลาและควบคุมจึงเป็นไปในลักษณะที่ไม่เป็นทางการและเป็นระบบมากนัก เพราะต่างคนก็เข้าใจในบทบาทและหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองอยู่แล้ว แต่นายขาวและภรรยาจะคอยว่ากล่าวตักเตือนบ้างเป็นบางครั้ง อย่างไรก็ตาม การรับเลี้ยงดูเด็กทำให้คนในครัวเรือนของนายขาว โดยเฉพาะนายขาว ภรรยา และลูกสะใภ้ มีบทบาทในการขัดเกลาและควบคุมเด็กด้วย สำหรับปัญหาของครอบครัวนั้น เนื่องจากมีฐานะดีจึงไม่มีปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม

๕.๑.๔ กลุ่มครัวเรือน

(๑) ครอบครัวของนายฉลุ (นามสมมติ) : กลุ่มเกษตรกรรม

ครัวเรือนของนายฉลุ อยู่ร่วมกันแบบ "กลุ่มครัวเรือน" มี ๔ ครอบครัว ๒ ครัวเรือน สมาชิกทั้งหมด ๑๒ คน ได้แก่ ครัวเรือนที่หนึ่งประกอบด้วยครอบครัวของแม่นายฉลุ ครอบครัวของนายฉลุ และครอบครัวน้องชายนายฉลุ และครัวเรือนของครอบครัวพี่ชายนายฉลุ เดิมนายฉลุมีอาชีพทำนา ร่วมกับครอบครัวของพ่อแม่ และพี่น้อง มีที่นาทั้งหมด ๓๐ ไร่ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ผลผลิตข้าวราคาตกต่ำมาก นายฉลุจึงต้องหาอาชีพเสริม โดยรับจ้างจับปลา ในเขตจังหวัดปทุมธานีและพื้นที่ชานเมืองของกรุงเทพมหานคร มีรายได้เพิ่มประมาณเดือนละ ๖,๐๐๐ บาท ส่วนน้องๆ เข้าทำงานในโรงงาน ในช่วงปี ๒๕๓๖ เป็นช่วงที่ธุรกิจบ้านจัดสรรกำลังเติบโตมาก มีนายทุนมาติดต่อขอซื้อที่สำหรับสร้างเป็นหมู่บ้านจัดสรร ครัวเรือนของนายฉลุจึงตัดสินใจขายที่นา จำนวน ๒๐ ไร่ ให้แก่นายทุนเพื่อจัดสร้างหมู่บ้านจัดสรร ในราคาค่อนข้างดี โดยนำเงินที่ได้ไปฝากธนาคารไว้ ต่อมานายฉลุได้ปรึกษากับแม่ ภรรยา และพี่น้องของตนเอง ตัดสินใจที่จะเปลี่ยนอาชีพจากการทำนาและรับจ้างมาสู่อาชีพเลี้ยงปลา

ครอบครัวนายฉลุมีรายได้จากการประกอบอาชีพเลี้ยงปลาตุ๋นอย่างเดียว โดยลงทุนเลี้ยงปลาร่วมกันในกลุ่มพี่น้อง ๔ ครอบครัว คือ ครอบครัวของแม่นายฉลุ ครอบครัวของนายฉลุ ครอบครัวน้องชาย ครอบครัวพี่ชายนายฉลุ โดยลงทุนในค่าใช้จ่ายทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงปลาในสัดส่วนที่เท่าๆ กัน นอกจากนี้ยังมีรายได้ที่สำคัญอย่างหนึ่งของครัวเรือนนายฉลุคือ “ดอกเบียเงินฝากธนาคาร” จากการขายที่ดิน โดยจะนำมาใช้เป็น “ค่าใช้จ่ายกลาง” ของครอบครัว

กระบวนการเลี้ยงปลาของนายฉลุ ได้แก่ การเตรียมบ่อ การเตรียมลูกปลา การเลี้ยงปลาเล็ก การให้อาหารและดูแลตามปกติ การจับปลาและจำหน่าย (โดยเฉลี่ยใช้เวลาประมาณ ๖ เดือน) ปัจจุบันครัวเรือนของนายฉลุมีบ่อเลี้ยงปลาจำนวน ๓ บ่อ ในพื้นที่ ๖ ไร่ ๓ งาน เป็นการเลี้ยงปลาในลักษณะที่มีการสลับเปลี่ยนหมุนเวียนกัน เพื่อให้ช่วงของการเลี้ยงในแต่ละบ่อมีการเหลื่อมเวลากัน โดยแต่ละบ่อจะเลี้ยงปลาได้ ๒ รุ่นต่อปี สำหรับแรงงานที่ใช้ในการเลี้ยงปลานั้นจะใช้แรงงานของสมาชิกทุกครอบครัวที่ลงทุนร่วมกัน โดยเน้นบทบาทของผู้ชายเป็นหลัก เนื่องจากเป็นงานหนัก โดยเฉพาะการให้อาหารปลา ตอนเช้าต้องตื่นตั้งแต่เช้ามืด ผู้ทำหน้าที่ได้แก่ นายฉลุ พี่ชายและน้องชาย โดยทั้ง ๓ คน จะช่วยกันบดโคลงไถโดยใช้เครื่องบด ซึ่งดัดแปลงจากเครื่องยนต์ของรถไถนาที่ไม่ได้ใช้แล้ว ส่วนช่วงเย็นนั้นผู้ที่ทำหน้าที่ในการให้อาหารส่วนใหญ่จะเป็นนายฉลุ เพราะอยู่บ้านประจำ

หน้าที่อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงปลานั้น ถ้าเป็นงานหนักหรืองานที่ใช้ทักษะมาก เช่น วิดน้ำ ขั้บรถขนของ ช่วยพ่อค้าจับปลา การให้ยารักษาโรค ฝึบปลา ฯลฯ จะเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ส่วนงานเบา เช่น ตักปลาตาย ให้อาหารเม็ด ช่วยดูแลหรืออำนวยความสะดวกสำหรับพ่อค้าที่มาจับซื้อปลา เป็นต้น จะเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ส่วนใหญ่เป็นภรรยาและน้องสะใภ้ของนายฉลุ (ภรรยาของน้องชาย) สำหรับแม่นายฉลุไม่มีบทบาทเกี่ยวข้องทางเศรษฐกิจที่ชัดเจน เนื่องจากอายุมากแล้ว ลูกหลานต้องการให้พักผ่อนและอยู่เฝ้าบ้าน ส่วนกรณีน้องสาวนายฉลุเป็นพนักงานบริษัทซึ่งมีเวลาการทำงานแน่นอน จึงมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงปลาน้อยมาก

ในการจับปลาขายแต่ละครั้งนั้น พ่อค้าจะเตรียมคนงานมาเอง หากวันใดไม่มีคนงานมาด้วยจะให้นายฉลุหาคนช่วยจับปลา ราคาปลาไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับฤดูกาล และสภาวะความต้องการของตลาด ปัจจุบันครัวเรือนของนายฉลุมีรายได้จากการจับปลาขายประมาณครั้งละ ๗๐,๐๐๐ - ๑๕๐,๐๐๐ บาทต่อบ่อ โดยจะแบ่งปันหรือจัดสรรรายได้จากขายปลาแต่ละครั้ง เป็น ๓ ส่วนคือส่วนที่ ๑ เป็นต้นทุนสำหรับการลงทุนครั้งต่อไป ส่วนที่ ๒ เป็น “รายได้ส่วนกลาง” หรือค่าใช้จ่ายกลางของครอบครัว ส่วนที่ ๓ แบ่งปันในสัดส่วนที่เท่าๆ กัน ให้แก่พี่น้องผู้ร่วมลงทุนทุกครอบครัว

ปัจจุบันครัวเรือนของนายฉลุมีรายจ่ายที่สำคัญโดยเฉลี่ย ประมาณเดือนละ ๒๐,๐๐๐ - ๒๗,๐๐๐ บาทต่อเดือน โดยพบว่า เฉพาะค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงปลาเท่านั้น ที่มีการวางแผนค่อนข้างเป็นระบบชัดเจน โดยจะแบ่งรายได้มาไว้เป็นค่าใช้จ่ายส่วนนี้ มีการควบคุมการใช้จ่ายและมีการบันทึกหรือเก็บหลักฐานการใช้จ่ายไว้ด้วย สำหรับค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ไม่มีการวางแผนการใช้จ่ายที่ชัดเจนนัก แต่จะเป็นไปในลักษณะ

การเตรียมการใช้จ่ายบางเรื่อง เช่น ค่าเล่าเรียนลูก ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพ เป็นต้น ลักษณะเด่นที่สำคัญอย่างหนึ่งของการใช้จ่ายในครัวเรือนนี้ก็คือ จะมีการใช้จ่ายโดยใช้ "ค่าใช้จ่ายกลาง" เพื่อจ่ายเป็นค่าอาหารและเครื่องปรุง อย่างไรก็ตาม หากค่าใช้จ่ายกลางไม่เพียงพอ หรือครอบครัวใดมีรายจ่ายที่จำเป็นบางอย่างไม่เพียงพอ เช่น ค่ารักษาพยาบาลที่มีค่าใช้จ่ายสูง แม่ของนายฉลุจะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายส่วนเกินเหล่านั้นเอง ซึ่งจะใช้จ่ายจากเงินเก็บที่มีอยู่ (ดอกเบี้ยเงินฝากธนาคาร)

สำหรับสถานที่หรือตลาดที่ไปใช้จ่าย พบว่า มีความแตกต่างกันตามชนิดของสินค้า เช่น ถ้าเป็นอาหารและผักผลไม้ ส่วนใหญ่จะซื้อจากรถเร่ขาย หรือตลาดนัดในหมู่บ้านใกล้เคียง ส่วนข้าวของเครื่องใช้อื่นๆ มักจะซื้อจากห้างสรรพสินค้าประเภทลดราคา (discount store) ซึ่งตั้งอยู่ที่รังสิต (เช่น บิ๊กซี หรือ แมคโคร) โดยเฉพาะเครื่องใช้จำเป็นของแต่ละครอบครัว เช่น สบู่ ยาสีฟัน แปรง แชมพูสระผม ฯลฯ จะซื้อเป็นหีบห่อหลายๆ ชิ้น แล้วมาแบ่งให้แต่ละครอบครัวนำไปใช้

ด้านการตัดสินใจและผู้มีบทบาทในการใช้จ่าย พบว่า การตัดสินใจใช้จ่ายในแต่ละเรื่องนั้นไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนแน่นอน การใช้จ่ายเล็กๆ น้อยๆ ภายในครอบครัว เช่น ค่าเสื้อผ้า ค่าขนมลูก ฯลฯ แต่ละครอบครัวจะรับผิดชอบเอง โดยภรรยาจะมีบทบาทหลัก สำหรับด้านเศรษฐกิจสามีจะมีบทบาทสำคัญ ส่วนเรื่องอื่นๆ ที่มีค่าใช้จ่ายมากหรือเป็นเรื่องสำคัญจะมีการหารือกันระหว่างสามีภรรยา ก่อน หากมีความคิดเห็นตรงกันแล้ว จะปรึกษากับแม่ของนายฉลุ เพื่อตัดสินใจร่วมกัน แต่ถ้ายังมีความคิดเห็นไม่ตรงกันก็ยังไม่ตัดสินใจ

เนื่องจากการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวขยาย งานบ้านจึงมีทั้งที่เป็นภาระร่วมกันและภาระของแต่ละครอบครัว เช่น การดูแลทำความสะอาดบ้าน การทำกับข้าว การดูแลคนในครอบครัว เป็นหน้าที่ของผู้หญิง เช่น ภรรยาของนายฉลุ น้องสะใภ้และน้องสาว ส่วนการซักรีดเสื้อผ้าผู้หญิงของแต่ละครอบครัวจะรับผิดชอบในครอบครัวของตนเอง นอกจากนี้ภรรยาของนายฉลุยังดูแลเรื่องเสื้อผ้าของแม่สามีด้วย สำหรับบุตรชายของนายฉลุนั้นยังไม่มียุทธศาสตร์อะไรมากนัก นอกจากการช่วยเหลืองานเล็กๆ น้อยๆ ในครอบครัว

การขัดเกลาสมาชิกที่ยังเป็นเด็ก คือ ลูกชาย ปัจจุบันเรียนอยู่ที่โรงเรียนวัดกลางคลองสี่ เนื่องจากอยู่ใกล้บ้าน เดินทางสะดวกและมีความคุ้นเคยกับครูอาจารย์อย่างดีด้วย ภรรยาของนายฉลุจะเป็นบุคคลหลักที่ทำหน้าที่ในการจัดระบบการเรียนของลูก โดยมีการกำหนดกฎเกณฑ์การปฏิบัติตนเกี่ยวกับการเรียนไว้อย่างชัดเจน โดยมีน้องสาวนายฉลุและหลาน (ลูกของพี่ชายนายฉลุ) ช่วยดูแลด้วย นอกจากนี้แม่ของนายฉลุ (ย่า) ก็มีบทบาทในการควบคุมดูแลและอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี บรรทัดฐานและค่านิยมของสังคมให้แก่หลานๆ ด้วย

การควบคุมสมาชิกของครอบครัวนายฉลุนั้น พบว่า กรณีสมาชิกที่เป็นผู้ใหญ่แล้วไม่ได้มีการจัดระบบการควบคุมที่ชัดเจน โดยจะถือว่าทุกคนต้องปฏิบัติตามสถานภาพ และบทบาทของตนเอง หากมีความไม่เข้าใจกัน ก็จะพูดคุยปรึกษาหารือกัน หากสมาชิกคนใดทำหน้าที่บกพร่องหรือไม่อาจทำหน้าที่ได้ สมาชิกคนอื่นจะช่วยทำหน้าที่แทน

สำหรับสมาชิกที่เป็นเด็กจะมีการควบคุมบ้าง เพื่อสร้างเสริมนิสัยการมีความรับผิดชอบที่ดีและเพื่อความปลอดภัย โดยเน้นการจัดระบบที่เกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้เป็นหลัก ส่วนพฤติกรรมอื่นๆ จะไม่ได้ควบคุมอะไรมากนัก เนื่องจากเห็นว่ามิใช่ผู้ใหญ่คอยดูแลอย่างระมัดระวังอยู่แล้ว ผู้ที่มีบทบาทในการควบคุม ได้แก่ นายฉลุ และภรรยา รวมทั้งคนอื่นๆ ที่อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน เช่น ย่า ลุง ป้า อา เป็นต้น

ปัญหาของครัวเรือนนายฉลุ ได้แก่ โรคประจำตัวของสมาชิก เช่น แม่ นายฉลุเป็นโรคความดันโลหิตสูง นายฉลุเป็นโรคหัวใจ และปัญหาความวิตกกังวลต่าง ๆ เช่น ความวิตกกังวลเกี่ยวกับอนาคตของลูก รวมทั้งปัญหาการลักขโมย ปัญหาเหล่านี้ไม่มีความสำคัญมากนัก เนื่องจากครัวเรือนนี้มีฐานะดี จึงแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ เช่น การพบแพทย์เพื่อตรวจรักษาสุขภาพอย่างสม่ำเสมอ

(๒) ครอบครัวนางกระถิน (นามสมมติ) : รับจ้างและเก็บขยะ

นางกระถินเป็นคนพื้นเพเดิมของชุมชนคลองสี่ พ่อแม่มีเชื้อสายมอญ ปัจจุบันครัวเรือนนี้อยู่ร่วมกันแบบ "กลุ่มครัวเรือน" สมาชิกทั้งหมด ๖ คน มี ๒ ครอบครัว ๒ ครัวเรือน ได้แก่ ครอบครัวนางกระถิน ประกอบด้วยนางกระถินและลูกสาว สามถึงแก่กรรมแล้ว และครอบครัวของพ่อแม่ นางกระถิน มีสมาชิก ๔ คน คือพ่อแม่และน้องสาวของนางกระถิน ๒ คน (ยังโสดทั้งคู่) นางกระถินจบชั้น มัธยมศึกษาปีที่ ๓ น้องสาวจบการศึกษาระดับ ปวส. ส่วนน้องสาวคนเล็กกำลังศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ ที่โรงเรียนในหมู่บ้าน

สมัยก่อนพ่อแม่ของนางกระถินมีอาชีพทำนา โดยเช่าที่นาคนอื่นทำ เนื่องจากไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ต่อมาเมื่อมีโรงงานกระดาษมาตั้งอยู่ในชุมชนคลองสี่ พ่อของนางกระถินได้เข้าไปทำงานในโรงงานนี้ ประมาณปี ๒๕๓๕ (เป็นหัวหน้าผลัด) ส่วนแม่ขายของชำอยู่หน้าโรงงาน หลังจากจบชั้น ม.๓ นางกระถินได้เข้าไปทำงานในโรงงานด้วย จึงได้พบกับสามี (เป็นคนอิสลาม) ซึ่งทำงานเป็นหัวหน้าคนงานในโรงงาน และแต่งงานกันที่สุดในที่สุด หลังจากแต่งงานแล้วสามีมาอาศัยอยู่ที่บ้านของนางกระถิน และในช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำทั่วประเทศ โรงงานกระดาษปิดกิจการ ครอบครัวของนางกระถินจึงอยู่ในภาวะตกงาน พยายามที่จะแสวงหางานทุกอย่างที่สามารถจะทำได้ โดยพ่อและสามีจะรับจ้างทั่วไป เช่น งานก่อสร้างหรือขายแรงงานต่างๆไป ส่วนแม่และนางกระถินได้เข้าฝึกอาชีพเสริมการทำขนมไทยที่สถานีนามัย ซึ่งพอมีรายได้บ้างแต่ไม่มากนัก โดยจะมีรายได้เฉพาะช่วงที่มีงานในหมู่บ้านหรือมีคนมาสั่งทำเท่านั้น

ต่อมาปี ๒๕๔๑ เจ้าของที่ดินคนหนึ่งในเขตหมู่ที่ ๖ ได้อนุญาตให้โรงงานทำขวดในเขตอำเภอธัญบุรี นำเศษวัสดุมาทิ้งเพื่อถมที่ เธอและแม่ พร้อมด้วยคนในชุมชนจำนวนหนึ่ง จึงขออนุญาตเจ้าของที่เก็บของเก่าจากกองเศษวัสดุที่นำมาทิ้ง (เศษขวดและสิ่งของต่างๆ) เพื่อนำไปขาย ซึ่งเป็นช่วงที่สามีของเธอเริ่มป่วยเป็นโรคปอดอักเสบเรื้อรัง ต้องเข้ารับการตรวจรักษาอย่างต่อเนื่องทุกเดือน โดยช่วง ๒ - ๓ เดือนแรกคนที่มาช่วยเก็บของเก่าคือนางกระถินและแม่ รวมทั้งสามี ต่อมาสามีเริ่มป่วยหนัก ไม่สามารถที่จะมาช่วยงานได้ จึงคอยช่วยเหลือลูกที่บ้าน และปี ๒๕๔๓ สามีของเธอถึงแก่กรรม หลังจากที่ป่วยเรื้อรังมาประมาณ ๒ ปี ซึ่งผู้ที่หารายได้ให้แก่ครัวเรือนในปัจจุบัน ได้แก่ พ่อของนางกระถินมีอาชีพเป็นพนักงานโบกรถที่กวดาคารมีชื่อเสียงแห่งหนึ่งย่านสีลม ตั้งแต่ปี ๒๕๔๒ จนถึงปัจจุบัน ซึ่งต้องไปพักอาศัยอยู่ที่หอพักที่นายจ้างจัดให้ โดยจะกลับบ้านในวันหยุดงาน ประมาณสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง นางกระถินและแม่ มีอาชีพเก็บ

ของเก่าบริเวณกองเศษวัสดุในหมู่ที่ ๖ เช่น เศษขวด พลาสติก อลูมิเนียม และเศษเหล็ก สำหรับน้องสาว คนโตยังว่างงาน ส่วนน้องสาวคนเล็กและลูกสาวยังอยู่ในวัยเรียน

นางกระดินและแม่จะทำงานทุกวัน เริ่มตั้งแต่ประมาณ ๐๘.๐๐ น. ถึงเวลาประมาณ ๑๗.๐๐ น. โดยจะทานอาหารเข้ามาจากบ้าน วัสดุสำคัญสำหรับการทำงาน ได้แก่ รมบั้งแดด ถุงมือ ตะกร้าพลาสติก สำหรับคัดแยกประเภท ถุงปุ๋ยสำหรับบรรจุของ และอุปกรณ์สำหรับค้ำยี่เย็บ ช่วงฤดูฝนจะต้องมีผ้าคลุม กองวัสดุสำหรับกันฝนด้วย ส่วนอาหารกลางวันนั้นส่วนใหญ่จะเตรียมมาเอง บางวันก็ซื้อจากแม่ค้าที่ นำมาขายเป็นประจำทุกวัน

การเก็บเศษวัสดุนั้น ในวันปกติผู้เก็บต่างคนต่างทำงานในสวนที่ตนเองรับผิดชอบ จะคัดแยก ของเป็น ๔ ประเภทใหญ่ๆ คือ ประเภทที่หนึ่ง ฝาขวดอลูมิเนียม (เรียกว่าฝาเอ็ม) ราคา ๑๒ บาท/กก. ประเภทที่สอง ห่วงและกระป๋องอลูมิเนียม ราคา ๒๔ - ๓๐ บาท/กก.(แล้วแต่ขนาด) ประเภทที่สาม พลาสติก ราคา ๔ บาท/กก. และประเภทที่สี่ วัสดุอื่นๆ เช่น เศษเหล็ก เศษโลหะ (ราคา ๓ บาท/กก.) ในวันที่ขายของจะต้องช่วยกัน เช่น ช่วยกันขนของเพื่อขึ้นเครื่องขั้ว และยกของขึ้นรถ โดยรายการที่ ๑, ๒ และ ๓ เจ้าของที่ดินจะแบ่งส่วนรายได้จากผู้เก็บร้อยละ ๕๐ ส่วนรายการที่ ๔ ให้เป็นรายได้ของผู้เก็บ ทั้งหมด (แต่ของมีน้อยมาก) นางกระดินและแม่จะมีรายได้ส่วนนี้คนละประมาณ ๓,๐๐๐ บาทต่อเดือน สำหรับรายได้จากการทำขนมขาย (นานๆ ครั้ง) จะมีกำไรประมาณ ๓๐๐ - ๕๐๐ บาท

แม่ของนางกระดินจะเป็นผู้เก็บรายได้ทุกอย่างของตนเองและสามี เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายต่างๆ ของครัวเรือน เช่น ค่าอาหาร ค่าข้าวของเครื่องใช้ ค่าเล่าเรียนลูก ฯลฯ ส่วนนางกระดินจะเก็บรายได้ไว้เป็นค่าใช้จ่าย ของตัวเองและลูก รวมทั้งช่วยรับภาระค่าใช้จ่ายบางอย่างของครัวเรือนด้วย เช่น ค่าอาหาร ค่าข้าวของ เครื่องใช้ เป็นต้น โดยแม่ของนางกระดินจะมีบทบาทหลักในการใช้จ่ายทั้งหมดของทั้งสองครอบครัว ส่วนนางกระดินจะมีบทบาทหลักในครอบครัวของตนเอง สำหรับตลาดที่ไปใช้จ่ายนั้น ส่วนใหญ่จะเป็น ตลาดนัด รถเร่ขายของหรือร้านค้าในหมู่บ้าน เนื่องจากมีความสะดวกและราคาถูก โดยครัวเรือนนี้จะเน้น ความประหยัดและใช้จ่ายเฉพาะที่จำเป็นจริงๆ เท่านั้น ดังที่นางกระดินกล่าวถึงเรื่องอำนวยความสะดวก ในบ้านว่า "ถ้ามีแล้วทำให้เปลืองค่าไฟ ไม่มีเสียดีกว่า"

แม้นางกระดินจะไม่ได้แบ่งส่วนของรายได้สำหรับเก็บออมโดยตรง แต่ก็มีเตรียมค่าใช้จ่ายที่ จำเป็นบางเรื่อง เช่น ค่าเล่าเรียนลูก นางกระดินกล่าวว่า "...การประหยัดค่าใช้จ่าย โดยใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น จริงๆ ก็เป็นการออมอย่างหนึ่ง" และ "...วันๆ หนึ่ง ขอให้เงินติดกระเป๋าร้อยละหนึ่งก็พอใจแล้ว...นานๆ ถึงจะมี เงินสักพันผ่านมือ..."

การทำงานบ้านเป็นหน้าที่ของนางกระดิน แม่และน้องสาว โดยนางกระดินจะรับผิดชอบงานบ้าน ของตนเอง เช่น การทำความสะอาดบ้าน การซักรีดเสื้อผ้าของตนเองและลูก ส่วนแม่และน้องสาวจะ รับผิดชอบงานบ้านอีกหลังหนึ่ง สำหรับเรื่องอาหารนั้นทั้งนางกระดิน แม่ และน้องสาวจะช่วยกันทำ โดยใคร ว่างในช่วงใดก็จะทำงานบ้านที่สามารถจะทำได้ในช่วงเวลานั้น

ด้านการขัดเกลาสมาชิคนั้น ส่วนใหญ่จะขัดเกลาตามวัย เช่น สมาชิกที่เป็นเด็กก็จะอบรมสั่งสอนเรื่องต่างๆ ไป การเรียนรู้ระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม ความปลอดภัย การเรียน เป็นต้น ส่วนสมาชิกที่เป็นวัยรุ่นก็จะเพิ่มเติมเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม จริยธรรม ยาเสพติด และการคบเพื่อน โดยผู้ที่มีบทบาทในการขัดเกลาสมาชิก ได้แก่ แม่ นางกระถิน นางกระถิน และยายทวด โดยเฉพาะ ๓ - ๔ ปีที่ผ่านมายายทวดจะมีบทบาทค่อนข้างมาก เนื่องจากเป็นผู้ที่มีเวลาอยู่บ้านและดูแลเด็กมากที่สุด ส่วนนางกระถินและแม่จะมีบทบาทในการขัดเกลาลูกในช่วงที่อยู่ด้วยกัน เช่น ช่วงเช้า และช่วงกลางวัน สำหรับพ่อของนางกระถินนั้นในปัจจุบันมีบทบาทค่อนข้างน้อยเพราะไม่ได้อาศัยอยู่ด้วยกัน

ครอบครัวของนางกระถินมีสมาชิกวัยเด็ก ๒ คน วัยรุ่น ๑ คน นอกนั้นเป็นผู้ใหญ่ การควบคุมสมาชิกจึงเน้นที่เป็นเด็กและวัยรุ่น ผู้ที่มีบทบาทในการควบคุมส่วนใหญ่คือผู้ที่มีสถานภาพเป็นแม่ ได้แก่ แม่ของนางกระถินจะมีบทบาทในการควบคุมดูแลลูกหลานทั้ง ๒ ครอบครัว ส่วนนางกระถินจะควบคุมดูแลลูกสาวของตนเองเป็นหลัก และควบคุมน้องๆ แทนแม่ด้วย เพราะมีสถานภาพเป็นพี่คนโต สำหรับพ่อของนางกระถินในปัจจุบันมีบทบาทในเรื่องนี้น้อยมาก เพราะไม่ได้อาศัยอยู่ร่วมกับครอบครัวเป็นการประจำ นอกจากนี้ยังมียายทวด ช่วยควบคุมดูแลอีกส่วนหนึ่งด้วย เพราะบ้านอยู่ใกล้กันและอยู่บ้านประจำมากกว่าคนอื่นด้วย เรื่องที่ควบคุมสำหรับเด็ก ได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับความปลอดภัย เรื่องการเรียนและความประพฤติต่างๆ ไป เรื่องที่ควบคุมสำหรับวัยรุ่น ได้แก่ การเรียน ความประพฤติต่างๆ ไป การคบเพื่อน ยาเสพติด และความปลอดภัย ลักษณะการควบคุมโดยทั่วไปไม่ค่อยเข้มงวดมากนัก ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว แต่จะเป็นการพูดคุย บอกรถบ่น และจะมีการลงโทษบ้างในกรณีที่ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ เช่น หากดื้อมาก ไม่เชื่อฟัง อาจจะตี หรือปฏิเสธสิ่งที่ต้องการ สำหรับสมาชิกที่เป็นผู้ใหญ่ นั้นจะมีการควบคุมแบบไม่เป็นทางการนัก ส่วนใหญ่จะเป็นการพูดคุยตกลงหรือบอกรถบ่นกันมากกว่าจะเป็นลักษณะการควบคุมซึ่งกันและกัน

เมื่อกล่าวถึงปัญหาของครอบครัวนั้น นางกระถินเห็นว่าปัญหาด้านเศรษฐกิจเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุด เช่น ความไม่มั่นคงของอาชีพ รายได้น้อย คนว่างงาน ไม่มีที่ดินและเงินทุนประกอบอาชีพ ส่วนปัญหาด้านสังคมส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากปัญหาด้านเศรษฐกิจ เช่น สมาชิกไม่มีเวลาอยู่ด้วยกัน ไม่มีเวลาดูแลลูก ความไม่แน่นอนในอนาคตของลูกและครอบครัว เป็นต้น ซึ่งนางกระถินและครอบครัวก็พยายามช่วยกันแก้ไขปัญหาของครอบครัว เช่น พยายามทำงานทุกอย่างที่ทำได้ ประหยัดค่าใช้จ่ายให้มากที่สุด ปรึกษาหารือและขอความช่วยเหลือจากเครือญาติ

๕.๒ การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัวชุมชนชนานเมืองคลองสี่

การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของครอบครัวชุมชนชนานเมืองคลองสี่ อาจจะมีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน จากกรณีศึกษาข้อมูลรายครอบครัว และการสุ่มตัวอย่างสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณของครัวเรือนในชุมชนชนานเมืองคลองสี่ สามารถสรุปภาพรวมการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ โดยพิจารณาจากลักษณะการผลิต การจัดการผลผลิต และการบริโภคของครอบครัว ดังนี้

๕.๒.๑ การผลิตของครอบครัว

(๑) ผู้หารายได้และลักษณะการผลิตของครอบครัว

๑) ผู้หารายได้ของครัวเรือน จากกรณีศึกษาครัวเรือนและการสุ่มตัวอย่างสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณของครอบครัว พบว่า ครอบครัวชุมชนชนานเมืองคลองสี่มีจำนวนผู้หารายได้หลักเฉลี่ย ๒.๓๘ คนต่อครัวเรือน สูงสุด ๖ คน ต่ำสุด ๑ คน โดยหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้ที่มีบทบาทในการหารายได้ให้ครอบครัวมากที่สุด รองลงมา เป็นสามีหรือภรรยาของหัวหน้าครอบครัว ลูกชาย ลูกสาว ลูกเขยหรือลูกสะใภ้ และคนอื่นๆ เช่นญาติ ตามลำดับ จากข้อมูลจำนวนผู้หารายได้โดยเฉลี่ยเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนคนที่อาศัยอยู่ร่วมกันเฉลี่ย ๔.๔๘ คนต่อครัวเรือน พบว่า มีผู้หารายได้หลักของครัวเรือน ร้อยละ ๕๓.๑๓ ของผู้ที่อยู่อาศัยทั้งหมด ซึ่งถือว่าแต่ละครัวเรือนมีผู้หารายได้โดยเฉลี่ยค่อนข้างมาก

๒) ลักษณะการผลิต เนื่องจากชาวชุมชนชนานเมืองคลองสี่มี "ความหลากหลายทางอาชีพ" ทำให้มีการผลิตทางเศรษฐกิจที่มีความเป็น "ทวิลักษณ์" ใน ๓ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะแรก เป็นทวิลักษณ์ของประเภทการผลิต โดยจะมีการผลิตทั้งในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม เช่น ภาคอุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและรับจ้าง อยู่ด้วยกัน ลักษณะความเป็นทวิลักษณ์เช่นนี้มีทั้งในระดับชุมชนและครัวเรือน ลักษณะที่สอง เป็นทวิลักษณ์ของรูปแบบการผลิต ในบางครัวเรือนจะมีการผลิตทั้งการผลิตแบบเดิมเพื่อบริโภคในครัวเรือนและการผลิตสมัยใหม่เชิงพาณิชย์ มีการใช้เทคโนโลยีทันสมัยและระบบตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น ส่วนลักษณะที่สาม เป็นทวิลักษณ์ของผู้ทำการผลิต โดยจะมีการผลิตทั้งการผลิตแบบ "ผลิตร่วม" ซึ่งเป็นการร่วมมือกันผลิตของสมาชิกในครอบครัว ในครัวเรือน กลุ่มครัวเรือนและกลุ่มเครือญาติ เช่น อาชีพเกษตรกรรม ค้าขาย และรับจ้างบางประเภท เป็นต้น และการผลิตแบบ "ต่างคนต่างผลิต" ซึ่งเป็นการผลิตตามหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคน เช่น รับราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจหรือบริษัทรับจ้าง เป็นต้น

(๒) การวางแผนและตัดสินใจการผลิต ในการผลิตของแต่ละครอบครัว จะมีการวางแผนและตัดสินใจเพื่อให้เกิดการผลิตขึ้น การสุ่มตัวอย่างสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณของครอบครัว บุคคลที่มีบทบาทในการวางแผนและตัดสินใจในการผลิตของครอบครัว พบว่า ส่วนใหญ่สามีและภรรยาจะปรึกษากันก่อนตัดสินใจมากที่สุด (ร้อยละ ๔๘) รองลงมา สามีเป็นผู้ตัดสินใจ (ร้อยละ ๒๐) ภรรยาเป็นผู้ตัดสินใจ (ร้อยละ ๑๘) และสามีภรรยาปรึกษากันก่อนตัดสินใจ (ร้อยละ ๑๔) ตามลำดับ จากข้อมูลผู้ที่มีบทบาทในการตัดสินใจในการผลิตของครอบครัวแสดงให้เห็นว่า ส่วนใหญ่สามีและภรรยาจะปรึกษากันก่อนตัดสินใจมิใช่ใครคนใดคนหนึ่งตัดสินใจโดยลำพัง ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากการผลิตหรือการประกอบอาชีพเป็น "เรื่องสำคัญ" ของครอบครัวที่จะต้องมีการวางแผนและตัดสินใจอย่างรอบคอบ

อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลกรณีศึกษาครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีการวางแผนการผลิตแต่ไม่ค่อยเป็นระบบชัดเจน "ความรับผิดชอบในการผลิต" เป็นปัจจัยสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนและการตัดสินใจในการผลิต กล่าวคือ บุคคลใดที่รับผิดชอบหลักในการผลิตเรื่องใดมักจะเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการวางแผนและตัดสินใจในเรื่องนั้น สำหรับบุคคลอื่นจะมีส่วนร่วมในการวางแผนและตัดสินใจ

เรื่องนั้นมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับ "การมีส่วนร่วมในการผลิต" หากมีส่วนร่วมในการผลิตมากก็จะมีส่วนร่วมในการวางแผนและตัดสินใจในการผลิตมากด้วย ตัวอย่างเช่น กรณีอาชีพเกษตรกรกรรมของนายฉลุและนางกระต่าย นายฉลุและนางกระต่ายมีบทบาทหลักในการผลิต จึงมีบทบาทในการวางแผนและตัดสินใจมากกว่า หรือกรณีอาชีพค้าขายของนายอาทิตย์ ภรรยา มีบทบาทในการค้าขายและตัดสินใจมากกว่าสามี

กรณีการผลิตที่มีลักษณะ "ความรับผิดชอบร่วมกัน" หรือร่วมกันผลิตหลายครอบครัวทั้งสามี ภรรยาและผู้เกี่ยวข้องหลักทุกครอบครัว จะมีการวางแผนและตัดสินใจร่วมกันในเรื่องนั้นๆ เช่น การเลี้ยงปลาของครอบครัวนายฉลุจะร่วมกันผลิตและตัดสินใจร่วมกัน สำหรับอาชีพที่เป็นงานประจำ เช่น รับราชการ พนักงานบริษัท ส่วนใหญ่ต่างคนต่างก็ตัดสินใจตามภารกิจหรือหน้าที่ของตนเอง อาจจะมีการปรึกษาร่วมกันในเรื่องที่เป็นเรื่องสำคัญ นอกจากนี้กรณีครัวเรือนแบบครอบครัวขยายยังพบว่าญาติผู้ใหญ่ เช่น พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย จะมีบทบาทเป็น "ที่ปรึกษาหรือร่วมตัดสินใจ" ในการวางแผนและตัดสินใจการผลิตที่เป็น "เรื่องสำคัญ" ด้วย เช่น กรณีนางกระต่าย นางมีนา นายฉลุ และนายขุนทอง เป็นต้น

อนึ่ง กรณีบางครัวเรือน พบว่า "ที่อยู่อาศัยหลังแต่งงาน" และความเป็น "เจ้าของ" ปัจจัยการผลิตหลักก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจการผลิตด้วย ตัวอย่างเช่น ครอบครัวนายฉลุอาศัยอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายสามี และปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่(ที่ดินและทุน) เป็นของพ่อแม่และญาติฝ่ายสามี ทำให้สามีมีอำนาจในการตัดสินใจมากกว่าภรรยา หรือครอบครัวนางมีนาอาศัยอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายภรรยา และปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่เป็นของพ่อแม่ฝ่ายภรรยา ทำให้ภรรยามีอำนาจในการตัดสินใจมากกว่าสามี เป็นต้น

(๓) **ปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยี** การผลิตของครอบครัวในแต่ละครัวเรือน จำเป็นต้องใช้ปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน ทุน แรงงาน และเทคโนโลยี เพื่อนำมาใช้ในกระบวนการผลิต โดยแต่ละอาชีพจะมีการใช้ปัจจัยในการผลิตเหล่านี้ในลักษณะและวิธีการที่คล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกัน กล่าวคือ

๑) **ที่ดิน** กลุ่มอาชีพในภาคเกษตรกรรมซึ่งเป็นการผลิตที่จำเป็นต้องใช้ที่ดินมาก เช่น การทำนา ประมง ปลูกไม้ผล ครัวเรือนที่ทำการผลิตเหล่านี้จะมีที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์อยู่แล้ว ส่วนใหญ่เป็นที่ดินที่เป็นมรดกตกทอดจากบรรพบุรุษที่เคยประกอบอาชีพทำนามาก่อนในอดีต เพียงแต่การผลิตในปัจจุบันจะมีการปรับเปลี่ยนทั้งวิธีการและระยะเวลาการผลิตที่ทันสมัยมากขึ้น ดังนั้น ครัวเรือนที่ทำการผลิตจึงไม่มีปัญหาเรื่องการขาดแคลนที่ดินหรือต้องเช่าที่ดินเพื่อทำการผลิต

สำหรับกลุ่มอาชีพอื่นๆ นอกภาคเกษตรกรรม "ที่ดิน" อาจจะไม่ใช่ว่าปัจจัยการผลิตหลักที่มีความสำคัญ "ในเชิงปริมาณ" ต่อกระบวนการผลิต เพราะอาจจะไม่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้พื้นที่ดินมากนัก แต่ที่ดินจะมีความสำคัญ "ในเชิงการพัฒนาหรือจัดการ" เพื่อให้เกิดมูลค่าจากที่ดิน ได้แก่ การใช้และสร้างเป็นที่อยู่อาศัย การก่อสร้างอาคารหรือโรงเรียน การสร้างที่เก็บของและที่จอดรถ การใช้หรือให้เช่าพื้นที่เพื่อค้าขาย เช่น นายมะม่วงใช้พื้นที่บางส่วนเพื่อการค้าขาย ซ่อมรถ สร้างห้องเช่า และให้เช่าพื้นที่ชายของ นายขาวใช้พื้นที่บางส่วนซูดเป็นบ่อพักปลาเหยื่อ อย่างไรก็ตาม บางครอบครัวอาจจะแปรสภาพที่ดินให้เป็น "แหล่งเงินทุน" สำหรับใช้ในการลงทุนได้ เช่น นายฉลุและนายขาวได้ขายที่นาบางส่วนให้กับนายทุน

จากภายนอก เพื่อนำเงินฝากธนาคารไว้เป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัวและการลงทุนประกอบอาชีพอื่น หรือ บางครอบครัวใช้ที่ดินเป็นหลักทรัพย์ในการกู้ยืมเงินมาลงทุน เป็นต้น

การตัดสินใจใช้ประโยชน์จากที่ดินในลักษณะและวิธีการที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับ "ศักยภาพ เหตุผลและความจำเป็น" ที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น กรณีครัวเรือนนายฉลุ และนายขาวตัดสินใจขายที่นา บางส่วนให้แก่นายทุนจากภายนอก เนื่องจากเห็นว่าอาชีพทำนามีความลำบาก การใช้ที่นาเพื่อการผลิต ข้าวของตนเองได้ผลตอบแทนน้อยเกินไป ประกอบกับนายทุนให้ราคาที่น่าค่อนข้างดี จึงขายเพื่อนำเงิน มาลงทุนประกอบอาชีพอย่างอื่นและฝากธนาคารไว้เป็นค่าใช้จ่ายของครัวเรือน ส่วนกรณีนายมะม่วง ตัดสินใจใช้ที่ดินสร้างห้องเช่า เนื่องจากเห็นว่าเป็นแนวทางที่จะสร้างรายได้ค่อนข้างแน่นอนให้แก่ครอบครัว กรณีนางมีนาแม้จะมีรายได้จากงานประจำทั้งสามีและภรรยา แต่ก็ต้องการที่จะมีอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ ให้แก่ครอบครัว และใช้ที่ดินที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดด้วย

๒) ทุน จากข้อมูลกรณีศึกษาครัวเรือนที่มีอาชีพด้านเกษตรกรรม ซึ่งเป็นครัวเรือนแบบ ครอบครัวขยาย ทุนที่ใช้ในการผลิตจะเป็นทุนที่รวบรวมมาจากสมาชิกในครัวเรือนที่มีส่วนร่วมในการผลิต เช่น กรณีครัวเรือนนายฉลุ สมาชิกทั้ง ๔ ครอบครัว จะร่วมกันลงทุนเลี้ยงปลาร่วมกันในสัดส่วนที่เท่าๆ กัน กรณีครัวเรือนนางกระต่ายและครัวเรือนนางมีนา จะลงทุนทำนาร่วมกับพ่อแม่ เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจาก ครัวเรือนที่เป็นกรณีศึกษามีฐานะค่อนข้างดีและมีทุนสะสมอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องกู้ยืมเงินมาเพื่อการ ลงทุนหรือประกอบอาชีพ

สำหรับกลุ่มอาชีพอื่นๆ นอกภาคเกษตรกรรม "ทุน" เป็นปัจจัยที่สำคัญในการผลิตของ ครอบครัวเช่นกัน ตัวอย่างเช่น กลุ่มอาชีพค้าขายมีความจำเป็นต้องใช้เงินทุนค่อนข้างมาก เพื่อซื้อสินค้า เครื่องมือหรือวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เช่น รถยนต์ ชั้นวางของ ตู้เย็น ฯลฯ รวมทั้งมีเงินทุนเพื่อหมุนเวียนหรือ ทำให้เกิดสภาพคล่องตัวในการค้าขายด้วย ส่วนอาชีพรับราชการ พนักงานบริษัท และรับจ้าง ก็จำเป็นต้องใช้ เงินทุนในการซื้อเครื่องมือหรือวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นในการประกอบอาชีพ เช่น พาหนะในการเดินทาง หรือการขนส่ง เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ ซึ่ง "ปริมาณของเงินทุน" ที่ใช้จะแตกต่างกันตาม ลักษณะอาชีพ และ "แหล่งเงินทุน" ส่วนใหญ่มาจากคนในครัวเรือน การกู้ยืมจากเครือญาติหรือแหล่งเงินกู้ ต่างๆ ดังเช่น จากการสุ่มตัวอย่างสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่จะใช้แหล่งเงินทุน ภายในครอบครัวมากที่สุด กล่าวคือ ใช้เงินทุนจากหัวหน้าครอบครัว ร้อยละ ๘๐ สามีหรือภรรยา ร้อยละ ๖๔ ลูกชาย ร้อยละ ๓๔ ลูกสาว ร้อยละ ๒๒ ลูกเขยหรือลูกสะใภ้ ร้อยละ ๑๘ ส่วนแหล่งเงินทุนอื่นๆ เช่น การกู้ยืมมีเพียงร้อยละ ๔ เท่านั้น

๓) แรงงาน กลุ่มอาชีพเกษตรกรรม เป็นการผลิตที่มีความต้องการใช้แรงงานค่อนข้างมาก แต่ ละครัวเรือนจึงต้องมีการจัดการเพื่อนำแรงงานมาใช้ในการผลิต เช่น กรณีครัวเรือนนายฉลุจะใช้แรงงานใน กลุ่มครัวเรือนเครือญาติที่ร่วมกันลงทุนมาใช้ในกระบวนการผลิต สำหรับกรณีครัวเรือนนางมีนาและ นางกระต่ายนั้น เนื่องจากมีทั้งอาชีพทำนาและอาชีพที่เป็นงานประจำนอกภาคเกษตรกรรมด้วย จึงจำเป็นต้อง

จัดการผลิตโดยใช้แรงงานของครัวเรือน และใช้ช่วงเวลาที่ว่างจากการทำงานประจำ เช่น วันหยุด หรือลาหยุดงาน เพื่อทำการผลิต ในบางครั้งที่ไม่มีเวลาว่างเพียงพอก็จะขอความร่วมมือจากเครือญาติ หรือเพื่อนบ้านที่มีความผูกพันใกล้ชิดกันมาช่วยงานทั้งในลักษณะการลงแขกและการจ้างงาน เช่น จ้างไถนา หว่านข้าว หว่านปุ๋ย กำจัดวัชพืช เป็นต้น ทั้งนี้ในการขอความร่วมมือดังกล่าวจะต้องมี “การตอบแทน” ค่าแรงงานด้วย ได้แก่ การเลี้ยงอาหารและเครื่องดื่ม หรือการตอบแทนรูปแบบอื่นๆ เช่น การให้สิ่งของ การไปใช้แรงงานให้คืน เป็นต้น เพื่อเป็นการสานความสัมพันธ์และตอบแทนน้ำใจแก่ผู้มาช่วยงาน

สำหรับกลุ่มอาชีพอื่นๆ นอกภาคเกษตรกรรม แรงงานก็มีความสำคัญต่อการผลิตเช่นกัน เช่น อาชีพค้าขายจะต้องใช้แรงงานเพื่อทำหน้าที่ต่างๆ ทั้งการเตรียมและจัดสินค้า การให้บริการแก่ลูกค้า รวมทั้งการจัดการด้านการเงินและบัญชี ทั้งนี้ “ความต้องการใช้แรงงาน” จะมากหรือน้อยจะขึ้นอยู่กับลักษณะและปริมาณงานในแต่ละอาชีพด้วย เช่น กรณีครัวเรือนนายอาทิตย์และครัวเรือนนายขุนทอง จะใช้แรงงานเพียงหนึ่งหรือสองคนก็เพียงพอ แต่ครัวเรือนนายมะม่วงค้าขายหลายอย่างและปริมาณงานมาก จึงต้องใช้แรงงานหลายคนซึ่งแต่ละจะต้องสามารถช่วยเหลือหรือทดแทนกันได้ ส่วนอาชีพรับราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือพนักงานบริษัท จะใช้แรงงานในการผลิตนอกครัวเรือน(ที่ทำงานของแต่ละคน) โดยสมาชิกแต่ละคนที่จะทำงานตามหน้าที่ที่ตนเองได้รับมอบหมาย แต่จะต้องมีการแบ่งหรือ “จัดการเวลา” สำหรับ “ที่บ้าน” และ “ที่ทำงาน” เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาทั้งสองสถานที่ดังกล่าว สำหรับอาชีพรับจ้างทั่วไปอื่นๆ ปริมาณแรงงานที่ใช้ขึ้นอยู่กับลักษณะและปริมาณงานเช่นกัน เช่น อาชีพขับรถรับจ้างใช้แรงงานคนเดียว แต่อาชีพเก็บเศษวัสดุของนางกระถิ่นจำเป็นต้องใช้แรงงานทุกคนที่สามารถจะช่วยงานได้ และต้องใช้ความพยายามและความอดทนในการทำงาน เพื่อให้เกิด “ผลผลิตและรายได้” มากที่สุด

อย่างไรก็ตาม จากการสุ่มตัวอย่างสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่า กรณีงานที่ต้องใช้แรงงานหลายคน ชาวคลองสี่จะใช้แรงงานจากคนในครอบครัวมากที่สุด รองลงมาเป็นแรงงานจากเครือญาติและจ้างแรงงาน ตามลำดับ ส่วนการลงแขกหรือการอาศัยแรงงานจากบุคคลอื่นนั้นจะเป็นวิธีการสุดท้ายที่ครัวเรือนจะเลือกใช้ เพราะในปัจจุบันจะต้องมี “การตอบแทนทางวัตถุ” มากกว่าการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และบทบาทของเทคโนโลยีสมัยใหม่ จะช่วยทดแทนปริมาณหรือแรงงานคนได้ค่อนข้างมาก เช่น กรณีการทำนา เป็นต้น

๔) เทคโนโลยี กลุ่มอาชีพเกษตรกรรม ในปัจจุบันจะมีการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยในกระบวนการผลิตมากขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการหรือวัตถุประสงค์การผลิต ได้แก่ การใช้เพื่อความสะดวกและทดแทนแรงงานคนในการผลิต เช่น รถไถนา รถเกี่ยวรวงข้าว เป็นต้น การใช้เพื่อเพิ่มผลผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช การใช้อาหารสำเร็จรูปเลี้ยงปลาและนก เป็นต้น

ทั้งนี้ ชาวชุมชนคลองสี่มีการเรียนรู้เทคโนโลยีที่แตกต่างกันตามศักยภาพของแต่ละบุคคลหรือแต่ละครอบครัว โดยจะมีทั้งการเรียนรู้ในระบบการศึกษา และการเรียนรู้ด้วยตนเอง เช่น ประสบการณ์จากการสังเกต การทดลองทำ การเรียนรู้จากเพื่อนบ้านและหน่วยงานต่างๆ เช่น การพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การสอบถามผู้มีความรู้และประสบการณ์ การเข้ารับการฝึกอบรมที่จัดโดยหน่วยงานต่างๆ

การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ เป็นต้น สำหรับการยอมรับเทคโนโลยีมาใช้จะแตกต่างกันตามลักษณะอาชีพ ศักยภาพของบุคคลและครอบครัว อย่างไรก็ตาม *ครัวเรือนชาวชุมชนคลองสี่* ไม่ได้ใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยทุกอย่างในกระบวนการผลิต แต่จะมีการเลือกใช้ตามศักยภาพและความเหมาะสมของแต่ละครอบครัว เช่น การเลี้ยงปลาของครัวเรือนนายฉลุไม่ได้ใช้วิธีการเลี้ยงตามหลักวิชาการสมัยใหม่ หรือใช้อาหารสำเร็จรูปเพียงอย่างเดียว แต่จะอาศัยประสบการณ์จากการสังเกตและทดลองทำ โดยการซื้อไส้ไก่และโครงไก่มาดัดให้ปลากิน เพื่อลดค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนการผลิตด้วย ส่วนครัวเรือนนางมีนา นายขาว และนางกระต่ายจะเลี้ยงปลา โดยการให้เศษอาหารหรือผลไม้ที่เหลือจากการบริโภคในแต่ละวันเป็นหลัก หากมีเศษอาหารน้อยก็จะให้อาหารสำเร็จรูปทดแทนในปริมาณที่มากขึ้น

สำหรับกลุ่มอาชีพอื่นๆ นอกภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ครัวเรือนที่มีอาชีพค้าขายจะใช้เทคโนโลยีตามความจำเป็นและลักษณะงาน เช่น กรณีการขายผลไม้ตามตลาดนัดของนายอาทิตย์ นอกจากรถยนต์ซึ่งเป็นพาหนะสำคัญในการประกอบอาชีพแล้ว ยังต้องมีเครื่องมือหรืออุปกรณ์ในการค้าขาย เช่น เครื่องชั่ง เครื่องคำนวณ ร่มและผ้าใบกันฝน เป็นต้น ส่วนกรณีการขายรองเท้าเด็กมือสองของนายขุนทองนอกจากใช้รถยนต์เป็นพาหนะแล้ว ต้องมีเครื่องซักผ้าไว้เพื่อซักและทำความสะอาดรองเท้า รวมทั้งเครื่องมือและวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เช่น กระดาษหนังสือพิมพ์ กาว เครื่องมือซ่อมรองเท้า ร่มและผ้าใบกันฝน เป็นต้น ในกรณีการขายของชำและซ่อมรถของนายมะม่วงจะต้องใช้เครื่องมือเครื่องใช้หลายอย่าง เช่น ตู้อ่าง ตู้อ่าง เครื่องมือและอุปกรณ์การซ่อมรถ เป็นต้น กรณีรับราชการและพนักงานบริษัท นอกจากอุปกรณ์ส่วนตัวบางอย่างที่จำเป็นในการทำงานแล้ว จะต้องใช้เทคโนโลยีที่สำนักงานมีให้ใช้หรือที่เกี่ยวข้องกับงานที่ทำ เช่น คอมพิวเตอร์ เครื่องมือการซ่อมและดูแลเครื่องจักรกล เป็นต้น ส่วนกรณีอาชีพรับจ้างและการเก็บเศษวัสดุก็จะมีเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นตามลักษณะงาน เช่น ถังมือ ตะขอเกี่ยว และเครื่องมือที่จำเป็นอื่นๆ เป็นต้น

(๔) กระบวนการผลิตและการแบ่งงานกันทำ

๑) กระบวนการผลิต กรณีการผลิตทางเกษตรกรรมทั้งอาชีพทำนาและประมงหรือการเลี้ยงปลานั้น จะมีกระบวนการผลิตที่มีขั้นตอนคล้ายคลึงกันทั้ง ๓ ขั้นตอน ได้แก่ *ขั้นเตรียมการ* *ขั้นดำเนินการผลิต* และ *ขั้นจัดการผลผลิต* แต่อาจจะมีวิธีการหรือรายละเอียดที่แตกต่างกัน กล่าวคือ *ขั้นเตรียมการ* ของการทำนาจะเกี่ยวข้องกับการเตรียมดินหรือการไถนา การเตรียมพันธุ์ข้าวและปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืช ส่วนการเลี้ยงปลาจะต้องเตรียมพ่อแม่พันธุ์ปลาและปัจจัยการผลิต เช่น อาหารและยารักษาโรคปลา *ขั้นดำเนินการผลิต* ของการทำนาจะเกี่ยวข้องกับการไถนา หว่านข้าวและใส่ปุ๋ย และดูแลปริมาณน้ำ การกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช ส่วนการเลี้ยงปลาก็จะต้องดูแลปริมาณน้ำ อาหารและการสังเกตความผิดปกติหรืออาการของปลาตั้งแต่ปลาเล็กๆ จนได้ขนาดตามที่ต้องการ *ขั้นจัดการผลผลิต* ของการทำนาจะเกี่ยวข้องกับการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว ซึ่งมักจะใช้รถเกี่ยวและนวดข้าวมากกว่าการใช้แรงงานคน รวมทั้งการจำหน่ายผลผลิต ส่วนการเลี้ยงปลาก็ต้องติดต่อพ่อค้าปลาล่วงหน้าก่อนที่จะถึงวันจับปลา โดยพ่อค้าจะต้องเตรียมรถมารับซื้อเอง ทั้งนี้ในกระบวนการผลิตจะอาศัยเครื่องทุ่นแรง

และเทคโนโลยีมากขึ้น นอกจากนี้ จากการพัฒนาระบบชลประทานคลองสีทำให้การผลิตมีความสะดวกสบายมากขึ้น ไม่ต้องพึ่งพาสภาพทางธรรมชาติ การปรับเปลี่ยนปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ระยะเวลาและรอบการผลิตสั้นลง สามารถเพิ่มผลผลิตได้หลายครั้งในรอบปี ลักษณะดังกล่าวทำให้ชาวนาชุมชนมีเวลาว่างน้อยลง รวมทั้งมีส่วนทำให้ประเพณีหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเกษตรบางอย่างไม่มีการถือปฏิบัติหรือสูญหายไปด้วย เช่น บางครัวเรือนไม่มีพิธีการแรกนา หรือรับขวัญข้าว เป็นต้น

กรณีอาชีพค้าขายนั้นเป็นการรับช่วงหรือการนำสินค้าต่างๆ มาเพื่อไว้จำหน่ายหรือบริการลูกค้า ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกลไกตลาดหรือเป็นกระบวนการกระจายสินค้าของระบบเศรษฐกิจ ทั้งนี้ การค้าขายย่อมขึ้นอยู่กับชนิดและลักษณะของสินค้า ซึ่งมีรายละเอียดของขั้นตอนที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กรณีการขายของชำหรือขายของประจำที่ร้านค้า ผู้ค้าขายจะต้องเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับการค้าขาย เช่น ชั้นวางของ เครื่องชั่ง ตูแช่ ฯลฯ และซื้อสินค้าเข้าร้านหรือติดต่อพ่อค้าส่งสินค้าเป็นประจำ การให้บริการค้าขาย รวมทั้งการตรวจสอบสินค้าและจัดทกระบบบัญชีค้าขาย ซึ่งกระบวนการผลิตจะเป็นวงจรหรือเป็นวัฏจักรเช่นนี้ไปเรื่อยๆ สำหรับอาชีพค้าขายตามตลาดนัด เป็นอาชีพที่ต้องใช้ความพยายามและความอดทนมากกว่าการค้าขายประจำบ้านหรือร้าน เพราะจะต้องเดินทางไปซื้อและเร่ขายสินค้าตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งกระบวนการผลิตก็จะเป็นวัฏจักรซ้ำๆ เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สำคัญสำหรับอาชีพค้าขาย ก็คือ การรู้จักวิเคราะห์และประเมินการค้าขาย รวมทั้งการมีมนุษยสัมพันธ์และเทคนิคการต่อรอง เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด ซึ่งบทบาทเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นของผู้หญิง

ส่วนอาชีพรับจ้าง ก็จะมีลักษณะการออกไปรับจ้างทั้งนอกบ้านและการรับงานมาทำที่บ้าน แต่อาชีพพนักงานบริษัท และข้าราชการ เป็นอาชีพที่ต้องออกไปทำงานประจำนอกบ้าน ซึ่งมีกระบวนการผลิตจะแตกต่างกันตามลักษณะงานหรือหน้าที่ที่รับผิดชอบหรือได้รับมอบหมาย แต่ส่วนใหญ่จะเป็นการใช้ปัจจัยการผลิตที่มีอยู่หรือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตใหญ่ โดยกระบวนการผลิตส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับข้อกำหนดเงื่อนไขต่างๆ ของหน่วยงานในสังกัด เช่น อาชีพครูก็จะไปทำงานสอนหรือดูแลนักเรียนที่โรงเรียน ส่วนเจ้าหน้าที่สาธารณสุขก็จะประจำอยู่ที่สถานอนามัย พนักงานบริษัทหรือลูกจ้างก็จะทำงานที่บริษัทหรือโรงงานต่างๆ เป็นต้น

๒) การแบ่งงานกันทำ กรณีการผลิตทางการเกษตรของแต่ละครอบครัว อาจจะมีการแบ่งงานกันทำที่แตกต่างกันตามลักษณะการผลิตและรูปแบบของครัวเรือน กล่าวคือ ครัวเรือนที่มีอาชีพทางด้านเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักอย่างเดียว เช่น ครัวเรือนของนายฉลุ ผู้ชาย(สามี พี่ชาย และน้องชาย) จะมีบทบาทหลักในการผลิต ส่วนผู้หญิง(ภรรยา พี่สะใภ้ และน้องสะใภ้) มีส่วนร่วมการผลิตในลักษณะการช่วยเหลือ สนับสนุนหรือแบ่งเบาภาระของผู้ชาย ส่วนครัวเรือนที่มีอาชีพทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรม การแบ่งงานกันทำในภาคเกษตรกรรมจะเป็นไปตามลักษณะงานและความรับผิดชอบ กล่าวคือ กรณีผู้ที่ไม่ได้ทำงานประจำ จะเป็นผู้รับผิดชอบหรือมีบทบาทหลักในงานภาคเกษตรกรรม ส่วนผู้ที่มีงานประจำหรืออาชีพอย่างอื่น จะช่วยงานในช่วงวันหยุดหรือลาหยุดงาน เช่น กรณีนางกระต่ายจะรับผิดชอบการ

ทำนาเป็นหลัก แต่สามีจะช่วยงานในวันหยุดหรือนอกเวลางานประจำ และงานที่มีลักษณะเป็น “งานหนัก” ส่วนกรณีที่ต่างคนต่างก็มีงานประจำ เช่น กรณีนางมีนาจะทำงานภาคเกษตรกรรมในช่วงวันหยุดหรือนอกเวลางานประจำ โดยผู้ชายจะรับภาระงานหนักมากกว่าผู้หญิง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากกลุ่มที่มีอาชีพด้านเกษตรกรรมมักจะเป็นครัวเรือนแบบครอบครัวขยาย ดังนั้น แรงงานที่สามารถนำมาใช้ในการผลิต นอกจากสามีและภรรยาแล้วยังมีลูกและบุคคลอื่นที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน กลุ่มครัวเรือนหรือเครือข่ายมาช่วยงานด้วย ดังได้กล่าวแล้วในเรื่องแรงงานที่ใช้ในการผลิต

สำหรับอาชีพค้าขาย การแบ่งงานกันทำจะแตกต่างกันตามลักษณะการผลิตและรูปแบบของครัวเรือนเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น กรณีครัวเรือนของนายอาทิตย์และครัวเรือนนายขุนทองที่ค้าขายเป็นอาชีพหลักอย่างเดียว การแบ่งงานกันทำจะพบว่า ผู้หญิง(ภรรยา)จะมีบทบาทมากกว่าผู้ชาย(สามี) โดยผู้หญิงจะมีบทบาททั้งการเลือกซื้อและจัดวางสินค้า การเรียกลูกค้าและการต่อรองราคา การตรวจสอบสินค้า การจัดเก็บรายได้จากการค้าขาย เป็นต้น ส่วนผู้ชายจะมีบทบาทเป็นผู้ให้การสนับสนุนหรือช่วยเหลือการค้าขายของผู้หญิง เช่น การขับรถไปซื้อหรือรับ - ส่งสินค้า ช่วยจัดวางสินค้า ช่วยขายและเก็บของ ช่วยจัดเตรียมหรือซ่อมแซมวัสดุอุปกรณ์หรือสินค้า เป็นต้น ส่วนกรณีครัวเรือนที่มีอาชีพอื่นนอกจากการค้าขายด้วยนั้น การแบ่งงานกันทำจะเป็นไปตามลักษณะงานและความรับผิดชอบ กล่าวคือ บุคคลที่ไม่ได้ทำงานประจำจะเป็นผู้รับผิดชอบหลักในการค้าขาย ส่วนบุคคลที่ทำงานประจำอย่างอื่นจะช่วยงานค้าขายในช่วงนอกเวลางานประจำหรือวันหยุด เช่น กรณีครัวเรือนนายมะม่วง ส่วนอาชีพอื่นๆ เช่น รับราชการ พนักงานบริษัท รับจ้างทั่วไป ซึ่งการผลิตจะเกิดขึ้นนอกครัวเรือน(ที่ทำงานของแต่ละคน) การแบ่งงานกันทำจะเป็นไปตามหน้าที่ความรับผิดชอบของแต่ละคน แต่จำเป็นจะต้อง “จัดการเวลา” ทั้งที่ทำงานและที่บ้านให้มีความเหมาะสม

อย่างไรก็ตาม การแบ่งงานกันทำของแต่ละอาชีพดังกล่าวข้างต้น ไม่ได้เป็นไปอย่างเข้มงวดชัดเจนตลอดเวลา แต่ส่วนใหญ่จะเป็นไปในลักษณะที่มี “ความยืดหยุ่น” และ “การเกื้อกูลกัน” ซึ่งกันและกันในลักษณะที่สามารถช่วยเหลือหรือทำแทนกันได้ ตัวอย่างเช่น กรณีลูกๆ ของนายมะม่วงจะต้องช่วยกันค้าขายหรือทำงานแทนกันได้ กรณีครัวเรือนนายฉลุ ภรรยาและน้องสะใภ้สามารถช่วยเตรียมการและให้อาหารปลาได้ กรณีครัวเรือนนายขุนทองและนายอาทิตย์สามารถค้าขายแทนภรรยาได้ เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันงานบางอย่างอาจไม่มีการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจน แต่ขึ้นอยู่กับว่าช่วงเวลานั้นใครว่างหรือสามารถทำได้ก็จะเป็นคนรับผิดชอบดูแลในขณะนั้นไปเลย ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลเชิงปริมาณที่พบว่า ครอบครัวชาวชุมชนคลองสี่มีการแบ่งงานกันทำในลักษณะที่ยืดหยุ่นช่วยเหลือกันได้ ร้อยละ ๖๔ ไม่มีการแบ่งงานกันทำ ร้อยละ ๒๘ และมีการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจน ร้อยละ ๘ นอกจากนี้ จำนวนอาชีพในครัวเรือนยังมีความสัมพันธ์กับการจัดการเวลาด้วย กล่าวคือ หากครัวเรือนมีอาชีพเดียว โดยเฉพาะทางด้านเกษตรกรรมจะมีความยืดหยุ่นในการจัดการเวลาในกระบวนการผลิตได้ค่อนข้างมาก แต่ถ้าครัวเรือนที่มีหลาย

อาชีพและมีความเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมด้วยจะต้องมีการจัดการเวลา เพื่อการผลิตดังกล่าวจากงานประจำในกระบวนการผลิต

๕.๒.๒ การจัดการผลผลิตของครอบครัว

(๑) *การจัดการสรรผลผลิตและผลประโยชน์* จากการทำงานหรือกระบวนการผลิตต่างๆ ย่อมที่จะก่อให้เกิดผลงานหรือผลผลิต โดยแต่ละครัวเรือนจะมีการจัดการสรรผลผลิตหรือผลประโยชน์ที่ได้รับจากการผลิต เพื่อนำไปบริโภคหรือดำเนินการต่างๆ ต่อไป *กรณีการผลิตทางการเกษตร ผลผลิตที่เกิดขึ้นมักจะมีลักษณะเป็น "ผลผลิตร่วม"* เช่น การทำนาจะได้ผลผลิตคือข้าว ส่วนการเลี้ยงปลาจะได้ปลาที่โตตามขนาดที่ต้องการ ผลผลิตร่วมเหล่านี้จะนำไปจัดการเพื่อใช้ในการบริโภคหรือนำไปแปรสภาพเป็นเงินตราหรือรายได้ และจำเป็นต้องมีการจัดการในลักษณะของการจัดการสรรผลผลิตหรือผลประโยชน์จากการผลิตระหว่างผู้ที่มีส่วนร่วมในการผลิต จากกรณีศึกษารายครัวเรือน พบว่า กรณีผลิตผลจากเกษตรกรรมครัวเรือนจะมีการจัดการสรรโดยการแบ่งปันให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องตามสัดส่วนของ *"การมีส่วนร่วมในการผลิต"* เช่น หากมีสัดส่วนในการลงทุนหรือใช้แรงงานในการผลิตมาก มักจะได้รับการจัดการสรรผลผลิตที่มากไปด้วย

อนึ่ง *"ที่ดิน"* เป็นปัจจัยการผลิตสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการสรรผลผลิตและผลประโยชน์ กล่าวคือ หากที่ดินยังเป็นกรรมสิทธิ์ของพ่อแม่หรือเป็น *"กรรมสิทธิ์ร่วม"* ของครัวเรือน และครัวเรือนเหล่านี้อยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวขยาย ซึ่งมีการ *"กินอยู่ร่วมกัน"* จะมีการจัดการสรรผลผลิตหรือผลประโยชน์จากการผลิตจำนวนหนึ่งไว้สำหรับ *"การบริโภครวม"* หรือเป็น *"ค่าใช้จ่ายกลาง"* ของครัวเรือน ดังเช่น กรณีครัวเรือนนายฉลุมีบ่อเลี้ยงปลาที่เป็นกรรมสิทธิ์รวมของทั้ง ๔ ครอบครัว จึงมีการแบ่งรายได้จากการขายปลาในแต่ละครั้งไว้เป็นค่าใช้จ่ายกลางของครัวเรือน กรณีครัวเรือนนางกระต่ายและนางมีนาที่ดินที่ใช้ทำนายังเป็นกรรมสิทธิ์ของพ่อแม่ แม้ครอบครัวของตนเองจะเป็นผู้ลงทุนหลักในการผลิตและดำเนินการผลิตเป็นส่วนใหญ่ แต่จะต้องแบ่งผลผลิตส่วนหนึ่งไว้สำหรับการบริโภครวมหรือค่าใช้จ่ายกลางของครัวเรือนเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ค่าใช้จ่ายกลางเพื่อการบริโภครวมเหล่านี้ ส่วนหนึ่งอาจจะได้มาจากรายได้หรือผลผลิตจากการผลิตอย่างอื่นของคนที่เกี่ยวข้องอยู่ในครัวเรือนเดียวกันด้วย

สำหรับอาชีพค้าขายนั้น กรณีครัวเรือนที่อยู่ร่วมกันแบบครอบครัวขยาย ซึ่งมีการลงทุนและดำเนินการในลักษณะ *"การผลิตร่วม"* การจัดการสรรผลผลิตหรือผลประโยชน์จากการผลิต จะมีลักษณะและวิธีการคล้ายคลึงกับอาชีพเกษตรกรรม กล่าวคือ *"ผลประโยชน์ร่วม"* ที่ได้จากการค้าขาย จะจัดสรรส่วนหนึ่งไว้เป็นค่าใช้จ่ายกลาง เพื่อการบริโภครวมของครัวเรือน และเป็นต้นทุนสำหรับการลงทุนครั้งต่อไปหรือการขยายกิจการ ส่วนที่เหลือจะนำมาแบ่งปันกันตามสัดส่วนของการมีส่วนร่วมในการผลิต

ส่วนการผลิตร่วมในกรณีครัวเรือนแบบครอบครัวเดี่ยว ผลผลิตหรือผลประโยชน์จากการผลิตนั้น กรณีอาชีพเกษตรกรรมและค้าขายส่วนใหญ่ มักจะรวมไว้เป็นส่วนเดียว โดยพ่อแม่หรือสามีภรรยา คนใดคนหนึ่ง(ส่วนใหญ่ผู้หญิง) เป็นผู้จัดเก็บและจัดการเพื่อการบริโภคภายในครอบครัว ยกเว้นครอบครัวเดี่ยวที่

มีบุคคลอื่นอาศัยอยู่และร่วมทำการผลิตด้วย ก็จะมีการแบ่งปันผลประโยชน์บางส่วนไปด้วย ดังเช่น กรณี นายอาทิตย์จะแบ่งรายได้บางส่วนให้แก่พี่สาวภรรยาด้วย

ส่วนอาชีพรับราชการหรือพนักงานบริษัท ซึ่งมีลักษณะที่เป็นงานประจำของแต่ละคนในลักษณะ “ต่างคนต่างผลิต” วิธีการจัดสรรผลประโยชน์จากการผลิตเหล่านี้จะเป็นไปในลักษณะ “การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์” ซึ่งกันและกัน โดยรายได้หรือผลประโยชน์จากการผลิตนั้น แม้จะเป็นผลผลิตของแต่ละคน แต่จะมีการจัดสรรผลประโยชน์หรือรายได้จากการผลิตหรืองานประจำของแต่ละคน เพื่อเป็นค่าใช้จ่าย สำหรับการบริโภคของครัวเรือนเช่นกัน โดยการจัดสรรผลประโยชน์ของแต่ละครัวเรือนอาจจะแตกต่างกัน เช่น กรณีครัวเรือนครอบครัวเดี่ยว สามีและภรรยาจะแบ่งส่วนรายได้มาใช้ในการบริโภคตามเงื่อนไขที่ได้ตกลงกัน โดยอาจจะให้สามีหรือภรรยาเป็นผู้เก็บและจัดการเรื่องเงินของครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นภรรยาที่ทำหน้าที่นี้ หากลูกมีรายได้จากงานประจำด้วยก็อาจแบ่งรายได้บางส่วนให้แก่พ่อแม่ เพื่อรวมเป็นค่าใช้จ่ายของครอบครัวด้วย ส่วนกรณีครัวเรือนครอบครัวขยายนั้น รายได้จากงานประจำของแต่ละครอบครัว นอกจากจะใช้เพื่อการบริโภคหรือค่าใช้จ่ายของตนเองและครอบครัวแล้ว จะแบ่งรายได้บางส่วน เพื่อการบริโภครวมหรือค่าใช้จ่ายกลางของครัวเรือนด้วย

อนึ่ง บางครอบครัวแม้จะแยกเป็นครอบครัวเดี่ยวแล้ว แต่ก็ยังมีการจัดสรรผลประโยชน์จากการผลิตให้แก่ “ครอบครัวของพ่อแม่” ด้วย เช่น กรณีนางจันทร์จะแบ่งรายได้บางส่วนให้แก่พ่อแม่ของตน และพ่อแม่ของสามีเป็นครั้งคราวด้วย กรณีนางส้มโอซึ่งเป็นครอบครัวที่ไม่มีลูก สามีนางส้มโอจะแบ่งรายได้จากงานประจำส่วนหนึ่งให้ครอบครัวของพ่อแม่และหลานๆ ตนเองทุกเดือน

(๒) การแลกเปลี่ยน ครัวเรือนในเขตชุมชนชานเมือง มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตหรือผลประโยชน์ ทั้งภายในและภายนอกครัวเรือน กรณีที่เป็นการแลกเปลี่ยนภายในครัวเรือนจะมีทั้งครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย เช่น ครัวเรือนนางจันทร์ เนื่องจากสามีและภรรยาต่างก็มีอาชีพในลักษณะเดียวกัน ซึ่งนอกจากจะมีการแลกเปลี่ยนรายได้จากงานประจำแล้ว ยังสามารถช่วยเหลือเกื้อกูลการงานซึ่งกันและกันได้ด้วย ทั้งงานในบ้านและงานนอกบ้าน กรณีครอบครัวเดี่ยวอื่นๆ ก็มีการแลกเปลี่ยนภายในครอบครัวในลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันเช่นกัน ตัวอย่างเช่น ครัวเรือนนายอาทิตย์ หากเงินทุนไม่เพียงพอก็จะยืมเงินจากป่า(พี่สาวภรรยา)ซึ่งอาศัยอยู่ด้วยกัน รวมทั้งป่าจะช่วยขายผลไม้และสินค้าอื่นๆ ในกรณีที่มีงานในหมู่บ้านด้วย ครัวเรือนนางส้มโอ ภรรยาจะช่วยงานในหมู่บ้านแทนสามีในกรณีที่สามีติดภารกิจอยู่เวรที่ทำงาน เป็นต้น

กรณีครัวเรือนครอบครัวขยาย การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์จากการผลิตมีทั้งการช่วยเหลือกันภายในครอบครัว เช่น ระหว่างสามี ภรรยาและลูก และการช่วยเหลือระหว่างครอบครัวที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนหรือในกลุ่มเครือญาติเดียวกัน ตัวอย่างเช่น ครัวเรือนนางกระต่าย สามีจะช่วยงานภรรยาในช่วงนอกเวลางานประจำหรือช่วงวันหยุด ครัวเรือนนางมีนา สามีและภรรยาจะช่วยกันทำงานภาคเกษตรกรรมในวันหยุด และน้องชายจะช่วยงานด้วย ครัวเรือนนายมะม่วงหลังจากเลิกงานประจำและวันหยุดทุกคนจะต้องช่วย

กันค้าขายของและทำงานที่บ้าน ทั้งนี้ ครัวเรือนแบบครอบครัวขยายอาจจะแลกเปลี่ยนโดยแบ่งรายได้ส่วนหนึ่งเพื่อใช้เป็นค่าใช้จ่ายกลางของครัวเรือน

นอกจากนี้ บางครอบครัวจะมีการแลกเปลี่ยนในลักษณะของการที่ฝ่ายหนึ่งช่วยเหลืองานบ้าน เพื่อให้อีกฝ่ายหนึ่งทำงานนอกบ้าน หรืองานเชิงเศรษฐกิจได้คล่องตัวขึ้น ก็เป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจเช่นกัน อนึ่ง บางครอบครัวอาจมีการแลกเปลี่ยนหรือการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในลักษณะของการนำงานที่ทำงานมาช่วยกันทำที่บ้าน หรือนำงานที่บ้านไปทำต่อที่ทำงานก็ได้ เช่น มีบ่อยครั้งสามีนางจันทรานางงานที่ทำงานมาให้ภรรยาช่วยทำที่บ้าน หรือสามีนางจันทราช่วยทำงานบ้านเมื่อนางจันทราติดราชการหรือมีงาน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แต่ละครอบครัวจะมีการแลกเปลี่ยนภายนอกครอบครัวหรือระหว่างครัวเรือนด้วย โดยอาจจะเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มเครือญาติ หรือเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน เช่น ครัวเรือนนางจันทราจะมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตและผลประโยชน์กับครัวเรือนนายขาว ซึ่งเป็น “เครือญาติเทียม” และแลกเปลี่ยนกับ “กลุ่มเครือข่ายหรือกลุ่มสนใจ” ที่มีกิจกรรมร่วมกันบ่อยๆ เช่น ไปเที่ยว ทานอาหารนอกบ้าน ไปร่วมกิจกรรมอื่นๆ ด้วยกัน เป็นต้น ซึ่งครัวเรือนอื่นๆ ก็มีการแลกเปลี่ยนลักษณะนี้เช่นกัน โดยทั่วไปจะเป็นการแลกเปลี่ยนข้าวของหรืออาหารการกิน แรงงาน การฝากให้ช่วยดูแลบ้านหรือลูกหลาน หรือการกู้ยืมเงิน เป็นต้น

๕.๒.๓ การบริโภคของครอบครัว

(๑) การวางแผนการใช้จ่ายและการออม

๑) การวางแผนการใช้จ่าย แต่ละครัวเรือนจะมีการแบ่งส่วนผลผลิตหรือผลประโยชน์จากการผลิต เพื่อใช้สำหรับการบริโภคและนำส่วนที่เหลือเก็บออมไว้ จากการสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณพบว่า ชาวชุมชนคลองสี่ ร้อยละ ๘๒ มีการวางแผนการใช้จ่าย และมีเพียงร้อยละ ๑๘ ที่ไม่มีการวางแผนการใช้จ่าย โดยการวางแผนการใช้จ่ายดังกล่าว ส่วนใหญ่อาจจะไม่ได้จัดทำอย่างเป็นระบบที่ชัดเจนเท่าใดนัก เพียงแต่มีการคาดการณ์หรือกำหนดไว้คร่าวๆว่าจะใช้จ่ายเพื่อการใดบ้าง อย่างไร เช่น การบริโภคประจำของครอบครัว การลงทุนทำการผลิต ค่าเล่าเรียนลูก ค่าใช้จ่ายในยามจำเป็นฉุกเฉิน เป็นต้น ดังเช่น ครัวเรือนนายจตุลจะมีการแบ่งรายได้จากการขายปลาไว้ สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายกลางและค่าลงทุนเลี้ยงปลาต่อไป ครัวเรือนนางกระต่ายและนางมีนาจะแบ่งรายได้ไว้สำหรับลงทุนทำนา ค่าเล่าเรียนลูก ฯลฯ

บุคคลที่มีบทบาทในการวางแผนการใช้จ่ายของครัวเรือน จากข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่า ภรรยา มีบทบาทมากที่สุด (ร้อยละ ๕๒) รองลงมา สามี ภรรยา ปรีกษา หรือกัน (ร้อยละ ๓๖) สามี ภรรยา ปรีกษาญาติผู้ใหญ่ (ร้อยละ ๑๒) สามี (ร้อยละ ๖) ลูกสาว (ร้อยละ ๔) และลูกสะใภ้ (ร้อยละ ๒) ตามลำดับ จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่า ส่วนใหญ่ภรรยาจะมีบทบาทเป็น “ผู้เก็บเงินและผู้จัดการเรื่องเงิน” ของครัวเรือน ส่วนสามีจะมีบทบาทในเรื่องนี้น้อยกว่าภรรยา อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลกรณีศึกษาบาง

ครัวเรือนสามีจะมีบทบาทในเรื่องนี้แทนภรรยา เช่น ครัวเรือนของนางจันทร์หา เป็นต้น สำหรับกรณีการใช้จ่ายที่เป็นเรื่องสำคัญหรือมีค่าใช้จ่ายมาก สามีภรรยาจะปรึกษาหารือกันก่อน

๒) การออม จากการสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่า ครัวเรือนร้อยละ ๘๘ มีการเก็บออมบ้างแต่ไม่มีการแบ่งสัดส่วนการออมที่แน่นอน มีเพียงร้อยละ ๖ เท่านั้นที่มีการแบ่งส่วนรายได้ไว้สำหรับการออมอย่างชัดเจน ส่วนครัวเรือน ร้อยละ ๖ ไม่มีการออมเลย เมื่อพิจารณาจากข้อมูลที่เป็นกรณีศึกษา พบว่า ลักษณะการออมของแต่ละครอบครัวจะแตกต่างกัน โดยกลุ่มที่มีรายได้ดีหรือมีอาชีพที่เป็นงานประจำมักจะมีการแบ่งส่วนการออมไว้อย่างชัดเจน เช่น ฝากธนาคาร เล่นแชร์หรือการออมรูปแบบอื่นๆ ส่วนกลุ่มที่มีรายได้ปานกลางและรายได้น้อย ลักษณะการออมจะไม่แน่นอนหรือไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนนัก อาจจะมีการออมไว้ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ เพื่อเตรียมเป็นค่าใช้จ่ายที่จำเป็นบางอย่าง เช่น ค่าเล่าเรียนลูก หรือซื้อของที่จำเป็นต้องให้ กรณีครอบครัวขยายบางครัวเรือน พ่อแม่จะส่งเสริมการออมของลูกที่มีครอบครัวแล้ว เช่น การอนุญาตให้ใช้ที่ดินในการผลิต เพื่อการสะสมทุนและการสร้างฐานะของครอบครัว ตัวอย่างเช่น กรณีของนางมีนาที่ลงทุนทำนาของครอบครัวจนทำให้ครอบครัวมีเงินเก็บออมมากขึ้นหรือกรณีนางกระต่ายที่ทำนาหลายปีจนมีเงินสะสมสามารถนำมาสร้างบ้านหลังใหม่เพื่อแยกครัวเรือนจากพ่อแม่สามีได้ กรณีนายมะม่วงจะให้ลูกแต่ละคนเก็บออมรายได้ของตัวเองไว้ รวมทั้งการบริโภคในสิ่งที่จำเป็น ส่วนกรณีครัวเรือนที่มีรายได้น้อย เช่น นางกระดินไม่มีเงินเหลือพอสำหรับการเก็บออม แต่เห็นว่าการประหยัด ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยก็เป็นเสมือนการออมอีกรูปแบบหนึ่ง

(๒) ลักษณะการบริโภค

๑) พฤติกรรมการบริโภค เมื่อพิจารณาความทันสมัยในการบริโภคจากการมีและใช้เครื่องอำนวยความสะดวกสมัยใหม่ของชาวคลองสี่ พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีเครื่องมือเครื่องใช้เพื่ออำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิตหรือการประกอบอาชีพค่อนข้างทันสมัย เช่น ครัวเรือนร้อยละ ๘๐ มีโทรทัศน์ประจำบ้าน ร้อยละ ๖๔ มีโทรศัพท์เคลื่อนที่ใช้ ร้อยละ ๖๒ มีรถยนต์ใช้ ร้อยละ ๖๒ มีเครื่องซักผ้าใช้ ร้อยละ ๔๘ มีเครื่องเล่นแผ่นเสียง(ซีดี)ใช้ ร้อยละ ๒๖ มีเครื่องดูดฝุ่นใช้ ร้อยละ ๑๖ มีเครื่องคอมพิวเตอร์ ร้อยละ ๑๖ มีเครื่องปรับอากาศใช้ เป็นต้น เนื่องจากชาวชุมชนคลองสี่ส่วนใหญ่มีฐานะทางเศรษฐกิจในระดับปานกลางถึงค่อนข้างดี สำหรับพฤติกรรมการบริโภค เช่น อาหารการกิน การแต่งกาย การดูแลสุขภาพ อาจจะไม่แตกต่างกันมากนัก แต่ถ้าพิจารณาพฤติกรรมการบริโภคจากความทันสมัยหรือการเลียนแบบพฤติกรรมคนเมือง เช่น การมีและใช้เครื่องอำนวยความสะดวกสมัยใหม่ การซื้อข้าวของเครื่องใช้จากห้างสรรพสินค้าหรือร้านสะดวกซื้อ การรับประทานอาหารนอกบ้าน การท่องเที่ยว เป็นต้น พบว่า ครอบครัวที่มีอาชีพรับราชการ รัฐวิสาหกิจ พนักงานบริษัท จะมีความทันสมัยในการบริโภคมากกว่าครอบครัว ที่มีอาชีพค้าขาย เกษตรกรรม และรับจ้าง ตัวอย่างเช่น ครัวเรือนข้าราชการของนางจันทร์หา มักจะพาลูกๆ ไปเที่ยวห้างสรรพสินค้า รับประทานอาหารนอกบ้าน หรือไปเที่ยวต่างจังหวัดในช่วงวันหยุด หรือช่วงปิดภาคเรียน

๒) ตลาดหรือสถานที่ที่นิยมไปใช้จ่าย พบว่า ส่วนใหญ่จะซื้อสินค้าที่ตลาดนัด (ร้อยละ ๙๒) รองลงมาเป็นตลาดทั่วๆ ไป (ร้อยละ ๖๒) ห้างราคาถูก (ร้อยละ ๕๐) รถเร่ (ร้อยละ ๔๐) ห้างสรรพสินค้าทั่วๆ ไป (ร้อยละ ๓๘) ร้านค้าสะดวกซื้อ (ร้อยละ ๒๘) และร้านขายของชำ (ร้อยละ ๒๔) และจากข้อมูลกรณีศึกษา พบว่า เหตุผลที่มีการซื้อสินค้าจากตลาดนัดมากที่สุด เนื่องจากตลาดนัดแห่งนี้ขายของทุกวันในช่วงเย็น สามารถเดินทางได้สะดวกเพราะอยู่ใกล้ๆ ชุมชน ซึ่งสินค้าที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ มักจะซื้อจากตลาดนัด ได้แก่ อาหารสด เช่น เนื้อสัตว์ ผักและผลไม้ กับข้าวสำเร็จรูป ส่วนอาหารแห้ง และข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ หากเป็นบุคคลที่มีรถยนต์ ข้าราชการหรือพนักงานบริษัท จะนิยมไปซื้อจากห้างราคาถูก เพราะมีสินค้าให้เลือกมากและราคาถูกกว่าท้องตลาดทั่วไป ส่วนประชาชนทั่วไปจะซื้อทั้งจากตลาดทั่วๆ ไปและห้างราคาถูก แต่บางครั้งก็ซื้อจากตลาดนัด ตัวอย่างเช่น กรณีครัวเรือนนางจันทร์ นางมีนา และนายฉลุ มักจะซื้อข้าวของเครื่องใช้จากห้างราคาถูก โดยจะไปซื้อของประมาณเดือนละครั้ง ส่วนครัวเรือนนางกระดินส่วนใหญ่จะซื้อจากตลาดนัด เนื่องจากราคาไม่แพงนัก สะดวก ไม่ต้องเสียเวลา และค่าใช้จ่ายในการเดินทาง

๕.๓ การจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวชุมชนชนานเมืองคลองสี่

การจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวชุมชนชนานเมืองคลองสี่ อาจจะมีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน จากกรณีศึกษาข้อมูลรายครอบครัว และการสุ่มตัวอย่างสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณของครัวเรือนในชุมชนชนานเมืองคลองสี่ สามารถสรุปภาพรวมการจัดระเบียบทางสังคม โดยพิจารณาจากลักษณะการจัดการงานบ้าน การขัดเกลาสมาชิก และการควบคุมสมาชิก ดังนี้

๕.๓.๑ การจัดการงานบ้าน

งานบ้านต่างๆ ได้แก่ การดูแลรักษาและการทำความสะอาดบ้านบริเวณรอบๆ บ้าน วัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ การเตรียมและปรุงอาหาร การเลี้ยงดูเด็กและผู้สูงอายุ การดูแลความเป็นอยู่ทั่วๆ ไปของสมาชิก ฯลฯ ซึ่งงานบ้านเหล่านี้แต่ละครอบครัวจะต้องมีการจัดการ หรือแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบให้แก่สมาชิก

จากการสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่า งานบ้านโดยทั่วๆ ไป ของครัวเรือนส่วนใหญ่ (ร้อยละ ๙๐) เป็นบทบาทของภรรยา รองลงมา เป็นลูกสาว (ร้อยละ ๔๖) สามี (ร้อยละ ๒๒) ลูกชาย (ร้อยละ ๒๒) ลูกสะใภ้ (ร้อยละ ๘) และลูกเขย (ร้อยละ ๔) ตามลำดับ และจากข้อมูลดังกล่าวจะพบว่า งานบ้านส่วนใหญ่ ยังคงเป็นความรับผิดชอบของผู้หญิง (ภรรยาและลูกสาว) เป็นหลัก ส่วนผู้ชาย (สามี ลูกชาย และลูกเขย) ก็มีส่วนช่วยแบ่งเบาภาระหรือรับผิดชอบกิจกรรมงานบ้านบางส่วน และกรณีที่ลูกสะใภ้มีบทบาทรับผิดชอบกิจกรรมงานบ้านรองจากสามีและลูกชายนั้น อาจเนื่องมาจาก กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (ร้อยละ ๗๔) เป็นครัวเรือนแบบครอบครัวเดี่ยว ส่วนบุคคลที่มีบทบาทในการตัดสินใจเรื่องทั่วๆ ไปในบ้าน พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ (ร้อยละ ๕๒) จะมีการปรึกษาหารือกันระหว่างสามีและภรรยามากที่สุด รองลงมา ภรรยาเป็นผู้ตัดสินใจ (ร้อยละ ๓๐) สามี (ร้อยละ ๑๐) และสามีภรรยาปรึกษานิติผู้ใหญ่ (ร้อยละ ๘)

จากข้อมูลเชิงปริมาณข้างต้น จะพบว่า แม้ภรรยาจะมีบทบาทหลักหรือรับภาระหนักในการจัดงานทั่วไปในบ้าน แต่ก็ไม่ได้เป็นผู้ตัดสินใจหลักในเรื่องดังกล่าวโดยลำพัง เพราะประมาณครึ่งหนึ่งของครัวเรือนที่ให้สัมภาษณ์ สามีและภรรยาจะตัดสินใจร่วมกัน แสดงว่า ผู้ชาย(สามี)ยังมีอำนาจในการตัดสินใจทั้งในบ้านและนอกบ้าน อย่างไรก็ตาม มีครัวเรือนร้อยละ ๓๐ ที่ให้ภรรยาซึ่งเป็นผู้รับภาระงานบ้านตัดสินใจได้เอง

จากกรณีศึกษารายครัวเรือน พบว่า ภาระงานบ้านส่วนใหญ่ยังเป็นบทบาทของผู้หญิง กรณีครอบครัวเดี่ยวภรรยาจะเป็นผู้รับผิดชอบงานบ้านเป็นหลัก โดยมีลูกสาวเป็นผู้ที่คอยให้ความช่วยเหลือและเรียนรู้กิจกรรมงานบ้าน ส่วนสามีและลูกชายจะคอยช่วยเหลืองานบ้านบางส่วนแต่ไม่มากนัก ตัวอย่างเช่น ครัวเรือนนางส้มโอ นางส้มโอจะเป็นผู้รับผิดชอบและดูแลงานบ้านเป็นหลัก ครัวเรือนนางจันทร์ นางจันทร์จะเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักเช่นกัน แต่ถ้าหากนางจันทร์ติดธุระหรือภารกิจงานประจำ สามีก็จะช่วยงานและสามารถทำงานบ้านแทนได้ เช่น การกวาดถูบ้าน ทำกับข้าว ซักรีดเสื้อผ้า ดูแลลูก รวมทั้งสอนและฝึกหัดให้ลูกสาวเรียนรู้และช่วยเหลืองานบ้านด้วย ส่วนครัวเรือนนายอาทิตย์ ภรรยาและพี่สาวภรรยามีบทบาทหลักเกี่ยวกับงานบ้าน เช่น การเตรียมอาหาร การดูแลเด็กและความสะอาดบ้าน เป็นต้น

ส่วนกรณีครัวเรือนแบบครอบครัวขยาย พบว่า ภาระงานบ้านส่วนใหญ่ก็ยังเป็นบทบาทของผู้หญิงเช่นกัน ตัวอย่างเช่น ครัวเรือนนายมะม่วง ภรรยาและลูกสาวจะมีบทบาทหลักในการทำงานบ้าน เช่น การเตรียมอาหาร ซักรีดเสื้อผ้า และดูแลทำความสะอาด เป็นต้น บางครั้งหากนายมะม่วงมีเวลาว่างก็จะช่วยทำงานบ้านบ้าง สำหรับครัวเรือนนายฉลุ ภรรยา น้องสะใภ้และน้องสาวเป็นผู้ทำงานบ้านเป็นหลัก และครัวเรือนของนางกระถิน นางกระถิน แม่และน้องสาว จะมีบทบาทเกี่ยวกับงานบ้าน ครัวเรือนนางกระต่าย นางกระต่าย แม่สามีและน้องสะใภ้จะมีบทบาทหลักเกี่ยวกับงานบ้าน ส่วนครัวเรือนของนางมินา พ่อและแม่ของนางมินาจะมีบทบาทหลักเกี่ยวกับงานบ้าน เนื่องจากนางมินาและสามีทำงานประจำนอกบ้าน โดยนางมินาจะดูแลงานบ้านของครอบครัวตนเองเมื่อมีเวลาว่างหรือช่วงวันหยุด

สำหรับการดูแลสมาชิก เช่น การดูแลด้านสุขภาพ และการดูแลสมาชิกที่เป็นเด็กและผู้สูงอายุ ส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทของผู้หญิงหรือภรรยาเป็นหลักเช่นกัน ส่วนครัวเรือนที่ผู้หญิงหรือภรรยามีงานประจำหรือไม่มีเวลาเพียงพอที่จะดูแล กรณีเด็กเล็กจะจัดการโดยหาคนมาดูแลแทน เช่น ครัวเรือนนายอาทิตย์ที่ค้าขายตามตลาดนัดจัดการโดยให้พี่สาวภรรยาช่วยดูแลลูก ส่วนครัวเรือนครอบครัวขยายส่วนใหญ่ญาติผู้ใหญ่ เช่น ปู่ย่าหรือตายายจะเป็นผู้ช่วยดูแลลูก สำหรับเด็กที่โตแล้วจะนำไปให้ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในชุมชนดูแลแทน ส่วนผู้สูงอายุจะมีผู้ดูแลโดยจะอาศัยอยู่กับลูกคนใดคนหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นลูกสาวหรือลูกคนเล็ก โดยครอบครัวของลูกที่ดูแลพ่อแม่จะได้รับมรดกมากกว่าลูกคนอื่น ๆ เช่น ให้น้ำ ให้น้ำทำกิน หรือทรัพย์สินสมบัติมากกว่า แต่ลูกคนอื่น ๆ ที่ไม่ได้เลี้ยงดูโดยตรง จะมีการติดต่อหรือแวะมาเยี่ยมเยียน หรือส่งข้าวของเงินทองให้บ้างเป็นบางครั้งคราว กรณีที่พ่อแม่เจ็บป่วยหรือไม่สบายมาก ลูกๆ ส่วนใหญ่จะมาเยี่ยมและช่วยกันดูแลหรือร่วมรับผิดชอบค่าใช้จ่ายด้วยกัน

เมื่อพิจารณางานบ้านที่เกี่ยวข้องกับชุมชน หรือการติดต่อกับบุคคล หรือหน่วยงานภายนอก พบว่า สามีจะมีบทบาทมากที่สุด (ร้อยละ ๗๔) รองลงมาเป็นภรรยา (ร้อยละ ๖๒) ลูกชาย (ร้อยละ ๒๐) ลูกชาย (ร้อยละ ๑๘) ลูกสาว (ร้อยละ ๑๖) ลูกสะใภ้ (ร้อยละ ๘) และปู่ตายาย (ร้อยละ ๖) ตามลำดับ ข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ผู้ชายส่วนใหญ่จะมีบทบาทเกี่ยวข้องกับงานนอกบ้านเป็นหลัก

อนึ่ง ข้อสังเกตที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนคลองสี่ ก็คือ ผู้ชายส่วนใหญ่จะทำกับข้าวได้ โดยเฉพาะเวลาที่มืงานชุมชน เช่น งานวัด งานบุญต่างๆ ในชุมชน ส่วนใหญ่ผู้ชายจะมีบทบาทหลักในการเตรียมและปรุงอาหารคาวหวาน ส่วนผู้หญิงจะเป็นผู้ช่วยเหลือ และมีบทบาทหลักในการทำขนมหวาน

๕.๓.๒ การขัดเกลาสมาชิก

(๑) **เนื้อหาสาระของการขัดเกลา** จากการสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับเนื้อหาสาระในการขัดเกลาในภาพรวมของครอบครัว พบว่า ส่วนใหญ่ (ร้อยละ ๘๐) เป็นเรื่องเกี่ยวกับความประพฤติทั่วไป รองลงมา เป็นเรื่องมารยาท (ร้อยละ ๗๔) ยาเสพติด (ร้อยละ ๗๔) ความมีระเบียบวินัย (ร้อยละ ๗๒) การเรียน (ร้อยละ ๗๒) ศีลธรรมและคุณธรรม (ร้อยละ ๖๖) ความปลอดภัย (ร้อยละ ๖๔) การประกอบอาชีพ (ร้อยละ ๕๔) และเรื่องเพศ (ร้อยละ ๓๘) ตามลำดับ

จากกรณีศึกษารายครัวเรือน พบว่า กรณีครัวเรือนแบบครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยายจะมีเนื้อหาสาระในการขัดเกลาที่คล้ายคลึงกัน ตามช่วงอายุและเพศของสมาชิก กล่าวคือ โดยทั่วไป ครอบครัวจะเน้นเกี่ยวกับความประพฤติของสมาชิก มารยาทต่างๆ เช่น การไหว้และเคารพผู้ใหญ่ผู้อาวุโส การต้อนรับแขก การรับประทานอาหาร เป็นต้น ครอบครัวที่มีสมาชิกอยู่ในวัยเด็กและวัยเรียนก็จะเน้นเรื่องความปลอดภัย การปลูกฝังเกี่ยวกับคุณธรรมและจริยธรรม ความมีระเบียบวินัย การเรียน และเรื่องเพศ โดยเฉพาะเพศหญิงจะได้รับการปลูกฝังและขัดเกลาเกี่ยวกับความรับผิดชอบเกี่ยวกับงานบ้านค่อนข้างมาก ส่วนเด็กชายมักให้มีอิสระในการเล่นหรือกิจกรรมการเรียนรู้อื่นๆ มากกว่า ครอบครัวที่มีสมาชิกในช่วงวัยรุ่นก็จะเน้นเรื่องความปลอดภัยในการเรียน การคบเพื่อน และยาเสพติด ส่วนครอบครัวที่มีสมาชิกในวัยแรงงานก็จะเน้นเกี่ยวกับความปลอดภัย การประกอบอาชีพ การเลือกคู่ครองหรือการใช้ชีวิตคู่ การเก็บออมและสร้างฐานะของครอบครัว นอกจากนี้ สามีและภรรยาจะมีบทบาทในการขัดเกลาซึ่งกันและกัน ในลักษณะการพูดคุย ปรึกษาหารือหรือว่ากล่าวตักเตือนกัน โดยญาติผู้ใหญ่ที่อยู่ในครัวเรือนหรือที่มีความเกี่ยวข้องจะมีบทบาทในการขัดเกลาสามีหรือภรรยาหรือสมาชิก ในกรณีที่มีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมด้วย

(๒) **ลักษณะและบุคคลที่เกี่ยวข้องในการขัดเกลา** สำหรับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการขัดเกลา พบว่า ส่วนใหญ่แม่จะมีบทบาทหลักในการดูแลอบรมขัดเกลาสมาชิก (ร้อยละ ๘๐) รองลงมา เป็นพ่อ (ร้อยละ ๖๒) และปู่ตายายหรือญาติ (ร้อยละ ๒๔) โดยส่วนใหญ่จะมีลักษณะการขัดเกลาที่เข้มงวดปานกลางหรือเข้มงวดบางเรื่อง (ร้อยละ ๘๖) และมีลักษณะความเป็นอิสระ (ร้อยละ ๕) ตามลำดับ

จากกรณีศึกษารายครัวเรือน พบว่า กรณีครัวเรือนแบบครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย ผู้หญิง(แม่) ยังคงมีบทบาทหลักในการขัดเกลาสมาชิก โดยลักษณะการขัดเกลาจะไม่ได้เข้มงวดตลอดเวลาหรือทุกเรื่อง แต่มีลักษณะที่ยืดหยุ่นได้ตามเงื่อนไขของบุคคล โอกาส เวลา สถานการณ์หรือสถานที่ เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการขัดเกลาของแต่ละครอบครัวจะคล้ายคลึงกัน เช่น บางครอบครัวอาจจะต้องพูดบอกหรือสอน และทดลองฝึกทำกิจกรรมบางอย่างที่ต้องการให้เกิดทักษะหรือเกิดความชำนาญ (โดยเฉพาะลูกสาว เช่น การซักและรีดเสื้อผ้า การทำอาหารและขนม ฯลฯ) แต่บางครอบครัวอาจใช้เวลาในช่วงการชมโทรทัศน์ หรือมีกิจกรรมร่วมกันอธิบายเหตุผลหรือบรรทัดฐานของสังคม ในบางครั้งก็พาสมาชิกไปร่วมงานหรือกิจกรรมของชุมชน หรือการศึกษาข้อมูลที่น่าสนใจ การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต หรือแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ เช่น พิพิธภัณฑ์หรือโบราณสถานต่างๆ เป็นต้น

๕.๓.๓ การควบคุมสมาชิก

(๑) **เนื้อหาของสาระของการควบคุม** จากการสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ร้อยละ ๘๐ มีการควบคุมหรือการกำหนดแนวทางการปฏิบัติ แต่ไม่มีระบบการควบคุมที่ชัดเจนหรือไม่เป็นทางการมากนัก ส่วนครัวเรือนที่มีการควบคุมอย่างชัดเจน มีเพียงร้อยละ ๑๔ และไม่มีการควบคุมร้อยละ ๖ โดยเรื่องที่มีการควบคุมหรือกำหนดเป็นแนวทางการปฏิบัติสำหรับสมาชิกในครอบครัวมากที่สุด คือ ความปลอดภัย (ร้อยละ ๙๐) รองลงมา ยาเสพติด (ร้อยละ ๘๒) ความประพฤติต่างๆ ไป (ร้อยละ ๘๐) ความมีระเบียบวินัย (ร้อยละ ๗๖) การเรียน (ร้อยละ ๗๖) มารยาท (ร้อยละ ๗๒) ศีลธรรมและคุณธรรม (ร้อยละ ๖๒) การประกอบอาชีพ (ร้อยละ ๔๘) และเรื่องเพศ (ร้อยละ ๔๔) ตามลำดับ

(๒) **ลักษณะและบุคคลที่เกี่ยวข้องในการควบคุม** สำหรับบุคคลที่มีบทบาทในการควบคุมสมาชิกมากที่สุด คือ แม่ (ร้อยละ ๘๔) รองลงมาเป็นพ่อ (ร้อยละ ๗๒) และญาติผู้ใหญ่ เช่น ปู่ย่า ตายาย (ร้อยละ ๒๔) สำหรับลักษณะการควบคุมส่วนใหญ่จะเข้มงวดปานกลางหรือเข้มงวดบางเรื่อง เมื่อสมาชิกฝ่าฝืนการควบคุมจะมีการแก้ไขหรือการลงโทษ โดยส่วนใหญ่จะใช้วิธีการอธิบายเหตุผลมากกว่าการลงโทษ (ร้อยละ ๗๘) รองลงมาเป็นการลงโทษทางใจ เช่น ดู ว่ากล่าว (ร้อยละ ๓๗) การลงโทษทางกาย เช่น การตี (ร้อยละ ๒๒) มีเพียงส่วนน้อย (ร้อยละ ๖) เท่านั้นที่มีการลงโทษมากกว่าการอธิบายเหตุผล

จากข้อมูลกรณีศึกษารายครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนครอบครัวเดี่ยวแม่หรือภรรยาจะเป็นบุคคลหลักที่มีบทบาทสำคัญในการควบคุมดูแลสมาชิก โดยพ่อหรือสามีจะคอยควบคุมดูแลอีกชั้นหนึ่ง สำหรับกรณีที่แม่มีอาชีพอื่นที่เป็นงานประจำด้วย และไม่มีเวลาเพียงพอในการควบคุมดูแล มักจะจัดการโดยให้ญาติหรือเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดสนิทสนมกันช่วยดูแลให้ด้วย ดังเช่น ครัวเรือนนางจันทร์นอก จากภรรยาและสามีแล้ว ยังมีป้าสี่และลุงขาวซึ่งเป็นเครือญาติเทียมช่วยดูแลและควบคุมลูกด้วย และกรณีที่ถูกๆ ไปร่วมกิจกรรมกับครอบครัวอื่นที่เป็นกลุ่มสนใจร่วมกัน เช่น กลุ่มที่ไปเรียนภาษาอังกฤษ หรือกลุ่มไปว่ายน้ำด้วยกัน ผู้ปกครองที่เป็นคนพาไปจะมีบทบาทในการควบคุมเด็กๆ ด้วย ครัวเรือนนายอาทิตย์ ภรรยา

และที่สาวภรรยาจะมีมีบทบาทสำคัญในการควบคุมลูกๆ ในบ้าน โดยนายอาทิตย์จะช่วยดูแลในเรื่องดังกล่าวด้วย แต่จะมีบทบาทน้อยกว่า

ส่วนกรณีครอบครัวขยาย นอกจากพ่อและแม่แล้ว จะมีญาติผู้ใหญ่ช่วยควบคุมและดูแลด้วย เช่น ปู่ย่า ตายาย หรือญาติผู้ใหญ่คนอื่นๆ ดังเช่น กรณีนายฉลุ นอกจากภรรยาและสามีแล้ว ย่าและญาติผู้ใหญ่คนอื่นๆ จะมีบทบาทในการช่วยควบคุมเด็กๆ ในครัวเรือนด้วย กรณีนายขุนทอง แม่และย่าจะมีบทบาทสำคัญในการควบคุม โดยมีญาติผู้ใหญ่คนอื่นๆ เช่น ยาย น้ำ และเพื่อนบ้านที่มาเข้าบ้านอยู่ช่วยดูแลและควบคุมเด็กๆ ด้วย

จากข้อมูลข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การอยู่ร่วมกันในครอบครัวของชุมชนชนานเมืองคลองสี่จะมีการควบคุมสมาชิก โดยเฉพาะสมาชิกที่เป็นเด็กหรือมีสถานภาพเป็นลูกในลักษณะที่ “ไม่เป็นทางการ” มากกว่าลักษณะที่เป็นทางการ กล่าวคือ ครอบครัวจะ “ไม่มีกฎเกณฑ์” การควบคุมที่ชัดเจน แต่จะเป็นที่รับรู้และเข้าใจกันว่า อะไรคือสิ่งที่สมาชิกทำได้หรือไม่ให้ทำ วิธีการที่ใช้เพื่อการควบคุมดังกล่าว เช่น การพูดคุยบอกกล่าวกันเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน โดยผู้ที่มีบทบาทในการควบคุมมากที่สุด คือ แม่ ซึ่งจะเป็นผู้รับผิดชอบภาระงานบ้านเป็นส่วนใหญ่อยู่แล้ว โดยพ่อจะคอยช่วยเหลือแม่ควบคุมหรือเป็นการกำกับอีกชั้นหนึ่ง ทั้งนี้ แต่ละครอบครัวจะไม่มี การควบคุมอย่างเข้มงวดทุกเรื่อง แต่จะเน้นเป็นบางเรื่องตามความเหมาะสมของเพศ วัยและสถานการณ์ หากสมาชิกคนใดฝ่าฝืนแนวปฏิบัติดังกล่าว จะมีการแก้ไขหรือจัดการด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การอธิบายให้รับรู้และเข้าใจเหตุผลของการควบคุมวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม หรืออาจจะมีการลงโทษ แล้วแต่ลักษณะความรุนแรงหรือความเสียหายที่เกิดจากการฝ่าฝืนนั้นๆ

๕.๔ ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของครอบครัว

๕.๔.๑ ปัญหาด้านเศรษฐกิจและแนวทางการแก้ไขของครอบครัว

ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญของครอบครัว จากการสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่าส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความไม่มั่นคงในอาชีพปัจจุบัน (ร้อยละ ๓๘) รองลงมา รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย (ร้อยละ ๓๐) ไม่มีอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ (ร้อยละ ๒๐) ไม่มีเงินทุนประกอบอาชีพ (ร้อยละ ๑๘) มีหนี้สินมาก (ร้อยละ ๑๖) คนว่างงานหรือตกงาน (ร้อยละ ๑๐) ราคาผลผลิตตกต่ำ (ร้อยละ ๑๐) มีความรู้น้อยและไม่ สามารถประกอบอาชีพอื่นได้ (ร้อยละ ๘) ทั้งนี้ มีครอบครัว ร้อยละ ๒๔ เห็นว่า ครอบครัวตนเองไม่มีปัญหาใดๆ ทางด้านเศรษฐกิจ ข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่าครอบครัวในเขตชานเมืองคลองสี่ส่วนใหญ่ไม่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจมากนัก

สำหรับแนวทางในการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจของครอบครัวนั้น ส่วนใหญ่จะเน้นการพึ่งตนเองก่อน เช่น การไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยหรือไม่จำเป็น (ร้อยละ ๘๖) การประหยัดค่าใช้จ่าย เช่น ประหยัดน้ำ ไฟฟ้า ซื้อของ

ราคาถูก เป็นต้น (ร้อยละ ๗๐) การประกอบอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ (ร้อยละ ๔๔) การหางานใหม่หรือไม่ เลือกลงงาน (ร้อยละ ๑๘) การกู้ยืมเงินมาลงทุน (ร้อยละ ๑๔) การกู้ยืมเงินมาใช้จ่าย (ร้อยละ ๑๔) การหา ความรู้เพิ่มเติม (ร้อยละ ๑๔) การรวมกลุ่มเพื่อลงทุนร่วมกัน (ร้อยละ ๖) การขาย จำนำหรือจำนองทรัพย์สิน (ร้อยละ ๔)

จากกรณีศึกษารายครัวเรือน พบว่า ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจของครัวเรือนแบบครอบครัวเดี่ยวและ ครอบครัวขยายจะเกี่ยวข้องกับลักษณะอาชีพและรายได้ รวมทั้งทุนที่เป็นปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน เงินลงทุน ฯลฯ โดยครอบครัวที่มีอาชีพมั่นคง แต่มีรายได้ค่อนข้างน้อย และมีรายจ่ายมากก็ปัญหาทางเศรษฐกิจได้ ส่วนครอบครัวที่มีอาชีพไม่มั่นคง เช่น ค้าขายเร่ รับจ้างทั่วไป จะต้องมีการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ ได้ทั้งในภาวะปัจจุบันและอนาคต สำหรับแนวทางแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจนั้น ส่วนใหญ่จะไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย และประหยัดหรือลดค่าใช้จ่ายต่างๆ ตัวอย่างเช่น ครัวเรือนนางจันทร์ามีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เรื่อง ภาระหนี้สินที่ไปกู้เงินจากธนาคารเพื่อไปซื้อบ้านจัดสรร และจะต้องประหยัดและลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น ครัวเรือนนายอาทิตย์มีปัญหาเกี่ยวกับความไม่มั่นคงในอาชีพ จึงต้องประหยัดและพยายามเก็บออมเงินเพื่อ การศึกษาลูกในอนาคต

ส่วนครัวเรือนแบบครอบครัวขยายส่วนใหญ่จะมีฐานะค่อนข้างดี รวมทั้งมีที่ดินหรือเงินทุนซึ่งเป็นปัจจัยในการผลิตที่สำคัญอยู่แล้วและมักจะมีอาชีพหลักและอาชีพเสริมหลายอย่าง จึงไม่ค่อยมีปัญหา ทางด้านเศรษฐกิจ ยกเว้นครอบครัวนางกระดินที่ไม่มีทั้งที่ดินและเงินทุนประกอบอาชีพ ปัญหาด้าน เศรษฐกิจ (เช่น ความไม่มั่นคงของอาชีพ การมีรายได้น้อย และคนว่างงาน) เป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดของ ครัวเรือน ซึ่งนางกระดินและครอบครัวก็พยายามช่วยกันแก้ไข้ปัญหาของครอบครัว เช่น พยายามทำงาน ทุกอย่างที่ได้ ประหยัดค่าใช้จ่ายให้มากที่สุด ปกษาหาหรือและขอความช่วยเหลือจากเครือญาติ เป็นต้น

๕.๔.๒ ปัญหาด้านสังคมและแนวทางการแก้ไขของครอบครัว

ปัญหาที่สำคัญทางด้านสังคมของครอบครัวจากการสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่า ส่วนใหญ่ เป็นเรื่องเกี่ยวกับเหตุรบกวนหรือเหตุรำคาญจากภายนอก เช่น เสียงดัง น้ำเสีย ชยะ เป็นต้น (ร้อยละ ๓๔) รองลงมา ไม่สามารถสอนการบ้านลูกได้ (ร้อยละ ๑๘) สมาชิกมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน (ร้อยละ ๑๔) สมาชิกมีโรคประจำตัวหรือป่วยเรื้อรัง (ร้อยละ ๑๔) เด็กไม่ค่อยเชื่อฟังผู้ใหญ่ (ร้อยละ ๖) ทรัพย์สิน ถูกลักขโมย (ร้อยละ ๖) ไม่มีเงินเรียนต่อ (ร้อยละ ๖) ไม่มีคนช่วยดูแลเด็ก (ร้อยละ ๔) และสามีไม่รับผิดชอบ ครัวเรือน (ร้อยละ ๔) ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว และระหว่างครอบครัวกับเครือญาติส่วนใหญ่ อยู่ในระดับค่อนข้างดี แต่ความสัมพันธ์กับครอบครัวอื่นในชุมชนส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนการ อยู่พร้อมหน้าหรือการมีเวลาอยู่ร่วมกันของสมาชิก ครัวเรือนส่วนใหญ่ (ร้อยละ ๘๘) จะมีเวลาอยู่พร้อมหน้า กันทุกวัน โดยส่วนใหญ่จะเป็นช่วงเย็นหลังจากการเลิกงานของแต่ละคนแล้ว มีเพียงร้อยละ ๒ เท่านั้นที่ ไม่มีเวลาอยู่พร้อมหน้ากันเลย

แนวทางการแก้ไขปัญหาด้านสังคมของครอบครัว ส่วนใหญ่สามีภรรยาจะปรับความเข้าใจกัน (ร้อยละ ๔๒) สมาชิกพูดคุยปรับความเข้าใจกัน (ร้อยละ ๓๖) การสอบถามและพูดคุยเมื่อสมาชิกมีปัญหา (ร้อยละ ๓๖) การให้เวลาครอบครัวมากขึ้น (ร้อยละ ๓๖) การอบรมสั่งสอนเพิ่มเติม (ร้อยละ ๓๒) การปรึกษาญาติผู้ใหญ่ (ร้อยละ ๒๖) การสอบถามหรือพูดคุยกับคนที่เกี่ยวข้อง (ร้อยละ ๒๔) การสังเกตพฤติกรรมสมาชิก (ร้อยละ ๒๒) การให้ญาติผู้ใหญ่ตักเตือน (ร้อยละ ๑๘) การตักเตือนหรือลงโทษสมาชิก (ร้อยละ ๑๘) การแจ้งหรือขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (ร้อยละ ๑๖) การให้ลูกเรียนพิเศษ (ร้อยละ ๑๔) การกู้ยืมเงินให้ลูกเรียน (ร้อยละ ๘) และการให้ญาติหรือเพื่อนบ้านช่วยสอนการบ้านลูก (ร้อยละ ๔)

สำหรับวิธีการแก้ไขปัญหของสมาชิก โดยเฉพาะกรณีที่ถูกหลานมีปัญหา พบว่า ส่วนใหญ่ (ร้อยละ ๗๘) พ่อแม่หรือผู้ใหญ่จะแนะนำวิธีการแก้ไขปัญหาให้ รองลงมา เป็นการให้คิดแก้ไขปัญหาเอง (ร้อยละ ๑๖) ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องง่ายๆ ไม่มีความยุ่งยากหรือสลับซับซ้อน ส่วนเรื่องที่เป็นสิ่งสำคัญ ผู้ใหญ่จะเป็นคนแก้ไขปัญหาให้ (ร้อยละ ๖)

จากกรณีศึกษาครอบครัวเรือนทั้งครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย พบว่า ปัญหาทั้งภายในและภายนอกของครอบครัว เช่น ความวิตกกังวลเกี่ยวกับอนาคตของตนเองและครอบครัว ปัญหาด้านสุขภาพหรือความเจ็บป่วยของสมาชิก สัมพันธภาพและความเข้าใจ การไม่มีเวลาให้กับครอบครัว ปัญหาการลักขโมย เป็นต้น โดยแต่ละครอบครัวจะมีแนวทางและวิธีการแก้ไขในครอบครัวของตนเองก่อน เช่น สามีและภรรยา ปรึกษานานหรือกัน ลูกปรึกษากับพ่อแม่ หากเป็นเรื่องที่สำคัญหรือคาดว่าจะมีผลกระทบก็จะใช้กลไกที่มีอยู่หรือเกี่ยวข้อง เช่น ครอบครัวขยายจะปรึกษาผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโสที่อยู่ด้วย หรือปรึกษากับเครือญาติที่เกี่ยวข้อง ครอบครัวเดี่ยวบางครอบครัวมีการสร้างและใช้กลไกเครือญาติเทียมหรือกลุ่มสนใจ ตัวอย่างเช่น ครอบครัวนางจันทรมีปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพของลูกที่มีน้ำหนักเกิน และให้ลูกไปฝึกว่ายน้ำร่วมกับกลุ่มสนใจ ครอบครัวนายอาทิตย์มีความวิตกกังวลเกี่ยวกับอนาคตของลูก จึงแก้ไขโดยพยายามเก็บออมเงิน ส่วนครอบครัวนางส้มโอมีปัญหาสุขภาพของแม่ และมีความวิตกกังวลว่าเมื่อถึงวัยชราจะไม่มีใครมาดูแล และปัญหาที่สามีมักจะให้ความสนใจครอบครัวเดิมและหลานๆ มากกว่า ซึ่งภรรยาและสามีก็จะปรับความเข้าใจหรือพฤติกรรมที่สามารถยอมรับกันได้

ส่วนครัวเรือนแบบครอบครัวขยาย เช่น ครอบครัวนางมีนา หากมีความขัดแย้งหรือไม่เข้าใจกัน ก็จะแก้ไขโดยการอธิบายเหตุผล และใช้สติ หรือต่างฝ่ายต่างเจียบและให้เวลาซึ่งกันและกัน ครอบครัวนางกระต่ายเมื่อมีปัญหาความขัดแย้งหรือความไม่เข้าใจกันระหว่างคนในครอบครัว จะใช้วิธีการอธิบายให้เหตุผล และให้เวลาซึ่งกันและกัน โดยพ่อแม่สามีเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยป้องกันและแก้ไขความขัดแย้งในครัวเรือน ครัวเรือนนายมะม่วงมีปัญหาสุขภาพทางสมองของบุตรชาย สำหรับแนวทางในการแก้ไขปัญหของครอบครัวนั้น จะเน้นการพึ่งตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในครอบครัว ครัวเรือนนายฉลุมีปัญหาสุขภาพของแม่นายฉลุที่เป็นโรคความดันโลหิตสูง นายฉลุเป็นโรคนี้ และปัญหาความวิตกกังวลต่างๆ เช่น ความวิตกกังวลเกี่ยวกับอนาคตของลูก รวมทั้งปัญหาการลักขโมย โดยมีการแก้ไข

ปัญหาดังกล่าวได้ เช่น การพบแพทย์เพื่อตรวจรักษาสุขภาพอย่างสม่ำเสมอ การกวาดขันและเอาใจใส่เรื่องการเรียนของลูก การอยู่เวรเฝ้าบ่อปลา เป็นต้น ครัวเรือนนายขุนทอง มีปัญหาสุขภาพของแม่ และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น การลักขโมย เป็นต้น ซึ่งครัวเรือนนายขุนทองจะป้องกันโดยการระมัดระวัง และมีคนเฝ้าบ้านประจำ ส่วนครัวเรือนนางกระถินเห็นว่าปัญหาด้านสังคมมีความเกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับปัญหาด้านเศรษฐกิจ เช่น ต้องหาเงินให้มากที่สุด ทำให้ไม่มีเวลาอยู่ด้วยกัน และไม่ค่อยมีเวลาดูแลลูก ส่งผลให้ความไม่แน่นอนทั้งอนาคตของตนเอง ลูกและครอบครัว

บทที่ ๖

บทสรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานทางสังคมที่มีความสำคัญทั้งต่อบุคคล ชุมชน และสังคม เพราะครอบครัวเป็นสถาบันที่มีส่วนสำคัญในการปลูกฝัง ขัดเกลา และกำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว รวมทั้งการเสริมสร้างค่านิยมและการเรียนรู้บรรทัดฐานของสังคม ในสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และความก้าวหน้าของเทคโนโลยี ทำให้เกิดความเจริญเติบโตในด้านต่างๆ โดยเฉพาะเขตพื้นที่ชานเมืองที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ สภาวะการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ครอบครัวจำเป็นต้องมีการปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลง ทั้งระบบการผลิต ระบบความคิดความเชื่อ และระบบการอยู่ร่วมกัน การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและการจัดระเบียบของครอบครัว รวมทั้งอาจส่งผลให้ครอบครัวมีปัญหาต่างๆ ได้อีกด้วย ดังนั้นจึงมีความจำเป็นจะต้องศึกษาให้ทราบถึงลักษณะการจัดระเบียบ และปัญหาของสถาบันครอบครัวในชุมชนชานเมือง เพื่อนำผลการศึกษาที่ได้ไปใช้ประโยชน์ต่อไป

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก และมีการสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณบางส่วนผสมผสานไปด้วย เพื่อนำมาใช้ประกอบการอธิบายข้อมูลเชิงคุณภาพ เพื่อให้ผลการศึกษามีความสมบูรณ์มากขึ้น โดยผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยในชุมชนได้สุ่มตัวอย่างเก็บรวบรวมข้อมูลของครอบครัวชุมชนชานเมืองบ้านคลองสี่ หมู่ที่ ๔, ๕ และ ๖ ตำบลลาดสวาย อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี โดยศึกษาเชิงคุณภาพจำนวน ๑๐ ครอบครัว และสุ่มสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณอีก ๕๐ ครอบครัว ในช่วงระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๔๔ ถึงเดือนกันยายน ๒๕๔๕ รวมระยะเวลา ๑ ปี ผลการศึกษากิจการจัดระเบียบและปัญหาของครอบครัวชุมชนชานเมืองคลองสี่ที่สำคัญ มีดังนี้

๖.๑ ชุมชนคลองสี่กับการกลายเป็นชุมชนชานเมือง

๖.๑.๑ ลักษณะทั่วไปของชุมชน

"ชุมชนคลองสี่" ตั้งอยู่บริเวณริมถนนคลองสี่ ซึ่งเชื่อมระหว่างถนนพหลโยธิน - ลำลูกกา และถนนรังสิต - นครนายก สันนิษฐานว่ามีการตั้งเป็นชุมชนตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ในบริเวณที่ราบส่วนหนึ่งที่เรียกว่า "ทุ่งหลวง" โดยกลุ่มคนรุ่นแรกที่มาจัดตั้งชุมชนเป็นชาวมอญกลุ่มหนึ่งที่อพยพมาจากชุมชนปากเกร็ดและบางตลาด จังหวัดนนทบุรี เพื่อจับจองที่ทำกินแห่งใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก ต่อมาเมื่อชุมชนขยายตัวมากขึ้นได้มีการตั้งชื่อชุมชนว่า "บ้านคลองสี่" ตามชื่อคลองที่ขุดใหม่และไหลผ่านพื้นที่ชุมชน

ปัจจุบันบ้านคลองสี่มีทั้งหมด ๓ หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ ๔, ๕ และ ๖ มีจำนวนหลังคาเรือน ๔,๐๙๕ หลัง ประชากรทั้งหมด ๗,๖๘๖ คน และมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๗,๘๔๕ ไร่

๖.๑.๒ ลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของชุมชน

(๑) การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง

๑) การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ชุมชนคลองสี่เริ่มมีการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมเข้ามาในชุมชนคลองสี่ในช่วงแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๔) โดยเริ่มมีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาสร้างในชุมชนตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ประเภทของโรงงาน ได้แก่ สิ่งทอและเสื้อผ้าสำเร็จรูป แก๊ส พลาสติก เฟอร์นิเจอร์ เหล็ก กระดาษ เซรามิก เสาคีมและคอนกรีตสำเร็จรูป เป็นต้น ในช่วงที่ภาวะเศรษฐกิจกำลังขยายตัวอย่างสูง ชุมชนคลองสี่มีโรงงานอุตสาหกรรมประมาณ ๒๐ กว่าแห่ง การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมดังกล่าวทำให้เกิดการจ้างงานขึ้นในชุมชน สมาชิกบางคนในบางครั้งเร็ววันได้เปลี่ยนอาชีพจากภาคเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรม ทั้งที่เป็นโรงงานในเขตและนอกเขตชุมชน เช่น รังสิต นวนคร ธัญบุรี ฯลฯ ส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากเดิม และจำเป็นต้องมีการจัดระเบียบของครอบครัวใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป แต่เมื่อภาวะเศรษฐกิจถดถอยโรงงานบางแห่งเลิกกิจการไป (ปัจจุบันในชุมชนคลองสี่มีเพียง ๑๕ แห่ง) ส่งผลให้คนในชุมชนบางส่วนว่างงาน หรือจำเป็นต้องเปลี่ยนอาชีพใหม่ เช่น กลับไปสู่อาชีพภาคเกษตรกรรม รับจ้างหรือค้าขาย เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงกระทบต่อการจัดระเบียบของครอบครัวอีกเช่นกัน นอกจากนี้การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมยังส่งผลให้เกิดปัญหาต่างๆ ในชุมชนด้วย เช่น มลภาวะ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น

๒) การขยายตัวของความเป็นเมือง ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๓ เริ่มมีการขยายตัวของความเป็นเมืองเข้าสู่ชุมชนอย่างชัดเจน โดยมีนายทุนจากภายนอกชุมชนเข้ามาซื้อที่ดินในเขตชุมชนคลองสี่และชุมชนใกล้เคียง เพื่อพัฒนาเป็นเมืองใหม่แต่ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ต่อมาช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๙ กรุงเทพมหานครซึ่งเป็นศูนย์กลางของความเป็นเมืองมีการขยายตัวมากขึ้น มีการสร้างถนนเชื่อมจากกรุงเทพฯ สู่อำเภอเมือง และการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ในเขตปริมณฑล ทำให้มีนายทุนเข้ามากว้านซื้อที่ดินในเขตชุมชน เพื่อพัฒนาและเก็งกำไร ดังนั้น พื้นที่ของชุมชนคลองสี่บางส่วนจึงมีการพัฒนาที่ดินเป็นสนามกอล์ฟ บ้านจัดสรร และอาคารพาณิชย์ (ปัจจุบันมีบ้านจัดสรรทั้งหมด ๑๓ โครงการ) การขยายตัวของความเป็นเมืองดังกล่าว ทำให้ชุมชนคลองสี่มีลักษณะการใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือมีการใช้ที่ดินในภาคเกษตรกรรมลดลงเหลือเพียง ๑ ใน ๔ ของพื้นที่ทั้งหมด แต่ใช้นอกภาคเกษตรกรรมเพิ่มมากขึ้น โดยใช้เพื่อภาคอุตสาหกรรม ๑ ใน ๔ และใช้เพื่อการอยู่อาศัยและการพาณิชย์ประมาณ ๒ ใน ๔ ของพื้นที่ทั้งหมด ซึ่งชาวชุมชนบางส่วนได้ตัดสินใจขายที่ดินให้แก่นายทุน เพื่อเปลี่ยนจากการทำนาไปสู่อาชีพอื่น หรือนำเงินมาใช้ในการบริโภคสิ่งอำนวยความสะดวกตามค่านิยมความทันสมัย การขยายตัวของความเป็นเมืองเข้าสู่ชุมชน มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต ระบบความคิดความเชื่อ และระบบการอยู่ร่วมของคนในชุมชนสู่ความทันสมัยมากขึ้น และส่งผลกระทบต่อการจัดระเบียบของครอบครัวในที่สุด

(๒) การขยายตัวของอำนาจและกลไกภาครัฐ

๑) การพัฒนาระบบชลประทาน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๓ โดยการขุดคลองเชื่อมระหว่างพื้นที่ต่างๆ และการขุดคลองเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากน้ำในการพัฒนาการเกษตร และใช้เป็นเส้นทางคมนาคม ในระยะต่อมามีการพัฒนาชลประทานสู่ลุ่มคลองส่งผลให้ชาวลองสี่บางส่วนสามารถทำนาปรังได้ ครึ่งเรือนที่มีที่นาอยู่ใกล้กับคลอง สามารถใช้น้ำทำนาโดยเฉลี่ยประมาณ ๕ ครั้งใน ๒ ปี

๒) การปฏิรูประบบการปกครอง ตาม พ.ร.บ. ลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๕๕๗ ได้ส่งผลให้ระบบการอยู่ร่วมกันของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยผู้นำแบบทางการเริ่มขยายตัวและมีบทบาทต่อชุมชนมากขึ้นในฐานะที่เป็น "กลไกและผู้นำการเปลี่ยนแปลง" ของภาครัฐ ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้นำเดิม และสถาบันเก่าแก่ของชุมชนลดความสำคัญและมีบทบาทน้อยลง เช่น วัด และผู้นำตามธรรมชาติ เป็นต้น

๓) การขยายตัวของอำนาจและกลไกภาครัฐด้านอื่นๆ ซึ่งเน้นแนวทางการพัฒนาตามแนวคิดความทันสมัย ได้แก่ การพัฒนาด้านการศึกษา สุขภาพ การเกษตร การพัฒนาชุมชน และการปกครองท้องถิ่น ฯลฯ โดยการส่งเสริม สนับสนุน และขยายผลการดำเนินงานผ่านกลไกภาครัฐและเครือข่ายสู่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งผลจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม และการขยายตัวของความเป็นเมือง ส่งผลให้ชุมชนคลองสี่เปลี่ยนแปลงระบบการผลิต ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน และระบบความคิดความเชื่อจากระบบดั้งเดิมสู่ความทันสมัยมากขึ้น จนทำให้ชุมชนคลองสี่เปลี่ยนสภาพจาก "ชุมชนชนบท" ไปสู่ "ชุมชนชานเมือง" ในที่สุด โดยมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

(๓) ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นชุมชนชานเมืองดังกล่าว ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนคลองสี่ทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ กล่าวคือทำให้ระบบสาธารณูปโภค ระบบการผลิตและระบบสังคมของชุมชนมีความทันสมัยและสะดวกสบายมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต เช่น ระบบการทำมาหากิน ลักษณะอาชีพ ระบบการอยู่ร่วมกัน เป็นต้น นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ทั้งปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมในชุมชนด้วย ส่งผลให้ชาวชุมชนต้องมีการ "ปรับตัว" ต่อกระแสการเปลี่ยนแปลง โดยจะต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลง เช่น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบครัวเรือน การปรับเปลี่ยนอาชีพหรือวิธีการผลิต รวมทั้งค่านิยม บรรทัดฐาน ระบบความสัมพันธ์ สู่ความทันสมัยและมีความหลากหลายมากขึ้น ซึ่งการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ส่งผลกระทบต่อการจัดระเบียบในครอบครัวของชุมชนด้วย

๖.๒ การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคม

ครัวเรือนในเขตชุมชนชนานเมืองคลองสี่มีการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวแบบทวีลักษณ์ กล่าวคือ จะมีทั้งการจัดระเบียบแบบเดิมคล้ายกับชุมชนชนบทและการจัดระเบียบแบบสมัยใหม่เลียนแบบสังคมเมือง ทั้งนี้ การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

๖.๒.๑ การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ

(๑) การผลิตของครอบครัว

๑) การผลิตแบบทวีลักษณ์ ชาวชุมชนชนานเมืองคลองสี่มี "ความหลากหลายทางอาชีพ" ทำให้มีการผลิตทางเศรษฐกิจที่มีความเป็น "ทวีลักษณ์" ใน ๓ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะแรก เป็นทวีลักษณ์ของประเภทการผลิต โดยจะมีการผลิตทั้งในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม เช่น ภาคอุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและรับจ้าง อยู่ด้วยกัน ลักษณะความเป็นทวีลักษณ์เช่นนี้มีทั้งในระดับชุมชนและครัวเรือน ลักษณะที่สอง เป็นทวีลักษณ์ของรูปแบบการผลิต ในบางครัวเรือนจะมีทั้งลักษณะการผลิตแบบเดิมเพื่อบริโภคในครัวเรือนและการผลิตสมัยใหม่เชิงพาณิชย์ มีการใช้เทคโนโลยีทันสมัยและระบบตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น ส่วนลักษณะที่สาม เป็นทวีลักษณ์ของผู้ทำการผลิต โดยจะมีการผลิตทั้งการผลิตแบบ "ผลิตร่วม" ซึ่งเป็นการร่วมมือกันผลิตของสมาชิกในครอบครัว ในครัวเรือน กลุ่มครัวเรือนและกลุ่มเครือญาติ เช่น อาชีพเกษตรกรรม ค้าขาย และรับจ้างบางประเภท เป็นต้น และการผลิตแบบ "ต่างคนต่างผลิต" ซึ่งเป็นการผลิตตามหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคน เช่น รับราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจหรือบริษัทรับจ้าง เป็นต้น สำหรับผู้หารายได้ของครอบครัวนั้น ชุมชนคลองสี่มีผู้หารายได้เฉลี่ย ๒.๓๘ คนต่อครัวเรือน โดยหัวหน้าครอบครัวและคู่สมรสเป็นผู้ที่มีบทบาทหลัก และมีสมาชิกวัยแรงงานคนอื่นๆ ร่วมกันหารายได้ให้แก่ครอบครัวด้วย

ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงการผลิตดังกล่าวเป็นความพยายามในการ "ปรับตัว" ของครอบครัว เพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ที่เป็นผลกระทบจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง รวมทั้งการขยายตัวของอำนาจและกลไกของภาครัฐ

๒) การวางแผนและตัดสินใจการผลิต ครัวเรือนส่วนใหญ่มีการวางแผนการผลิตในลักษณะที่ "ไม่เป็นทางการหรือเป็นระบบชัดเจน" มากนัก โดย "การผลิตร่วม" ของอาชีพในภาคเกษตรกรรมและค้าขาย ทั้งครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวขยาย และกลุ่มครัวเรือน จะมีการวางแผนการผลิตค่อนข้างชัดเจน สำหรับบุคคลที่มีบทบาทในการวางแผนและตัดสินใจในการผลิตนั้น ครอบครัวเดี่ยวส่วนใหญ่สามีและภรรยาจะเป็นผู้ที่มีบทบาทร่วมกันเป็นหลัก ส่วนครอบครัวขยายและกลุ่มครัวเรือน "ความรับผิดชอบและการมีส่วนร่วมในการผลิต" เป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการวางแผนและตัดสินใจ โดยผู้รับผิดชอบหลักในการผลิตจะมีบทบาทในการวางแผนและตัดสินใจในการผลิตมากที่สุด ส่วนบุคคลอื่นจะมีบทบาทร่วมมากน้อยตามสัดส่วนของการมีส่วนร่วมในการผลิต ส่วนอาชีพที่มีลักษณะการผลิตแบบ "ต่างคนต่างผลิต" ทุกรูปแบบครัวเรือนผู้รับผิดชอบในการผลิตนั้นๆ จะตัดสินใจเอง แต่อาจจะมีการปรึกษากันบ้างในกรณีที่เป็นเรื่องสำคัญ

ทั้งนี้ กรณีครอบครัวขยายและกลุ่มครัวเรือนจะมีญาติผู้ใหญ่คอยเป็น “ที่ปรึกษาและร่วมตัดสินใจ” ในเรื่องสำคัญด้วย

สรุป ความแตกต่างทางอาชีพมีความสัมพันธ์กับการวางแผนการตัดสินใจการผลิตของครอบครัว โดยอาชีพเกษตรกรรมและค้าขายจะมีการวางแผนและตัดสินใจการผลิตค่อนข้างชัดเจนกว่าอาชีพอื่นๆ ส่วนรูปแบบของครัวเรือนจะมีความสัมพันธ์กับบุคคลที่มีบทบาทในการวางแผนและตัดสินใจการผลิต โดยในครัวเรือนครอบครัวขยายและกลุ่มครัวเรือนนั้น นอกจากสามีและภรรยาแล้วยังมีบุคคลอื่นที่มีส่วนร่วมในการวางแผนและตัดสินใจการผลิตด้วย

๓) ปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยี แหล่งที่มาของปัจจัยการผลิตในแต่ละครอบครัวนั้น กรณี “การผลิตร่วม” ปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่มาจากคนในครอบครัวเป็นหลัก หากยังไม่เพียงพอที่จะระดมจากคนในครัวเรือนหรือเครือข่ายที่มีส่วนร่วมในการผลิต หรือขอความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน โดยอาจจะมีการตอบแทนซึ่งกันและกันในรูปแบบต่างๆ หรือใช้การจ้างงาน กรณีการผลิตแบบ “ต่างคนต่างผลิต” จะใช้ปัจจัยการผลิตทั้งของตนเอง ครอบครัวและที่ทำงาน ส่วนแหล่งการเรียนรู้เทคโนโลยีในการผลิตนั้นมีทั้งที่เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเอง เรียนรู้ในระบบการศึกษาและการเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ สำหรับความต้องการปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยี จะขึ้นอยู่กับลักษณะและปริมาณงานตามกระบวนการผลิตของแต่ละอาชีพและศักยภาพของแต่ละครอบครัว ดังนั้น การเรียนรู้และยอมรับเทคโนโลยีสมัยใหม่ ศักยภาพเหตุผลและความจำเป็นในการจัดการจึงมีความสัมพันธ์กับความต้องการใช้ และวิธีการจัดการปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีของแต่ละครอบครัวด้วย

สรุป รูปแบบครัวเรือนและลักษณะอาชีพมีความสัมพันธ์กับแหล่งที่มา ความต้องการ และวิธีการจัดการปัจจัยการผลิตของครอบครัว ทั้งนี้ ยังพบว่า การจัดการปัจจัยการผลิตมีความสัมพันธ์กับศักยภาพของบุคคลผู้ทำการผลิต การยอมรับนวัตกรรม และศักยภาพในการใช้เทคโนโลยีด้วย

๔) กระบวนการผลิตและการแบ่งงานกันทำ กระบวนการผลิตในแต่ละอาชีพจะมีขั้นตอนสำคัญคือ ขั้นตอนเตรียมการ ขั้นตอนการผลิต และขั้นตอนจัดการผลผลิต โดยแต่ละอาชีพจะมีรายละเอียดกิจกรรมในแต่ละขั้นตอนแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขหรือวงจรการผลิต ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงการผลิตสู่ความทันสมัยและการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ ทำให้กระบวนการผลิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น รอบการผลิตหรือระยะเวลาที่ใช้ในการผลิตสั้นลง ใช้แรงงานน้อยลง ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น รวมทั้งส่งผลกระทบต่อความร่วมมือในกระบวนการผลิตและการแบ่งงานกันทำของสมาชิกในครอบครัวด้วย

สำหรับการแบ่งงานกันทำนั้น ส่วนใหญ่จะมีการแบ่งงานกันทำในครอบครัว แต่ “ไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนแน่นอนหรือเป็นไปในลักษณะที่ยืดหยุ่น” สามารถช่วยเหลืองานหรือทำแทนกันได้ โดย “ลักษณะงาน” ตามอาชีพจะมีความสัมพันธ์กับการแบ่งงานกันทำใน ๒ ลักษณะ กรณีการผลิตร่วมและเป็นงานที่สามารถทำแทนกันได้ การแบ่งงานกันทำจะมีความยืดหยุ่นสูง ส่วนงานที่ไม่สามารถทำแทนกันได้ เช่น งานหนัก หรืองานที่ต้องใช้ทักษะหรือความชำนาญเฉพาะด้าน จะมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเท่าที่จะทำได้ สำหรับกรณีที่เป็นการผลิตแบบต่างคนต่างผลิตหรืองานประจำนอกบ้านของแต่ละบุคคลนั้น ต่างคนต่างก็

รับผิดชอบตามหน้าที่ของตนเอง แต่จะมี “การจัดการเวลาให้เกื้อกูลซึ่งกันและกัน” ให้มากที่สุด ส่วนกรณีครัวเรือนที่มีทั้งการผลิตร่วมและต่างคนต่างผลิต(หลายอาชีพ) จะมีการจัดการเวลาเพื่อให้สามารถช่วยกันได้ ในช่วงนอกเวลางานประจำหรือช่วงวันหยุดงาน

สรุป ความแตกต่างของลักษณะงานในแต่ละอาชีพ มีความสัมพันธ์กับกระบวนการผลิต และการแบ่งงานกันทำของครอบครัว ส่วนความแตกต่างของรูปแบบของครัวเรือนไม่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการผลิต แต่จะมีความสัมพันธ์กับการแบ่งงานกันทำในกระบวนการผลิต

(๒) การจัดการผลผลิต

๑) การจัดการผลผลิต กรณีที่เป็นการผลิตแบบ “การผลิตร่วม” ของคนในครอบครัว หรือในครัวเรือน หรือระหว่างกลุ่มเครือญาติ เช่น การผลิตในภาคเกษตรกรรมหรือค้าขาย ซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องจะมีส่วนร่วมในการผลิตด้วยการร่วมกันลงทุนและดำเนินการผลิตร่วมกัน หรือกรณีการผลิตที่ปัจจัยการผลิตสำคัญ (เช่น ที่ดินหรือทุน) เป็น “กรรมสิทธิ์ร่วม” ซึ่งจะทำให้ผลผลิตที่ได้เป็น “ผลผลิตหรือผลประโยชน์ร่วม” จะมีวิธีการจัดการผลผลิตดังกล่าว โดยจัดสรรให้แก่ผู้มีส่วนร่วมในการผลิตตามสัดส่วนของการมีส่วนร่วม หรือตามข้อตกลง โดยครอบครัวขยายและกลุ่มครัวเรือนจะจัดสรรผลผลิตหรือผลประโยชน์ร่วมดังกล่าวไว้เพื่อเป็น “ค่าใช้จ่ายกลาง” หรือเพื่อ “การบริโภครวม” ของครัวเรือน แล้วจึงจัดสรรเพื่อประโยชน์อื่นๆ เช่น เพื่อการลงทุนในการผลิตครั้งต่อไป และแบ่งปันให้แก่ผู้มีส่วนได้เสีย(stake holder) หรือผู้มีส่วนร่วมในการผลิต ส่วนครอบครัวเดียวที่มีการผลิตร่วม ผลผลิตหรือผลประโยชน์ที่ได้จากการผลิตมักจะรวมไว้เป็นส่วนเดียว โดยพ่อแม่หรือสามีภรรยาเป็นผู้จัดเก็บและจัดการ เพื่อการบริโภคของครอบครัว แต่ถ้าเป็นครอบครัวเดียวที่มีญาติอาศัยอยู่และร่วมทำการผลิตด้วยก็จะแบ่งปันผลประโยชน์บางส่วนให้ญาติด้วย

กรณีที่เป็นการผลิตที่มีลักษณะ “ต่างคนต่างผลิต” ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นอาชีพที่เป็นงานประจำของแต่ละคน เช่น รับราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจและบริษัท ฯลฯ ผลผลิตที่ได้จะเป็นผลประโยชน์จากการผลิตของแต่ละคน ซึ่งจะมีวิธีการจัดการในลักษณะ “การแลกเปลี่ยน” หรือ “การเกื้อกูล” ซึ่งกันและกัน ระหว่างสมาชิกตาม “เงื่อนไขหรือข้อตกลงร่วมกัน” ของสมาชิก โดยครอบครัวขยายจะมีการแบ่งปันผลประโยชน์ของแต่ละคนไว้เป็นค่าใช้จ่ายกลางและค่าใช้จ่ายของครอบครัวของตนเอง ส่วนครอบครัวเดียวส่วนใหญ่จะรวมกันไว้เป็นส่วนเดียว โดยพ่อแม่หรือคนใดคนหนึ่งจัดเก็บและจัดการ (ส่วนใหญ่เป็นแม่) หรือต่างคนต่างเก็บและใช้จ่ายตามข้อตกลง

สรุป ความแตกต่างของอาชีพและรูปแบบของครัวเรือนต่างก็มีความสัมพันธ์กับการจัดการผลผลิตของครอบครัว

๒) การแลกเปลี่ยน ครอบครัวในเขตชานเมืองคลองสี่มีลักษณะการแลกเปลี่ยนที่สำคัญ กล่าวคือรูปแบบการแลกเปลี่ยน มี ๓ ประเภท ได้แก่ การแลกเปลี่ยนปัจจัยการผลิต เช่น ทุน แรงงาน เทคโนโลยี หรือวัสดุอุปกรณ์ การแลกเปลี่ยนผลผลิตหรือผลประโยชน์จากการผลิตซึ่งกันและกัน และการแลกเปลี่ยนในลักษณะการจัดการเวลา เพื่อให้สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้ ส่วนขอบเขตการแลกเปลี่ยน มี ๒ ลักษณะ คือ การแลกเปลี่ยนภายในครอบครัว เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวเดียวกัน

และการแลกเปลี่ยนภายนอกครอบครัว ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างครอบครัวต่างๆ ในครัวเรือนเดียวกัน ในกลุ่มเครือญาติ หรือเพื่อนบ้าน รวมทั้งบุคคลอื่นทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดยครัวเรือนทุกรูปแบบ และทุกอาชีพจะมีการแลกเปลี่ยนทั้งภายในและภายนอกครอบครัว

สรุป ความแตกต่างของรูปแบบครัวเรือนและอาชีพ มีความสัมพันธ์กับการแลกเปลี่ยนของครอบครัว โดยครัวเรือนครอบครัวขยายและกลุ่มครัวเรือนจะมีการแลกเปลี่ยนในครัวเรือนมากกว่าครัวเรือนครอบครัวเดี่ยว และอาชีพในภาคเกษตรกรรมและค้าขายจะมีการแลกเปลี่ยนปัจจัยการผลิตระหว่างกันมากกว่าอาชีพอื่นๆ ส่วนอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมจะมีการแลกเปลี่ยนในลักษณะการจัดการเวลามากกว่าอาชีพในภาคเกษตรกรรม

(๓) การบริโภคนอกครอบครัว

๑) การวางแผนการใช้จ่าย ครัวเรือนส่วนใหญ่จะมีการวางแผนการใช้จ่ายในลักษณะที่ “ไม่เป็นทางการและยืดหยุ่นได้” โดยการคาดการณ์หรือกำหนดไว้คร่าวๆ สำหรับเป็น “ค่าใช้จ่ายประจำ” และ “ค่าใช้จ่ายในเรื่องสำคัญ” ของครอบครัว บุคคลที่มีบทบาทในเรื่องการวางแผนการใช้จ่ายของครอบครัว มักจะเป็น “ผู้หญิง” โดยครอบครัวเดี่ยวผู้ที่มีสถานภาพเป็น “ภรรยาหรือแม่” จะมีบทบาทในเรื่องนี้ ส่วนครอบครัวขยายและกลุ่มครัวเรือนผู้หญิงที่มีบทบาทในเรื่องนี้ นอกจากจะเป็นภรรยาหรือแม่แล้วอาจจะมีญาติผู้หญิง เช่น ย่า ยาย ลูกสาว ลูกสะใภ้ มีส่วนร่วมด้วย อย่างไรก็ตามในการตัดสินใจใช้จ่ายนั้น หากเป็นกรณีที่เป็นเรื่องสำคัญ หรือมีค่าใช้จ่ายมากจะมีการปรึกษารือกันระหว่างสามีภรรยา ก่อน ส่วนครอบครัวขยายหรือกลุ่มครัวเรือนอาจจะมีการปรึกษารือกันกับญาติผู้ใหญ่ด้วย

สำหรับการออมนั้นครัวเรือนส่วนใหญ่จะมีการเก็บออม แต่ “ไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน” หรือ “ไม่ได้แบ่งรายได้ให้เป็นสัดส่วน” ที่แน่นอนไว้สำหรับการออม ครัวเรือนที่มีอาชีพหรือฐานะดีมักจะมีการวางแผนการใช้จ่ายและการออมที่ค่อนข้างชัดเจนกว่า ส่วนครัวเรือนที่มีฐานะปานกลางหรือไม่ดีจะมีลักษณะการออมที่ไม่แน่นอนโดยอาจมีการเก็บออมในระยะเวลานั้นๆ เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายที่จำเป็น หรือประหยัดค่าใช้จ่ายแทนการออม

สรุป ความแตกต่างทางอาชีพมีความสัมพันธ์กับการวางแผนค่าใช้จ่ายและการออม โดยครัวเรือนที่มีอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมหรืออาชีพที่มีรายได้ดี จะมีการวางแผนการใช้จ่ายและมีการเก็บออมค่อนข้างชัดเจนกว่าอาชีพในภาคเกษตรกรรมหรือมีรายได้ไม่ค่อยดี ส่วนรูปแบบครัวเรือนมีความสัมพันธ์ต่อการวางแผนการใช้จ่าย โดยครอบครัวขยายจะมีการกำหนดค่าใช้จ่ายกลางเพื่อการบริโภคของครัวเรือน แต่ไม่มีความสัมพันธ์กับการออมอย่างชัดเจนมากนัก แต่มีข้อสังเกตที่สำคัญคือ ครัวเรือนครอบครัวขยาย มักจะส่งเสริมการผลิตเพื่อให้ลูกๆ ที่มีครอบครัวแล้วเก็บออมเพื่อสร้างฐานะของครอบครัว

๒) ลักษณะการบริโภค ภาพรวมของพฤติกรรมการบริโภคของครัวเรือนชาวคลองสี่มีลักษณะแบบ “ทวิลักษณ์” กล่าวคือ พฤติกรรมการบริโภคบางส่วนจะมีลักษณะเหมือนชุมชนชนบท ในขณะที่เดียวกันก็จะมีพฤติกรรมการบริโภคบางอย่างที่เป็นแบบสมัยใหม่ หรือเลียนแบบชุมชนเมืองด้วย

สำหรับตลาดหรือสถานที่ที่นิยมไปใช้จ่ายนั้น จะมีทั้งห้างร้านสมัยใหม่ เช่น ห้างราคาถูก ห้างสรรพสินค้า ร้านค้าสะดวกซื้อ และตลาดหรือร้านค้าทั่วไป เช่น ตลาดนัด ตลาดทั่วไป รถเร่ และร้านขายของชำ

สรุป ลักษณะอาชีพจะมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการบริโภค โดยอาชีพรับราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจหรือบริษัท หรืออาชีพที่มีรายได้ดี จะมีความทันสมัยในการบริโภคมากกว่าอาชีพอื่นๆ ส่วนรูปแบบครัวเรือนจะมีความสัมพันธ์กับการบริโภค โดยครอบครัวขยายหรือกลุ่มครัวเรือนมักจะมี “การกินอยู่ร่วมกัน” หรือ “การบริโภครวม” โดยจะมีการจัดการผลผลิตหรือผลประโยชน์ไว้เป็น “ค่าใช้จ่ายกลาง” ของครัวเรือน

๖.๒.๒ การจัดระเบียบทางสังคม

(๑) **การจัดการงานบ้าน** การแบ่งงานกันทำเกี่ยวกับการจัดการงานบ้านต่างๆ ไป เช่น การดูแลรักษาความสะอาด การดูแลเรื่องอาหารการกิน การดูแลเด็กและผู้สูงอายุ และการดูแลความเป็นอยู่ โดยทุกๆ ไปของสมาชิก ฯลฯ ส่วนใหญ่เป็นบทบาทของ “ผู้หญิง” ซึ่งจะมีการใช้เทคโนโลยีหรือการจัดการสมัยใหม่มาช่วยงานมากขึ้น เช่น เครื่องซักผ้า ไมโครเวฟ การซื้อกับข้าวและอาหารสำเร็จรูป การรับประทานอาหารนอกบ้าน ฯลฯ โดยครอบครัวเดี่ยวภรรยาจะรับผิดชอบงานบ้านเป็นหลัก และจะสอนหรือฝึกหัดให้ลูกๆ (โดยเฉพาะลูกสาว) คอยช่วยเหลือ ส่วนครอบครัวขยายและกลุ่มครัวเรือนงานบ้านส่วนใหญ่จะเป็น “บทบาทร่วมกันของผู้หญิง” ทุกคน ทั้งนี้ ผู้ชายส่วนใหญ่จะช่วยเหลือ “แบ่งเบาภาระ” งานบ้านบ้าง มีเพียงส่วนน้อยที่สามารถช่วยเหลือหรือรับผิดชอบงานบ้านแทนผู้หญิงได้เกือบทุกเรื่อง

สำหรับการดูแลสมาชิกที่เป็นเด็กและผู้สูงอายุนั้น ผู้หญิงยังคงมีบทบาทหลักเช่นกัน โดยครอบครัวขยายจะมีผู้หญิงหลายคนช่วยกันดูแลทำให้ไม่ค่อยมีปัญหามากนัก ส่วนครอบครัวเดี่ยวหากงานในอาชีพไม่เอื้ออำนวยหรือมีเวลาไม่เพียงพอ ก็จะจัดการโดย “การจัดหานุคคลอื่น” มาช่วยดูแล เช่น ญาติ หรือเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน หรือมอบให้เป็น “ภาระหน้าที่ของสถาบันอื่นๆ” ในชุมชน เช่น ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โรงเรียน หรือการสร้างเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น เครือญาติเทียม กลุ่มสนใจและกลุ่มอื่นๆ เป็นต้น แต่ไม่มีการจ้างคนรับใช้ประจำบ้าน

อย่างไรก็ตาม แม้ผู้หญิงจะมีบทบาทหลักในการจัดการงานบ้าน แต่ไม่ได้เป็นผู้ตัดสินใจในงานบ้านทุกเรื่องเพียงลำพัง แต่ถ้าเป็นเรื่องสำคัญจะมีการปรึกษาร่วมกันระหว่างสามีภรรยา ก่อน โดยเฉพาะในกรณีที่เป็นเรื่องสำคัญ ยกเว้นกรณีที่เป็นเรื่องทั่วๆ ไปที่ภรรยา มักจะตัดสินใจได้เอง

สรุป ความแตกต่างกันของรูปแบบครัวเรือน จะมีความสัมพันธ์กับบุคคลที่รับผิดชอบการจัดการงานบ้าน กล่าวคือ ครอบครัวขยายจะมีบุคคล “(โดยเฉพาะผู้หญิง) มาช่วยจัดการงานบ้าน” มากกว่าครอบครัวเดี่ยว ส่วนความแตกต่างทางอาชีพจะมีความสัมพันธ์กับ “การจัดการเวลา” สำหรับการจัดการงานบ้าน โดยอาชีพที่เป็นงานประจำนอกภาคเกษตรกรรม ผู้รับผิดชอบหลักงานบ้านจะต้องแบ่งเวลาให้สมดุลกันระหว่างงานบ้านและงานประจำ

อนึ่ง ครอบครัวต่างๆ มีการปรับตัวในการจัดการงานบ้านให้ง่ายขึ้นหรือใช้เวลาน้อยลง เช่น การซื้อกับข้าวหรืออาหารสำเร็จรูป การใช้เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ด้วย

(๒) การขัดเกลาสมาชิก

๑) เนื้อหาสาระในการขัดเกลา โดยภาพรวมแล้วจะมีการขัดเกลา “ทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต” เช่น ความประพฤติ มารยาท ยาเสพติด ความมีระเบียบวินัย การเรียน ศีลธรรมและคุณธรรม ความปลอดภัย การประกอบอาชีพ และเรื่องเพศ ตามลำดับ ทั้งนี้จะเน้นเนื้อหาสาระแต่ละเรื่องแตกต่างกัน “ตามความเหมาะสมของเพศ วัย และสถานการณ์”

๒) ลักษณะการขัดเกลาและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ครอบครัวส่วนใหญ่จะมีการขัดเกลาทั้งที่ “เป็นทางการและไม่เป็นทางการ” โดยใช้วิธีการที่คล้ายคลึงกัน เช่น การพูดคุยบอกกล่าว การสอน การทดลองทำ หรือการเรียนรู้จากสื่อหรือเครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่ต่างๆ ฯลฯ ลักษณะการขัดเกลาจะไม่ได้เข้มงวดตลอดเวลาทุกเรื่อง แต่จะ “ยืดหยุ่นได้” ตามเงื่อนไขของเวลา โอกาสและสถานการณ์ โดยผู้ที่มีบทบาทในการขัดเกลามากที่สุดคือ ผู้หญิง (เช่น ภรรยา แม่ ย่า หรือยาย) ส่วนผู้ชายจะมีส่วนร่วมในการขัดเกลาแต่มีสัดส่วนน้อยกว่าผู้หญิง ทั้งนี้ ลูกสาวนอกจากจะได้รับการขัดเกลาเรื่องต่างๆ ไปในลักษณะที่เข้มข้นมากกว่าลูกชายแล้ว ยังได้รับการขัดเกลาเกี่ยวกับ “การผลิตซ้ำของความเป็นผู้หญิง” ด้วย

สรุป รูปแบบของครัวเรือนที่แตกต่างกันไม่ได้มีความสัมพันธ์อย่างชัดเจนกับเนื้อหาสาระและลักษณะของการขัดเกลาสมาชิก แต่จะมีความสัมพันธ์กับ “บุคคลที่ทำหน้าที่ขัดเกลา” โดยครอบครัวขยายหรือกลุ่มครัวเรือนจะมีบุคคลที่เกี่ยวข้องและผู้ทำหน้าที่มากกว่าครอบครัวเดี่ยว ในขณะที่ครอบครัวเดี่ยวจะต้อง “จัดการเวลาและวิธีการขัดเกลา” ให้เอื้ออำนวยและมีความสะดวกมากที่สุด ส่วนความแตกต่างทางอาชีพนั้น นอกจากจะมีความสัมพันธ์กับการจัดการเวลาเพื่อการขัดเกลาของอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมที่เป็นงานประจำ หรืออาชีพที่มีช่วงเวลางานที่ไม่แน่นอนหรือไม่ตรงกับลูกแล้ว ความแตกต่างของอาชีพทำให้มีการเน้นเนื้อหาสาระและเลือกใช้วิธีการขัดเกลาที่แตกต่างกันได้น่า

(๓) การควบคุมสมาชิก

๑) เนื้อหาสาระในการควบคุม โดยภาพรวมแล้วจะเป็น “เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและความสงบสุข” ของครอบครัว เช่น ความปลอดภัย ยาเสพติด ความประพฤติทั่วไป ความมีระเบียบวินัย การเรียน มารยาท ศีลธรรมและคุณธรรม การประกอบอาชีพ และเรื่องเพศ ตามลำดับ ทั้งนี้จะเน้นเนื้อหาสาระแต่ละเรื่องแตกต่างกันตาม “ความเหมาะสมของเพศ วัย และสถานการณ์” และผู้หญิงมักจะได้รับการควบคุมที่เข้มงวดมากกว่าผู้ชาย

๒) ลักษณะการควบคุมและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ครอบครัวส่วนใหญ่จะมีการควบคุมในลักษณะที่ “ไม่เป็นทางการและไม่มียุติวิธีหรือกฎเกณฑ์” ที่ชัดเจนแน่นอน โดยการกำหนด “แนวทาง” การประพฤติปฏิบัติที่สมาชิก “รับรู้และเข้าใจร่วมกัน” ลักษณะการควบคุมจะไม่ได้เข้มงวดตลอดเวลาทุกเรื่อง แต่จะ “ยืดหยุ่นได้” ตามเงื่อนไขของเวลา โอกาสและสถานการณ์ โดยผู้ที่มีบทบาทในการควบคุมมากที่สุดคือ แม่ รองลงมาคือ พ่อ และญาติผู้ใหญ่ ทั้งนี้ จะมีการควบคุมลูกสาวเข้มงวดมากกว่าลูกชาย กรณีที่สมาชิกมีการฝ่าฝืนการควบคุมของครอบครัว จะมีการแก้ไขหรือการลงโทษสมาชิก โดยส่วนใหญ่จะใช้วิธีการอธิบาย เหตุผลมากกว่าการลงโทษ และจะมีการลงโทษทางใจมากกว่าทางกาย

สรุป รูปแบบของครัวเรือนที่แตกต่างกันจะมีความสัมพันธ์กับบุคคลที่ทำหน้าที่ควบคุมสมาชิก โดยครอบครัวขยายจะมีบุคคลที่เกี่ยวข้องและทำหน้าที่มากกว่าครอบครัวเดี่ยว แต่ไม่ได้มีความสัมพันธ์อย่างชัดเจนกับเนื้อหาสาระหรือกฎเกณฑ์ในการควบคุม ส่วนความแตกต่างทางอาชีพนั้นจะมีความสัมพันธ์กับการควบคุม กล่าวคือ ลักษณะอาชีพจะมีความสัมพันธ์กับ “การจัดการเวลา” เพื่อการควบคุม โดยเฉพาะอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมที่เป็นงานประจำ หรืออาชีพที่มีช่วงเวลางานที่ไม่แน่นอนหรือไม่ตรงกับลูก

๖.๓ ปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของครอบครัว

๖.๓.๑ ปัญหาและแนวทางการแก้ไขด้านเศรษฐกิจ

(๑) **ปัญหาด้านเศรษฐกิจ** โดยภาพรวมแล้วครอบครัวชาวคลองสี่ส่วนใหญ่มีปัญหาทางเศรษฐกิจไม่มากนัก เรื่องที่เป็นปัญหาทางเศรษฐกิจสำคัญ ๕ อันดับแรกของครอบครัว ได้แก่ ความไม่มั่นคงในอาชีพ ปัจจุบัน รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย ไม่มีอาชีพเสริม ไม่มีเงินทุนประกอบอาชีพ และภาวะหนี้สินตามลำดับ

(๒) **แนวทางการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจ** ครอบครัวที่มีปัญหาทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่จะแก้ไขโดยเน้นการพึ่งตนเองในครอบครัวก่อน ซึ่งมีแนวทางแก้ไขปัญหาที่สำคัญ ได้แก่ การไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ประหยัด ประกอบอาชีพเสริม เปลี่ยนงานใหม่หรือไม่เลือกงาน กู้ยืมเงินมาลงทุนและใช้จ่าย การแสวงหาความรู้เพิ่มเติม การรวมกลุ่มเพื่อร่วมกันลงทุน และการขาย จำนำหรือจำนองทรัพย์สิน ตามลำดับ

สรุป รูปแบบของครัวเรือนไม่มีความสัมพันธ์อย่างชัดเจนกับปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจของครอบครัว แต่จะมีความสัมพันธ์กับจำนวนบุคคลที่ช่วยกันหารายได้ให้แก่ครอบครัวเพื่อแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจ ส่วนลักษณะอาชีพมีความสัมพันธ์กับปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจของครอบครัว กล่าวคือ กรณีที่อาชีพมีความมั่นคงและรายได้ดี หรือมีฐานะดีกว่าจะมีปัญหาทางเศรษฐกิจน้อยกว่า และมีแนวทางการแก้ไขปัญหาดีกว่าครอบครัวที่มีอาชีพไม่มั่นคงและรายได้ไม่ดี

๖.๓.๒ ปัญหาและแนวทางการแก้ไขด้านสังคม

(๑) **ปัญหาด้านสังคม** โดยภาพรวมแล้วครอบครัวส่วนใหญ่จะไม่ค่อยเปิดเผยข้อมูลปัญหาทางสังคมของตนเอง เนื่องจากเห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าอายหรือไม่ควรบอกใคร ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ก็เช่นกันมีครอบครัวส่วนน้อยที่ให้ความร่วมมือ หรือเปิดเผยข้อมูลที่เป็นปัญหาหรือความขัดแย้งของสมาชิกในครัวเรือน ทั้งนี้สามารถสรุปประเด็นปัญหาด้านสังคมที่สำคัญของครอบครัวชุมชนคลองสี่ได้ ๒ ประการ คือ ปัญหาสังคมภายในครอบครัว ได้แก่ การไม่สามารถช่วยเหลือเรื่องการเรียนของลูกได้ (เช่น สอนการบ้าน) สมาชิกมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ปัญหาสุขภาพของสมาชิก เด็กไม่เชื่อฟังผู้ใหญ่ ไม่มีทุนการศึกษา ไม่มีเวลา และไม่มีคนช่วยเหลือเด็ก และสามีไม่รับผิดชอบครอบครัว ตามลำดับ และปัญหาสังคมที่เป็นผลกระทบจากภายนอกครอบครัว ได้แก่ มลภาวะหรือเหตุรำคาญ เช่น เสียงดัง น้ำเสีย ขยะ อากาศเป็นพิษ และปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น อุบัติเหตุจากการจราจร การลักขโมย เป็นต้น

(๒) **แนวทางการแก้ไขปัญหาด้านสังคม** หากเป็นปัญหาจากภายในครอบครัวหรือคนในครัวเรือนจะเป็นการพึ่งตนเองก่อนโดยใช้วิธีการพูดคุยและปรับความเข้าใจซึ่งกันและกัน การให้เวลาแก่กันและกัน

มากขึ้น มีการรักษาหรือญาติผู้ใหญ่ ทั้งนี้ กรณีที่ลูกหลานมีปัญหาส่วนใหญ่พ่อแม่จะให้คำปรึกษา แนะนำวิธีการแก้ไขปัญหาให้ หากเป็นเรื่องเล็กน้อยจะให้คิดและแก้ไขปัญหาเอง ส่วนปัญหาที่เป็นผลกระทบจากภายนอกนั้น ส่วนใหญ่จะเน้นการป้องกันและแก้ไขด้วยตนเอง รวมทั้งขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้วย

สรุป ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบครัวเรือนกับปัญหาด้านสังคมไม่มีความชัดเจนนัก แต่ก็มี ความสัมพันธ์ต่อบุคคลที่มีบทบาทในการจัดการงานบ้าน การขัดเกลา และควบคุมสมาชิก กล่าวคือ ครอบครัวขยายส่วนใหญ่จะไม่มีปัญหาในเรื่องนี้ แต่ครอบครัวเดี่ยวมักจะมีปัญหามากกว่า ส่วนลักษณะ อาชีพที่มีความสัมพันธ์กับปัญหาด้านสังคม โดยความมั่นคงทางอาชีพและรายได้ที่แตกต่างกันทำให้มีปัญหา ด้านสังคมที่แตกต่างกันได้ นอกจากนี้ลักษณะงานตามอาชีพยังมีความสัมพันธ์กับการจัดการเวลาของ แต่ละครอบครัวด้วย ทั้งนี้ ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ครอบครัวที่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจมักจะส่งผลกระทบให้เกิดปัญหาด้านสังคมของครอบครัวด้วย

๖.๔ อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าครัวเรือนในเขตชุมชนชานเมืองคลองสี่มีการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ และสังคมของครอบครัวในลักษณะที่มีความเป็นทวีลักษณ์ โดยจะมีทั้งการจัดระเบียบที่คล้ายคลึงกับชุมชนชนบท และคล้ายคลึงกับชุมชนเมือง กล่าวคือ ในการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจจะมีทั้งการผลิตในและนอกภาคเกษตรกรรม และจะมีทั้งรูปแบบการผลิตที่คล้ายคลึงกับแบบเดิม ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน หรือการร่วมมือกัน ผลิตของกลุ่มเครือญาติ มีการแลกเปลี่ยนและช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และรูปแบบการผลิตสมัยใหม่ เติบโตขึ้นที่มีการใช้เทคโนโลยีทันสมัย และมีระบบการตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น ความเป็นทวีลักษณ์ ของการผลิตดังกล่าวเกิดขึ้น เนื่องจากชุมชนคลองสี่กลายเป็นชุมชนชานเมืองอันเป็นเขตรอยต่อระหว่าง ชุมชนเมืองกับชุมชนชนบท และเป็นเขตที่ได้รับอิทธิพลและผลกระทบจากการกลายเป็นเมือง หรือการบุกรุก ของพื้นที่เมือง (urban enchroachment) เช่น การขยายตัวของอุตสาหกรรม การพาณิชย์กรรม และการอยู่อาศัย (หมู่บ้านจัดสรร) จากความแออัดของเขตเมืองที่ขยายไปสู่บริเวณรอบนอก

ลักษณะการเป็นเขตรอยต่อระหว่างเมืองกับชนบท ทำให้เขตชานเมืองมีทั้งลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อ เกษตรกรรมตามแบบเดิมของชุมชน และการใช้พื้นที่นอกภาคเกษตรกรรมตามแบบชุมชนเมือง ดังเช่น Hugo F. Reading (๑๙๗๗) กล่าวว่า เขตชานเมืองจะมีลักษณะการใช้ที่ดินปะปนระหว่างแบบเมืองกับ แบบชนบท และ Arnold Wittich (๑๙๗๔) กล่าวว่า ชานเมืองเป็นบริเวณที่มีทั้งเขตพื้นที่พัฒนาและเขต พื้นที่เริ่มพัฒนา จึงมีลักษณะการผลิตทางเศรษฐกิจ สภาพทางสังคม และลักษณะทางกายภาพแตกต่างกัน (อ้างใน ชัยย์ ปลอดภัย, ๒๕๒๙) สอดคล้องกับคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (อ้างใน บุญชู เวทอิสถ, ๒๕๓๗) ศึกษาการขยายตัวของความเป็นเมืองของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล พบว่า ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๗ - ๒๕๓๑ พื้นที่ชานเมืองมีการใช้ที่ดินเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองเฉลี่ยปีละ ประมาณ ๒๘,๐๐๐ ไร่ โดยพื้นที่ในเขตรัศมีห่างจากจุดศูนย์กลางเมืองระหว่าง ๑๐ - ๒๐ กิโลเมตร

มีการพัฒนาเป็นพื้นที่เมืองอย่างรวดเร็วเกือบร้อยละ ๕๐ ของพื้นที่ชานเมืองทั้งหมด นอกจากนี้ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๗ - ๒๕๓๑ การใช้พื้นที่ชานเมืองเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองได้ขยายแนวออกไปในรัศมีที่ห่างจากเมืองเกินกว่า ๓๐ กิโลเมตร และการขยายตัวดังกล่าวมีลักษณะแผ่กว้างกระจายไร้ทิศทาง และไม่มีการควบคุมอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้อุปสงค์ของที่ดินเพื่อการใช้ประโยชน์นอกภาคเกษตรกรรมเพิ่มขึ้น ราคาที่ดินสูงขึ้น ทำให้ชาวชุมชนชานเมืองบางส่วนขายที่ดินให้แก่นายทุนภายนอกเพื่อใช้ประโยชน์ในภาคอุตสาหกรรม การพาณิชย์และการอยู่อาศัยของคนเมือง เมื่อขายที่ดินไปแล้วชาวชุมชนอาจจะเลิกอาชีพทำนาไปประกอบอาชีพอื่นแทน ลักษณะดังกล่าวทำให้พื้นที่ภาคเกษตรกรรมของเขตชานเมืองมีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ ชุมชนคลองสี่ก็มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้เช่นกัน สอดคล้องกับการศึกษาพื้นที่ชานเมืองอื่นๆ ดังเช่น อติศร เสมแย้ม (๒๕๔๐) พบว่า การเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นชุมชนชานเมือง เกิดจากกระบวนการขยายตัวของชุมชนเมืองไปสู่ชานเมืองของกรุงเทพมหานคร ชัชชัย ปลอดดี (๒๕๒๙) พบว่า ปี พ.ศ. ๒๕๑๗ - ๒๕๒๗ เขตหนองจอก ซึ่งเป็นเขตชานเมืองชั้นนอกกรุงเทพมหานคร มีการใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมลดลง ร้อยละ ๒.๑๑ นิภาภรณ์ ภูจำนงค์ (๒๕๔๒) พบว่า การปรับปรุงถนนวิรัชพลและถนนสายใหม่ กรุงเทพมหานคร ทำให้บริเวณเส้นทางดังกล่าว มีการขยายตัวของชุมชนเป็นย่านที่พักอาศัยเพิ่มขึ้นและพื้นที่เกษตรกรรมลดลงอย่างรวดเร็ว

การขยายตัวของอำนาจและกลไกภาครัฐก็มีส่วนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วย เพราะว่าการพัฒนาของรัฐตามแนวคิดความทันสมัย เป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการผลิตให้เกิดการผลิตที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด มีการใช้เทคโนโลยีเพื่อช่วยเพิ่มผลผลิตและความสะดวกสบายมากขึ้น โดยการส่งเสริมผ่านกลไกภาครัฐ สื่อสารมวลชน และผู้นำชุมชน นอกจากนี้ ค่านิยมเกี่ยวกับอาชีพของชาวชุมชนที่เห็นว่า ลักษณะอาชีพเดิมคือ การทำนาและเกษตรกรรมอื่นๆ มีสถานภาพด้อยกว่าอาชีพรับราชการหรืออาชีพอื่น และมีลักษณะงานหนัก ต้องตากแดดตากฝน พ่อแม่จึงพยายามส่งให้ลูกเรียนหนังสือหรือหาทางไปประกอบอาชีพอื่น ซึ่งมีส่วนผลักดันให้คนรุ่นใหม่ไม่ได้รับการสืบทอดองค์ความรู้และทักษะในอาชีพเดิมของพ่อแม่และมีการเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นในที่สุด

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบและวิธีการผลิตของอาชีพ ส่งผลให้ครัวเรือนต่างๆ ต้องมีการปรับตัวและจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของคนในครอบครัวแบบใหม่ เพื่อให้สามารถทำการผลิตและดำเนินชีวิตประจำวันไปได้อย่างราบรื่น โดยการปรับเปลี่ยนลักษณะหรือรูปแบบของครัวเรือน เช่น บางครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงจากอาชีพทำนาไปค้าขายตลาดนัด ทำให้ไม่มีเวลาดูแลบ้านและลูก จำเป็นต้องหาญาติมาช่วยดูแลให้งานดังกล่าว หรือบางครอบครัวที่แยกครัวเรือนไปเป็นครอบครัวเดี่ยวแล้ว เมื่อภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทำให้ต้องปรับตัวมากินอยู่ร่วมกับครอบครัวเดิม กลายเป็นครอบครัวขยายหรือกลุ่มครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์และพึ่งพิงกันในหลายด้าน ฯลฯ ลักษณะดังกล่าวเป็นตัวอย่างของการปรับตัวตามลักษณะอาชีพ หรือปฏิบัติการตอบสนองของครอบครัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลง และเป็นความสัมพันธ์ระหว่างการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและการจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวที่มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันตลอดเวลา

การบูรณาการชุมชนชนบทของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง ไม่ได้มีเฉพาะลักษณะทางกายภาพ การใช้ที่ดิน และลักษณะการผลิตเท่านั้น แต่มีค่านิยมความทันสมัยทางสังคมเข้าไปด้วย โดยค่านิยมสมัยใหม่เหล่านี้จะแทรกซึมเข้าไปในทุกช่องทางทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ผ่านกลไกภาครัฐในชุมชน กลุ่มอาชีพ สื่อสารมวลชน และระบบการศึกษา เมื่อชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ครอบครัวต่างๆ จึงพยายามปรับตัวให้ได้มากที่สุด โดยจะต้องปรับระบบความสัมพันธ์หรือระบบการอยู่ร่วมกันของครอบครัวและครัวเรือน ดังจะเห็นได้จากการปรับตัวในเรื่องการจัดการงานบ้าน ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นบทบาทหลักของผู้หญิง แต่ปัจจุบันผู้หญิงมีบทบาทและรับผิดชอบทั้งการผลิตในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม หรือมีส่วนร่วมในการผลิตทั้งในและนอกบ้าน ทำให้มีเวลาสำหรับการจัดการงานบ้านน้อยลง จำเป็นจะต้องจัดการงานบ้านใหม่ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป

การจัดการงานบ้าน ผู้หญิงส่วนใหญ่จะเน้นการพึ่งตนเองและครอบครัวก่อน มีการฝึกหัดให้ลูกๆ ช่วยงาน มีการใช้ “เทคโนโลยี” และเครื่องอำนวยความสะดวกหรือใช้วิธีการ “จัดการแบบใหม่” มาช่วย เช่น เครื่องซักผ้า ตู้เย็น หม้อหุงข้าว ไมโครเวฟ โทรศัพท์ การซื้อกับข้าวสำเร็จรูป การทานอาหารนอกบ้าน ฯลฯ หรือการขอรับความช่วยเหลือจากคนในครอบครัว เช่น การตกลงให้สามีหรือผู้ชายช่วยงานบ้าน และรับผิดชอบครอบครัวมากขึ้น ซึ่งจะได้รับความร่วมมือเพิ่มขึ้นในระดับหนึ่ง และมีผู้ชายหรือสามีบางคนที่สามารถจะช่วยงานภรรยาได้แทบทุกอย่าง อย่างไรก็ตาม หากครอบครัวใดที่ไม่สามารถจัดการในลักษณะการพึ่งตนเองได้ ก็จะขอความร่วมมือจากบุคคลหรือสถาบันอื่น เช่น ให้อาติหรือเพื่อนบ้านช่วยเหลือหรือส่งลูกไปให้ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เป็นต้น

ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ครอบครัวสมัยใหม่มีการดำเนินชีวิตที่ยุ่งยากและสลับซับซ้อนขึ้น ดังเช่น กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๔) กล่าวว่ามิติชีวิตของคนในสังคมสมัยใหม่มี ๒ ด้าน คือ “ชีวิตการทำงาน” และ “ชีวิตครอบครัว” บางครั้ง ๒ เรื่องนี้ก็ถูกทำให้แยกขาดจากกัน และในบางกรณีก็กลายเป็นปฏิปักษ์ต่อการลากเส้นแบ่งแยกระหว่างโลกส่วนตัวกับโลกภายนอกหรือโลกสาธารณะ และรูปแบบการจัดสรรพื้นที่ของแต่ละเพศนั้น หากมีความเข้มงวดจะมีการลากเส้นแบ่งแยกให้ “ที่ของผู้หญิงคือที่บ้าน” และ “ที่ของผู้ชายคือที่สาธารณะ” แต่สำหรับสังคมที่มีเส้นกันไม่ชัดเจน การเคลื่อนย้ายไปมาของคนแต่ละเพศในโลกทั้งสองก็จะมีมากและเป็นไปได้ง่ายกว่าสังคมที่แบ่งแยก “ที่บ้าน” และ “ที่สาธารณะ” อย่างเด็ดขาด ในสังคมอุตสาหกรรมจะมีการเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจจากสังคมเกษตรกรรมเป็นสังคมอุตสาหกรรม การกำหนดพื้นที่และนิยามบทบาทของผู้ชายและผู้หญิง การเคลื่อนย้ายแรงงาน การเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตใหญ่และมีกระบวนการผลิตซ้ำทั้งทางร่างกายและจิตใจ จะส่งผลกระทบต่อขนาดของครอบครัว ความสำคัญของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวลดลง การขัดเกลาทางสังคมและจิตใจให้แก่สมาชิกในครอบครัวหรือเป็นเบ้าหลอมบุคลิกภาพ ยังคงเป็นการจัดพื้นที่แบบทวีลักษณะส่งผลกระทบต่ออัตลักษณ์และบุคลิกภาพของผู้หญิงในเรื่องการสร้างความสัมพันธ์กับคนอื่น การสร้างโอกาสในชีวิต และการแยกผู้หญิงและผู้ชายออกจากกัน

ในครอบครัวสมัยใหม่ที่สามีและภรรยาจะต้องทำงานนอกบ้าน อาจจะมีปัญหาเกี่ยวกับการจัดการงานบ้าน และการเลี้ยงดูลูก เพราะ “เวลา” เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลหรือเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการดำเนินชีวิตค่อนข้างมาก จำเป็นจะต้อง “จัดการเวลา” ให้มีความสมดุลหรือสอดคล้องและเกื้อกูลซึ่งกันและกันด้วย ซึ่งจะต้องหาแนวทางที่เหมาะสมของแต่ละครอบครัว จึงจะทำให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้อย่างราบรื่นมากที่สุด หากครอบครัวใดไม่สามารถจัดการได้หรือปรับตัวได้ไม่ค่อยดี ก็มักจะเกิดผลกระทบหรือปัญหาต่างๆ ต่อครอบครัว เช่น ปัญหาเกี่ยวกับการจัดการงานบ้าน การขัดเกลาและควบคุมสมาชิก รวมทั้งสัมพันธ์ภาพของครอบครัว ฯลฯ เพราะครอบครัวมักจะเน้นบทบาทด้านเศรษฐกิจมากเกินไป ทำให้ไม่มีเวลาสำหรับการทำหน้าที่ทางด้านสังคมได้อย่างเต็มที่หรือมีประสิทธิภาพเท่าที่ควร บางครอบครัวจึงจำเป็นต้องพึ่งบุคคลหรือสถาบันอื่นแทน เช่น ให้ญาติหรือเพื่อนบ้านช่วยดูแลแทน หรืออาจจะปล่อยให้เด็กดูแลกันเอง หรือเรียนรู้จากสื่อมวลชนต่างๆ และบางครอบครัวพ่อแม่หรือผู้ปกครองไม่สามารถจัดการหรือไม่มีเวลาในการสร้างสรรค์ “ตัวแบบที่ดี” ให้แก่สมาชิกในครอบครัว ซึ่งสอดคล้องกับนางลักษณีย์ เอมประดิษฐ์ (๒๕๓๙) พบว่า ครอบครัวไทยในระยะ ๕๐ ปีที่ผ่านมาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ผู้หญิงมีบทบาทมากขึ้นทั้งด้านอาชีพ หน้าที่การงาน การศึกษา และการจัดการภายในครัวเรือน ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวคลายความเหนียวแน่นและอ่อนตัวลง บทบาทหน้าที่ของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม พ่อแม่มีเวลาให้แก่ลูกน้อยลง ครอบครัวมีปัญหามากขึ้น เช่น ปัญหาความสัมพันธ์ของคู่สมรส การหย่าร้างมีมากขึ้น

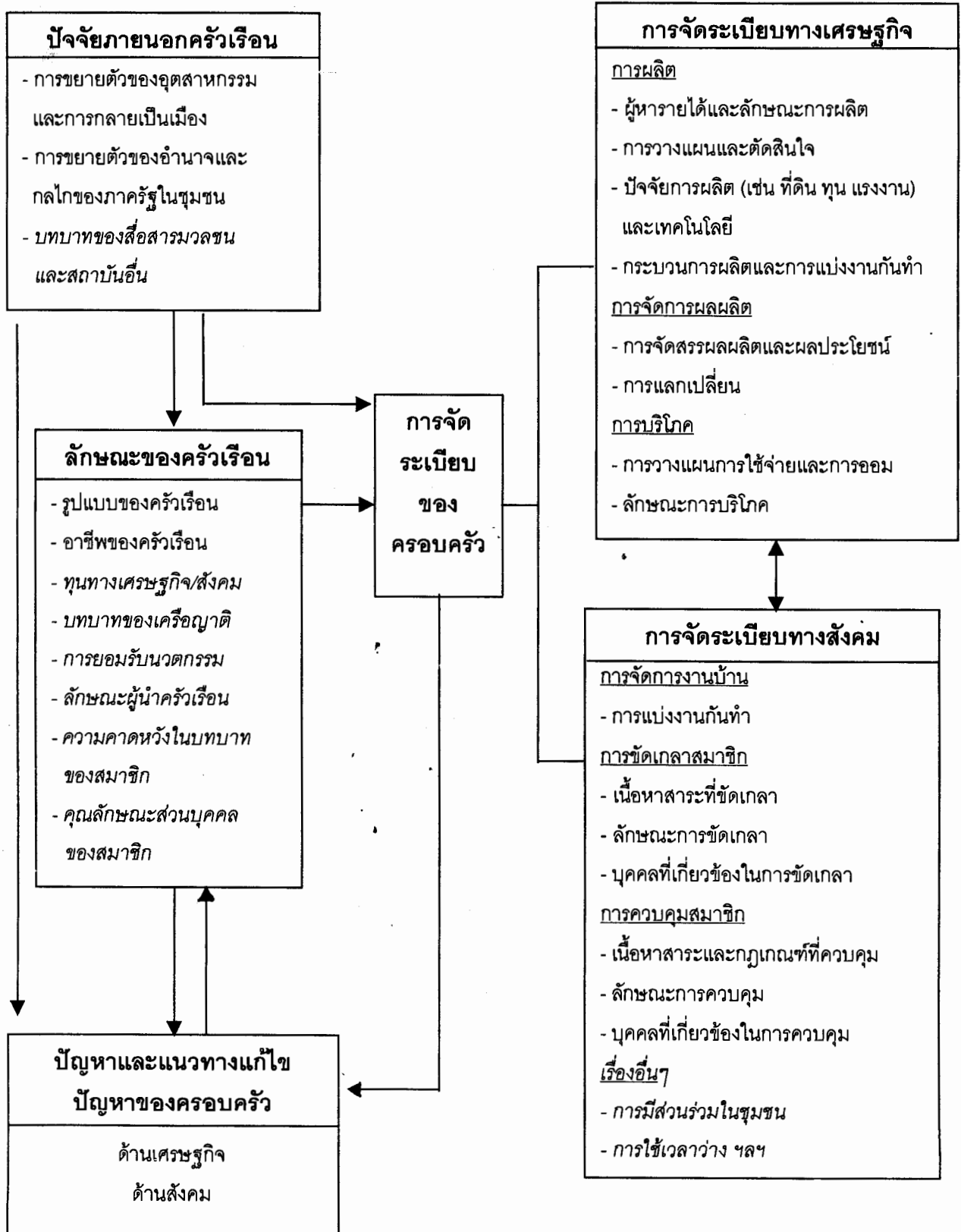
ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกครอบครัว ส่งผลกระทบต่อการทำหน้าที่ของครอบครัวในฐานะที่เป็นสถาบันทางสังคม บางครอบครัวที่ปรับตัวได้ก็จะไม่กระทบต่อการทำงานที่มากนัก เนื่องจากความอยู่รอดทางเศรษฐกิจของครอบครัวจะเป็นเป้าหมายหลักและมีความสำคัญมากกว่าเป้าหมายทางสังคม ทำให้มี “การให้คุณค่า” ทั้งสองเรื่องแตกต่างกัน โดยงานด้านเศรษฐกิจมักจะให้คุณค่าว่าเป็นงานที่มี “มูลค่า” มากกว่างานด้านสังคม ดังนั้นบุคคลที่ทำหน้าที่ด้านเศรษฐกิจของครอบครัวจึงมีความสำคัญกว่าผู้ที่ทำหน้าที่ด้านสังคม ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะส่งผลกระทบต่อการทำงานที่ของสถาบันครอบครัว เพราะความจริงแล้วงานทุกอย่างทั้งในบ้านและนอกบ้านนั้นล้วนเป็นหน้าที่ที่ความรับผิดชอบร่วมกันของสมาชิกทุกคนในครอบครัว การดำรงอยู่อย่างราบรื่นและเป็นปกติสุขของครอบครัวจะต้องมีการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมที่สมดุลซึ่งกันและกัน ไม่ใช่เน้นด้านใดด้านหนึ่งเพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตาม ผู้ชายสมัยใหม่บางคนเริ่มให้ความสำคัญงานบ้านมากขึ้น เนื่องจากรูปแบบของครัวเรือนแบบครอบครัวเดี่ยวส่วนใหญ่ผู้หญิงจะต้องออกไปทำงานนอกบ้านด้วย ทำให้ไม่มีเวลาเพียงพอสำหรับการจัดการงานบ้านเพียงคนเดียว นอกจากนี้ เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการจัดการงานบ้านก็มีส่วนทำให้ผู้ชายสามารถทำงานบ้านได้ง่ายขึ้นด้วย

สำหรับบทบาทด้านการขัดเกลาสมาชิกของครอบครัวนั้น แม้ครอบครัวส่วนใหญ่จะมีการขัดเกลาทุกเรื่องทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยใช้วิธีการที่หลากหลายแตกต่างกัน แต่ “เวลา” ยังเป็นเงื่อนไขสำคัญในการดำเนินการเรื่องนี้ เพราะพ่อแม่จะมีเวลาน้อยลง นอกจากนี้ชุมชนชนเมืองจะได้รับ

อิทธิพลและผลกระทบจากการขยายตัวของค่านิยมความทันสมัยค่อนข้างมาก โดยกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากค่านิยมเหล่านี้มากที่สุดคือ กลุ่มวัยรุ่น วัยเด็ก และกลุ่มวัยทำงานช่วงต้น กลุ่มเหล่านี้มักมีความขัดแย้งทางความคิดกับพ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่ เนื่องจากเห็นว่าบุคคลเหล่านั้นไม่ทันสมัย หรือไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อการยอมรับการขัดเกลาและการควบคุมได้ ลักษณะดังกล่าวมีส่วนทำให้บางครอบครัวลดบทบาทในการขัดเกลาลง โดยเห็นว่าเป็นภาระหน้าที่ของโรงเรียนและสถาบันที่เกี่ยวข้องมากกว่าครอบครัว นอกจากนี้สื่อสารมวลชนสมัยใหม่ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต ฯลฯ จะมีบทบาทต่อการขัดเกลามากขึ้น เพราะเด็กหรือลูกๆ จะมีเวลาอยู่กับสิ่งเหล่านี้มากกว่าอยู่กับพ่อแม่ ทำให้มีพฤติกรรมการลอกเลียนแบบจากตัวแบบที่คิดว่าเป็นสิ่งที่ดีหรือเหมาะสมจากสื่อเหล่านี้ได้ อย่างไรก็ตามบางครอบครัวก็พยายามปรับตัวหลายประการ เช่น การให้ลูกหลานเรียนพิเศษ พาไปทัศนศึกษาในสถานที่ต่างๆ หรือแม้กระทั่งการซื้อคอมพิวเตอร์ให้ลูก เป็นต้น

ด้านการควบคุมสมาชิกนั้น ครอบครัวส่วนใหญ่มักจะไม่นิยมนำการบังคับหรือมีกฎเกณฑ์เคร่งครัด แต่จะเน้นการควบคุมอย่างไม่เป็นทางการและยืดหยุ่นได้ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากครอบครัวต่างๆ ยังไม่มีปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของสมาชิกมากนัก แต่มีข้อสังเกตที่สำคัญก็คือ บางครอบครัวพ่อแม่มักจะเน้นการให้รางวัลหรือการให้วัตถุสิ่งของหรือปล่อยให้ลูกทำอะไรตามใจ มากกว่าการเลี้ยงดูแบบให้เหตุผลและให้พึ่งตนเองได้ โดยมีเหตุผลว่าเพื่อแลกกับความไม่ดื้อรั้น ไม่ซุกซน ไม่ออกนอกบ้าน ลักษณะดังกล่าวอาจส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของเด็กในอนาคตได้

อนึ่ง จากผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมมีความซับซ้อนและมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายประการ' นอกจากนี้ปัจจัยภายนอก รูปแบบครัวเรือนและลักษณะอาชีพแล้ว ปัจจัยอื่นๆ ที่น่าจะมีความสัมพันธ์ ได้แก่ บทบาทของสื่อสารมวลชนและสถาบันอื่น ทุนทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัว บทบาทของเครือญาติ การยอมรับนวัตกรรม ลักษณะผู้นำของครอบครัว ความคาดหวังในบทบาทของสมาชิก การมีส่วนร่วมในชุมชน การใช้เวลาว่าง ฯลฯ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวอาจมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องซึ่งกันและกันด้วย ดังนั้น กรอบแนวคิดใหม่ที่ได้จากการศึกษาการจัดระเบียบและปัญหาของครอบครัวครั้งนี้ เป็นดังแผนภูมิ ๒

แผนภูมิที่ ๒ กรอบแนวคิดที่ได้จากการศึกษา

๖.๕ ข้อเสนอแนะ

๖.๕.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

(๑) การกำหนดทิศทางและนโยบายการพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัว ควรมีการทบทวนและสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องครอบครัวจากการศึกษาวิจัยมาใช้ เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำความรู้และแนวทางการแก้ปัญหาไปใช้ในการวางแผน และกำหนดแนวทางการดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาครอบครัวได้อย่างเหมาะสม

(๒) ควรมีการศึกษาลักษณะและแนวโน้มการขยายตัวของอุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและการกลาย เป็นเมือง และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อครอบครัวและชุมชน โดยการศึกษาเชิงประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและด้านสังคม (Social Impact Assessment and Environment Impact Assessment) เพื่อประกอบการวางแผนหรือการวางแผนพัฒนาต่างๆ ของแต่ละพื้นที่อย่างเหมาะสม เช่น พื้นที่เกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม ที่อยู่อาศัย เป็นต้น

(๓) ควรมีการศึกษาและพัฒนาศักยภาพของหน่วยงานที่จะต้องมีบทบาท หรือทำหน้าที่บางประการ แทนสถาบันครอบครัว เช่น ศูนย์ดูแลเด็กเล็ก ศูนย์พัฒนาเด็กก่อนวัยเรียน ฯลฯ

๖.๕.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัย

(๑) ควรมีการศึกษาครอบครัวชุมชนชนานเมืองในเขตพื้นที่อื่นๆ ด้วย รวมทั้งควรศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติม เช่น บทบาทชายหญิง กระบวนการสร้างและปลูกฝังอุดมการณ์ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ บทบาทและสถาบันที่ทำหน้าที่บางประการแทนครอบครัว เป็นต้น

(๒) เนื่องจากการดำรงอยู่ของครอบครัวมีความสลับซับซ้อน การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับครอบครัวควรบูรณาการแนวคิดและทฤษฎีในเชิงสหวิทยาการ (multi - disciplinary) ที่เชื่อมโยงประเด็นและความสัมพันธ์ด้านต่างๆ อย่างเป็นองค์รวม และควรเป็นการศึกษาที่มีความต่อเนื่อง โดยศึกษาซ้ำหรือติดตามอย่างต่อเนื่อง ทุกๆ ๕ - ๑๐ ปี เพื่อให้เห็นพัฒนาการการปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลง

(๓) ในการศึกษาครอบครัวควรมีระยะเวลาอย่างน้อย ๒ ปีขึ้นไป เพื่อที่จะสามารถตรวจสอบและทำความเข้าใจประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวได้มากขึ้น

๖.๕.๓ ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติ

(๑) พ่อแม่ ผู้ปกครอง หรือผู้ใหญ่ในครอบครัว ควรปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่สมาชิกในครอบครัว โดยร่วมกันรับผิดชอบทั้งงานบ้านและงานนอกบ้านในลักษณะของ “ความมีน้ำใจและเอื้ออาทร” ซึ่งกันและกันให้มากที่สุด โดยไม่คำนึงถึงลักษณะของงานและความแตกต่างระหว่างเพศ เช่น การจำแนกให้เป็นงานของผู้หญิงหรืองานของผู้ชาย เพราะความจริงแล้วงานทุกอย่างของบ้านคือ หน้าที่และความรับผิดชอบร่วมกันของทุกคนในครอบครัว

(๒) สมาชิกทุกคนควรมีการจัดการเวลา เพื่อให้มีเวลาอยู่ร่วมกันพร้อมหน้า รวมทั้งสามารถพูดคุยปรึกษาหารือและปรับความเข้าใจซึ่งกันและกันให้มากที่สุด

(๓) สมาชิกในครอบครัวควรสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีทั้งในครอบครัวและเครือญาติ เพื่อให้สามารถดูแลช่วยเหลือและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน รวมทั้งการสร้างวัฒนธรรมของการเป็นเพื่อนบ้านที่ดีหรือการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มสนใจที่สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้

(๔) เนื่องจากการอยู่ร่วมกันแบบครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวเดี่ยวพลัดถิ่นในอนาคตจะมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น พ่อแม่และผู้ปกครองควรมีการเตรียมความพร้อมในเรื่องดังกล่าว โดยการอบรมเลี้ยงดูลูกให้สามารถพึ่งตนเองและปรับตัวหรือสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าให้ได้มากที่สุด

บรรณานุกรม

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. ๒๕๔๓. "ผู้หญิงกับเศรษฐศาสตร์" สตรีศึกษา ๒ ผู้หญิงกับประเด็นต่างๆ.
กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์.
- กาญจนา แก้วเทพ. ๒๕๓๘. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน : โดยถือมนุษย์เป็นศูนย์กลาง.
กรุงเทพฯ : ไมลด์ พลัปปลิซซิง.
- _____. ๒๕๔๓. "ผู้หญิง/ผู้ชาย : ที่บ้าน/ที่สาธารณะ" สตรีศึกษา ๒ ผู้หญิงกับประเด็นต่างๆ.
กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์.
- การศาสนา, กรม. ๒๕๒๖. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- การศึกษา อาชีพ และวัฒนธรรม, คณะอนุกรรมการ. ๒๕๓๕. รายงานการประชุมวิชาการ เรื่อง
กระบวนการเรียนรู้เชิงสังคมในครอบครัวด้านบทบาทชาย - หญิง. ณ โรงแรมแมเจสติค
พาเลซ กรุงเทพมหานคร. วันที่ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๓๕.
- กุศล สุนทรธาดา. ๒๕๔๑. สถานการณ์และองค์ความรู้เกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กในประเทศไทย.
กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เกื้อ วงศ์บุญสิน สุวัฒนา วิบูลย์เศรษฐ์ และวิพรรณ ประจวบเหมาะ รูปไฟโล. ๒๕๓๘. "สรุปผลวิจัย
เบื้องต้น โครงการศึกษาครอบครัวไทย". รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- กำจร หลุยยะพงศ์. ๒๕๔๓. "ครอบครัวกับความสัมพันธ์ที่ไม่มีวันแปรเปลี่ยน ?" สตรีศึกษา ๒ ผู้หญิง
กับประเด็นต่างๆ. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์.
- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. ๒๕๒๘. วิทยากรกับการปลูกฝังและสร้างเสริมค่านิยม.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- _____. ๒๕๓๗. ผลการสัมมนาระดมความคิดเรื่องการส่งเสริมสถาบันครอบครัวให้มีความ
เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้. ณ ห้องประชุม ๑ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย.
- _____. ๒๕๔๐. หน้าที่และมารยาทของสมาชิกในครอบครัวที่พึงปฏิบัติต่อกัน. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- คณินนิตย์ สินธุยะ. ๒๕๔๐. "การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ ประชากรและอนาคตของครอบครัว
ไทยในชนบท : กรณีศึกษานมูบ้านชนบทในจังหวัดหนองคาย". วิทยานิพนธ์สังคมวิทยา
มหาบัณฑิต (มานุษยวิทยาประยุกต์). บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- งามพิศ สัตย์สงวน. ๒๕๔๕. "สถาบันครอบครัวของกลุ่มชาติพันธุ์ในกรุงเทพมหานคร : กรณีศึกษา
ครอบครัวไทยเชื้อ". รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จรรยา เศรษฐบุตร และอุมาภรณ์ ภัทรวานิชย์. ๒๕๔๑. ความรับผิดชอบด้านครอบครัวและการ
ทำงานที่มีผลต่อสุขภาพและความมั่นคงในชีวิตสมรสของผู้บริหารหญิง. กรุงเทพฯ :
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

จวน เครือวิชฌยาจารย์. ๒๕๓๗. วิถีชีวิตชาวมอญ. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์.

_____. ๒๕๔๓. ประเพณีมอญที่สำคัญ. กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์เนศ พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด.

จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร. ๒๕๔๑. "วิกฤตเศรษฐกิจกับผลกระทบและทางเลือกของผู้ใช้แรงงานเด็ก ครอบครัว
และผู้สูงอายุ : ศึกษากรณีผู้ใช้แรงงานในจังหวัดสมุทรปราการ". รายงานการวิจัย.

WWW.Thaied.com

จุไรรัตน์ จันทร์ธำรง และยุพา คลังสุวรรณ. ประวัติทฤษฎีทางมานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม
โดยสังเขป. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (อัดสำเนา)

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ. ๒๕๔๐. สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. ๒๕๔๒. "การศึกษาครอบครัวไทย : ข้อคิดและแนวทางการศึกษา" วารสาร
สังคมศาสตร์. ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒ (มกราคม - มิถุนายน).

ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. ๒๕๓๖. "แลได้สี่ทศวรรษ : การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และพัฒนาการ
ทางการเมือง(ในช่วง ๒๔๙๐ - ๒๕๓๖)". เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการปัญหาท้าทาย
ของสังคมไทย : ใครจะได้อะไร? อย่างไร? สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. วันที่ ๑๐ -
๑๑ ธันวาคม ๒๕๓๖ ณ โรงแรมแอมบาสเดอร์ซีดีจอมเทียน ชลบุรี.

_____. ๒๕๓๙. ความคิดเรื่อง "ครอบครัว" (family) ในสังคมศาสตร์. คณะสังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (อัดสำเนา)

_____. ม.ป.ป. ความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับครอบครัวและเครือญาติ. คณะสังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (อัดสำเนา)

เฉลิม พงศ์อาจารย์. ๒๕๒๙. พื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : เนติกุลการพิมพ์.

เฉลิมพระเกียรติ, สถานีอนามัย. ม.ป.ป. ประวัติและข้อมูลสถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติ. (อัดสำเนา)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ๒๕๓๘. วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ไฉไลฤดี เจริญภักดี. ๒๕๒๘. "การควบคุมทางสังคมในระดับครอบครัวชนบทภาคเหนือของไทย".

วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชัย ปลอดดี. ๒๕๒๙. "การศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในเขตชานเมืองชั้นนอกกรุงเทพมหานคร :
กรณีศึกษาเฉพาะเขตหนองจอก". วิทยานิพนธ์วางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ดวงเดือน พันธุพานิน และเพ็ญแข ประจันปัจฉิม. ๒๕๒๔. "ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวกับ
สุขภาพจิตและจริยธรรมของนักเรียนวัยรุ่นไทย". รายงานการวิจัย.
- ถวิล มั่นสนั่น (บรรณาธิการ). ๒๕๔๒. ปทุมธานี อุ้มข้าวของชาวกอง. กรุงเทพฯ : บริษัท คอมแพค
พรินท์ จำกัด.
- ทิพวรรณ กิตติวิบูลย์. ๒๕๒๒. "การอบรมเลี้ยงดูและพัฒนาการทางจริยธรรมของเด็กก่อนวัยเรียนใน
กรุงเทพมหานคร". ปรินญาพันธการศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- ธิดา สาระยา. ๒๕๔๔. ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นท์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- ธวัชชัย อุดมสิทธิพัฒนา. ๒๕๓๙. "ผลกระทบต่องานชีวิตครอบครัวจากการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม :
ศึกษากรณีโรงงานผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปส่งออกในเขตกรุงเทพมหานคร". วิทยานิพนธ์สังคม
วิทยามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. ๒๕๓๗. "การสำรวจปัญหาและความต้องการของผู้อยู่อาศัยในเมืองใหม่
: ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนเมืองใหม่บางพลี". รายงานการวิจัย. WWW.Thaied.com.
- นงลักษณ์ เอมประดิษฐ์. ๒๕๓๙. "รูปแบบครอบครัวไทยของสังคมสมัยใหม่ : แนวโน้มในอนาคต".
วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นพวรรณ สิริเวชกุล. ๒๕๔๑. "กรณีศึกษาการพัฒนาทางสังคมของชาวกูยที่บ้านตากกลาง อำเภอท่าตูม
จังหวัดสุรินทร์" รายงานการวิจัย. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- นภัส กอร์ดอน พรประภา สิ้นธนาภา และสุชีลา ตันชัยนันท์. ๒๕๓๕. "ฐานะและบทบาทของหญิงที่
หาเลี้ยงครอบครัวและภูมิลำเนาในชนบท". รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- นฤมล พินเนียม และเกษม พวงจิก. รูปแบบการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมในอำเภอคลองหลวง
จังหวัดปทุมธานี. คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รังสิต.
- นิยมพรรณ วรรณศิริ. ๒๕๒๘. มานุษยวิทยาว่าด้วยระบบครอบครัว การแต่งงาน และเครือญาติ.
สำนักพิมพ์แพรวพิทยา.
- นิยมพรรณ (ผลวัฒน์) วรรณศิริ. ๒๕๔๐. มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ :
บริษัท พี.เอ.ลิฟวิง จำกัด.
- นิภาภรณ์ ภูจำนงค์. ๒๕๔๒. "ผลกระทบจากการปรับปรุงถนนวิชรพลและถนนสายใหม่ต่อการพัฒนา
ทางกายภาพในพื้นที่ชานเมืองกรุงเทพมหานคร". วิทยานิพนธ์วางแผนภาคและเมือง
มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นันทา วีรวิทยานุกูล. ๒๕๔๓. "สตรีกับอัตลักษณ์" สตรีศึกษา ๒ ผู้หญิงกับประเด็นต่างๆ. กรุงเทพฯ :
 ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์.

นันทวัน สวานายน. ๒๕๔๑. ประเพณีการไว้จุกและการโกนจุกของเด็กไทย. กรุงเทพฯ :
 กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

บุญชู เวทโอสถ. ๒๕๓๗. "การประเมินผลการรื้อย้ายชุมชนแออัดในเมืองสู่ชานเมือง : กรณีศึกษาชุมชน
 อ่อนนุช" วิทยานิพนธ์เคหะพัฒนาศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.

บุญยั้ง หมั่นดี. ๒๕๓๖. "การเปลี่ยนแปลงของสถาบันครัวเรือนในหมู่บ้านชนบทภาคอีสานผลกระทบ
 จากการออกไปขายแรงงานต่างถิ่น ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดสุรินทร์" รายงานการวิจัย.
 คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูสุรินทร์.

เบ็ญจา อ่อนท้วม. ๒๕๓๗. "การจัดการทรัพยากรครัวเรือนของชาวบ้านภาคเหนือ" รายงานการวิจัย.
 สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ.

ประนอม แก้วหนองเสม็ด และคณะ. ๒๕๔๑. พิธีเปิดที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลลาดสวาย. ม.ป.พ.
 ประสิทธิ์ สวาสติญาตี. ๒๕๓๕. ระบบเครือญาติและการจัดระเบียบสังคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่ง
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปราณี วงษ์เทศ. ๒๕๓๔. เพศและวัฒนธรรม. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ปราโมทย์ ประสาทกุล. ๒๕๔๕. "ครอบครัวไทยมีขนาดเล็กลง" จดหมายข่าวประชากรและการ
 พัฒนา. ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๔ (เมษายน - พฤษภาคม ๒๕๔๕).

พรทิพา หอมจันทร์. ๒๕๓๘. "การขัดเกลาทางสังคมของครอบครัวในชุมชนแออัดของกรุงเทพมหานคร".
 วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์. ๒๕๓๖. จิตวิทยาครอบครัว. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่ง
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พินัย อนันตพงศ์ และคณะ. ๒๕๔๒. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ความเป็นมาของอำเภอสำคัญใน
 ประวัติศาสตร์ (ภาคกลาง). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

พัฒนพงษ์ สุขมะดันและคณะ. ๒๕๔๑. "การศึกษารูปแบบและวิธีการของครอบครัวและชุมชนที่
 สามารถพึ่งตนเองและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง" รายงานการวิจัย. สำนักงานคณะกรรมการ
 วัฒนธรรมแห่งชาติ.

ไพศาล ตั้งยะฤทธิ. "๑ ศตวรรษ เมืองรัตนบุรี ๑๐๐ ปีแห่งการวิวัฒน์". มติชน. ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๘๗๖๘
 วันอังคารที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๔๕.

ภูธร ภูมะธน และคณะ (บรรณาธิการ). ๒๕๔๐. มอญบางชั้นหมาก. ลพบุรี : กรุงเทพฯการพิมพ์.

- ภัสสร ลิมานนท์และคณะ. ๒๕๓๘. **สรุปผลวิจัยเบื้องต้นโครงการศึกษาครอบครัวไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เมทินี ไทยสมบูรณ์. ๒๕๓๖. "อำนาจการตัดสินใจในครอบครัวของภรรยาในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง เป็นอุตสาหกรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลอ้อมน้อย อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร". **วิทยานิพนธ์สังคมวิทยา มหาวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.
- โมหะมัด อับดุลการเคร์ และถ้วน ชาวหนู. ๒๕๒๙. "บทบาทของสถาบันครอบครัว การศึกษา และศาสนา ต่อการปลูกฝังจริยธรรมแก่เยาวชน". รายงานการวิจัย. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๓๒. **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา**. อังกฤษ - ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.
- รุ่งพันธ์ เสงี่ยมศรี. ๒๕๒๐. "พฤติกรรมตามบทบาททางเครือญาติในครอบครัวเขตชานเมืองกรุงเทพมหานคร". **วิทยานิพนธ์สังคมวิทยา มหาวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.
- เรวดี แสงสุริยงค์. ๒๕๓๘. "ครอบครัวไทย" **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**. มหาวิทยาลัยบูรพา. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๓ (มิ.ย. - ต.ค.)
- เรื่องศักดิ์ บุญขจร. ๒๕๔๒. **ปทุมธานี : อุ้งข้าวของชาวกอง**. กรุงเทพฯ : บริษัท คอมแพคพริ้นท์ จำกัด. ลาดสวาย, องค์การบริหารส่วนตำบล. ๒๕๔๑. **พิธีเปิดที่ทำการ องค์การบริหารส่วนตำบลลาดสวาย**. ม.ป.ท. _____, ๒๕๔๔. **แผนพัฒนาตำบลลาดสวาย ปี ๒๕๔๔**. (อัดสำเนา)
- วัดกลางคลองสี่, โรงเรียน. ม.ป.ป. **ข้อมูลท้องถิ่น**. (อัดสำเนา)
- วารุณี ภูริสินสิทธิ์. ๒๕๔๒. "ผู้หญิงในสังคมหมู่บ้าน" **วารสารสังคมศาสตร์**. ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒ (มกราคม - มิถุนายน).
- วารุณี ภูริสินสิทธิ์ และเบ็ญจมา จิรภัทรพิมล. ๒๕๓๗. "ภาวะการทำงานอุตสาหกรรมของสตรีกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในครอบครัว". รายงานการวิจัย. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วิมล ไทรนิ่มนวล (บรรณารักษ์). ๒๕๔๓. **ปทุมธานี**. กรุงเทพฯ : บริษัท เลิฟแอนดิลิฟเพรส จำกัด.
- วิลาลินี พิพิธกุล. ๒๕๔๓. "ผู้หญิงกับเทคโนโลยีข่าวสาร : แนวคิดทฤษฎีและข้อเสนอแนะ" **สตรีศึกษา ๒** **ผู้หญิงกับประเด็นต่างๆ**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์.
- วิเชียร รักการ. ๒๕๒๙. **วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์.
- วีระบุรณ วิสารทสกุล. ๒๕๓๘. "กระบวนการยอมรับการทำเกษตรกรรมทางเลือกในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษาหมู่บ้านหนองใหญ่". **วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีการบริการสิ่งแวดล้อม**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

- วัฒนธรรมจังหวัดปทุมธานี, ศูนย์. ๒๕๓๕. ศิลปวัฒนธรรมเมืองปทุมธานี เรือเมืองปทุม ประเพณี และวัฒนธรรมมอญศึกษา. สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาสงครณ. ม.ป.พ.
- ศรีพงษ์ อุดมครป. ๒๕๓๘. "การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของชาวไ้รนามุสลิม : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชน "ปัตตานี". วิทยานิพนธ์สังคมวิทยา มหาวิทยาลัย. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (บรรณาธิการ). ม.ป.พ. สถาบันครอบครัวมุมมองของนักสวัสดิการสังคม. กรุงเทพฯ : เจ. พรินท์.
- ศิริรัตน์ แอดสกุล. ๒๕๔๐. ครอบครัว : สารที่นำรู้. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- ศิริลักษณ์ สุภากุล. ๒๕๓๒. "พิธีกรรมพื้่นเกี่ยวกับการจัดระเบียบสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดลำปาง". วิทยานิพนธ์สังคมวิทยา มหาวิทยาลัย. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. ๒๕๔๒. สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ เรือนแก้วการพิมพ์.
- สมพจน์ จันทร์เที่ยง. ๒๕๓๗. "การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตการทำนาและอาชีพของชาวนาในเขตทุ่งหลวง". รายงานการวิจัย. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- สมพร เทพสิทธิ์า. ๒๕๔๒. ครอบครัวไทยในยุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์.
- สมสุข หินวิมาน. ๒๕๔๓. "ผู้หญิงกับการใช้เวลาว่าง" สตรีศึกษา ๒ ผู้หญิงกับประเด็นต่างๆ. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์.
- "ปทุมธานี" สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๘. (๒๕๔๒) กรุงเทพฯ : บริษัท สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด.
- "ลำลูกกา" สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. (๒๕๔๒) กรุงเทพฯ : บริษัท สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด.
- สุดสวาท ดิศจิโรจน์ และบุญมา นครอินทร์. ๒๕๒๙. "ครัวเรือนกับการเข้าสู่กำลังแรงงานของผู้หญิง : กรณีศึกษาผู้หญิงในชุมชนชนบท กิ่งอำเภอคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร". รายงานการวิจัย. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุภาพร มากแจ้ง. ๒๕๔๐. "การศึกษาวิถีชีวิตชาวมอญบางขุนเทียน "มอญบางกระดี". รายงานการวิจัย. ศูนย์ศึกษาและปฏิบัติการอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น สถาบันราชภัฏธนบุรี.
- สุนันทา สุวรรณโดม ศิริวรรณ ศิริบุญ จันทร์เพ็ญ แสงเทียนฉาย และชาญวิทย์ วสียงกูร. ๒๕๓๑. ความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นเมืองกับการพัฒนาประเทศ. สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุพัตรา สุภาพ. ๒๕๑๔. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

สุพัตรา สุภาพ. ๒๕๓๖. **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์. ๒๕๓๓. **รากฐานแห่งชีวิต วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ :

เจริญวิทย์การพิมพ์.

เสรี อุ่นยวง. ๒๕๔๓. **ปฐมธานี**. กรุงเทพฯ : บริษัท เลิฟแอนดิลิฟเพรส จำกัด.

โสภณ ชมชาญ วีระยุทธ จิตต์จันทร์ และวันเพ็ญ ตีระพัฒน์. ๒๕๓๓. "แผนการใช้ที่ดินจังหวัด

ปฐมธานี". รายงานการวิจัย. กรมพัฒนาที่ดิน.

โสภารัตน์ จารุสมบัติ. ๒๕๔๒. "ผังเมืองและการวางผังเมืองเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่สีเขียว" ผังเมืองกับ

การอนุรักษ์พื้นที่สีเขียวในกทม. คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. ๒๕๓๔. **ทฤษฎีสังคมวิทยา : การสร้าง การประเมินค่า และการใช้**

ประโยชน์. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. ๒๕๔๔. **สังคมวิทยาครอบครัว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย.

อดิศร เสมแย้ม. ๒๕๔๐. "กระบวนการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนชาวนาเป็นชุมชนชานเมือง". **วิทยานิพนธ์**

สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อมรา พงศาพิชญ์. ๒๕๔๒. **ความหลากหลายทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อาภา ศรีสงคราม. ๒๕๓๙. "วัฒนธรรมพื้นบ้านเกาะเกร็ด". รายงานการวิจัย. ภาควิชาภาษาไทย

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏจันทรเกษม.

อิสราพร จันทร์ทอง. ๒๕๓๗. "บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมของชาวกูยบ้านลำโรงทาบ อำเภอลำโรงทาบ

จังหวัดสุรินทร์" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อุมพร ตรังคสมบัติ. ๒๕๔๒. **จิตบำบัดและการให้คำปรึกษาครอบครัว**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :

ชั้นด้าการพิมพ์.

อุทัย หิรัญโต. ๒๕๒๒. **หลักสังคมวิทยา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พีระพัตนา.

อุไรวรรณ คณิงสุขเกษม กุศล สุนทรธาดา และศิรินันท์ กิตติสุขสถิต. ๒๕๔๐. "แบบแผนการเลี้ยงดูลูก

ของพ่อที่เป็นคนงานในโรงงานอุตสาหกรรมในกรุงเทพมหานคร". รายงานการวิจัย.

สถาบันวิจัยประชากรและสังคมมหาวิทยาลัยมหิดล.

Beals, Ralph L. and Harry Hoijer, Alan R. Beals. 1977. **An Introduction to Antropology**. New

York : MacMillan.

Sahlins, Marshall and Elman Service. 1960. **Evolution and Culture**. Ann Arbor : University of

Michigan Press.

Selby, Henry A. 1975. **Social Organization : Symbol, Structure and Setting.** Dobuge, Iowa :
W.C. Brown Company Publishers.

Turner, Jonathan H. 1986. **The Structure of Sociological Theory.** 4th ed. Chicago. Illinois.

บรรณานุกรมสัมภาษณ์

๑. นางเจียม	กองทัพ	อายุ ๘๓ ปี
๒. นายเจิม	บุญสนอง	อายุ ๗๗ ปี
๓. นางนกแก้ว	บุญสนอง	อายุ ๗๙ ปี
๔. นายจำปา	สังวาลย์เล็ก	อายุ ๖๘ ปี
๕. นางทองสุข	สังวาลเล็ก	อายุ ๗๗ ปี
๖. นายอำนาจ	พลับนิล	
๗. นายวินัย	สังวาลย์เงิน	
๘. นายสมชาย	เอี่ยมเอิบ	
๙. นางบุบผา	เอี่ยมเอิบ	
๑๐. นางอุทัย	นิลพงษ์	
๑๑. นายฉลุ	(นามสมมติ)	
๑๒. นายขาว	(นามสมมติ)	
๑๓. นายมะม่วง	(นามสมมติ)	
๑๔. นายอาทิตย์	(นามสมมติ)	
๑๕. นายขุนทอง	(นามสมมติ)	
๑๖. นางจันทร์	(นามสมมติ)	
๑๗. นางกระต่าย	(นามสมมติ)	
๑๘. นางมีนา	(นามสมมติ)	
๑๙. นางส้มโอ	(นามสมมติ)	
๒๐. นางกระถิน	(นามสมมติ)	

ภาคผนวก ก

สรุปผลการสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ

ก. ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

๑. เพศ หญิง ร้อยละ ๕๘ ชาย ร้อยละ ๔๒
๒. อายุ อายุเฉลี่ย ๔๐.๔ ปี สูงสุด ๗๒ ปี ต่ำสุด ๑๕ ปี
๓. สถานภาพสมรสในปัจจุบัน
แต่งงานแล้ว ร้อยละ ๗๖ โสด ร้อยละ ๑๒ หม้าย ร้อยละ ๘
หย่าร้าง ร้อยละ ๒ แยกกันอยู่ ร้อยละ ๒
๔. สถานภาพในครอบครัว หรือความสัมพันธ์กับหัวหน้าครอบครัว
หัวหน้าครอบครัว ร้อยละ ๔๔ ภรรยา ร้อยละ ๓๖ บุตร ร้อยละ ๒๐

ข. ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับครอบครัวและบุคคลในครอบครัว

๑. มีภูมิลำเนาของคนในครอบครัว
เป็นคนในชุมชนคลองสี่ ร้อยละ ๗๕.๘๙ ย้ายมาจากที่อื่น ร้อยละ ๒๔.๑๑
๒. คนในครอบครัว
จำนวนคนที่อาศัยอยู่รวมกันเฉลี่ย ๔.๔๘ คน
มีเชื้อสายมอญ ร้อยละ ๔๓.๗๕ ไม่ใช่เชื้อสายมอญ ร้อยละ ๕๖.๒๕
๓. สภาพบ้านเรือนของครอบครัว
บ้านของตนเอง ร้อยละ ๙๘ อาศัยบุคคลอื่นอยู่ ร้อยละ ๒
๔. ลักษณะบ้านเรือน
ครึ่งไม้ครึ่งปูน ร้อยละ ๔๘ คอนกรีต ร้อยละ ๔๐ บ้านไม้ ร้อยละ ๑๒
๕. จำนวนครอบครัวในแต่ละครัวเรือน
ครัวเรือนที่มี ๑ ครอบครัว ร้อยละ ๗๔ ครัวเรือนที่มี ๒ ครอบครัว ร้อยละ ๑๘
ครัวเรือนที่มีมากกว่า ๓ ครอบครัว ร้อยละ ๘

๖. อาชีพของคนในครัวเรือน

- อาชีพของคนในครัวเรือนที่เกี่ยวกับภาคเกษตรกรรม ร้อยละ ๕.๓๖ โดยจำแนกเป็นอาชีพ
ทำนา (ร้อยละ ๓.๑๓) ทำสวน (ร้อยละ ๑.๓๔) เลี้ยงปลา (ร้อยละ ๐.๘๙)
- อาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ร้อยละ ๕๙.๖๔ โดยจำแนกเป็นอาชีพ
รับจ้าง (ร้อยละ ๒๙.๗๔) ค้าขาย (ร้อยละ ๙.๘๒) แม่บ้าน (ร้อยละ ๘.๔๘)
พนักงานบริษัท (ร้อยละ ๗.๑๔) รับราชการ (ร้อยละ ๔.๔๖)
- และกลุ่มที่ไม่ได้ประกอบอาชีพ ร้อยละ ๓๕ โดยจำแนกเป็น
เด็กและนักเรียนนักศึกษา (ร้อยละ ๒๗.๖๘) ผู้สูงอายุ (ร้อยละ ๔.๑๙)ว่างงาน (ร้อยละ ๓.๑๓)

๗. รายได้ต่อเดือนของครอบครัว

มีรายได้ไม่เกิน	๑๐,๐๐๐ บาท	ร้อยละ ๑๔
มีรายได้ระหว่าง	๑๐,๐๐๑ - ๒๐,๐๐๐ บาท	ร้อยละ ๔๘
มีรายได้ระหว่าง	๒๐,๐๐๑ - ๓๐,๐๐๐ บาท	ร้อยละ ๒๒
มีรายได้มากกว่า	๓๐,๐๐๐ บาท	ร้อยละ ๑๖

๘. ระดับการศึกษา

ประถมศึกษา	ร้อยละ ๔๖.๔๓	มัธยมศึกษาตอนต้น	ร้อยละ ๑๖.๙๖
มัธยมศึกษา/ปวช.	ร้อยละ ๑๑.๖๑	อนุปริญญา/ปวส./ปวท.	ร้อยละ ๖.๒๕
ปริญญาตรี	ร้อยละ ๙.๘๒	ปริญญาโท	ร้อยละ ๑.๓๔
และมีเด็กก่อนวัยเรียน	ร้อยละ ๗.๕๙		

๙. วิธีการดูแลสุขภาพ หรือการรักษาพยาบาลของคนในครอบครัว

ไปหาหมออนามัย	ร้อยละ ๘๘	ไปโรงพยาบาลรัฐบาล	ร้อยละ ๘๐
ซื้อยามาไว้กินเอง	ร้อยละ ๗๔	ไปคลินิก/ ร.พ. เอกชน	ร้อยละ ๖๔
ให้ยาสมุนไพร	ร้อยละ ๒๐		
ใช้การแพทย์แผนโบราณ เช่น จัปลิ้น นวด เป่า ฯลฯ	ร้อยละ ๑๖		

๑๐. การเข้ารับการศึกษา หรือการจัดการเรื่องการเรียนรู้

ร.ร.ในหมู่บ้าน	ร้อยละ ๕๐	ร.ร.รัฐบาลทั่วไป	ร้อยละ ๔๖
ร.ร.ที่มีชื่อเสียงของรัฐบาล	ร้อยละ ๒๐	ร.ร.เอกชนทั่วไป	ร้อยละ ๑๒
ร.ร.ที่มีชื่อเสียงของเอกชน	ร้อยละ ๑๐	ไปรดรับจ้าง/ประจำทาง	ร้อยละ ๓๐
ไปรดรับ - ส่งนักเรียน	ร้อยละ ๒๒	ให้ลูกเรียนพิเศษ	ร้อยละ ๖
ขับรถจักรยานยนต์/รถยนต์ไปเรียน	ร้อยละ ๔		

๑๑. สิ่งอำนวยความสะดวกในครัวเรือน

หม้อหุงข้าวไฟฟ้า	ร้อยละ ๑๐๐	เตาแก๊ส	ร้อยละ ๑๐๐	โทรทัศน์	ร้อยละ ๙๘
พัดลม	ร้อยละ ๙๘	ตู้เย็น	ร้อยละ ๙๖	เตารีดไฟฟ้า	ร้อยละ ๙๒
โทรศัพท์บ้าน	ร้อยละ ๘๐	วิทยุ/เครื่องเล่นเทป	ร้อยละ ๗๐	รถจักรยานยนต์	ร้อยละ ๖๖
โทรศัพท์มือถือ	ร้อยละ ๖๔	เครื่องซักผ้า	ร้อยละ ๖๒	รถยนต์	ร้อยละ ๖๒
รถจักรยาน	ร้อยละ ๕๔	วิดีโอ/วีซีดี	ร้อยละ ๕๘	เครื่องเล่นซีดี	ร้อยละ ๔๘
เครื่องดูดฝุ่น	ร้อยละ ๒๖	แอร์	ร้อยละ ๑๖	คอมพิวเตอร์	ร้อยละ ๑๖
เตาอบ/หม้อนึ่งไฟฟ้า	ร้อยละ ๑๖	วิทยุสื่อสาร	ร้อยละ ๑๖	เครื่องกรองน้ำ	ร้อยละ ๑๖
ไมโครเวฟ	ร้อยละ ๑๒				

ค. ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดระเบียบในครอบครัว

๑. ผู้ที่มีหน้าที่หลักในการจัดหารายได้ให้แก่ครอบครัว

จำนวนผู้ที่หารายได้หลักเฉลี่ย ๒.๓๘ คนต่อครัวเรือน สูงสุด ๖ คน ต่ำสุด ๑ คน โดยผู้ที่มีหน้าที่ ดังนี้

หัวหน้าครอบครัว ร้อยละ ๘๐   สามี/ภรรยา ร้อยละ ๖๔   ลูกชาย ร้อยละ ๓๔
ลูกสาว ร้อยละ ๒๒   ลูกเขย/ลูกสะใภ้ ร้อยละ ๖๔   อื่น ๆ ร้อยละ ๔

๒. แหล่งเงินลงทุนจากไหนบ้างในการประกอบอาชีพ

สามี/ภรรยา ร้อยละ ๕๐   หัวหน้าครอบครัว ร้อยละ ๔๒   ลูกชาย ร้อยละ ๑๐
ลูกสาว ร้อยละ ๘   ลูกเขย/ลูกสะใภ้ ร้อยละ ๒   อื่น ๆ ร้อยละ ๖

๓. การแบ่งงานกันทำในการประกอบอาชีพ

มีแต่ยึดหยุ่นช่วยเหลือกันได้ ร้อยละ ๖๔   ไม่มีการแบ่งงานกันทำ ร้อยละ ๒๘
มีการแบ่งงานกันอย่างชัดเจน ร้อยละ ๘

๔. การใช้แรงงานในการทำงาน

คนในครอบครัว ร้อยละ ๘๖   ญาติพี่น้อง ร้อยละ ๖๔   จ้างคนอื่น ร้อยละ ๓๘
การลงแขก/เอาแรงกัน ร้อยละ ๑๘

๕. บทบาทในการจัดการงานบ้านต่างๆ ไป เช่น ซักผ้า ล้างจาน ทำกับข้าว ดูแลบ้าน เป็นต้น

ภรรยา ร้อยละ ๙๐   ลูกสาว ร้อยละ ๔๖   สามี ร้อยละ ๒๒
ลูกชาย ร้อยละ ๑๘   ลูกสะใภ้ ร้อยละ ๘   ลูกเขย ร้อยละ ๔

๖. บทบาทในการช่วยเหลือเกี่ยวกับงานนอกบ้าน เช่น ช่วยงานชุมชน ติดต่อกับบุคคลภายนอก ฯลฯ

สามี ร้อยละ ๒๒   ภรรยา ร้อยละ ๙๐   ลูกสาว ร้อยละ ๔๖
ลูกชาย ร้อยละ ๑๘   ลูกสะใภ้ ร้อยละ ๘   ลูกเขย ร้อยละ ๔
ปู่ย่า/ตายาย ร้อยละ ๗.

๗. บทบาทหลักในการตัดสินใจเรื่องสำคัญๆ หรือเรื่องอาชีพ

สามี/ภรรยาปรึกษากัน ร้อยละ ๔๘   สามี ร้อยละ ๒๐   ภรรยา ร้อยละ ๑๘
สามี/ภรรยาปรึกษาญาติผู้ใหญ่ ร้อยละ ๑๔

๘. บทบาทในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ไป

สามี ร้อยละ ๔๐   สามี/ภรรยาปรึกษากัน ร้อยละ ๒๘   ภรรยา ร้อยละ ๒๐
สามี/ภรรยาปรึกษาญาติผู้ใหญ่ ร้อยละ ๘

๙. บทบาทในการตัดสินใจเกี่ยวกับงานนอกบ้าน

สามี/ภรรยาปรึกษากัน ร้อยละ ๕๒   ภรรยา ร้อยละ ๓๐   สามี ร้อยละ ๑๔
สามี/ภรรยาปรึกษาญาติผู้ใหญ่ ร้อยละ ๔

๑๐. การวางแผนค่าใช้จ่าย

ไม่มีการวางแผน ร้อยละ ๘๒ มีการวางแผนการใช้จ่าย ร้อยละ ๑๘

๑๑. บุคคลหลักในการวางแผนการใช้จ่าย

ภรรยา ร้อยละ ๕๒ สามี/ภรรยาปรึกษากัน ร้อยละ ๓๖ สามี ร้อยละ ๖

ลูกสาว ร้อยละ ๔ ลูกสะใภ้ ร้อยละ ๒

๑๒. ตลาดหรือสถานที่ที่นิยมไปใช้จ่าย

ตลาดนัด ร้อยละ ๙๒ ตลาดทั่วไป เช่น วงศกร รังสิต สะพานใหม่ ร้อยละ ๖๒

ห้างราคาถูก เช่น โลตัส บิ๊กซี ฯลฯ ร้อยละ ๕๐ รถตลาดเร่ขายของหรือกับข้าว ร้อยละ ๔๐

ห้างต่างๆ ไป เช่น พิวเจอร์ เซนทรัล ฯลฯ ร้อยละ ๓๘ ร้านค้าสะดวกซื้อต่างๆ เช่น

เซเว่นฯ บิ๊กน้ำมัน ฯลฯ ร้อยละ ๒๘

ร้านขายของชำในชุมชน ร้อยละ ๒๔

๑๓. การเก็บออม

มีการเก็บออมบ้างแต่ไม่แน่นอน ร้อยละ ๘๘ มีการแบ่งเพื่อเก็บออมอย่างชัดเจน ร้อยละ ๖

ไม่มีการออมเลย ร้อยละ ๖

๑๔. การกำหนดกฎเกณฑ์ควบคุม หรือแนวปฏิบัติสำหรับสมาชิก

มีแต่ไม่ชัดเจนนัก ร้อยละ ๘๐ มีอย่างชัดเจน ร้อยละ ๑๔ ไม่มีเลย ร้อยละ ๖

๑๕. ประเด็นการควบคุมสมาชิก

ความปลอดภัย ร้อยละ ๙๐ ยาเสพติด ร้อยละ ๘ ความประพฤติต่างๆ ไป ร้อยละ ๘๐

ระเบียบวินัย ร้อยละ ๗๖ การเรียน ร้อยละ ๗๖ มารยาท ร้อยละ ๗๒

ศีลธรรมและคุณธรรม ร้อยละ ๖๒ การประกอบอาชีพ ร้อยละ ๔๘ เรื่องเพศ ร้อยละ ๔๔

๑๖. บุคคลหลักในการควบคุมดูแลสมาชิก

แม่ ร้อยละ ๘๔ พ่อ ร้อยละ ๗๒ ปู่ย่า/ตายาย ร้อยละ ๒๔

๑๗. ลักษณะการควบคุมดูแลสมาชิก

เข้มงวดปานกลาง หรือบางเรื่อง ร้อยละ ๙๖ ปล่อยตามสบาย ร้อยละ ๔

๑๘. การลงโทษสมาชิกในครอบครัวเมื่อกระทำความผิด

ลงโทษเป็นบางครั้ง ร้อยละ ๘๘ ลงโทษทุกครั้ง ร้อยละ ๑๐ ไม่เคยลงโทษเลย ร้อยละ ๒

๑๙. วิธีการลงโทษ

อธิบายเหตุผลมากกว่าการลงโทษ ร้อยละ ๗๘ ลงโทษทางใจ เช่น ดุด่า ว่ากล่าว ร้อยละ ๓๘

ลงโทษทางกาย เช่น ตี ร้อยละ ๒ ลงโทษมากกว่าอธิบายเหตุผล ร้อยละ ๖

๒๐. ประเด็นการอบรมขัดเกลา

ความประพฤติต่างๆ ไป ร้อยละ ๘๐ มารยาท ร้อยละ ๗๔ ยาเสพติด ร้อยละ ๗๔

ระเบียบวินัย ร้อยละ ๗๒ การเรียน ร้อยละ ๗๒ ศิลธรรมและคุณธรรม ร้อยละ ๖๖
 ความปลอดภัย ร้อยละ ๖๔ การประกอบอาชีพ ร้อยละ ๔๔ เรื่องเพศ ร้อยละ ๓๘

๒๑. บุคคลหลักในการดูแลอบรมขัดเกลาสมาชิก

แม่ ร้อยละ ๙๐ พ่อ ร้อยละ ๖๒ ปู่ย่า/ตายาย ร้อยละ ๒๔

๒๒. ลักษณะการดูแลอบรมขัดเกลาสมาชิก

เข้มงวดปานกลาง หรือบางเรื่อง ร้อยละ ๙๖ ปล่อยตามสบาย ร้อยละ ๔

๒๓. วิธีการแก้ไขปัญหาของสมาชิก

แนะนำวิธีแก้ไขปัญหาให้ ร้อยละ ๗๘ ให้ลูกคิดแก้ปัญหาเอง ร้อยละ ๑๖
 ผู้ใหญ่เป็นคนแก้ปัญหาให้ ร้อยละ ๖

๒๔. เวลาปรึกษาหารือ หรืออยู่ร่วมกันอย่างพร้อมหน้าของสมาชิก

อยู่พร้อมหน้ากันทุกวัน ร้อยละ ๘๘ อยู่พร้อมหน้ากันสัปดาห์ละ ๑-๒ วัน ร้อยละ ๖
 อยู่พร้อมหน้ากันเดือนละครั้ง ร้อยละ ๔ ไม่มีเวลาอยู่พร้อมหน้ากันเลย ร้อยละ ๒

๒๕. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก

ใกล้ชิดกันมาก ร้อยละ ๕๖ ค่อนข้างใกล้ชิด ร้อยละ ๓๐ ปานกลาง ร้อยละ ๑๐
 ค่อนข้างเห็นห่างกัน ร้อยละ ๔

๒๖. ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวของท่านกับเครือญาติ

ปานกลาง ร้อยละ ๓๘ ค่อนข้างใกล้ชิด ร้อยละ ๓๖ ใกล้ชิดกันมาก ร้อยละ ๒๔
 ค่อนข้างเห็นห่างกัน ร้อยละ ๒

๒๗. ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวของท่านกับคนอื่นหรือครอบครัวอื่นในชุมชน

ปานกลาง ร้อยละ ๕๘ ค่อนข้างใกล้ชิด ร้อยละ ๓๘ ใกล้ชิดกันมาก ร้อยละ ๔

ง. ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาในครอบครัว

๑. ประเด็นปัญหาทางเศรษฐกิจ

ความไม่มั่นคงในอาชีพปัจจุบัน ร้อยละ ๓๘ รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย ร้อยละ ๓๐
 ไม่มีปัญหาใดๆ ร้อยละ ๒๔ ไม่มีอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ ร้อยละ ๒๐ ไม่มีเงินทุนประกอบ
 อาชีพ ร้อยละ ๑๘ มีหนี้สินมาก ร้อยละ ๑๖ มีคนว่างงานหรือตกงาน ร้อยละ ๑๐
 ราคาผลผลิตตกต่ำ ร้อยละ ๑๐ มีความรู้น้อย ไม่สามารถประกอบอาชีพอื่นได้ ร้อยละ ๘

๒. แนวทางการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ

ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย/ไม่จำเป็น ร้อยละ ๘๖ ประหยัดค่าใช้จ่าย เช่น ซื้อของถูก ร้อยละ ๗๐
 ประกอบอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ ร้อยละ ๔๔ หางานใหม่ทำไม่เลือกงาน ร้อยละ ๑๘
 กู้ยืมเงินมาลงทุนประกอบอาชีพ ร้อยละ ๑๔ กู้ยืมเงินมาใช้จ่าย ร้อยละ ๑๔

หาความรู้เพิ่มเติม ร้อยละ ๑๔

รวมกลุ่มเพื่อลงทุนร่วมกัน ร้อยละ ๖

ขาย/จำหน่าย/จ้างองทรัพย์สิน ร้อยละ ๔

๓. ประเด็นปัญหาทางสังคมของครอบครัว

เหตุรบกวน/เหตุรำคาญจากภายนอก เช่น เสียงดัง น้ำเสีย ขยะ ร้อยละ ๓๔

ไม่สามารถสอนการบ้านลูกได้ ร้อยละ ๑๘ สมาชิกมีความคิดเห็นไม่ค่อยตรงกัน ร้อยละ ๑๔

สมาชิกมีโรคประจำตัว/ป่วยเรื้อรัง ร้อยละ ๑๔ เด็กไม่ค่อยเชื่อฟังผู้ใหญ่ ร้อยละ ๖

ทรัพย์สินถูกลักขโมย ร้อยละ ๖ ไม่มีเงินเรียนต่อ ร้อยละ ๖ ไม่มีคนช่วยดูแลเด็ก ร้อยละ ๔

สามีไม่รับผิดชอบครอบครัว ร้อยละ ๔

๔. แนวทางการแก้ไขปัญหาทางสังคมของครอบครัว

สามีภรรยาพูดคุย/ปรับความเข้าใจกัน ร้อยละ ๔๒ สมาชิกพูดคุย/ปรับความเข้าใจกัน ร้อยละ ๓๖

สอบถาม/พูดคุยเมื่อสมาชิกมีปัญหา ร้อยละ ๓๖ ให้ออกกำลังกายมากขึ้น ร้อยละ ๓๖

อบรมสั่งสอนเรื่องต่างๆ เพิ่มเติม ร้อยละ ๓๒ ปรึกษาญาติผู้ใหญ่เมื่อมีปัญหา ร้อยละ ๒๖

สอบถาม/พูดคุยกับคนที่เกี่ยวข้อง ร้อยละ ๒๔ สังเกตพฤติกรรมสมาชิก ร้อยละ ๒๒

ให้ญาติผู้ใหญ่ตักเตือน ร้อยละ ๑๘ ว่ากล่าว/ตักเตือน/ลงโทษสมาชิก ร้อยละ ๑๘

แจ้ง/ขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ร้อยละ ๑๖ ให้ลูกเรียนพิเศษ ร้อยละ ๑๔

กู้ยืมเงินให้ลูกเรียน ร้อยละ ๘ ให้ญาติ/เพื่อนบ้านช่วยสอนการบ้าน ร้อยละ ๔

ภาคผนวก ข

แนวทางการสัมภาษณ์ข้อมูลทั่วไปของชุมชน

๑. ข้อมูลทั่วไปของชุมชน ได้แก่

๑.๑ ประวัติความเป็นมาของชุมชน : ชุมชนเริ่มก่อตั้งเมื่อใด ใครเป็นคนกลุ่มแรกที่มาอาศัยอยู่ ลักษณะการตั้งชุมชนจากเดิมถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร การตั้งชื่อชุมชนเป็นอย่างไร ฯลฯ

๑.๒ ลักษณะทางกายภาพของชุมชนเป็นอย่างไร เช่น ที่ตั้ง อาณาเขตติดต่อ สภาพภูมิศาสตร์ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ สภาพบ้านเรือน จำนวนหลังคาเรือน ลักษณะทางประชากร รวมทั้งระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ การคมนาคม การติดต่อสื่อสารของชุมชน

๒. การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง และการขยายตัวของภาครัฐในชุมชน

๒.๑ ความเป็นอยู่ของชุมชนดั้งเดิมเป็นอย่างไร เช่น ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพ ความคิดความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน

๒.๒ ลำดับการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของภาครัฐที่สำคัญมีอะไรบ้าง เช่น มีการสร้างวัด โรงเรียน สถานีนอนามัย อบต. ผู้นำชุมชน การแบ่งแยกหมู่บ้าน มีการเปลี่ยนแปลงเมื่อใด อย่างไรบ้าง

๒.๓ การขยายตัวของเมืองและภาคอุตสาหกรรมที่สำคัญมีอะไรบ้าง ได้แก่

(๑) การเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ที่ดิน การจัดสรรที่ดิน โรงงานอุตสาหกรรม หมู่บ้านจัดสรร ฯลฯ

(๒) การสร้างและพัฒนาระบบสาธารณูปโภค เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ มีเมื่อใด

(๓) ระบบการผลิตและสภาพเศรษฐกิจของชุมชนเป็นอย่างไร เช่น อาชีพ รายได้ พัฒนาการทางอาชีพและการปรับตัวในการผลิต และลักษณะการผลิตทางเศรษฐกิจของชุมชน

(๔) ระบบความสัมพันธ์และสภาพทางสังคมของชุมชนเป็นอย่างไร

- สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ลักษณะการปกครอง ผู้นำชุมชน ค่านิยม บรรทัดฐาน ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบการศึกษา ระบบการดูแลสุขภาพ ฯลฯ

- บทบาทและการจัดการของสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สถาบันการศึกษา สถาบันทางศาสนา สถาบันการเมืองการปกครอง สถาบันทางสุขภาพ ฯลฯ

(๕) ระบบความคิดความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนเป็นอย่างไร เช่น ศาสนา ความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความคิดความเชื่อ รวมทั้งข้อห้ามต่างๆ ของชุมชน

*****

ภาคผนวก ก

แนวทางการสัมภาษณ์กรณีศึกษารายครอบครัว (Case Study)

๑. ประเภทครอบครัวและคุณลักษณะของสมาชิก

๑.๑ ที่ตั้งและลักษณะบ้านเรือนเป็นอย่างไร

๑.๒ ประเภทของครอบครัว เป็นครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขยาย

๑.๓ คุณลักษณะของสมาชิกในครอบครัวเป็นอย่างไร เช่น จำนวนคน เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้

๒. พัฒนาการทางอาชีพของครอบครัว

๒.๑ อาชีพในอดีตมีอะไรบ้าง และมีพัฒนาการทางอาชีพอย่างไร

๒.๒ อาชีพในปัจจุบันมีอาชีพหลักและอาชีพเสริมอะไรบ้าง

๓. การจัดระเบียบของครอบครัว

๓.๑ การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ ได้แก่

(๑) ระบบการผลิตของครอบครัวเป็นอย่างไร อยู่ในภาคเกษตรกรรมหรือนอกภาคเกษตรกรรม และมีการจัดการระบบการผลิตต่อไปนี้อะไรบ้าง

- มีการวางแผนการผลิตหรือการลงทุนหรือไม่ อย่างไร ใครมีบทบาทในเรื่องนี้บ้าง

- ปัจจัยการผลิตที่ใช้มีอะไรบ้าง และจัดหามาจากไหน อย่างไรบ้าง เช่น ที่ดิน
ทุน แรงงาน เทคโนโลยี

- มีกระบวนการผลิตและการแบ่งงานกันทำอย่างไร เช่น ลำดับขั้นตอนและวิธีการผลิต
มีอะไรบ้าง ใครมีบทบาทอย่างไรบ้าง

(๒) การจัดการผลผลิตและการแลกเปลี่ยนของครอบครัวเป็นอย่างไร

- มีการจัดการผลผลิตอย่างไรบ้าง เช่น มีการแบ่งส่วนผลผลิตเพื่อการบริโภค
และจำหน่ายอย่างไร มีการแปรรูปผลผลิตหรือไม่ อย่างไร ตลาดและการแลกเปลี่ยนผลผลิตเป็นอย่างไร

- มีการแบ่งปันผลประโยชน์รายได้จากการผลิตให้แก่สมาชิกอย่างไรบ้าง มีการ
แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทั้งภายในและภายนอกครอบครัว รวมทั้งมีการเก็บออมบ้างหรือไม่ อย่างไร

(๓) การบริโภคของครอบครัวเป็นอย่างไร

- มีการวางแผนการใช้จ่ายหรือไม่ อย่างไร ใครมีบทบาทในเรื่องนี้บ้าง

- ลักษณะการบริโภคของครอบครัวเป็นอย่างไร เช่น มีความทันสมัยในการ
บริโภคอย่างไรบ้าง สถานที่หรือตลาดที่ใช้ใช้จ่าย ประเภทและราคาของสินค้าที่ใช้

๓.๒ การจัดระเบียบทางสังคม ได้แก่

(๑) การควบคุมสมาชิกในครอบครัวเป็นอย่างไร เช่น

- มีการกำหนดระเบียบ กฎเกณฑ์ ควบคุมความประพฤติหรือแนวปฏิบัติต่าง ๆ
ภายในครอบครัว หรือไม่ เรื่องใดบ้าง เช่น มารยาท ระเบียบวินัย ความปลอดภัย ยาเสพติด การประกอบ
อาชีพ เรื่องเพศ ศีลธรรมและคุณธรรม ฯลฯ

- ลักษณะการควบคุมเป็นอย่างไร เช่น ปล่อยตามสบาย หรือค่อนข้างเข้มงวด เป็นบางเรื่อง หรือเข้มงวดทุกเรื่อง

- ใครบ้างที่เป็นผู้มีบทบาทในการควบคุม กำกับ และดูแลพฤติกรรมของสมาชิก มีการให้รางวัลหรือลงโทษสมาชิกหรือไม่ อย่างไร

(๒) การขัดเกลาสมาชิกในครอบครัว เช่น

- มีการขัดเกลาสมาชิกในครอบครัว เรื่องใดบ้าง เช่น มารยาท ระเบียบวินัย ความปลอดภัย การประกอบอาชีพ ยาเสพติด เรื่องเพศ ศีลธรรมและคุณธรรม ฯลฯ

- ลักษณะการขัดเกลาเป็นอย่างไร เช่น ปล่อยตามสบาย หรือค่อนข้างเข้มงวด เป็นบางเรื่อง หรือเข้มงวดทุกเรื่อง

- ใครบ้างที่เป็นผู้มีบทบาทในการขัดเกลาสมาชิก

๔. ปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหของครอบครัว

๔.๑ ปัญหาทางเศรษฐกิจของครอบครัว มีหรือไม่ อะไรบ้าง เช่น รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย มีคนว่างงานหรือตกงาน ความไม่มั่นคงในอาชีพปัจจุบัน มีหนี้สินมาก ไม่มีเงินทุนประกอบอาชีพ ไม่มีอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ ไม่มีที่ดินในการประกอบอาชีพ ไม่มีแหล่งกั๊ยืมเงิน ไม่มีตลาดหรือแหล่งรับซื้อ ผลผลิต ราคาผลผลิตตกต่ำ มีความรู้่น้อย ไม่สามารถประกอบอาชีพอื่นได้ ฯลฯ

๔.๒ ครอบครัวมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างไรบ้าง เช่น ประหยัดค่าใช้จ่าย ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยหรือไม่จำเป็น ประกอบอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ หางานใหม่ทำหรือไม่เลือกงาน กั๊ยืมเงินมาใช้จ่าย กั๊ยืมเงินมาลงทุนประกอบอาชีพ หากความรู้เพิ่มเติม รวมกลุ่มเพื่อลงทุนร่วมกัน ขาย หรือจำหน่ายหรือจำหน่ายทรัพย์สิน ฯลฯ

๔.๓ ปัญหาทางสังคมของครอบครัว มีหรือไม่ อะไรบ้าง เช่น ไม่มีเงินเรียนต่อ สมาชิกในครอบครัว ไม่สนใจเรียน ไม่สามารถสอนการบ้านลูกได้ ไม่มีเวลาสอนการบ้านลูก สมาชิกในครอบครัวติดยาเสพติด เด็กไม่เชื่อฟังผู้ใหญ่ เด็กดื้อรั้นหรือเอาแต่ใจตัวเอง สมาชิกทะเลาะเบาะแว้งกันบ่อย ไม่มีคนช่วยดูแลเด็ก สามีนอกใจภรรยา ภรรยาอกใจสามี สามีไม่รับผิดชอบครอบครัว ภรรยาไม่รับผิดชอบครอบครัว สมาชิกไม่มีเวลาให้แก่กัน สมาชิกมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ทรัพย์สินถูกลักขโมย สมาชิกมีโรคประจำตัว/ป่วยเรื้อรัง สมาชิกติดอบายมุขหรือการพนัน เหตุรบกว่นหรือเหตุรำคาญจากภายนอก เช่น เสียงดัง น้ำเสีย ชยะ ฯลฯ

๔.๔ ครอบครัวมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาทางสังคมอย่างไรบ้าง เช่น กั๊ยืมเงินให้ลูกเรียน ให้ลูกเรียนพิเศษ ให้ญาติ/เพื่อนบ้านช่วยสอนการบ้าน บำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติด ให้เวลากับครอบครัวมากขึ้น สมาชิกพูดคุย/ปรับความเข้าใจกัน ส่งลูกไปที่ศูนย์ดูแลเด็ก ปรีกษาญาติผู้ใหญ่เมื่อมีปัญหา สามีภรรยาพูดคุย/ปรับความเข้าใจกัน สังเกตพฤติกรรมสมาชิก สอบถามหรือพูดคุยกับคนที่เกี่ยวข้อง สอบถาม/พูดคุย เมื่อสมาชิกมีปัญหา อบรมสั่งสอนเรื่องต่างๆ เพิ่มเติม ว่ากล่าวหรือตักเตือน/ลงโทษสมาชิก ให้ญาติผู้ใหญ่ ตักเตือน แจ้งหรือขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ

ภาคผนวก ง

สัมภาษณ์ข้อมูลจากบ้านเลขที่..... หมู่ที่.....

หมายเลขแบบสัมภาษณ์ ( ) ( ) ( )

แบบสัมภาษณ์เพื่อการศึกษาวิจัย เรื่อง
การจัดระเบียบและปัญหาของสถาบันครอบครัวในชุมชนชนเมือง
โดย คณะนักวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

คำชี้แจง

๑. ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ ควรจะเป็นหัวหน้าครอบครัวหรือบุคคลในครอบครัวที่มีอายุตั้งแต่ ๑๐ ปี ขึ้นไป

๒. แบบสัมภาษณ์ชุดนี้ มีทั้งหมด ๕ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑ เป็นข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ เป็นข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับครอบครัว

ส่วนที่ ๓ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับการจัดระเบียบในครอบครัว

ส่วนที่ ๔ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาในครอบครัว

ส่วนที่ ๕ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่น ๆ

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

๑. เพศของท่านคือ ( ) ชาย ( ) หญิง

๒. อายุของท่านในปัจจุบัน ..... ปี

๓. สถานภาพสมรสของท่านในปัจจุบัน

( ) โสด ( ) แต่งงานแล้ว ( ) หม้าย (คู่สมรสตาย) ( ) หย่าร้าง

( ) แยกกันอยู่ ( ) อื่น ๆ ระบุ .....

๔. ท่านมีสถานภาพอะไรในครอบครัว หรือมีความสัมพันธ์อย่างไรกับหัวหน้าครอบครัว

( ) เป็นหัวหน้าครอบครัว ( ) เป็นภรรยา ( ) เป็นสามี ( ) เป็นบุตร/ลูก

( ) เป็นญาติ ระบุ..... ( ) อื่น ๆ ระบุ.....

๕. คนในครอบครัวท่านมีภูมิลำเนา (บ้านเกิด) อยู่ที่หมู่บ้านนี้ หรือไม่ อย่างไร

( ) เป็นคนในชุมชนคลองสี่.....คน ( ) ย้ายมาจากที่อื่น ..... คน

๖. คนในครอบครัวของท่านมีเชื้อสายมอญ จำนวน ..... คน ไม่ใช่เชื้อสายมอญ จำนวน .....คน

ส่วนที่ ๒ ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับครอบครัวและบุคคลในครอบครัว

๑. สภาพบ้านเรือนของครอบครัวท่านเป็นอย่างไร

( ) บ้านของตนเอง ( ) บ้านเช่า/ห้องเช่า ( ) บ้านพัก/ที่พักของหน่วยงาน

( ) อาศัยบุคคลอื่นอยู่ ระบุ..... ( ) อื่น ๆ ระบุ.....

๒. ลักษณะบ้านเรือนของครอบครัวท่านเป็นอย่างไร

( ) บ้านไม้ จำนวน..... ชั้น ( ) คอนกรีต จำนวน ..... ชั้น ( ) ครึ่งไม้ครึ่งปูน .... ชั้น

( ) ห้องเช่า ( ) อื่น ๆ ระบุ.....

๓. การดูแลสุขภาพ หรือการรักษาพยาบาล คนในครอบครัวของท่านมีวิธีการอย่างไรบ้าง (ตอบได้หลายข้อ)

( ) ซื้อยามาไว้กินเอง ( ) ไปหาหมออนามัย ( ) ไปโรงพยาบาลรัฐบาล ( ) ไปคลินิก/ ร.พ. เอกชน

( ) ใช้ยาสมุนไพร ( ) ใช้การแพทย์แผนโบราณ เช่น จับเส้น นวด เป่า ฯลฯ

๒. ครอบครัวของท่านใช้เงินลงทุนจากไหนบ้างในการประกอบอาชีพ เช่น ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย หรือลงทุนอย่างอื่น
- ( ) หัวหน้าครอบครัว ( ) สามี/ภรรยา ของหัวหน้าครอบครัว ( ) ลูกชาย
( ) ลูกสาว ( ) ลูกเขย/ลูกสะใภ้ ( ) อื่น ๆ เช่น ปู่ย่า ตายาย ญาติพี่น้อง
๓. ครอบครัวของท่านมีที่ดินในครอบครองทั้งหมด ( ) มี .....ไร่ .....งาน .....ตร.วา ( ) ไม่มีเลย
- ( ) ใช้เป็นที่อยู่อาศัย .....ไร่ .....งาน .....ตร.วา ( ) ใช้เป็นพื้นที่การเกษตร .....ไร่ .....งาน .....ตร.วา
( ) ใช้ทำอย่างอื่น คือ ..... ( ) ไม่ได้ใช้ทำอะไรพื้นที่ว่าง .....
๔. ครอบครัวของท่านใช้เครื่องมือเครื่องใช้อะไรบ้างในการประกอบอาชีพ (ตอบได้หลายข้อ)
- ( ) รถไถนา ( ) รถเกี่ยว/นวดข้าว ( ) เครื่องสูบน้ำ/ปั้มน้ำ ( ) เครื่องพ่นยาฆ่าแมลง ( ) เครื่องบดอาหารสัตว์
( ) เครื่องคิดเลข ( ) อาหารสัตว์สำเร็จรูป ( ) ยาฆ่าแมลง/ฆ่าหญ้า ( ) ยารักษาโรคพืช/สัตว์ ( ) อื่นๆ .....
๕. ครอบครัวของท่านมีการแบ่งงานกันทำในการประกอบอาชีพ อย่างชัดเจน หรือไม่
- ( ) ไม่มีการแบ่งงานกันทำ ( ) มีแต่ยึดหยุ่นช่วยเหลือกันได้ ( ) มีการแบ่งงานกันอย่างชัดเจน
๖. กรณีที่เป็นงานที่ต้องใช้แรงงานหลายคน ครอบครัวท่านมักจะใช้แรงงานจากไหนบ้าง (ตอบได้หลายข้อ)
- ( ) คนในครอบครัว ( ) ญาติพี่น้อง ( ) การลงแขก/เอาแรงกัน ( ) จ้างคนอื่นมาช่วยทำ ( ) อื่นๆ .....
๗. ในครอบครัวของท่าน ใครเป็นคนทำงานในบ้านทั่ว ๆ ไป เช่น ซักผ้า ล้างจาน ทำกับข้าว ดูแลบ้าน (ตอบได้หลายข้อ)
- ( ) สามี ( ) ภรรยา ( ) ปู่ย่า/ตายาย ( ) ลูกชาย ( ) ลูกสาว ( ) ลูกเขย ( ) ลูกสะใภ้ ( ) อื่น ๆ .....
๘. ในครอบครัวของท่าน ใครเป็นคนทำงานนอกบ้าน เช่น ช่วยงานชุมชน ติดต่อกับบุคคลภายนอก ฯลฯ (ตอบได้หลายข้อ)
- ( ) สามี ( ) ภรรยา ( ) ปู่ย่า/ตายาย ( ) ลูกชาย ( ) ลูกสาว ( ) ลูกเขย ( ) ลูกสะใภ้ ( ) อื่น ๆ .....
๙. ส่วนใหญ่แล้วใครมีบทบาทหลักในการตัดสินใจเรื่องสำคัญ ๆ /เรื่องอาชีพ ในครอบครัวของท่าน (ตอบเพียงข้อเดียว)
- ( ) สามี ( ) ภรรยา ( ) สามี+ภรรยาปรึกษากัน ( ) ปู่ย่า/ตายาย ( ) สามี+ภรรยาปรึกษาญาติผู้ใหญ่
( ) ลูกชาย ( ) ลูกสาว ( ) ลูกเขย ( ) ลูกสะใภ้ ( ) อื่น ๆ .....
๑๐. ส่วนใหญ่แล้วใครมีบทบาทหลักในการตัดสินใจเรื่องทั่ว ๆ ไป ในครอบครัวของท่าน (ตอบเพียงข้อเดียว)
- ( ) สามี ( ) ภรรยา ( ) สามี+ภรรยาปรึกษากัน ( ) ปู่ย่า/ตายาย ( ) สามี+ภรรยาปรึกษาญาติผู้ใหญ่
( ) ลูกชาย ( ) ลูกสาว ( ) ลูกเขย ( ) ลูกสะใภ้ ( ) อื่น ๆ .....
๑๑. ส่วนใหญ่แล้วใครมีบทบาทหลักในการตัดสินใจเรื่องงานนอกบ้าน ในครอบครัวของท่าน (ตอบเพียงข้อเดียว)
- ( ) สามี ( ) ภรรยา ( ) สามี+ภรรยาปรึกษากัน ( ) ปู่ย่า/ตายาย ( ) สามี+ภรรยาปรึกษาญาติผู้ใหญ่
( ) ลูกชาย ( ) ลูกสาว ( ) ลูกเขย ( ) ลูกสะใภ้ ( ) อื่น ๆ .....
๑๒. ส่วนใหญ่ครอบครัวของท่านมีการวางแผนการใช้จ่าย หรือไม่
- ( ) ไม่มีการวางแผน (ข้ามไปถามข้อ ๑๔. เลย) ( ) มีการวางแผนการใช้จ่าย
๑๓. ส่วนใหญ่ใครเป็นบุคคลหลักในการวางแผนการใช้จ่ายในครอบครัวของท่าน (ตอบเพียงข้อเดียว)
- ( ) สามี ( ) ภรรยา ( ) สามี+ภรรยาปรึกษากัน ( ) ปู่ย่า/ตายาย ( ) สามี+ภรรยาปรึกษาญาติผู้ใหญ่
( ) ลูกชาย ( ) ลูกสาว ( ) ลูกเขย ( ) ลูกสะใภ้ ( ) อื่น ๆ .....

๑๔. ครอบครัวของท่านมีรายจ่ายต่อไปนี้โดยเฉลี่ยประมาณเดือนละเท่าใด (ตอบได้หลายข้อ ตามที่เป็นจริง)

- ( ) ค่าอาหาร ค่าเครื่องใช้ และค่าน้ำประปา ค่าไฟฟ้า ค่าโทรศัพท์ ฯลฯ .....บาท
 ( ) ค่ารักษาพยาบาลและยารักษาโรค เช่น ยาแก้ปวด หรือโรคประจำตัวต่าง ๆ .....บาท
 ( ) ค่าใช้จ่ายในการผลิตหรือประกอบอาชีพ เช่น ค่าน้ำมันรถ ค่าปุ๋ย ค่าขนส่ง ฯลฯ .....บาท
 ( ) ค่าผ่อนชำระหนี้สิน เช่น ผ่อนบ้าน ที่ดิน รถยนต์ จักรยานยนต์ หรือของใช้ต่าง ๆ .....บาท
 ( ) ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ (ถ้ามี ระบุ.....) .....บาท

๑๕. ครอบครัวของท่านไปตลาดหรือไปใช้จ่ายที่ไหนบ้าง (ตอบได้หลายข้อ ตามที่เป็นจริง)

- ( ) ตลาดนัด ( ) รถตลาดเร่ขายของหรือกับข้าว ( ) ร้านค้าสะดวกซื้อต่างๆ เช่น เซเว่นฯ บิ๊กซี ฯลฯ .....บาท
 ( ) ร้านขายของชำในชุมชน ( ) ห้างราคาถูก เช่น โลตัส บิ๊กซี ฯลฯ ( ) ห้างทั่วไป เช่น พิวเจอร์ เซนทรัล ฯลฯ
 ( ) ตลาดทั่วไป เช่น วงศกร รังสิต สะพานใหม่ ( ) อื่น ๆ .....

๑๖. ครอบครัวของท่านมีการแบ่งรายได้เพื่อการเก็บออมบ้างหรือไม่

- ( ) ไม่มีการออมเลย ( ) มีการเก็บออมบ้างแต่ไม่แน่นอน ( ) มีการแบ่งเพื่อเก็บออมอย่างชัดเจน

๑๗. ครอบครัวของท่านมีการกำหนดกฎเกณฑ์ควบคุม หรือแนวปฏิบัติสำหรับสมาชิกในบ้าน หรือไม่

- ( ) ไม่มีเลย ( ) มีแต่ไม่ชัดเจนนัก ( ) มีอย่างชัดเจน

๑๘. ครอบครัวของท่านมีการควบคุมสมาชิกเรื่องอะไรบ้าง (ตอบได้หลายข้อ ตามที่มีจริง)

- ( ) เรื่องมารยาท ( ) เรื่องระเบียบวินัย ( ) เรื่องศีลธรรมและคุณธรรม ( ) เรื่องการเรียน
 ( ) เรื่องการประกอบอาชีพ ( ) เรื่องความปลอดภัย ( ) เรื่องความประพฤติทั่วไป ( ) เรื่องทางเพศ
 ( ) เรื่องยาเสพติด ( ) เรื่องอื่นๆ .....

๑๙. ใครเป็นบุคคลหลักในการควบคุมดูแลสมาชิกให้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์หรือแนวปฏิบัติ ตามข้อ ๑๘. (ตอบได้หลายข้อ)

- ( ) พ่อ ( ) แม่ ( ) ปู่ย่า/ตายาย ( ) ลูกชาย ( ) ลูกสาว ( ) ลูกเขย ( ) ลูกสะใภ้ ( ) อื่น ๆ .....

๒๐. ลักษณะการควบคุมดูแลความประพฤติลูกหลาน ในครอบครัวของท่าน ส่วนใหญ่เป็นอย่างไร

- ( ) ปลปล่อยตามสบาย ( ) เข้มงวดปานกลาง หรือบางเรื่อง ( ) เข้มงวดและเอาจริงจังทุกเรื่อง

๒๑. เมื่อลูกหรือสมาชิกในครอบครัวกระทำความผิด ครอบครัวของท่านมีการลงโทษหรือไม่

- ( ) ไม่เคยลงโทษเลย ( ) ลงโทษเป็นบางครั้ง ( ) ลงโทษทุกครั้ง

๒๒. ส่วนใหญ่ครอบครัวของท่านมีวิธีการลงโทษตามข้อ ๒๑. อย่างไรบ้าง (ตอบได้หลายข้อ)

- ( ) ลงโทษทางกาย เช่น ตี ( ) ลงโทษทางใจ เช่น ดุ ว่ากล่าว ( ) อธิบายเหตุผลมากกว่าการลงโทษ
 ( ) ลงโทษมากกว่าอธิบายเหตุผล ( ) ลดเงินค่าใช้จ่าย ( ) กัดฟันโดยทำเฉยๆ ไม่พูดด้วย ( ) อื่นๆ ระบุ.....

๒๓. ครอบครัวของท่านมีการอบรมขัดเกลาเรื่องอะไรให้แก่สมาชิกในครอบครัวบ้าง (ตอบได้หลายข้อ)

- ( ) เรื่องมารยาท ( ) เรื่องระเบียบวินัย ( ) เรื่องศีลธรรมและคุณธรรม ( ) เรื่องการเรียน
 ( ) เรื่องการประกอบอาชีพ ( ) เรื่องความปลอดภัย ( ) เรื่องความประพฤติทั่วไป ( ) เรื่องทางเพศ
 ( ) เรื่องยาเสพติด ( ) เรื่องอื่นๆ .....

๒๔. ใครบ้างที่เป็นบุคคลหลักในการดูแลอบรมขัดเกลาสมาชิก ตามข้อ ๒๓. (ตอบได้หลายข้อ)

- ( ) พ่อ ( ) แม่ ( ) ปู่ย่า/ตายาย ( ) ลูกชาย ( ) ลูกสาว ( ) ลูกเขย ( ) ลูกสะใภ้ ( ) อื่น ๆ .....

๒๕. ลักษณะการดูแลบรมขัตติยกุลสมาชิก ส่วนใหญ่เป็นอย่างไร

- ( ) ปล่อยตามสบาย ( ) เข้มงวดปานกลาง หรือบางเรื่อง ( ) เข้มงวดและเอาจริงเอาจังทุกเรื่อง

๒๖. เวลาลูกหลานมีปัญหา ส่วนใหญ่ครอบครัวท่านทำอย่างไร

- ( ) ให้ลูกคิดแก้ปัญหาเอง ( ) ผู้ใหญ่เป็นคนแก้ปัญหาให้ ( ) แนะนำวิธีแก้ไขปัญหาให้

๒๗. ครอบครัวของท่านมีเวลาปรึกษาหารือ หรืออยู่ร่วมกันอย่างพร้อมหน้าของสมาชิก มากน้อย เพียงใด

- ( ) ไม่มีเวลาอยู่พร้อมหน้ากันเลย ( ) อยู่พร้อมหน้ากันทุกวัน ( ) อยู่พร้อมหน้ากันสัปดาห์ละ ๑ - ๒ วัน
( ) อยู่พร้อมหน้ากันเดือนละครั้ง ( ) อยู่พร้อมหน้ากัน ๑ - ๒ เดือนละครั้ง ( ) อื่น ๆ ระบุ.....

๒๘. ท่านคิดว่าความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกส่วนใหญ่ในครอบครัวของท่านเป็นอย่างไร

- ( ) ใกล้ชิดกันมาก ( ) ค่อนข้างใกล้ชิด ( ) ปานกลาง ( ) ค่อนข้างเห็นห่างกัน ( ) เห็นห่างกันมาก

๒๙. ท่านคิดว่าความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวของท่านกับเครือญาติของท่านเป็นอย่างไร

- ( ) ใกล้ชิดกันมาก ( ) ค่อนข้างใกล้ชิด ( ) ปานกลาง ( ) ค่อนข้างเห็นห่างกัน ( ) เห็นห่างกันมาก

๓๐. ท่านคิดว่าความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวของท่านกับคนอื่นหรือครอบครัวอื่นในชุมชนของท่านเป็นอย่างไร

- ( ) ใกล้ชิดกันมาก ( ) ค่อนข้างใกล้ชิด ( ) ปานกลาง ( ) ค่อนข้างเห็นห่างกัน ( ) เห็นห่างกันมาก

ส่วนที่ ๔ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาในครอบครัว

๑. ในครอบครัวของท่านมีปัญหาทางเศรษฐกิจเหล่านี้บ้างหรือไม่ (ตอบได้หลายข้อ)

- ( ) รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย ( ) มีคนว่างงานหรือตกงาน ( ) ความไม่มั่นคงในอาชีพปัจจุบัน
( ) มีหนี้สินมาก ( ) ไม่มีเงินทุนประกอบอาชีพ ( ) ไม่มีอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้
( ) ไม่มีที่ดินในการประกอบอาชีพ ( ) ไม่มีแหล่งกักเก็บเงิน ( ) ไม่มีตลาดหรือแหล่งรับซื้อผลผลิต
( ) ราคาผลผลิตตกต่ำ ( ) มีความรู้ไม่พอ ไม่สามารถประกอบอาชีพอื่นได้ ( ) ไม่มีปัญหาใดๆ
( ) อื่นๆ ระบุ .....

๒. ในครอบครัวของท่านมีแนวทางการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ อย่างไรบ้าง (ตอบได้หลายข้อ)

- ( ) ประหยัดค่าใช้จ่าย เช่น ซื้อของถูก ( ) ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย/ไม่จำเป็น ( ) ประกอบอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้
( ) หางานใหม่ทำ/ไม่เลือกงาน ( ) กู้ยืมเงินมาใช้จ่าย ( ) กู้ยืมเงินมาลงทุนประกอบอาชีพ
( ) หาความรู้เพิ่มเติม ( ) รวมกลุ่มเพื่อลงทุนร่วมกัน ( ) ขาย/จำนำ/ค้ำของทรัพย์สิน
( ) อยู่เฉยๆ ( ) อื่นๆ ระบุ .....

๓. ในครอบครัวของท่านมีปัญหาทางสังคมเหล่านี้บ้างหรือไม่ (ตอบได้หลายข้อ)

- ( ) ไม่มีเงินเรียนต่อ ( ) สมาชิกในครอบครัวไม่สนใจเรียน ( ) ไม่สามารถสอนการบ้านลูกได้
( ) ไม่มีเวลาสอนการบ้านลูก ( ) สมาชิกในครอบครัวติดยาเสพติด ( ) เด็กไม่ค่อยเชื่อฟังผู้ใหญ่
( ) เด็กดื้อรั้นเอาแต่ใจตัวเอง ( ) สมาชิกทะเลาะเบาะแว้งกันบ่อย ( ) ไม่มีคนช่วยดูแลเด็ก
( ) สามีนอกใจภรรยา ( ) ภรรยาออกใจสามี ( ) สามีไม่รับผิดชอบครอบครัว
( ) ภรรยาไม่รับผิดชอบครอบครัว ( ) สมาชิกไม่มีเวลาให้กัน ( ) สมาชิกมีความคิดเห็นไม่ค่อยตรงกัน
( ) ทรัพย์สินถูกลักขโมย ( ) สมาชิกมีโรคประจำตัว/ป่วยเรื้อรัง ( ) สมาชิกติดอบายมุข เช่น การพนัน
( ) เหตุรบกวน/เหตุรำคาญจากภายนอก เช่น เสียงดัง น้ำเสีย ขยะ ( ) อื่นๆ .....

๔. ในครอบครัวของท่านมีแนวทางการแก้ไขปัญหาทางสังคม อย่างไรบ้าง (ตอบได้หลายข้อ)

- ทุ้มเงินให้ลูกเรียน   ให้ลูกเรียนพิเศษ   ให้ญาติ/เพื่อนบ้านช่วยสอนการบ้าน
 บำบัดรักษาผู้ที่ติดยาเสพติด   ให้เวลากับครอบครัวมากขึ้น   สมาชิกพูดคุย/ปรับความเข้าใจกัน
 ส่งลูกไปที่ศูนย์ดูแลเด็ก   ปรีชาญาติผู้ใหญ่เมื่อมีปัญหา   สามารถรยาพูดคุยปรับความเข้าใจกัน
 สังเกตพฤติกรรมสมาชิก   สอบถาม/พูดคุยกับคนที่เกี่ยวข้อง   สอบถาม/พูดคุยเมื่อสมาชิกมีปัญหา
 อบรมสั่งสอนเรื่องต่างๆ เพิ่มเติม   ว่ากล่าว/ตักเตือน/ลงโทษสมาชิก   ให้ญาติผู้ใหญ่ตักเตือน
 แจ้ง/ขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง   อื่นๆ .....

ส่วนที่ ๕ ข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่น ๆ

.....

.....

ประมวลภาพชุมชนคลองสี่

ชุมชนคลองสี่

ถนนคลองสี่ : ทางเข้าชุมชน

ส่วนหนึ่งของอาคารพาณิชย์

โรงงานพลาสติก

โรงงานอุตสาหกรรม

มอเตอร์ไซค์รับจ้าง

ประมวลภาพชุมชนคลองสี่ (ต่อ)

ย่านการค้า

บ้านจัดสรร

บ้านจัดสรร

บ้านจัดสรรกับชุมชนริมคลอง

ชุมชนแออัดริมคลอง

กระชังเลี้ยงปลา

ประมวลภาพชุมชนคลองสี่ (ต่อ)

ทุ่งนา

การเตรียมดิน

ควายเหล็ก

รถเกี่ยวนวดข้าว

ทำน้ำและเครื่องสูบน้ำ

บ่อเลี้ยงปลา

ประมวลภาพชุมชนคลองสี่ (ต่อ)

ร้านค้าในวันสงกรานต์

เขว่นเคลื่อนที่

กองขยะกับอาชีพ

คัดแยก

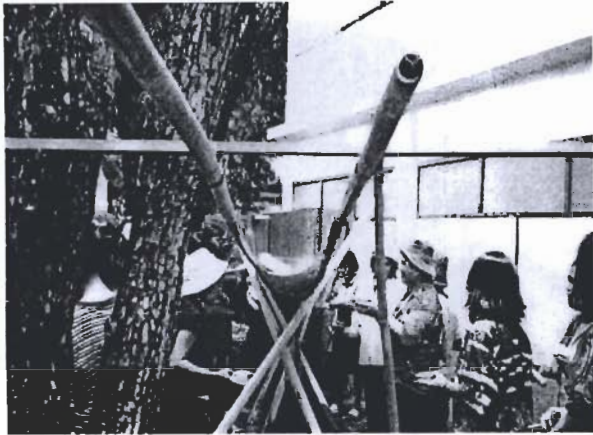

ขยะคือทรัพยากร

อบต.กับประเพณีสงกรานต์

ประมวลภาพชุมชนคลองสี่ (ต่อ)

ตรงแน้ำพระ

สงกรานต์ชุ่มฉ่ำ

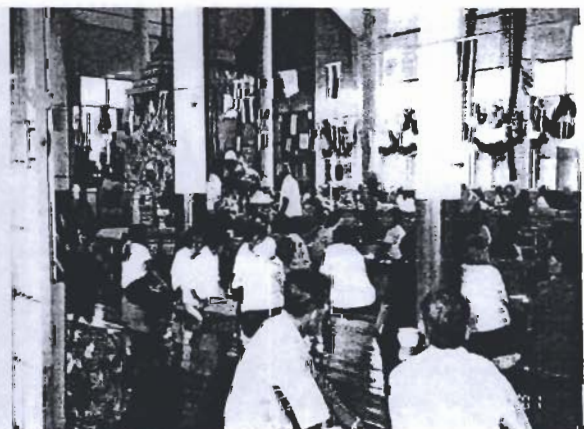
ประเพณีแข่งลูกหนู

สืบสานประเพณี

บุญกฐิน

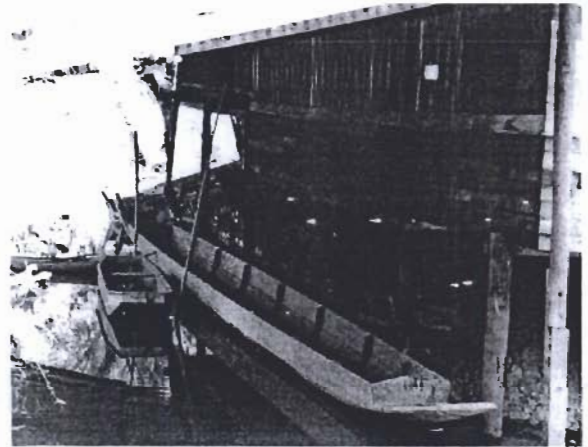

ทำบุญร่วมกัน

ประมวลภาพชุมชนคลองสี่ (ต่อ)

รู้จักทักทาย

พาหนะในอดีต

เรือกับการเปลี่ยนแปลง

วัดกลางคลองสี่

กุฏิสงฆ์

โรงเรียนวัดกลางคลองสี่

ประมวลภาพชุมชนคลองสี่ (ต่อ)

โรงเรียนเอกชน

สถานีอนามัยหลังเก่า

สถานีอนามัยหลังใหม่

ที่ทำการ อบต.

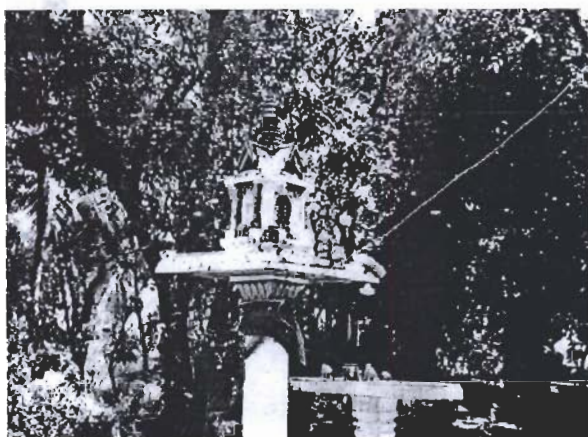

ข่าวสาร อบต.

อีกหน้าที่หนึ่งของ อบต.

ประมวลภาพชุมชนคลองสี่ (ต่อ)

ศาลพระภูมิ

ศาลเจ้าพ่อลาดสวายเดิม

ศาลเจ้าพ่อลาดสวายใหม่

อุทิศส่วนกุศล

ไร่ไผ่

ทำรถโดยสาร